

Révész Béla
Jogtudósok titkai
Történetek a titkosszolgálatok és a jogtudományok
neves művelőinek 20. századi kapcsolataiból

Készült a Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Karának
Politológia Tanszékén.

Tanszékvezető:
Molnár Judit
egyetemi docens

Révész Béla

Jogtudósok titkai

Történetek a titkosszolgálatok és a jogtudományok
neves művelőinek 20. századi kapcsolataiból

Iurisperitus Kiadó
Szeged, 2018

Fundamenta Fontium Iuris

Sorozatszerkesztő:

Balogh Elemér

egyetemi tanár

© Révész Béla, 2018

Műszaki szerkesztő:

Kovács Ildikó

Felelős kiadó:

Balogh Elemér dékán,

a Pólay Elemér Alapítvány kuratóriumának elnöke

Készült az Innovariant Kft.-ben

Felelős vezető: Drágán György

ISSN 2061-1609

ISBN 978-615-5411-71-7

TARTALOM

Bevezető	7
A brit elhárítás a II. Világháborúban – Herbert L. A. Hart.....	27
1. Poszt-viktoriánus társadalmi-politikai törésvonalak.....	29
2. Hart pozíciója és megítélése	40
3. Szolgálati háttértörténet	44
4. MI5-os biográfia.....	50
5. Fordulópontok a kémek elhárításában.....	60
6. „Kommunistázás”.....	73
Az üldözöttek mentésétől a kitelepítésig – Vladár Gábor.....	81
A szinoptikus jogtan disszidens professzora – Horváth Barna.....	91
Egy többször újrakezdett élet – Szabó József.....	103
Az Igazságügy-minisztérium a háború éveiben – Bibó István	125
Az Igazságügy-minisztérium és az Államvédelmi Hatóság.....	157
Irodalom	177
Rövidítések	188
Dokumentumok	189

BEVEZETŐ

„Ha megismerünk egy titkot (...), először is különlegesnek érezzük magunkat, ami kezdetben jó érzés. Aztán egyre terhesebbé válik a tudás, és egyesek szorongani kezdenek amiatt, hogy ezt a titkot nem mondhatják el másnak. Ugyanis valójában nagyon szeretnék elmondani, de eközben azt is tudják, hogy ezzel megszegnék a beléjük vetett bizalmat. Első látásra azt gondolhatnánk, hogy a titoktartásnál nincs egyszerűbb, gyerekesebb dolog, de aztán kiderül, hogy belül valójában nagyon is összetett folyamatok munkálnak.” A Stanford Egyetem pszichológus professzora, Philip Zimbardo a titok megismerője irányából értelmezi a titok lényegét, amelyet Lukács Evangéliuma a jelenség dinamikája felől közelít meg: „Semmi nincs elrejtve, ami nyilvánossá ne lenne, sem eltitkolva, ami ki ne tudódnék és napfényre ne jönné.” A kétféle látásmód máris jól illusztrálhatja, hogy a titok-jelenség legalább két pillérre támaszkodik, első látásra is megkülönböztethetők alanyi és tárgyi vonatkozásai. Hogy mindezt hogyan lehet kapcsolatba hozni egy jól meghatározható intellektuális körrel, jelen esetben a jogtudósok bizonyos csoportjával, ebből a kettősségből is könnyen kiolvasható. A legszorgalmasabb „titokgyár” a mindenkori állam titkosszolgálat, amellyel – a történelmi példák tanúsága szerint – nem csak a „hősnek” vagy az „áldozatnak”, de a mindennapi élet szereplőinek is könnyen alakulhatnak ki valamiféle rejtegetnivaló kapcsolatai. Másfelől – amint a Biblia utal rá – ezek a titkok nem örökkévalók, „napfényre jönnek”. Erre tesz szerény kísérletet jelen kötet, napvilágra hozni néhány történetet, amelyek a 20. század fordulatokban bővelkedő eseményei közepette ismertebb jogtudósok életének ez irányú vonatkozásait hoznák világosságra. Előzetesen azonban szükség lehet néhány módszertani felvetésre is a titok mibenlétével kapcsolatban.

1. A mindenkori társadalmi-hatalmi struktúrák részeként létrejött és egyetemes érvénnyel azóta is folyamatosan működő titkosszolgálatok (államvédelmi, állambiztonsági, nemzetvédelmi, nemzetbiztonsági szervek, elhárítás, hírszerzés, politikai rendőrség stb.) *nem nyilvános szabályozás mellett, leplezett intézményi keretek között, titkos állománnyal, operatív módszerekkel, speciális technikákkal* vesznek részt a legváltozatosabb típusú szuverén hatalmak védelmében. Az információhiány a diktatúrákban nagyobb, demokráciákban kisebb mértékben, de mindenképpen misztikus homállyal övezi ezen szolgálatok tevékenységét. Az „ellenség” előli rejtőzés a „baráti” tekintet elől is elvonja az információt, és természetesen vesztese ennek a titkolózásnak az emberi megismerés szisztematikus rendszere, a tudomány is. Furcsa módon annak, hogy e kutatási objektum vonatkozásában a sejtések, vélekedések racionális érvelés útján igazolható tudássá szerveződhessenek, kedvező politikai kondícióknak is fenn kell állniuk. A titkosszolgálati struktúrák titkai ugyanis többnyire a hatalmi vezetők/vezetés cseréje, de nem ritkán politikai elitek, rezsimek, rendszerek váltása idején tűnnek elő, legalábbis az új hatalom vezetése által hasznosnak tűnő és ezért megengedett mértékben és módon. Ilyen időszakokban a nagy leleplezések közelíthetnek ugyan az objektív (rész)igazságok felé, de ahogyan az információk visszatartása, úgy „csepegtetésük” is erodálhatja a tudományos megismerés kritikai függetlenségét, autonómiáját. A titkosszolgálatok kutatásának konjunktúrája ezért

többször a nagy politikai, társadalmi megrázkódtatásokhoz kötődik, amikor az új politikai rezsim a tudomány legitimációs hatását is fel kívánja használni a korábbi politikai vezetés bírálata, illetve saját hatalma hitelesítésére. Ennek pedig legalkalmasabb eszköze, a korábbi vezetés gonosz, amorális, korrupt, kegyetlen és cinikus vonásainak minél teljesebb nyilvánosságra hozatala. A leleplezésekhez „örömmel” csatlakozik a közvélemény azon része, amely antipolitizációs attitűdjé folytán erkölcstelennek tekint mindenféle hatalmi manővert, valamint a tudomány, amely számára viszont az a fontos, hogy az eddig csak sejtett, de elrejtett politikai információk hirtelen napvilágra kerülnek, így ezek megismerhetővé és tudományos eszközökkel feldolgozhatóvá válnak. Ezért nem véletlen, hogy a titkosszolgálatokra vonatkozó kutatások tematikáját döntően a *társadalom-, intézmény- és politikatörténeti* vizsgálódások uralják és viszonylag háttérbe szorulnak az elméleti megalapozottságú kutatások.

Előzetes magyarázatot igényel a „titkosszolgálat” szóhasználata. Az explorátorok, titkos ágensek, spionok, ügynökök, hírszerzők, felderítők, elhárítók, klandesztin informátorok, szigorúan titkos munkatársak, konfidensek, adatszolgáltatók stb. tevékenységének keretét adó intézmények a legkülönbözőbb, egymással gyakran keveredő elnevezésekkel szerepelnek a köz- és sajtónyelvben, de olykor a szakirodalomban is. A megkülönböztetés egy része tartalmi különbségekre vezethető vissza. Sok esetben azonban csak fogalmi tisztázatlanságuk okozza e kifejezések tarkaságát. Ugyanakkor a *titkosszolgálatok* gyűjtőfogalom alatt tárgyalható – korszaktól és politikai-hatalmi kontextustól függetlenül – mindazokat a *rejtett keretek között zajló információszerző és/vagy elhárító tevékenységi formákat, amelyek alapvető célja a mindenkori állami szuverenitás fenntartása*. Nincs tehát tekintettel az ezen tevékenységeket folytató erők intézményesültségének mértékére, formájára, ténykedésük irányaira, céljaira, de az adott állami főhatalom legitimációs alapjaira sem – miközben az államhoz kötöttségük elengedhetetlen feltétel. Az is igaz, hogy szuverenitásvédelemmel, több-kevesebb közvetlenséggel minden állami szerv foglalkozik, ezek közül azonban a speciális, leplezett, titkos, operatív formák, módszerek, erők és eszközök alkalmazása kizárólag a titkosszolgálatok attribútuma.

A jelenlegi magyar jogi szabályozás által használatos „nemzetbiztonsági” terminus elfogadása körül nem csupán a hatályos törvény vitájában, de már az „állambiztonsági szervek jogállami átalakítása” során is élénk viták alakultak ki. Az 1989-es év során a belügyminisztériumban lezajlott vitákban a nemzetbiztonsági szolgálat, nemzetbiztonsági hivatal, állambiztonsági hivatal éppúgy szóba került, mint a „védő hivatal” elnevezés.¹

¹ „Pallagi Ferenc rendőr vezérőrnagy: (...) Számomra a Magyar Népköztársaság Nemzetbiztonsági Hivatala a legszimpatikusabb megnevezés. Az már akkor mutatja, hogy nem fegyveres szerv, hanem más típusú szerv, hasonlóan a nyugatnémet alkotmányvédő hivatal belső struktúrájához. Az sem fegyveres apparátus.

Verebély Imre: A nemzetbiztonsági szolgálatnak rendkívül rossz a neve, hiszen a nemzetbiztonsági szolgálat nem a magyar nemzetet védi, hanem a magyar állam valamennyi nemzetiségét, így alkotmányvédelmi hivatalt, vagy valami más elnevezést kellene találni, mert meg fognak támadni bennünket. Magyarországon nemzetbiztonsági szó nem ugyanaz, mint más államoknál.

Horváth István belügyminiszter: A nemzetbiztonsági hivatalt a Verebély Imre kifogásolta, megmondom, én is azt mondom, hogy a másik kettő számomra szebben cseng, állambiztonsági hivatal vagy alkotmányvédő hivatal. Aztán azon belül még lehet foglalkozni hírszerzéssel.

Dr. Diczig István r. vezérőrnagy: Ez szerintem rosszul cseng. ÁVH, alkotmányvédelmi hivatal a rövidítése. Alkotmányvédelmi hivatal, vagy állambiztonsági hivatal, mindegyiknek a rövidítése ÁVH, ez nagyon rosszul cseng.

Dr. Horváth István: Az ÁVH, az nem ÁVH. Az állambiztonsági, az ÁBH.

Dr. Gál Zoltán: A szolgálat, az jó. Aztán, hogy a szolgálatnak mi a tartalma, vagy mi a szolgálati viszony, az

A ma is hatályos törvény² 1995. évi meghozatalakor a „titkosszolgálat” szó használata is polémiaira adott okot. Az Nbtv. általában kerüli a „titkosszolgálat”, „titkosszolgálati” megnevezést, a titkosszolgálati eszközök és módszerek helyett titkos információgyűjtésről beszél. A „nemzetbiztonsági szolgálatok titkosszolgálati tevékenysége” kifejezés használata mégis megjelenik például a titkos információgyűjtéssel kapcsolatos sajátos gazdálkodási szabályokban³, és „titkosszolgálati pótlék” elnevezéssel is találkozunk⁴. Felvetődik a kérdés: itt csupán az előterjesztők szemantikai fáradozásáról van szó, hogy minél jobban elhatárolódjanak a pártállami biztonsági szolgálatoknál használatos szakkifejezésektől – ezzel is bizonyítva a volt állambiztonsági szervek és a nemzetbiztonsági szolgálatok közötti különbségeket –, vagy mindez olyan megfontolások eredménye, amelyek elméletileg is megalapozott tartalmat hordoznak. A kérdés a parlamenti előterjesztésre váró törvénytervezet vitája során is felmerült. A Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központjának szakértői csoportja például a következőket észrevételezte: „Nem derül ki, hogy milyen megfontolásból, de a törvényjavaslat kerüli a titkosszolgálat szó használatát, holott ennek a megnevezésnek a megfelelő helyen való használata világosabbá, egyértelműbbé tenne sok fogalmat.”⁵

A kérdés az, hogy a titkosszolgálat vagy a nemzetbiztonsági szolgálat kifejezés fedi-e pontosabban e szolgálatok tevékenységének tartalmát, illetve a titkos információgyűjtés azonosítható-e a titkosszolgálati eszközök és módszerek alkalmazásával. Egy szakvélemény szerint a titkosszolgálat kifejezés elsősorban a tevékenység formai jellemzőit, a szolgálatok munkamódszereinek titkosságát, sajátos eszközrendszerének jellegét tükrözi vissza, míg a nemzetbiztonsági szolgálat megnevezés a tartalmi oldalt, a szolgálatok funkcióját, működésük célját, a szolgálatok feladatait ragadja meg⁶. A történelmi előzményekre tekintettel látható, hogy a titkosszolgálat a régebbi, a nemzetbiztonsági szolgálat az újabb kori kifejezés, és főként a 20. század második felében hódít teret. Ez összefügg a biztonsági tevékenység, a szolgálatok működése jogi szabályozásának fejlődésével – illetve magának a szabályozásnak a megjelenésével – a polgári demokráciákban. A szolgálatok „hivatalosan” is megjelentek, s meghatározott feladatkörrel beépültek az állami szervezetrendszerbe. A nemzetközi együttműködés, a diplomácia jelentőségének megerősödése, az államok közötti vitás kérdések rendezésében elsődlegessé váló szerepe egyrészt növekvő, másrészt új típusú kormányzati igényeket támasztott a biztonsági szolgálatokkal szemben. Emellett a nyitottabbá váló társadalmak, a hírszolgálatok fejlődése, a nemzetközi kommunikáció globalizálódása és az informatika forradalma miatt a nemzetbiztonsági szolgálatok ma már nemcsak a klasszikus titkosszolgálati eszközökkel szereznek titkos információkat. A titkos információgyűjtés módszerei tehát meghaladják a klasszikus titkosszolgálati eszközök és módszerek alkalmazását. Ugyanakkor a szóhasználat nemcsak a beszélgetésekben, a médiában, hanem hivatalos iratokban, néha kormány-előterjesztésekben is alkalmazza a

más kérdés.” BM miniszteri értekezlet jegyzőkönyve 1989. november 7. MNL OL XIX-B-1-y. f. Miniszteri értekezletek iratai 51. doboz (továbbiakban: d.)

² 1995. évi. CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról (a továbbiakban: Nbtv.).

³ Nbtv. 63. § (2) bek.

⁴ Nbtv. 25. §

⁵ *A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló törvényjavaslat véleményezése.* Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központ, Bp., 1995. 28. p.; Hasonló álláspontot képvisel Izsa Jenő: *Javaslatok a nemzetbiztonsági / titkosszolgálati stratégia kidolgozásához.* Hadtudomány, 2007. 1.

⁶ DEZSŐ Lajos – HAJAS Gábor: *A nemzetbiztonsági tevékenységre vonatkozó jogszabályok.* HVG Orac, Bp., 1997. 21–22. p.

titkosszolgálati jelzőt a nemzetbiztonsági tevékenység, illetve a nemzetbiztonsági szolgálatok megjelölésénél, mint ahogyan az állambiztonsági szolgálatok megnevezést is gyakran használja a szakirodalom nemzetbiztonsági értelemben.

Fenti értelmezések a modern, demokratikus politikai berendezkedések jelenlegi helyzetére és szabályozási viszonyaira tekintettel érthetőek. Különbséget kell tennünk azonban a „titkosszolgálatok” általános, valamint a nem-demokratikus természetű „állambiztonság”-nak illetve a demokratikus vonatkozású „nemzetbiztonság”-nak a különös szintjén megjelenő kategóriái között, melyekhez képest a hatályos törvény ugyancsak „nemzetbiztonsági” szóhasználatra már az egyes szintjén jelenik meg. (A grammatikai megkülönböztetés többnyire más nyelveken is hasonló differenciákat tükröz.) Így kutatás-módszertani megfontolásokból a továbbiakban – az általánosság szintjén – a titkosszolgálatok kifejezés kerül szóba. De ha ezek pártállami vagy jogállami körülmények közötti megjelenéséről van szó, akkor a saját – részben jogi – önmeghatározásuknak megfelelően az állambiztonság illetve nemzetbiztonság kifejezéseket alkalmazza a kötet. Ez fordítva is igaz: ha például az állambiztonság kifejezéssel találkozunk, értelemszerűen a pártállam titkosszolgálatáról van szó és semmiképpen a demokratikus keretek közötti intézményekről.

2. Ha abból indulunk ki, hogy a titok lényege a fordított, azaz „negatív kommunikáció”⁷, esetleg nevezzük „tudatos elrejtés”-nek⁸, akkor máris azzal a paradoxonnal találjuk szemben magunkat, hogy az információs szempontból leginkább gátolt, blokkolt területek teremtik meg a legintenzívebb társadalmi igényt az így kialakult információs vákuumnak a megszüntetésére. A mindenkor „miért” kérdésre adható válaszok elmaradása fokozza a kognitív bizonytalanságérzetet, az elmaradt információk pedig növelik a magyarázatok hiánya miatti társadalmi feszültséget.⁹ Ráadásul a titok nem egyszerűen szubjektív információhiányt jelent, hanem az is szükséges hozzá, hogy a tulajdonképpeni informátor szándékosan váljon „dekommunikátorrá”, azaz az információk birtokosa ezen ismereteket tudatosan rejtegesse. Ily módon a titok nem egyszerűen a normális kommunikációs folyamatok szándékos megakadályozását jelenti, hanem eleve tartalmazza a közöttük lévő aktív társadalmi viszonyt, *konfliktusaik kölcsönhatását* is.

Ugyanakkor láthatók a titok természetének *relatív és történeti* vonatkozásai is. Különböző kultúrák, szubkultúrák, csoportok és intézmények eltérő hírigénnyel rendelkezve más-más információk elmaradását tekintik nem-kommunikációnak, titoknak. A korábban nyilvános tartalmakat utóbb védelmébe veheti a titoktartás, miközben ez a tendencia megfordítva még inkább igaz: ami korábban titok volt, az később már nélkülözheti e védelmet. Nem véletlen, hogy Habermas éppen az abszolút államiság *árkánium-gyakorlata* történelmi meghaladottságából vezeti le a társadalmi nyilvánosság kialakulásának 18. századi jelentőségét: „Az állami árkániumok apologetikus irodalma azokat az eszközöket említi, amelyeknek segítségével az uralkodó képes megőrizni szuverenitását, a jura imperii-t – éppen

⁷ Lásd: NIKOLOV, Elit: *A titok. A kommunikáció ellentéte*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Műhely 3. h. n.; d. n. 5. p.

⁸ SIMMEL, G.: *A titok és a titkos társadalom*. In: uő: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Gondolat, Bp., 1973. 321. p.

⁹ Az oktalajdonítással, attribúcióval foglalkozó szakirodalom egyöntetű megállapítása, hogy a megmagyarázhatatlanság, az érthetlenség ugyanolyan kellemetlen és zavaró, mint amikor értékeinkben bizonytalanodunk el. Lásd: HEWSTONE, M. – ANTAKI, Ch.: *Az attribúcióelmélet és a társas viselkedés magyarázatai*. In: Hewstone, M. – Stroebe, W. – Codol, J.-P. – Stephenson, G. M. (szerk.): Szociálpszichológia – európai szemszögből. KJK, Bp., 1995. 130–161. p.

az arcana imperii, a titkos praktikáknak a Machiavelli által bevezetett egész katalógusa az, amelynek biztosítani kell az uralom megtartását az éretlen nép felett.”¹⁰ Ezért a polgári közösségek megerősödésével az árkánium gyakorlatát egyre inkább a publicitás elve váltja fel. De miközben a közös ügyek nyilvánossága egyre magától értetődőbbé válik, ugyanakkor a társadalmiság másik pólusán a magánszférában az *autonóm titkok* védelmének tendenciája erősödik fel: „a nyilvános egyre nyilvánosabb, a privát pedig egyre inkább priváttá válik”¹¹.

Habermas szerint „a polgári nyilvánosság az általános hozzáférés elvével áll vagy bukik. Olyan nyilvánosság, amelyből körülhatárolható csoportok eo ipso ki vannak zárva, nemcsak tökéletlen, hanem egyáltalán nem is nyilvánosság”¹². Megállapítását a következőképpen értelmezhetjük:

2.1. Az általános hozzáférhetőségnek vannak „külső”, „objektív”, az egyes emberektől független körülményei. A társadalom minden tagjának – legalábbis elvileg – kell, hogy legyen lehetősége arra, hogy véleményével a közönséghez forduljon, illetve a többiek nyilvánosságnak szánt véleményét megismerje. Erre elvi garanciát a jog adhat (ti. származásra, nemre stb. tekintet nélkül mindenkinek jogában áll a hangját hallatni), gyakorlati lehetőséget pedig a nyilvánosság „intézményrendszere”. Ez azt jelenti, hogy a társadalomban az *informálódásnak és vélemény-nyilvánításnak* különböző gyakorlati lehetőségei vannak: mindenki számára „kéznél vannak” az újságok, pódiumok. A sajtó fórumai – korábban pedig a kávéházak, irodalmi társaságok – azok a „helyek”, amelyek teret adtak-adnak a köz dolgairól való ítéletalkotásnak. Sőt, ennél többet is jelentenek: megadják a vélemények nyilvánosságkontextusát. Így a köz számára elmondott vélemény már pusztán azáltal, hogy nyilvános helyen hangzik el, a közre tartozónak minősül.

2.2. Elvileg mindenki birtokában van a nyilvánosságban való részvételhez szükséges képességnek. Az érvelőképesség, a racionális gondolkodás antropológiai (nem pedig osztály vagy rendi) tulajdonság; „Annak a válaszfalnak a megszüntetésével, amely a reprezentatív nyilvánosságban a laikusokat a beavatottaktól elválasztotta, elvileg érvényüket veszítették a speciális illetékességek, akár öröklött, akár szerzett, akár szociális, akár kulturális illetékességek lettek is légyen”¹³. A nyilvánosságban való részvételhez ugyanis elegendő a józan ész. Az illetékesség a normalitáshoz van kötve. Aki egy korszak uralkodó definíciója értelmében beszámítható (ilyen beszámíthatósági kritérium a legtöbb társadalomban például a felnőtttség, az írás és olvasás képessége), az részt vehet a nyilvánosságban.

Habermas természetesen jelzi, hogy az emberek felkészültségei közötti különbségek nem szűntek meg a feudalizmussal, azaz továbbra is vannak laikusok és nem laikusok, ami viszont erősen befolyásolja az érvelőképesség társadalmi eloszlását, de ez az egyenlőtlenség nem „rögzíthető”, nem válhat tartós kiváltságok alapjává; a differenciák a felvilágosodás folyamatában kiegyenlítődnek. Immáron a laikusok a tudással állnak szemben, ez viszont – ellentétben a feudális kiváltsággal – általánosan hozzáférhető mindenki számára: aki hajlandó tanulni, birtokba veheti.” Mivel a vitában először fel kell deríteni az igaz ítéletet, ez az igazság folyamatként, nevezetesen a felvilágosodás folyamataként jelenik meg. Ebben a közönség bizonyos részei előrehaladottabbak lehetnek, mint mások. Ezért a közönség, ha nem is tud kiváltságosokról, elismeri a szakembereket. Ők nevelhetik és kell is, hogy

¹⁰ HABERMAS, J.: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat, Bp., 1971. 80. p.

¹¹ SIMMEL, G.: I. m. 343. p.

¹² HABERMAS, J.: I. m. 126. p.

¹³ HABERMAS, J.: I. m. 65. p.

neveljék a közönséget, de csak amíg érvekkel képesek meggyőzni, s amíg jobb érvekkel nem fogják őket magukat is oktatni”¹⁴.

A racionalitás alkotja tehát az információhoz való általános hozzáférhetőség mellett a nyilvánosság második pillérét. A nyilvánosság a vélemények érvelő kifejtése során konstituálódik, folyamat: a felvilágosodás folyamata, amelyben a racionalitás a különböző rétegek, érdekcsoportok megnyilvánulásainak „közös homlokzata”, az az általános egyenérték, amely lehetővé teszi a vélemények érvelési értékükön való cseréjét.

2.3. A nyilvánosság harmadik eleme tartalmának tűnik. Habermas hosszasan elemzi könyvében a „magán” és a „köz” szétválásának folyamatát, ezen belül a fő hangsúlyt strukturális széttagolódásukra teszi. E folyamatnak mintegy végeredménye a polgári nyilvánosság. Az analízis iránya – mint ahogy már könyvének címe is jelzi – nem magának a nyilvánosságnak a leírása, mint inkább strukturális helyének a kijelölése. Ebből következően folytonosan szem előtt kell tartania a társadalom egészét, hogy beszélni tudjon szűkebben vett témájáról. „A polgári nyilvánosság az állam és a társadalom közötti feszültségi térben bontakozik ki” – írja¹⁵.

A polgári nyilvánosság az állam és a társadalom közötti feszültségi térben bontakozik ki és bizonyos embereknek, csoportoknak hatalmában áll ezt a határt ellenőrizni, a közre tartozó dolgok egy részét nem-nyilvánosnak minősíteni. *A titok tehát az a bizonytalan határövezet, amely a nyilvános és a nem-nyilvános között húzódik.* Titok éppen azért lehetséges, mert létezik a dolgoknak egy „előzetes”, közmegegyezésen alapuló besorolása a köz és a magán osztályába; *csak az az ügy minősülhet titoknak, amely természete szerint a nyilvánosságra tartozó.* Így a titok fogalmát nem az ügy tartalmi, hanem hatalmi aspektusával definiálhatjuk. Habermasnál a nyilvánosság valamely ügy körüli vita; a fenti elképzelés szerint viszont az ügyek körüli hatalmi küzdelemről van szó, amely elsősorban az elrejtés és a leplezés kategóriáival értelmezhető.

Habermas álláspontjával szemben felhozható az a kritika, hogy túlságosan leszűkíti a nyilvánosság fogalmát.¹⁶ A titoknak és a nyilvánosságnak ugyanis nem csak hatalmi (illetve az ezt értelmező: cselekvéseméleti), hanem erős ismeretelméleti aspektusa is van. A Kanti kérdést (ismernünk kell azokat a határokat, amelyeket a tudásnak nem szabad átlépnie¹⁷) cselekvéseméleti szempontból a következőképpen lehet interpretálni: a hatalom a határ elismertetésére törekszik (meggyőz, elrejt, megakadályozza a leleplezést). Mások viszont éppen a hatalom gyengítése, illetve saját befolyásuk növelése érdekében az elrejtettet nyilvánosságra hozzák, átvilágítják a hatalmon lévők cselekedeteit, lelepleznek. Ezzel szemben a Kanti kérdés szerint meg kell kérdőjelezni a magától értetődő határokat, hiszen ez olyan új valóság felépítéséhez vezethet, amelyben a hatalom által fontosnak tartott határok akár el is veszíthetik a jelentőségüket. A *magán- és a közügyek tehát nem választhatók el végleges határokkal*, mivel egy dolognak éppen a nyilvánosságra kerülése, megvitatása által alakul ki valamilyen – nem ritkán vadonatúj – jelentése, amely átstrukturálhatja a köz és a magán viszonyát.

Habermasnál viszont a közre tartozó ügyek természetes, meg nem kérdőjelezett, „végleges” rendet alkotnak és szerinte a nyilvánosság az ebbe a körbe tartozó ügyek körüli vitát

¹⁴ Uo.

¹⁵ HABERMAS, J.: I. m. 204. p.

¹⁶ BECKSEHÁZI Attila – KUCZI Tibor: *A nyilvánosságról. Volt-e nyilvánosság az elmúlt évtizedek Magyarországon?* Szociológiai Szemle 1992. 4. 39–51.

¹⁷ A tiszta ész transzcendentális földadatairól, amennyiben azokat okvetlenül meg kell oldani. In: KANT, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. Akadémia, Bp., 1981. 316. p.

jelenti. Politológiai szempontból az a kérdés, miként írja át folyamatosan a *nyilvános és nem-nyilvános határait a hatalom*. A konfliktus lényege az, hogy miközben a nyilvánosság hívei igyekeznek a „természetes” határokat helyreállítani és a közre tartozó ügyeket mindenáron a köz elé vinni, eközben a politikai hatalom ezeket – kisebb-nagyobb mértékben, de folyamatosan – titokban kívánja tartani. (Innen ered a „titok = rossz”, „nyilvánosság = jó” axióma.) Ebben az értelmezésben a titok és a nyilvánosság a viselkedési stratégiák összességeként interpretálódik, amely a nyilvános és nem-nyilvános határvonalának *ellenőrzésére, módosítására* irányul. Végső soron a hatalmi harcok döntenek el, hogy mi válik láthatóvá, s mi marad elrejtve. A hatalmon lévő csoport pedig annál erősebbé válik, minél többet sikerül eltitkolnia.

A konfliktusok kialakulása, megléte nem függ mindenkor a negatív kommunikáció kialakulásától, az viszont igaz, hogy a titok mindenkor implikálja a konfliktus reális vagy potenciális formáját. A titokviszony két alanya – a titoktartó és az attribúciós kényszertől motivált szereplők¹⁸ – ellenfélként lépnek fel egy olyan konfliktusban, amelynek célja a kommunikációs folyamat megakadályozását előidéző feltételek fenntartása/megszüntetése. A titok megőrzése az egyik fél, felfedése pedig a másik fél javára dönti el a konfliktust. Tovább bonyolíthatja a konfliktus formáinak leírását az olyan helyzet, amikor a titok és az igazság kapcsolatában mutatkozik teljes konzisztencia. Operatív játszmák – a manipuláció irányába mutató – gyakori módszere, amikor az dekomunikátor hamis ismeretek elterjedését igyekszik minden eszközzel megakadályozni, miközben a titokkutató éppen ezeket az információkat akarja minden áron megszerezni.¹⁹

Az egyes titoktípusok kialakítása során nem elégséges egyszerűen a negatív kommunikáció logikája mentén a kommunikációs típusok negációját kialakítani. Lasswell klasszikus 1948-es kommunikációs modellje – „egy kommunikációs aktust akkor tudunk helyesen leírni, ha válaszolunk a következő kérdésekre: ki mit mond, milyen csatornán keresztül, kinek, milyen hatással”²⁰ – ebben az esetben csak arra alkalmas, hogy kérdésessé tegye a kommunikációs folyamat néhány elemét a titok tipizálása során. Nem-kommunikáció

¹⁸ CSEPELI György: *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris, 1997. 249–259. p.; HEWSTONE, M. – ANTAKI, Ch.: *Az attribúcióelmélet és a társas viselkedés magyarázatai*. In: Hewstone, M. – Stroebe, W. – Codol, J.-P. – Stephenson, G. M. (szerk.): *Szociálpszichológia – európai szemszögből*. KJK, Bp., 1995. 130–161. p.

¹⁹ Gyakran idézett hírszerzői példája ennek Coventry bombázása a második világháborúban. [Jelen kötetben a brit jogfilozófus, Herbert. L. A. Hart is távoli érintettje lesz ennek az eseménynek.] A történet szerint az angolok, mivel megfejtették a Luftwaffe „Enigma” rejtjelező gépének kódjait, napokkal a támadás előtt már tudták, hogy a német légierő 1940. november 14-én bombázni fogja a várost. Churchill azonban úgy döntött, hogy a város kiürítése vagy egy jelentősebb légvédelmi erő összehívása nyilvánvalóvá tenné a németek számára, hogy rejtjelrendszerük már nem biztonságos. Így különleges óvintézkedés nem történt, a városközpont megsemmisült, s több száz ember esett a német bombázások áldozatává. A coventryzálás ilyen leírását cáfolta ugyan HINSLEY, F. H. (*British Intelligence in the Second World War*. Cambridge University Press, Cambridge, 1993.), de a történet makacsul tartja magát. Lásd: MESZERICs Tamás: „*Tudom, hogy tudod, hogy tudom...*” – a *hidegháború hírszerzői sztárjai*. Replika 41–42. 99. p.; Ráadásul távközlés-történeti szempontból ugyanennek a helyzetnek a magyarázatát akként prezentálja az irodalom, hogy bár „az angliai csata idején a RAF (Royal Air Force) rádiószolgálat a felderítette és sikeresen zavarta a németek 'Kickbein' fedőnevű rádióirányító rendszerét, amely az éjszakai bombázó-kötélkeket vezette Anglia fölé”, mégis „a működő zavarás ellenére a német bombázók földig rombolták Coventry belvárosát és hetekre megbénították a külvárosi ipartelepét.” BALÁS B. Dénes: *Rádiózavarás Magyarországon (1950–1979)*. Rádiótechnika évkönyve – 2002. Rádióvilág, Bp. 2002. 170. p.

²⁰ LASSWELL, Harold: *Language of Politics. Studies in Quantitative Semantic*. M.I.T. Press., Cambridge, 1949.; A hatalom nyelve. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Bp., 2000.

szempontjából ugyanis indifferens a médium („milyen csatornán”) figyelembe vétele, de a többi eleme sem azonos súllyal szerepel a titokviszonyban. A hagyományosan kialakult titoktípusok elsődleges elemei a közlő és az üzenet milyensége, és csupán másodlagosan csatlakoznak ehhez a befogadó valamint a hatás mozzanatai. Amikor a hadititok, államtitok, gazdasági vagy tudományos titok megkülönböztetéssel él a szakirodalom, első látásra is szembe tűnő, hogy a nem-kommunikált információ *tartalmára* tekintettel történik a csoportosításuk. Ugyanakkor ez elválaszthatatlan a nem-közlő szubjektumától, hiszen a társadalmi-hatalmi munkamegosztás szerkezetében pontosan *meghatározható státuszokhoz kapcsolódónak az információk meghatározott körei*. Így a titokgazda minősége elválaszthatatlan a titoktartalom típusától. A befogadó személy vagy csoport abból a szempontból kapcsolódhat fontos elemként a tipizációhoz, hogy választ ad a kommunikációból kizárt személy, csoport(ok) partikularitásának terjedelmére²¹. Végül pedig a nem-kommunikációs folyamat hatékonysága nem csupán a titokgazda információ-visszatartási teljesítményének a függvénye, de fontos mutatója ennek az is, hogy generálhat-e az információs vákuum kitöltésére olyan spontán kommunikációs folyamatokat, mint pl. az álhírek, rémhírek.²²

Történetileg és funkcionálisan a hatalmi viszonyok szereplői körében keletkező és a jellemzően politikai tartalmat hordozó információk állnak a mindenkori titoktípusok képzeletbeli hierarchiájának a csúcán. Amikor az első közösségek, államok történetében megfogalmazódott az igény, hogy titkaikat – egzisztenciájuk védelmében – megőrizték, máris megjelentek az ellenérdekeltek személyek, csoportok, akik ezeket a titkokat éppen meg akarták szerezni. Ezért a mindenkori hatalmi struktúra igen korán kijelölte azokat a hierarchikus pozíciókat, amelyekhez a saját titkok megvédésének illetve mások titkai megszerzésének a funkciói kapcsolódtak. A titkokkal való rendelkezés vagy az azoktól való megfosztottság mindenkor *státuszjelölő funkcióval* rendelkezik: a hierarchiában az lesz valamely személy autoritásának és privilégiumainak mércéje, hogy az államtitkok mekkora hányadának van birtokában. Aki viszont nem részesedik a titkokból, annak nincs lehetősége a hatalom gyakorlásában részt venni.²³

Bár a titok/nyilvánosság társadalomtörténelmi cezúráját – a fenti Habermas-i értelmezés mentén – a premodernitás/modernitás mentén húzhatjuk meg, mégis úgy tűnik, hogy a hatalmi struktúra egy szereplője, mintha érzékletlenebb lenne erre az egyre erőteljesebb nyitottságra. A mindenkori állami-politikai intézményrendszer kemény hatalmi magját képező titkosszolgálati struktúra és tevékenység korokon átívelően inerciálisnak mutatkozik a társadalmi környezetében lezajló változásokkal szemben. Mindennek nem cáfolata ezen intézmények tevékenységének és az általuk alkalmazott módszereknek lassanként egyre nyilvánosabb normatív szabályozottsága illetve ellenőrzésük fokozatosan magasabb szintre emelése. A tradicionális titkos intézmények a modern társadalomszervezési elvek racionális-legitim uralmi formáihoz szinte változatlan módon képesek alkalmazkodni, elsősorban erős kohéziós tulajdonságuk illetve feladataik valamint eszközeik, technikáik kontinuitása folytán.²⁴ *Ha a hatalom racionalizálódik, a titok is racionálissá válhat* – tapasztalhatjuk

²¹ Tulajdonképpen a „kommunikatív jelenség” illetve a „személyközi kommunikáció” megkülönböztetésének inverz felhasználásáról van szó. Lásd: Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *A társadalmi kommunikáció fontosabb színterei*. In: Társadalmi kommunikáció. Osiris, Bp., 1999. 57–64. p.

²² Lásd: HANN Endre: *A rémhír funkciói*. In: uő.: Egy rémhír nyomában. Esettanulmány. Belső kiadvány. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. VIII. évfolyam 12. sz. 39–43. p.

²³ ENZENSBERGER, Hans Magnus: *Az árulás elméletéhez*. Mozgó Világ, 1982. 1. 125. p.

²⁴ Ennek az alkalmazkodóképességnek individuális archetipusa Joseph Fouché. Zweig írja könyve előszavában írja, hogy Fouché figurájára Balzac hívta fel a figyelmét, aki szerint a politikus „Bonapartéénál is nagyobb

már Machiavellinél is. Nála a titok már a hatalom gyakorlatának elválaszthatatlan, a folyamat egészében állandóan működő módozata. A Fejedelem szerzője nem egyszerűen a nyers titkot, hanem a szerkezetéhez kapcsolódó „félrevezető látszatok” fontosságát is hangsúlyozza.²⁵ Nála – és a későbbiekben még inkább – a titok már szinte a nyilvánosságba burkolódik, hiszen a félrevezető látszatok egyrészt alkalmasak arra, hogy megszűrjék az információt, másrészt ezek minőségileg más – a valóságtól eltérő – lehetőséget nyújtanak a jelenségek értelmezésére, harmadsorban pedig mindezek a nyilvánosság atomizáltságát eredményezik. Ugyanakkor a titkosszolgálatok mégoly változatlanok és állandóknak tűnő karaktere önmagában nem teszi lehetővé a titok dinamikájának olyan irányú kiterjedését, amely mintegy „visszafoglalná” a nyilvános szféra autonómiáját²⁶. Még ha aktuális politikai-hatalmi törekvések átmenetileg képesek is erre, a nyilvánosság demokratikus alapértékei más irányt jelölnek ki kettejük viszonyának.

A tudáselmélet igen korai felismerése, hogy maga a gondolkodási folyamat nem gondolkodhat saját magáról.²⁷ Ezért amikor tudatunkról gondolkodunk, tulajdonképpen az aktuális gondolkodás valamilyen külső jelét vizsgáljuk, a valóság visszatükrözésével azonos jelenségről gondolkodunk, vagy pedig mint olyan aktivitásról, mely saját maga teremti meg objektumát. Mindkét esetben valami olyasmire gondolunk, ami létezik vagy pedig létezett, azaz folyó gondolatunk külső jele – mint az anyag sajátosságára gondolunk rá, mint két objektum közötti sajátos kapcsolatra, mint annak eredményére stb. A tudat ilyen esetben a visszatükrözés reálisan létező folyamatára irányul, és a kérdés feltevésekor a válasz mindig ugyanaz marad. Így „a tudat a tudatért” „a valóság visszatükrözésének tudata” képét ölti az emberekben ezért „az önmagát érzékelő tudat tudata” jelenség annak ismétlődése, hogy a gondolat objektuma – a visszatükrözés – még egy reflexióval gazdagodott. Tehát a tudat valamely konkrét megnyilvánulására vonatkozó egyetlen gondolatunk sem más, mint a valóságnak bennünk tükröződő valamelyik oldalával kapcsolatos gondolat, bármilyen messze került is elvonatkoztatásában a valóság konkrét formáitól.²⁸ Éppen a tudat ezen természetével magyarázható az a tény is, hogy megismerve a gondolat rejtett állapotait, megismerhetjük magukat az eseményeket, jelenségeket, kapcsolatokat és viszonyokat, melyeket ezek az állapotok tükröznek.

hatalmat gyűjtött össze kezébe az emberek fölött”. Zweiget tehát érdekelni kezdte a „zseniális kaméleon”, aki pályafutását szerzetesrendbeli tanítóként kezdte, de két év múlva, 1792-ben, már templomokat fosztogatott, aki a nép képviselőjeként rábólintott XVI. Lajos kivégzésére, majd pár évvel később milliomos lett, és a császár kegyelméből Otranto hercege. Szolgált-a-elárulta Napóleont, egyengette a restauráció útját, ám a Bourbonok visszatérése után bele kellett törődnie, hogy újra szürke kisember, amilyen volt fiatal korában. Zweig, Stefan: A rendőrmíniszter. Fouché élete. Európa, Bp., 2006.

²⁵ MACHIAVELLI, N.: *A fejedelem*. In: Machiavelli művei. Európa, Bp., 1978. I. 58. p.

²⁶ Ezen álláspontnak kifejtésére lásd: KIRÁLY István: *A titok és kategoriális szerkezete*. Magyar Filozófiai Szemle, 1986. 1–2. 80–81. p.; átdolgozott formában: In: uő.: *Határ – hallgatás – titok*. Komp-Press, Kolozsvár, 1996. 134. p.

²⁷ PLÉH Csaba: *A szimbólumfeldolgozó gondolkodásmód és a szimbólumfogalom változatai/változásai*. In: Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (szerk.): „Jelbeszéd az életünk”: A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Budapest: Osiris-Száadvég, 1995. 149. p.

²⁸ Azon megállapításnak, miszerint a titok kizárólag az emberi tudat tulajdonsága, egyre több kritikus akad. Etológusok a főemlősök kommunikációját vizsgálva hajlanak arra, hogy „a kommunikációs jelek nemcsak arra használhatóak, hogy az állat belső állapotáról tudósítsanak és így segítsenek a csoportban vagy a páros kapcsolatokban a viselkedést összehangolni”, de az információ megőrzésére, „racionális titokkezelésre”: „a jelzéseket küldő manipulálni szeretné a jelzéseket felfogó társát, és ha érdekében áll, akkor hamis jelzéseket ad, hogy a társa félrevezetésével előnyökhöz jusson.” Dawkins, R. és Krebs, J. R. 1978-as vizsgálati eredményeit ismerteti CSÁNYI Vilmos: *Az emberi természet*. Humánétológia. Vince, Bp., 1999. 83. p.

3. A titok feltárására törekvő ember pozíciója – bármilyen szinten is történik ez – megismerő pozíció. Feltételezett valamilyen titok létezése, s ő igyekszik igazolni vagy megcáfolni ezt a feltevést. Ha az nem igazolódik be, a megismerési folyamat megszűnik. Ellenőriztünk egy feltevést, s ezzel a látókörben bizonyos mértékig felszámoltuk a bizonytalanságot. A megismerés feladatát végrehajtottuk, de nem derítettük fel a titkot, mivel ilyen nem is létezett, csupán egy információhiányt számoltunk fel.

Ha azonban a feltevés beigazolódik, a titkot kereső erőfeszítései más jelleget öltenek. Rögton a titoknak nevezett jelenség ismérveinek megismerésére irányulnak. Már nem ellenőrzi, hogy érdeklődésének objektuma létezik-e vagy sem. A megismerés egy sajátos folyamatába lépve tanulmányozásba kezd, aminek célja már nemcsak valaminek a megismerése, hanem annak, mint ténynek felszámolása is. A megismerő igyekszik leírni az objektumot, és leírván azt, mind a megismerés objektumaként, mind pedig általában objektumként megsemmisíteni. Az *idegen titok, amint felfedeztük, már a mi „titkunkká”* is válik, s ezáltal már sem a mi titkunkként, sem pedig hordozójának titkaként nem létezik.

A szellem rejtett állapotának hordozója ezzel ellentétes – megismerés-ellenes –, *konfliktusos pozíciót* képvisel²⁹. Valamilyen ismeretet hordoz magában, és igyekszik elrejtetni azt a titok keresője előtt. Ha sikerül, akkor megszüntetett egy megismerési aktust, a megismerésnek ellentmondó eszközökkel ellenállván. Ha pedig a rejtett szellemi állapot jelenlétét a többiek már felfedték, akkor a titoktartó igyekszik legalább az ismeret leírására irányuló erőfeszítéseket meghíúsítani. Mindkét esetben riválisként tevékenykedik, kétoldalú viszonyban – ami rejtegetés és keresés, megismerésre való törekvés és ezzel ellentétes, a megismerés korlátozására irányuló törekvés. Adott esetben olyan kölcsönhatás megy végbe, amelyet a játékelméletben „nullaeredményű játéknak” neveznek, vagyis amit az egyik játékos veszít, azt nyeri a másik.³⁰

A veszteség és a nyereség azonban ebben az esetben relatív és bizonyos vonatkozásban egészen sajátos, minden más veszteséggel és nyereséggel szemben. A titkot őrző és kereső közötti rivalizálásban az absztrakció által is megfoghatatlan valami veszíthető is és nyerhető is. Sikeres keresés esetén a titok nem lesz a kereső tulajdona, hanem egyszerűen megszűnik. Tulajdonképpen azt lehetne mondani, hogy a titok felfedésével valamilyen ismeret mégis átkerült a riválishoz. Ezzel azonban a tudás sem lényegében, sem formájában nem változik. Az ismeret mindig ismeret marad, függetlenül attól, hogy titokban tartják vagy sem. Az ugyanis nem titok.³¹ A titok felfedésekor csupán az elterjedésének korlátozására irányuló erőfeszítés küszöbölhető ki. Funkcionális szempontból a titok jelenségben csak két, normális kommunikációs feltételek között ellentétes szándék összeütközése marad specifikus. Ebben az esetben a közlő és a befogadó teljes egészében felcserélik szerepüket. A normális kommunikációban a befogadó passzív marad, s a közlő az aktív fél, egyrészt, mint az információ forrása, másrészt, mint a kommunikáció kezdeményezője. A titoknak nevezett kommunikációban a két szerep lényegesen megváltozik. Mindkét fél olyat tesz, amit a normális kommunikáció körülményei között nem kellene tennie. A közlő fél szembeeszeget a kommunikációval, ahelyett, hogy kezdeményezője lenne. Kommunikálóból dekommunikátorrá válik. A befogadó a közlő részéről ismert, de nem kíváncsi címzettnek minősül. A befogadó sokszor maga keresi meg a módját annak, hogyan tudja meg azt, ami neki szól, de nem közlik vele. A kommunikáció eszközét is szándékosan korlátozzák,

²⁹ CLARK, A.: I. m. 67. p.

³⁰ SIMONOVITS András: *Neumann János és a játékelmélet*. Természet világa. 2003. 3. 56. p.

³¹ NIKOLOV, E.: I. m. 21. p.

erőfeszítéseket téve arra, hogy egyáltalán ne legyen a kommunikáció eszköze. Minden a kommunikáció ellen irányul, annak ellenére, hogy a kommunikáció minden feltétele jelen van. Ebből következik, hogy a rejtegetés folyamata – amit titoknak nevezünk – nem csupán a kommunikáció hiányát jelenti, hanem az *ismeretek aktív és tudatos visszatartását* – a titok formájában – egy reális vagy potenciális érdeklődéssel szemben³².

A szellemi állapot rejtegetése az esetek többségében a normális viselkedés megváltozását feltételezi, a másik „én” részéről megnyilvánuló érdeklődés esetén pedig – a kommunikációval szemben aktív ellenállást is. Ezen esetek mindegyikében a hazugság különböző változatairól beszélünk. A hazugságot többnyire erkölcsi vagy inkább erkölcstelen jelenségként igyekeznek meghatározni.³³ A morális viszonyokon kívül a politikában, a művészetben, sőt még a magába zárkózott „én” saját átételeseiben is van hazugság³⁴. A logika a hazugságot a gondolkodás és a valóság közötti meg nem felelésként határozza meg. Az „objektum-szobjektum” viszonyban azonban nincs hazugság. Azonkívül magában a logikában is sok a nem igaz állítás, amelyek minden logicizmus ellenére sem minősíthetők hazugságnak. Hazugság-e például az ismert „hazudok” állítás?³⁵

A hazugságban az állítás közlője ismeri az igazságot, vagy legalábbis annak valószínűségét, hogy állítása talán nem igaz, de kitartóan igyekszik félrevezetni a hallgatót. Ezzel igyekszik elvonni a figyelmét az igazságról, és ily módon elrejteti saját szellemi vagy lelki állapotát. Célja az, hogy megszüntessen egy nem kívánatos kommunikációs kapcsolatot és mással helyettesítse azt. A pszichológiai és a gyakorlati körülmények néha a befogadót is aktívvá teszik. Attól függetlenül azonban, hogy ki az aktív és ki a passzív fél a kommunikációban, a hazugság mindig olyan viszony, amelyben *szándékosan eltitkolunk valamilyen ismeretet és szándékot*. A gondolatok és a szándékok rejtegetése pedig mindig egy nem kívánatos kommunikációs aktus megszüntetésére irányuló törekvés.³⁶

A félrevezetésnek, a csalásnak, az elhallgatásnak, a dezinformálásnak és a titok minden más lehetséges formájának ugyanez a lényege. Ebből a szempontból például a félreértés magunkba zárt és elképzelt kommunikációként képzelhető el, amelynél mi magunk torzítottuk el a tényeket; a félrevezetés – mesterien megvalósított hazugság; a csalás – a befogadó által nem várt eredmény; az elhallgatás – meg nem nyilatkozott hazugság, mert a befogadó maga végezte el, vagy gondolta ki azt, ami a közlő szándéka volt; a torzítás az adott kommunikációs aktus szándékos eltérítése a tárgytól; a dezinformáció – részben igaz, részben nem igaz kommunikáció. Minden egyes esetben egy kommunikációs folyamat megbontásával vagy megváltoztatásával állunk szemben, a kommunikáció kezdeményezőjének azzal a törekvéssel, hogy elrejtse szellemi állapotát. Ez pedig azt jelenti, hogy

³² Ezért használja Bok az „őszintétlenséget” a „szándékolt hamisság”-gal azonos értelemben. Bok, Sissela: *A Hazugság. A köz- és magánélet válaszcímjei*. Gondolat, Bp., 1983. 404. p.

³³ „Lehet-e elfogulatlanul igazat mondani a hazugságról? Az ember állandóan hazugságba ütközik, bármennyire is el akarja kerülni. Ahogyan visszaemlékszem, világeletemben arra tanítottak, hogy a hazugság csúnya dolog, mindig őszintének kell lennünk.” NÁBRÁDI Mária: *A hazugság pszichológiája*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2007. 7. p.

³⁴ „Az önmegtévesztés nehéz definíciós problémákat vet fel. Megtévesztés-e vagy nem? Szándékos vagy szándékaltalan? Van-e itt egyáltalában szó kommunikációról? Az újabb agyfunkció-kutatások azt mutatják, hogy ez esetben nem megtévesztőről és megtévesztettéről van szó, hanem az agy által koordinált két különböző folyamatról.” DEMOS, E.: *Lying to Oneself*. Journal of Philosophy, 1960. 588. p. Idézi: Bok, I. m. 405. p.

³⁵ Epimenidész paradoxonát – „minden görög hazudik – mondja egy görög”. – más elnevezéssel a hazug paradoxonának szokás nevezni.

³⁶ NÁBRÁDI Mária: I. m. 45. p.

a titok nem egy különálló individuum állapota, hanem két, konfliktusos kölcsönhatás viszonyában lévő fél közötti aktív viszony.³⁷

A konfliktusok természetesen nem mindig állnak kapcsolatban valamilyen titokkal. Azonban ha van titok, a konfliktus reálisan vagy potenciálisan mindig jelen van. A konfliktus tulajdonképpen a titok objektív alapja, a titok pedig a konfliktus egyik megnyilvánulása. Ezért a konfliktushelyzeten kívül a titokról csak feltételesen beszélhetünk, vagy utalásképpen azokra a körülményekre, amelyek formájukban közel állnak a titokhoz. A kommunikáció mindenféle szándékos megbontása valamilyen konfliktusból fakad. A titok két fele – a kezdeményező (a titoktartó) és a rejtett szellemi állapot potenciális címzettje – reális ellenfelekként lépnek fel egy olyan harcban, amelynek a kimenetele a kommunikáció megbontásának kiküszöbölésében határozható meg, vagy legalábbis azzal kapcsolatos. *A titok felfedése az egyik fél, megőrzése pedig a másik fél sikerét jelenti.*

Sokféle megnyilvánulásától függetlenül a titkot két fő csoportra lehet felosztani: a) az egyik rivális egyoldalú aktivitásával jellemezhető; b) kétoldalú aktivitással jellemezhető titok.³⁸ Az első csoport esetében az ismeret eltitkolásának lehetséges címzettje nem vesz részt tudatosan a konfliktushelyzetben, bár létezésének a tényével riválisként lép fel. A konfliktus létezik, de az egyik fél, a címzett, nem riválisként cselekszik, abból az egyszerű okból, hogy nem fogta fel helyzetét. Ebben az esetben a konfliktus egyoldalú aktivitásként fejlődik ki, amikor a másik fél csak bizonyos célok megvalósítására szolgáló objektumként szerepel. A passzív fél tájékozottságának értéke nulla, ennek következtében az ellenfél céljainak és cselekedeteinek határozatlansága eléri a maximumot. Ezen állapot fennmaradásának objektív eredménye a passzív fél alulmaradása az adott szituációban. Ennek pszichológiai formája a becsapottság érzésében nyer kifejezést.

A konfliktus egyoldalú irányításának biztosítása a titoktartás minden aktusának és a titok összes változatának lényegi összefüggése. A titok – mint meghatározott szubjektum gondolatmenete vagy cselekedete – az összeütközések olyan feltételeinek keresését jelenti, melyek között a rivális tájékozottsága nulla értéket mutat. *Az ellenfél teljes határozatlansága a titok kezdeményezőjének fő célja.* Amikor elérte ezt a célt, elérte magát a *titokszituációt* is, a kialakult légkör minden előnyével együtt. Ebből az következik, hogy a konfliktus egyoldalú irányítása esetén az egyoldalúság a titok szinonimája. Gyakorlatilag ez a *titok klasszikus formája*.

Ebből a szempontból, bármennyire paradoxonnak látszik is, a kétoldalúan biztosított konfliktushelyzet sokkal könnyebben leküzdhető, mint az egyoldalú. A titok kétoldalú megjelenésénél, illetve akkor, amikor az egyik fél eltitkolt valamit, a másik pedig kutatja azt, a titoktartó mentes „második mesterséges én”-jétől, és csak saját magával, valamint az ellenfél szellemi dimenzióival van dolga. Ebben az esetben a konfliktus logikája is sokkal

³⁷ „Az antikommunista tudati befolyásolás az emberek valóságról alkotott képének torzítását, ideológiai-politikai ismereteinek, erkölcsi és érzelmi állapotának manipulálását tételezi fel. A tudatmanipulálás viszont bonyolult dezinformációs folyamatot tételez fel, amely csak akkor érhet el akár csak részeredményeket is, ha a manipulálás ténye, a megvalósítás folyamatának belső összefüggései maximálisan titokban maradnak a célszemélyek és célcsoportok előtt. Részben ezért került a tudatmanipulálás végrehajtásának legélesebb része az imperialista titokszolgálatok kezébe, részben pedig azért, mert elsősorban ezek rendelkeznek azokkal a titkos eszközökkel és módszerekkel, amelyek segítségével a manipulálás ténye titokban tartható.” – írja az állambiztonsági szakirodalom. Opál István: Az USA második világháború utáni antikommunista lélektani hadviselése ideológiái és filozófiai aspektusainak figyelembevétele a szakszolgálat által alkalmazott módszer tökéletesítésében. Kandidátusi értekezés, 1978. Aspiránsvezető: Rajnai Sándor ny. r. vezérőrnagy. BM III/I. Csoportfőnökség I. sz.: 67-87-86/5/1978. ÁBTLL 4.1. A-2065.

³⁸ NIKOLOV, E.: I. m. 41. p.

világosabb. A *titok az ellenfél gondolatainak leleplezésére és előrejelzésére irányuló kétoldalú erőfeszítések sorozataként valósul meg*. Azokban az esetekben, amikor a titoktartónak a titokkutatóval van dolga, a titokkutató pedig már túl van a határozatlanság első fokán, mivel tudomása van valamiféle titok létezéséről, mindkét fél a szó szoros értelmében ellenfélként lép fel egymással szemben, mint egy és ugyanazon játék résztvevői, akiknek a játékhoz való képességétől függ a játszma kimenetele. Céljaik természetesen különbözőek. Az egyik játékos addig igyekszik folytatni a játékot, amíg az ellentétek gyakorlatilag eltűnnek (saját előnyére), a másik pedig igyekszik megszüntetni a játék állapotát. Ebben a játékban az a fő, hogy analízise révén az ellenfél hamis következtetésekre vezető adatokat kapjon, s ezáltal a konfliktushelyzet egyoldalú vezetése biztosítva legyen. Aki az ellenfél gondolatának irányításában sikerrel jár, annak sikerül megoldani magát a konfliktust is, mivel az adott rendszerben a vezető láncszem előnyével rendelkezik.³⁹

Effajta irányítás megvalósítható a gondolataink objektumáról adott hamis ismeretek továbbításával is. Míg az egyoldalú konfliktus esetében a rivális felé semmilyen információ nem áramlik a valódi énről, addig itt az a cél, hogy olyan információkat kapjon, amelyek más, érdektelen objektumra irányítják a figyelmét. E lépés folytatása az intellektuális provokáció, amelynek célja: olyan cselekedetek és gondolatok felé irányítani az ellenfél figyelmét, amelyek a mieinkkel ellentétesek. Az ellenfélben reakcióként végül is hamis értékelés alakulhat ki a konfliktushelyzetről, aminek következtében lényegében az *összeütközés tehetetlen felévé válhat*. Ilyen erőfeszítések a titokkutató részéről is lehetségesek. Eltekintve attól, hogy az összeütközés veszteséként előnytelen helyzetbe került, a kezdeményezés teljes egészében átmehet az ő kezébe, és végrehajthatja mindazokat a tetteket, amelyek a titok kezdeményezőjének magatartására is jellemzőek. Ilyen helyzetben mindkét fél egyenértékű, mint rivális. A különbség csak a végső célban tükröződik.

A titok, mint érdekalapú szellemi konfliktus elemzéséből adódó egyik következtetés az, hogy variációitól függetlenül, a *titok mindig két fél aktív viszonya*, amit valamilyen *ellentét* hoz létre. A titok szférája *reális vagy potenciális viszony*, amely két vagy több egyén között, vagy egyének csoportjai között jön létre. A titok nem mindig kapcsolatos az igazsággal. Lehetséges, hogy az dekomunikátor hamis gondolatok vagy ismeretek elterjedésének korlátozására törekszik, a titokkutató pedig a hazugságot keresi. Mindez a titokban tükröződő ellentét jellegétől függ. Szigorúan véve a *titok az emberek közötti kapcsolatok és viszonyok természetes állapotának megbontására irányuló aktív erőfeszítés*. Az emberi tevékenység alapja ugyanis az együttműködés, ami pedig nem lehet kommunikáció nélkül. Ha valaki tudatosan korlátozza, vagy megszünteti a kommunikációt, mindig olyan szociális viszony ellen cselekszik, amely gátolja őt szándékai vagy érdekei megvalósításában. A többiekkel való ellentét teszi bizonyos törekvéseit valamilyen titok tartalmává vagy motívumává, a kommunikáció korlátozására irányuló viselkedés motivációjává. De a titok nemcsak megnyilvánulásában, hanem *okainál* fogva is társadalmi jelenség, bármennyire személyesnek látszódjék is a szellemi állapot, amely ezt hordozza.

A titok akkor jut kifejezésre, amikor az emberek között konfliktusszituáció alakul ki. Ezek a legkülönbébb emberi kapcsolatokban jelenhetnek meg. Különösen jelentősége van az erkölcsi viszonyok terén, ahol még a legszemélyesebb cselekedetek is a titok egy olyan változatát jelentik, amelyet az adott korszak és csoport kultúrája határoz meg. A teológia *valláserkölcsi szempontból* értelmezi a titokkal kapcsolatban lévő emberek közös

³⁹ Lásd: J. C. Harsanyi *játékelméleti modellje*. In: Balázs Zoltán: Modern hatalomelméletek. Korona, Bp., 1998. 194. p.

erőfeszítéseit.⁴⁰ Eszerint a tökéletes szeretetre épített, bűnmentes közösségben nem lenne szükség titoktartásra, mivel az információval való visszaélés, az „embertársak megsebzésének veszélye” nem létezne. Az ilyen utópisztikus társadalomban ismereteinket, gondolatunkat és vágyainkat minden félelem és veszély nélkül közzétre bocsáthatnánk. A bűnnel terhelt világban azonban ez nem lehetséges. A visszaélés veszélye határt szab ismereteink és ezeken keresztül önmagunk elérhetővé tételének. De nemcsak a visszaélés veszélyét, hanem a befogadás, a megértés lehetőségének korlátait is figyelembe kell venni. Nem kell másokat olyan információval terhelni, melynek megértésére képtelenek. Az információ okos és felelős használata az igazmondó ember egyik sajátos tulajdonsága. A titoktartás nemcsak az igazság, hanem a *szeretet követelménye* is lehet. A meggondolatlan kijelentés botrányt, fájdalmat kelthet, vagy a jó kezdeményezést is elfojthatja. A titoktartás három típusát különböztetik meg: *természetes titok* minden olyan ismeret, melynek nyilvánosságra hozatala igazságtalan, vagy szeretetellenes lenne. Ezeket a titkokat csak akkor szabad felfedni, ha megőrzésükkel bizonyíthatóan súlyosabb igazságtalanságot vagy szeretetlenséget okoznánk, mint megtartásukkal. Ide tartoznak többek között a magánszférára vonatkozó ismeretek is. *Megígért titok* olyan ismeretet jelent, melynek megőrzésére bizonyos feltételek mellett ígéretet tettünk. Az ígéret feltételeinek megszűnése érvényteleníti a titoktartást. *Hivatalos titok* a foglalkozás vagy a hivatás gyakorlásával kapcsolatban megszerzett bizalmas jellegű információ, például az orvosok, ügyvédek, tanácsadók kliensekre vonatkozó bizalmas ismeretei. Rendszerint ebbe a csoportba tartozik a nem nyilvános jellegű hírforrás azonosítása is. A titok kötelező ereje függ a társadalmi és személyközi kapcsolatoktól. Változásuk hatással van a titok természetére és a megőrzésére vonatkozó köteleességre is. Más súlya van a katonai titoknak háborúban és béke idején. Más szerepe és célja van a titkolózásnak a diktatórikus és a demokratikus társadalmi rendszerben. Megváltozik a jelentősége a magánszférának, a személyes jellegű információknak akkor, ha valaki közhivatalt tölt be, vagy arra pályázik. Más a kötelező ereje a gyónási titoknak, és annak a „hivatalos” titoktartásnak, mellyel pl. egy egyházi szervezet védi ügyeit és ügyfeleit. A titok erkölcsi értékelésének viszonylagossága számtalan megjelenési formájának állandó kísérője. Ám a háttérben mindig ott áll a gyakorlat és a titoktartó helyének *objektív kritériuma*. Annak ellenére, hogy a titok megjelenésével és létezésével az emberi közösség normális állapotának megbontását jelzi, a társadalom valódi érdekei azok, amelyek végül erőnné vagy vétkes cselekedetté teszik azt.

A gyakorlatban azonban nagyobb jelentőséggel bírnak azok a körülmények, amelyek a hétköznapi pragmatizmusát követik. A titoktartó nagyon gyakran még akkor is őrzi a titkát, amikor a titok létének reális alapja már nem létezik, amikor a titkot létrehozó ellentét már megszűnt. Pedig ilyen esetben a *titok fenntartása értelmetlenné* válik, és bizonyos vonatkozásban még káros is. Sajátos dogmává válik, amely minden dogmához hasonlóan mindenekelőtt a saját fenntartójának okoz kárt. Ilyen esetben sokkal több áldozatra van szükség, mint amennyit a titokkal kapcsolatos viselkedési normák állandó szabályozására tett erőfeszítés igényel. Ebben az értelemben a tények és az adatok – legalábbis pillanatnyi formájukban való – elterjedésének korlátozására vonatkozó jogi szabályozással szemben igen komoly vádak merülnek fel. Elsősorban a titok által kísért reális ellentétekhez képest a jogszabályban megnyilvánuló statikusság, a dinamika hiánya miatt. Így alakul ki az a gyakorlat, amely értéktelenné teszi magát a titoktartást is, nevezetesen, hogy olyan

⁴⁰ SOMFAI Béla: *Igazmondás és hazugság a keresztény erkölcsstan fényében*. Szociális etika. JATEPress, Szeged. 1995. 126. p.

tényeket is titkosnak tartunk, amelyek mindenki előtt ismertek, nincsenek kapcsolatban valódi konfliktussal, s éppen ezért nem könnyítik meg sem az ellenfél, sem pedig a titoktartó dolgát. Következésképpen, mivel a titok állandó kísérője a fölösleges titokzatosság, ennek kiküszöbölésére olyan szabályozó mechanizmusra van szükség, amely figyelemmel kíséri a konfliktusban bekövetkező változásokat és biztosítja a változások időben történő tükröződését az emberek viselkedését szabályozó utasításokban és jogszabályokban. A titoktartás idő előtti megszüntetése viszont *káros* az adott konfliktusban kiharcolt kedvező helyzetre nézve. A titoknak a konfliktus határait meghaladó kiterjesztése pedig *negatívan* hathat a további folyamatokra és egy újabb konfliktus forrásává válhat.⁴¹

4. A titok tudója mindig bizonyos előnnyel rendelkezik a tájékozatlanokkal szemben. Erudíciójának foka alacsonyabb lehet a többiéhez képest, de bizonyos vonatkozásban jobb. Ha ez az előny formális vagy nem formális szervezettségben lévő emberek között jut kifejezésre, akkor elkerülhetetlenül valakik fölötti hatalom gyakorlásává válik. A történelem és a gyakorlat számos olyan példát állít, melyben a hatalom megszerzése csupán titok birtoklásán alapult, az uralkodói tekintély pedig azon a meggyőződésen, hogy az adott személy valami többet vagy valami olyasmit tud, ami fontos, de elérhetetlen a többiek számára. A titokzatosság az egyik legjelentősebb tényezője a bizonyos személyek iránti kultusz kialakulásának is. Az ilyen és ehhez hasonló esetekben a titokzatosság holdudvara nemcsak a hatalom természetes kísérője, hanem megszerzésének eszköze is.⁴² Az uralkodás terén a titok (a rejtett ismeret vagy szándék) nemcsak *közvetett, de közvetlen eszköze is a hatalom megszerzésének*.

Az irányítás szerkezetének lépcsőfokai, mint ismeretes, az irányítási rendszer struktúrája egy reális szubordinációjának a megismerésétől. Az irányítás folyamatában az egész rendszer érdekeit a legmagasabb láncszem képviseli. Azonban az ezeket az érdekeket szolgáló titkos ismeret, éppen, mert érdekeket szolgáló ismeret, nem mindig válik a komponensek ismeretévé is. A közös érdekek megvalósítása más rendszerekkel vagy az egész elemeknek egy csoportjával szemben folytatott harcokkal és konfliktusokkal járhat. Ilyen esetben pedig a titok szükségszerűséggé jelentkezik. Ezért bizonyos ismeretek és szándékok titokban tartása az adott irányítási aktus végrehajtásáig az irányítás egyik reális kifejezője. A politikai irányítás tele van ilyen esetekkel. Ez ugyanis nem csupán helyzetelemzést, ésszerűséget és számítóképeséget jelent, hanem készséget is a kockázatra; az adott konkrét körülmények között cselekedni a szövetségesekkel és a különböző ellenfelekkel és riválisokkal szemben. Ilyen körülmények között a titok ésszerű kezelése még előnyt is jelent. Sőt, Simmel arra is felhívja a figyelmet, hogy a hazugság etikai szempontból negatív értéke nem szabad, hogy

⁴¹ GREGUS Zoltán: *Ellenérdekű felek közötti kommunikáció megjavításának feltételei*. in: Közelítésben : művészetfilozófiai esszék. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2002 127–128. p.

⁴² „Az információkból való részesedés a politikai pozíció és a presztízs egyik legfontosabb szimbolikus kifejezése minden diktatúrában. Nemi sértődöttséggel ugyan, de hiteles képet rajzolt erről visszaemlékezésében Farkas Vladimir, aki 1950-55 között az Államvédelmi Hatóság határon túli felderítő szervezetének volt a vezetője, majd vezető-helyettese, 1950-től 1953-ig pedig ráadásul az ÁVH-kollégiumnak is tagja volt: 'Az országban uralkodó bizalmatlanság nevéseges megnyilvánulásának tekintetem, hogy én, mint az ÁVH egyik legfontosabb főosztályának vezetője, nem kaptam betekintést az MTI bizalmas információs jelentéseibe, amelyek elsősorban a magyar nyelvű külföldi rádiók és a sajtó híryanagát tartalmazták. Igaz, hogy egyre inkább rendelkezésekre álltak az akkori magyar emigrációs sajtótermékek.'” FARKAS Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH ezredese voltam*. Interart, Bp. 1990. 148. p. Lásd: RÉVÉSZ Béla: *Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában*. Acta Jur. et Pol., Szeged, 1996. 8. p.

elfedje előlünk szociológiailag pozitív jelentőségét, amelyet „bizonyos konkrét viszonyok alakítása során fejt ki.”⁴³

A titok felhasználásával történő uralkodás azonban fordított hatása lehet a hatalmon lévőre nézve, különösen az irányítás hierarchikus szerkezete esetén. Ebben ugyanis minden magasabb irányítási szint tevékenysége valamilyen fokon függ az alatta lévőktől, méghozzá a közbeeső szervek számának arányában. Ez teremti meg az irányításban a fordított függőség reális lehetőségét, mert így az utasítások egy részét például a rendszer alacsonyabban fekvő láncszemei elhallgathatják, vagy pedig az utasítások egy részét torzított formában továbbíthatják lefelé. Ez a diszfunkció pedig tulajdonképpen a rendszernek a vezető fölötti hatalmat jelentené.

A politikai harcban a titok legfontosabb ismérve – s ez a politikai viszonyok jellegének egyenes következménye – a titok formáinak a sokfélesége. Mivel a hatalomért folytatott harc feltételei és eszközei folytonosan változnak, a politikai titok is állandó változásokon mehet keresztül: egy adott titok más helyen és más feltételek között önmaga ellentétéként jelentkezhet. Közös ismervük viszont, hogy a politikai titkok a legszorosabban összefüggnek a hatalom megszerzésével és megtartásával. „Elrejtőzni, de mindent látni!” – szölt a politikai szereplők jelszava.⁴⁴

A politikai titoknak éppen az a sajátossága, hogy *minden formájában kollektív természetű*. A politika világában csak látszat, hogy lehet a titoknak individuális szubjektuma. Mindig valamilyen emberi közösségnek a titkáról van szó, hiszen a hatalmi hierarchia csúcsán sem állhat abszolút értelemben egyetlen ember.⁴⁵ A politikai titok a különböző társadalmi csoportosulások közötti rivalizálás eleme, így az emberek csoportjainak közös állapotát jelenti. Míg például a gazdasági titok társadalmi jellege ellenére személyes titok is lehet, addig a politikai titok elképzelhetetlen személyes titokként (miközben természetesen a politikusnak is lehetnek személyes titkai).

A politikai harcnak ez a sajátossága közvetlenül rányomja bélyegét a *politikai titok belső szerkezetére* is. Adott állapotként ezt mindig csoportok közötti kommunikáció előzi meg, vagy egy ilyen kommunikáció eredményeként jelentkezik. A tudat rejtett állapota ilyenkor a csoportok közötti állapotot jelenti, és már létezésével is egy meghatározott emberi közösség információs folyamataként szerepel. Innen ered például az *összeesküvés* valamennyi nehézsége is, hiszen a politikai titok nagy számú szubjektuma sokkal nagyobb támadási felületet nyújt, mint a titokkutatás bármely más formája esetében. Minél szélesebb körű a politikai titkot hordozó csoport, annál rövidebb ideig maradhat meg a titok. Ugyanakkor minél kevesebb embert foglal magában a titokkör, annál kevésbé stabilak a politikai hatalom alapjai. Ezért a *szubjektumok száma és a bizalmasság foka közötti optimális arány* létrehozása mindig együtt jár az egyik vagy másik szándéknak, mint politikai titoknak a kialakulásával. Nem véletlen az sem, hogy a társadalmi titkok kategorizálásának értékrend-szerében minden országban a politikai titok kerül a legmagasabb helyre. Megőrzését minden állampolgár kötelességének tartják, elárulása pedig jogilag is szankcionálandó, hiszen a titkot kiadó személy ezzel a közösségnek, illetve az azt védelmező államnak okoz kárt.

A politikai titokról – miközben a diskurzusok állandó tárgya – nehéz közvetlenül megmondani, hogy mi is ez valójában, hiszen titokról van szó. A vitákban azonban *nem magáról a titokról beszélnek, hanem a titok természetéről, helyéről, funkciójáról*. Azt

⁴³ SIMMEL, Georg: I. m. 321. p.

⁴⁴ HANKISS Elemér: *A második társadalom*. In: Diagnózisok II. Magvető, Bp., 1986. 271. p.

⁴⁵ FÖLDES Tamás: *A „Janus arcú titok”. A titkok titka*. Gondolat, Bp., 2005. 47. p.

implikálja a vita, hogy van valami minimális ismeretünk arról, ami el van ugyan zárva a beszélők elől, de feltétlen meg kellene ismerni, és birtokba kellene venni, mivel a *tulajdonosát valamilyen előny birtokába juttatja*. A politikai titok tehát a politikai szubjektum számára valami nyugtalanító objektum, amelyet a vitázók állandóan birtokolni akarnak, és az általa jelzett korlátokat szüntelenül át akarják lépni. De mivel éppen titkot akarnak feltárni, a politikai tudást valamilyen kimondhatatlan lényeggel azonosítják. A politika azonban *természete szerint mégsem lehet titok*, mert par excellence a *közt jelenti*, ezért egyszerre *titokellenes* és *titokkonstituáló* szféra.

A diszkurzív politikatudományi értelmezés két alapformáját különbözteti meg, a külső és a belső titkot.⁴⁶ A külső titok, amelyet *politikai csendnek* nevezhetünk, általános titok, vagyis a politikai beszédvalóság határán képződik. A belső titok, amelyet *tabunak* nevezhetünk, konkrét titok, vagyis tilalmas, valakik által ismert tudás tiltása, ezért a hatalom határát konstituálja. A politikai csendet teljes csendnek is lehet nevezni, mivel a vágyott, de megismerhetetlen politikai valóságra vonatkozik. Célzások és utalások jelzik a létét, akaratok és hódítási igyekezetek irányulnak felé, bár nem lehet tudni pontosan, hogy mi is ez valójában. „Politikai túlvilág”-nak is nevezhető, amely lehet akár az állandó fenyegetés vagy az örök béke *víziója*, vagy éppen a politikai utópiák jövőképe. A politikai tabu viszont konkrét titkot konstituál. Csendje lehet beszéd előtti vagy beszéd utáni, de mindenképpen *konkrét politikai témák* tilalma. A konkrétság azt is jelenti, hogy valakik biztos tudással rendelkeznek róla, a hozzá való viszony ezért politikai különbséget teremt. A tabu belső határ, a hatalom és a hatalomnélküliség határa. Ide sorolható a cenzúra jelensége is.

A nyílt cenzúra az erre illetékes intézményt jelenti: az adott politikai rendszerben világos „*szimbólum-határőrség*”⁴⁷ működik. A rejtett cenzúra inkább azt ambicionálja, hogy a tilalmak belső, önkéntes *ki nem mondások legyenek*, és intézményeit is úgy építi ki, hogy megfeleljen ennek az igénynek. A helyzet itt is elég egyértelmű; a titkot, a tilalmas szavakat és gondolatokat a hatalom birtokolja, és saját birtokának is tekinti, amelynek használatától a társadalom más tagjait eltiltja. A cenzurális titok ugyanakkor feloldhatatlan dilemmákat hordoz. Egyrészt, aki megállapítja, annak abszurd módon el kellene mondania, hogy mit tilt, amivel éppen ő vétene a szabály ellen. Ezért alakult ki az az eljárás, hogy nem általában tiltanak, hanem helytől, időtől és személytől teszik függővé a kimondható és kimondhatatlan szavak és témák körét. Az ellentét azonban így is feloldhatatlan: vagy olyasmitől tiltják az embereket, amiről nincs ismeretük, vagy a tiltó és az eltiltott közösen beszél a tilalmas szavakat. Másrészt azért is paradox jelenség a cenzúra, mert a tiltás ellenstratégiákat hoz létre. Az utalások, a célzások olyan rendszere alakul ki, amelyben a közélet szereplői közül senki nem mondja ki, amit nem szabad, mégis mindenki arról beszél, amiről hallgatni kellene. Mindez a kelet-európai diktatúrák politikai nyilvánosságának jól ismert és gyakran kijátszott konfliktushelyzeteiben jól látható⁴⁸.

A titkosszolgálatok elméleti kérdéseire vonatkozó fenti vázlat csupán minimális értelmezési keretet kíván biztosítani azon történetek számára, amelyeket jobbra csak az hoz közös nevezőre, hogy főszereplői a 20. század jogtudományi gondolkodásának többnyire jól ismert alakjai. Akad közöttük világhírű brit jogfilozófus, Herbert L. A. Hart, aki kezdő

⁴⁶ SZABÓ Márton: *Politikai titok*. In: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2003.

⁴⁷ MEDVEGYEV, Zsoresz kifejezése: Lásd: *A levelezés titkosságát a törvény garantálja*. Európa, Bp., 1989. passim.

⁴⁸ HELLER Mária – RÉNYI Ágnes: *Diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban*. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris-Századvég Kiadó, Bp., 1995. 432–447. p.

ügyvédként a második világháború kitörésekor titkos munkatárs lett a katonai hírszerzésnél, majd akinek „szabályalapú jogelmélete a 20. század hatvanas, hetvenes, nyolcvanas éveiben nemcsak az angolszász, hanem az euroatlanti jogtudományban is referenciális jelentőségűvé vált, hatása vitathatatlanul napjainkban is tart”⁴⁹. Sajnos, kevésbé ismert annak a jogtudósnak, akadémikusnak az élete, akinek szinte teljes közhivatali pályafutása az Igazságügyminisztériumhoz kötődött. Vladár Gábor, akit „széles körű tudása a jogtudomány szinte valamennyi területén igazi polihisztorrá avatott”⁵⁰, 15 éven át vezette a törvényelőkészítéssel foglalkozó I. ügyosztályt, majd náci-ellenes beállítottsága alapján került a Lakatos-kormány igazságügy-miniszteri székébe. Másfél hónapos működése alatt a Minisztérium a menlevelek konspiratív elosztásának egyik műhelyévé vált. Embermentő tevékenységét a Rákosi-diktatúra egész családját sújtó kitelepítésével „ismerte el”. A jogtudományos emlékezetben az utóbbi időben reneszánszát élő Horváth Barna valóban „európai szinten művelte a jogbölcséletet a két világháború közötti időszakban, majd emigrációját követően az Amerikai Egyesült Államokban”⁵¹. Már a háborút követően különféle eszközökkel igyekezett a hatalom kiszorítani a tudományos és közéletből mígnem az elhárítás figyelmét kiejátszva sikerült kiszöknie a „vasfüggöny” békésebb oldalára. Az általa (és Moór Gyula által) alapított „Szegedi Iskola” jeles képviselőjeként⁵² Szabó József ugyancsak a Rákosi-korszak áldozatává vált. Horváth Barnától eltérően neki nem sikerült Nyugatra szöknie, ennek kísérletét viszont többéves börtönnel büntette a diktatúra, amelyet élete végéig tartó titkosszolgálati intézkedés-sorozat követett. Bibó Istvánhoz fűződő, közös szegedi indulásuktól tartó barátságuk és hasonló sorsuk felidézése egyben alkalmat enged Bibó István egy ismeretlen korszakába való betekintésre is. Életművének széleskörű feldolgozottsága ellenére ugyanis alig ismert tény, hogy Bibó a Horthy-korszak legellentmondásosabb időszakában, ennek utolsó hat évében az Igazságügy-minisztériumban miniszteri titkárként dolgozott. Az 1945 után őt érő politikai és jogi diszkriminációk sorából érthetően a Nagy Imre-kormányban betöltött miniszteri pozíciója miatti megtorlás kapott nagyobb nyilvánosságot⁵³, miközben a hatalom, a titkosszolgálatok megalázó intézkedései ezt megelőzően, majd szabadulását követően is végigkísérték életét. A hatalmi berendezkedés második világháborút követő szovjetizálása során teljessé vált az igazságszolgáltatás illetve az Igazságügy-minisztérium ellenőrzése, pártirányítása is⁵⁴. Ennek során hol a „létszámapasztásnak” nevezett intézkedésekkel, hol nyíltan az „ellenséges elemekkel” való leszámolással vált teljessé a pártkáderek uralma a minisztériumban. Az egyre hisztérikusabbá váló éberség a titkosszolgálati hálózat kiépítését is felgyorsította,

⁴⁹ Cs. Kiss Lajos: *Előszó*. in: Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban [a tanulmányokat vál., szerk. Cs. Kiss Lajos]. ELTE Eötvös K. Bp., 2014. 9. p.

⁵⁰ BOLERATZKY Lőránd: *Vladár Gábor emlékezete*. In: Révész Béla (szerk.): Vladár Gábor emlékkötet: 1881–1972 : Vladár Gábor emlékkonferencia. Igazságügyi Minisztérium, Bp., 2015. 17. p.

⁵¹ Cs. Kiss Lajos: *Emlékezés Horváth Barnára (1896-1973)*. In: Révész Béla (szerk.): A szegedi jogbölcséleti iskola alapítója : Horváth Barna emlékkönyv. Iurisperitus, Szeged, 2017.

⁵² SZABADFALVI József: *A jogfilozófus Szabó József*. In: Révész Béla (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...”. Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014. 23–44 pp.

⁵³ *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. (vál., összeáll. Huszár Tibor, szerk. Litván György, S. Varga Katalin, interjúk Huszár Tibor, Hanák Gábor); Osiris–Századvég – 1956-os Intézet, Bp., 1995.; *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*. (összeáll., bev., jegyz. Kenedi János, előszó Kende Péter, dokumentumvál. S. Varga Katalin; 1956-os Intézet). 1956-os Intézet, Bp., 1996.

⁵⁴ RÉVÉSZ Béla: *„Az Igazságügyi Minisztérium története”. II. A pártirányítás évtizedei (1944–1990)*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Bp., 2018.

melynek során az akkoriban a minisztériumban dolgozó vagy Eörsi Gyula vagy Sarlós Béla is informátorrá vált.

A jogtudósok titkai sokfélék lehetnek. Származhatnak abból az ismerethiányból, amelyek a megsemmisült-megsemmisített iratok miatt képeznek vákuumot. De lehet a következménye a magát mindenhatónak tekintő titkosszolgálatok túlzó intézkedéseinek, vagy esetleg egyszerűen csak a maguk látásmódjának megfelelően célcsoportként, célszemélyként azonosítanak bizonyos embereket. A bemutatásra kerülő sorsok tehát nem életek és életművek bemutatására vállalkozik, hanem csupán a titkosszolgálatok és némely ismert jogtudós pályafutásának – ilyen vagy olyan természetű – közös érintkezési pontjaira kívánják felhívni a figyelmet.

A BRIT ELHÁRÍTÁS A II. VILÁGHÁBORÚBAN – HERBERT L. A. HART

Köztudott, bár eddig még nem vizsgált, sőt, fel sem vetett probléma, hogy Herbert Lionel Adolphus Hart mérsékelten pozitivistának nevezett jogelmélete mögött nemcsak a jog és a tudomány területén szerzett tapasztalatok húzódnak meg. E jogelmélet keletkezésének kontextusa jóval tágabb. A tárgyyszerű, differenciált értelmezéshez figyelembe kell venni azokat a politikai és személyes tapasztalatokat is, amelyek például Hartot pályafutása csúcspontján tragikus helyzetbe sodorták. Életének legismeretlenebb időszaka a második világháború alatt a titkosszolgálatoknál eltöltött öt év⁵⁵. Ha mellőzzük a frivol „legjobb ügynök a jogfilozófusok – legjobb jogfilozófus a titkosszolgák között” jópofaságot, akkor is megkerülhetetlenül előttünk áll a kérdés: hol a helye, mi a jelentősége ennek az öt évnek Hart életében. Rész-e egy kiteljesedő gondolatvilág lineáris fejlődésének avagy éppen erőszakosan szétválasztja jogi karrierjének első, gyakorlati és második, teoretikus időszakát. Lehet esetleg a háború előtti, alatti, utáni periódust cezúrával elválasztva, három önálló szakasznak, „három életnek”⁵⁶ is tekinteni, amelyet csupán a mindháromban azonos szereplő hoz közös nevezőre. A folyamatos pályáiv mellett érvelő hazai és külföldi kutatók előszeretettel utalnak, Neil MacCormick nyomán,⁵⁷ az elhárításnál lefolytatott filozófikus eszmecserékre, már-már idilli képet festve a szolgálat körülményeiről: „Gilbert Ryle és Stuart Hampshire társaságában... hármában pompás szemináriumokat tartanak a filozófia mibenlétének és helyes művelésének kérdéseiről”⁵⁸. Tekintsünk el attól, hogy a két filozófus csak 1941-ben került a welsi gárdától illetve a nyugat-szaharai sivatagból a Radio Security Service (MI8) kódfejtő beosztásába és Harttal egy ideig jobbára mint az MI5 összekötőjével találkozhattak⁵⁹ – ettől függetlenül természetesen sor kerülhetett a filozófiai legendaként hagyományozódó értékes teoretikus diskurzusokra is.

⁵⁵ Az egyszerűség kedvéért Herbert Hart a kémelhárításnál szolgált, pontosabban a Military Intelligence Imperial Security Intelligence Service – hagyományosan: az MI5 – állományába tartozott. Az MI5 nem egyszerűen kémelhárítás, hanem „biztonsági szolgálat”. Nevétől eltérően pedig nem egyszerűen katonai titkosszolgálatként működött, mivel feladatkörük szempontjából a különböző szolgálati ágak tevékenysége – az elhárítási vonalak, objektumok, célcsoportok átfedései miatt – részben azonos, így nem meglepő, hogy az MI5 bár zömmel belső, de egyben külső feladatokat éppúgy ellát, ahogyan az információszerzés és az elhárítás is a funkciói közé tartozik, ráadásul mindezeket katonai és civil vonatkozásokban egyaránt érvényesítik. A második világháború idején még inkább jellemző volt az ilyen „multifunkcionalitás”. Ebben az időben az „A” Divízió a igazgatási és nyilvántartási feladatokat látta el (vö. SMITH, Michael: *The Spying Game. The secret history of British espionage*. Politico’s Publishing Ltd. London, 2003. 81. p.), a „B” Divízió feladata volt a kémelhárítás és a diverzió-elhárítás (vö. ANDREW, Christopher: *Defence of the Realm, The Authorized History of MI5*. Penguin Press, London, 2009. 134. p.). Hart a „B” Divízióhoz tartozott.

⁵⁶ DWYER, Déirdre M.: *The Three Lives of Herbert Hart*. Oxford Journal of Legal Studies, Faculty of Law in the University of Oxford, 2006, No. 2. 411–423. p.

⁵⁷ Vö. MACCORMICK, Neil; H. L. A. Hart. Stanford, 1981, Stanford University Press; MACCORMICK, Neil – HORVÁTH Barna: *H. L. A. Hartról*. Világosság, 2003/1–2, 109–114. p.

⁵⁸ KROKOVAY Zsolt: *Utószó*. In: HART, H. L. A.: *Jog, szabadság, erkölcs*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 91. p.

⁵⁹ WEST, Nigel: *MI5: British Security Service Operations 1909–1945*. Stein and Day, New York, 1982. 161. p.

A tanítványi visszaemlékezésekben idealizált időszak nyomában járva azonban – amennyire a hozzáférhető adatok ezt megengedik – sokkal inkább amellett tudunk felsorakoztatni tényeket, hogy Hart személyiségének formálódására komoly hatást gyakoroltak a titkosszolgálatnál eltöltött idő/szak élményei, még ha későbbi élete során nem is kívánt titkosszolgálati feladatairól, munkájáról és ennek fontosabb eseményeiről beszélni.⁶⁰ E hallgatásnak az egyik magyarázata minden valószínűség szerint a szolgálati fegyelem feltétlen tisztelete, hiszen 1940. július 3-án Hart is aláírta az öt titoktartásra kötelező az Official Secrets Act nyilatkozatot. A kölesönösség jegyében a titkosszolgálatok szereplői nem beszéltek feladataikról, később pedig a múltjukról sem, viszonzásul pedig az állam is mélyen hallgatott arról, milyen kapcsolatban állt ezekkel az emberekkel⁶¹. De oka lehetett ennek a hallgatásnak a visszaemlékezések pontosítására szolgáló adatok hiánya, illetve korlátozott hozzáférhetősége. Hart személyes iratai között ennek az időszaknak a dokumentumai hiányoznak, máshonnan nehéz, vagy lehetetlen beszerezni őket. Az MI5 1996-ban kvietált, első női főigazgatója éppen azért neheztelt, hogy „a titkosszolgálatok egy része még mindig fontosnak tartja, hogy az információk döntően az ő számukra legyenek hozzáférhetőek. Ez pedig inkább gátolja, mintsem segítené a mindenkori titkosszolgálatok munkáját.”⁶² Az pedig éppen Hart munkássága egy különös szegmensének megismerését akadályozza, hogy a kódtörés története hiányosan áll előttünk: „Az 'Ultra'⁶³ említésének 1974 tavaszáig érvényben lévő hivatalos letiltása kétségkívül minden területen akadályozta a hadtörténelem írását. Magam is tettem néhány sikertelen kísérletet legmagasabb helyeken a tilalom feloldása érdekében az utóbbi húsz év alatt. Biztos vagyok benne, hogy az Ultra ily nagy mértékben elhúzódott nyilvánosságra hozatala és annak legendás befolyása a szövetségesek stratégiájára – sőt néha még taktikájára is – az utolsó nagy hagyományos háborúban, nem veszélyezteti érdekeinket.”⁶⁴ Hart esetében azonban figyelembe lehet azt a körülményt is venni, hogy – amint erre tanulmányomban a későbbiekben kitérek –nem mindig könnyű és egyértelmű döntések jellemzik ezt az öt évet sem, s már ekkor, és a későbbiekben is, tapasztalhatjuk Hart morális aggályainak jeleit. Az iskolateremtő jogfilozófus megkérdőjelezhetetlen érdemeit és teljesítményét mindez természetesen vajmi kevésbé érintheti. A könnyebbség kedvéért lehetne textualista módon állítani: „nem létezik más, csak a szöveg”. Az viszont biztosnak tűnik, hogy Hart életpályájának korábbi eseményeire

⁶⁰ Vö. LACEY, Nicola: *A Life of H. L. A. Hart: The Nightmare and the Noble Dream*. Oxford University Press, Oxford, 2004, 372. p. *[98–9. sz. jegyzet „későbbi életében alig beszélt saját titkosszolgálati tevékenységéről”.]

⁶¹ RIMINGTON, Stella: *Nyílt titok. Az MI5 – a brit kémelhárítás – volt főigazgatójának emlékiratai* (ford.: Hegedűs János). Geopen Kiadó, Budapest, 2004. 11. p.

⁶² Uo.

⁶³ Az Enigma titkos üzenetek rejtjelezésére azok visszafejtésére használt, német berendezés, amelyet a Harmadik Birodalom is szolgálatba állított. Az Enigmát használói abszolút biztonságosnak tartották, mivel az ezzel kódolt szövegek hagyományos módon megfejthetetlenek voltak. Az Enigma feltörhetetlennek tartott kódolását először lengyel matematikusok törték fel 1932-ben. Ennek alapján a későbbi változatokat a Bletchley Parkban állomásozó szövetséges csoport fejtette meg. 1940-től a világháború végéig a legtöbb német üzenetet meg tudták fejteni. 1943-ban havi 80 000 üzenetet, azaz naponta mintegy 2500 üzenetet törtek fel. A britektől az Ultra kódnévvel ellátott hírszerzési információkat szigorú titoktartás övezte. Külön csapat gondoskodott „legendák” gyártásáról, más esetekben a megfejtés eredményének ismeretében sem tettek semmi olyasmit, amitől az ellenség gyanút foghatott volna. Az Enigma feltörését az 1970-es évekig titokban tartották, amíg a rendszert Nagy-Britanniában a titkos kommunikációban alkalmazták. Ehhez lásd LEWIN, Ronald: *Ultra Goes to War: The First Account of World War II's Greatest Secret Based on Official Documents*. Hutchinson, New York – St. Louis, 1978. 397. p.

⁶⁴ SLESSOR, John Cotesworth: *Előszó*. In: Winterbotham, Frederick, William: *Az Ultra titka* (ford.: Kádár József). Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest, 1990. 10. p.

nem a csúcsára ért életmű egészének konzisztenciáját keresve kell visszatekinteni. Ezen egyszerűen azt értjük, hogy nem csupán a jogfilozófus múltját általában érdemes keresgélni a háború éveiben, hanem egy, a titkosszolgálatokhoz csapódott fiatalember sorsa is érdekes lehet, aki, mintegy mellel, húsz év múlva világhírű jogtudóssá válik. A megközelítés nézőpontja és iránya tehát nem Hart és a titkosszolgálatok, hanem: a titkosszolgálatok és Hart.⁶⁵ Úgy véljük, hogy Hart tudományos sikereit egyáltalán nem kisebbítik, ha pályának teljes ívét a kisebb oszcillációk tényei egészítik ki; sőt, az ezekben összesűrűsödő élmények és tapasztalatok sem pusztá érdekességek, hanem az életmű formálódása, hatástörténete szempontjából is fontos adalékokkal, rejtett referenciákkal szolgálhatnak. De talán ennél is többről lehet szó, ha figyelembe vesszük az egykori tanítvány, Neil MacCormick szavait/értelmezését, mely szerint a gyakorlati jogászkodással eltöltött tizenhat év alatt, beleértve a háborús éveket, a titkosszolgálatnál eltöltött időt is, Hart beállítódása, érdeklődési iránya alapvetően megváltozott, és „megtért” a filozófiához, a jogtudományhoz.⁶⁶ Egyértelműnek tűnik tehát, hogy Hart értékrendjében bekövetkező hangsúlyeltolódás/módosulás nem következhetett volna be a háború és titkosszolgálati tevékenységének tapasztalatai nélkül.

1. Poszt-viktóriánus társadalmi-politikai törésvonalak

A filozófust a politikai filozófia születése óta kétértelmű, ellenmondásokkal és feszültségekkel terhelt kapcsolat fűzi a politikai hatalomhoz, a hatalmat birtoklókhoz. Ez a kapcsolat a történelem tanulsága szerint elszakíthatatlan. A taszítás és vonzás, distancia és részvétel ellentéteivel jellemezhető viszonyt archetipikus módon példázza számunkra Szókratész pere és a tanítvány, Platón Szürakuszaiba való utazásainak története.⁶⁷ Bár a politikai hatalommal való találkozások a filozófus-értelmiségi számára szükségképpen kudarcra végződnek a klasszikus példa – a per és az utazás archetipusai – egy strukturális törvényszerűségnek engedelmessé válva valamilyen formában minden korszakban megismétlődik. Ezzel összefüggésben megjegyzendő, hogy a siker, a filozófus-értelmiségi politikai beérkezése és dicsősége, mint azt a totalitárius uralmak ideológusaivá és döntéshozóivá emelkedett avantgardista elit története mutatja, voltaképpen a legnagyobb kudarc, mind a filozófia, mind a politika számára.

A filozófus-értelmiségi politikai hatalommal való együttműködésnek két tipikus útja alakult ki. Az egyik út a nyilvános reprezentáció és döntés révén történő részvétel a politikai hatalom gyakorlásában; ekkor a filozófus értelmiségi funkciót vállal, utópikus tervezeteket készít és igazolja a hatalom legitimitását, a diplomácia területén ténykedik stb. Erre tekintettel differenciáltabban kell szemlélnünk a hatalom és az értelmiség kapcsolatának hagyományos felfogását, mely szerint az előbbi ennek a viszonyoknak az alanya, utóbbi pedig a tárgya. A hagyományos séma magába foglalja a „gonosz” hatalom és a „jó” értelmiség szembeállítását, amely a politika és erkölcs viszonyának legkülönbözőbb értelmezéseiben is visszacseng. Bőséges eszmétörténeti példatárral illusztrálva vonja le a következtetését

⁶⁵ Nehezíti az ilyen irányú megközelítést, hogy a brit titkosszolgálat második világháborús történetével foglalkozó művek csak szóróványosan említik Herbert Hart tevékenységét, az pedig természetes, hogy a jogfilozófiai munkásságával foglalkozó munkák nem érintik életének ezen szakaszát.

⁶⁶ Vö. MACCORMICK, Neil: i. m. 2. p.

⁶⁷ Vö. PLATÓN: *Szókratész védőbeszéde* (ford. Devecseri Gábor). In Platón Összes Művei. I. kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, 399–439. p.; PLATÓN: *Hetedik levél* (ford. Faragó László). In Platón Összes Művei. III. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, 1038–1083. p.

Paul Hollander: „Kétségtelen, hogy a hatalomhoz való viszony ambivalenciájában számos esetben az elitizmus és egalitarizmus feloldatlan konfliktusa rejtőzik. E konfliktus feloldásánál is nehezebb magának a hatalom birtoklásának a kérdésében megfelelő álláspontot kialakítani. Biztos, hogy sok olyan értelmiségi van, aki vágyik a hatalomra, s amikor megszerezte, örömmel ízelgeti, de meggyőződésem, hogy ennél is többen vannak olyanok, akik ugyan vágnak a hatalomra, de tisztában vannak azokkal az erkölcsi dilemmákkal, amelyeket a hatalom magával hurcol.”⁶⁸

Az írástudók és a hatalom kapcsolata több évezredes történetének külön fejezete, amikor a filozófusok – esetünkben Hart és oxfordi kollégái –, a hatalom titkos tevékenységének szereplőivé válnak. Ezzel kapcsolatban Hannah Arend számára már a politizáló intellektus is önellentmondásnak látszik. „Az igazmondás létmódjai közül kiemelkedik a filozófus magányossága, a tudós és a művész elszigeteltsége, a történész és a bíró pártatlansága és a ténymegállapító, a szemtanú és a tudósító függetlensége... Erre nem a politikai világon belül teszünk szert, hanem szervesen hozzátartozik a kívülállónak ahhoz a pozíciójához, amelyet az ilyen foglalkozások megkövetelnek.”⁶⁹ A politika olyan, nem teoretikus kötelesség, amely kényszerpályára állítja a gondolkodást, erőszakot tesz a gondolat szabadságán, különösen, ha az utazó a hatalomnak a morális követelményektől távoli, sötét zugában, az intrikák és besúgások világában vállal feladatokat. A politikai számára nem jelent gondot sem a személy, sem a teória instrumentalizása, hiszen a politikai lényege a kategorikus imperatívus megfordítása: az ember mindig csak eszköz, de sohasem a cél.⁷⁰ A politikai hatalmat a titkosság dimenziójában kizárólag az érdekli, hogy a tanult emberek többnyire eleget tesznek annak a két feltételnek, amely minden együttműködő kiválasztásának az alapja. Az első, hogy a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük folytán többnyire olyan szociális csoportok tagjai, vagy olyan személyekkel, csoportokkal állnak kapcsolatban, amelyekről, akikről a hatalom mindenkor fontosnak és hasznosnak látja a kellő információk megszerzését. Másrészt az értelmiségi szerepkör általában olyan személyiségvonásokkal és készségekkel párosul – mint a jó megfigyelőképesség, gyors kapcsolatteremtési, döntéshozatali és konfliktusmegoldási képesség, „szociabilitás” stb. –, amelyek az ideális titkosszolga legkívánatosabb tulajdonságai.

Az iskolázott, művelt ember számára viszont dilemmákkal terhes a választás. A szellemi élet értékeinek autonóm képviselője,⁷¹ a kritikai attitűd, a független véleményalkotás ha

⁶⁸ HOLLANDER, Paul: *Politikai zárandokok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába 1928-1978* (ford.: Náday Judit). Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1996. 77. p. A reprezentatív értelmiségiek politikai hatalomhoz való viszonyához, a Szürakuszaiba utazás-toposz értelmezési változataihoz lásd LILLA, Mark: Zabolátlan értelem. Értelmiségiek a politikában (ford. Zsélyi Ferenc). Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.; VAJDA Mihály: *Syrakusa*. In Vajda Mihály: Posztmodern Heidegger. T-Twins Kiadó, Budapest, 1993, 165–180. p.; PETHŐ Sándor: *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé*. Doxa Könyvek, Budapest, 1994.; Cs. Kiss Lajos: *Egy keresztény Epimétheusz*. In Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok (vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos). Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002. 242–247. p.; ANNAN, Noel Gilroy: *Our age: English intellectuals between the world wars – a group portrait*. Random House, New York, 1991. 479. p.; Bozóki András (ed.): *Intellectuals and politics in Central Europe*. Central European University Press, Budapest, 1999. 292. p.

⁶⁹ ARENDT, Hannah: *Igazság és politika*. In Hannah Arendt: Múlt és jövő között (ford.: Módos Magdolna). Osiris – Readers International, Budapest, 1995. 267. p.

⁷⁰ „Az együttműködés a hatalom és az írók között általában kölcsönös kiábrándulással végződött... Azt a keskeny hidat, amely a hatalmon levőket az írókkal összekötötte, a 20. században az írók közül csak kevesen tudták biztonságosan használni: a politikusok jóval rutinosabban közlekedtek rajtuk.” (STANDEISKY Éva: *Az írók és a hatalom*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 11. p.)

⁷¹ Szczepanyk szerint az alkotó értelmiségi funkció, amelyben „elődleges feladat a legmagasabb rendű és

nem is hatalomellenességét, de a hatalomfüggetlenséget implikál. Másfelől a hatalom, így a hozzá való tartozás, a legkívánatosabb javak egyikeként jelenik meg. Ha pedig a képzett, gondolkodó ember egyébként is a saját igazságérzetének megfelelő viselkedésmintákat próbál embertársainak kínálni, miért utasítaná vissza a hatalom technikáit, morális igazolást is könnyedén találhat a döntésére. És létezik természetesen olyan megfontolás is, amely egzisztenciális stabilitást, vagy az előrehaladás támogatását reméli a hatalommal való együttműködéstől.⁷²

Az intellektuális töprengés morális élet nagyban csökkentheti az adott történelmi helyzetben kialakult kollektív meggyőződés, hit a hatalmi célok és a közösségi érdekek azonossága vagy legalábbis közelsége tárgyában. A szakirodalomban gyakran idézett példa Sen-cung császár 9. századi Kínája, melynek gazdasági, társadalmi, politikai konfliktusait az a konfuciánus Wang Anshi miniszter és – egyben a kor kívánalmainak eleget téve – költő⁷³ által vezetett politikai reform tudta megoldani, amely a titkosszolgálatok működését is új alapokra helyezte. Az államélet helyreállítását, megszilárdítását a hatalom és a „tollforgatók” egymásra találása jelezte. A kompromisszum alapja az információért cserébe nyújtott biztonság garantálása volt. A titkosszolgálat átalakításának másik oldalán Wang Anshi létrehozta a „baojia” rendszert. A tíz-tíz családból álló közösségeket nem csak a földművelés, adózás, de az önvédelem és a kémhálózat működtetésének feladataival is megbízta. A falu bölcs vezetői továbbíthatták az állami tisztviselőknek megfigyeléseik eredményeit, s így a hazának való kémkedés állandó, folyamatos, a tanult embereket és az egész bürokráciát felölelő, „tiszteltre méltó” tevékenységgé vált.⁷⁴

Konzolidáltabb viszonyok között azonban nehezebb bizonyítékokat felhozni az államrezon és a népérdek azonossága mellett, nehezebben lehet érveket találni a kiművelt emberfők számára, hogy a politikai hatalom szolgálatába szegődjenek. Különösen ez a helyzet akkor, s ezzel térben és időben közelebb kerülünk témánkhoz, amikor az érintett udvari intrikák főszereplőjévé válik, ahogyan például Christopher Marlow-val történt.⁷⁵ A Shakespeare kortársaként gyors karriert befutott drámaíró és költő a katolikus és az anglikán egyház viszályát akkoriban megszemélyesítő I. Erzsébet és Stuart Mária konfliktusába keveredett a 16. század végén. A királynő bizalmasaként, de még inkább és a brit Secret Service megteremtőjeként számon tartott Francis Walsingham kevés számú, de jól fizetett kémei sorába szegődött Marlow, hasonlóan Thomas Kydhez, aki a korszak harmadik legnagyobb drámaírója volt. Marlow titokzatos ügynöki tevékenysége hozzájárulhatott annak a legendának a kialakulásához is, mely szerint valójában ő rejtőzik a Shakespeare néven

örök értékek védelme és megalkotása”, szókratikusként határozható meg. SZCZEPANSKI, Jan: *Az értelmiségi funkciói a modern társadalmakban* (ford. s. n.). Kultura i Społeczenstwo 1966. No. 5. gépelt fordítás. SZTE Társadalomelméleti Gyűjtemény 1676. h.n., é.n. 28. p.

⁷² A „magas értelmi színvonalon álló ember” titkosszolgálati szerepkonfliktusaira lásd: LÁNG György: *A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései*. I. 183. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – ÁBTL 4. 1. 518/1. 13-67-58-4/82. 122. p.

⁷³ A korszak „értelmiségét” a költészethez is hagyományosan jól értő bürokrata elit jelentette, a „pi-keng hu-k’ou”. Vö. WAKEMAN Fredrik Jr.: *Az önállóság ára: értelmiség a Ming- és a Csing-korszakban* (ford. Csepeli György). In: Huszár Tibor (szerk.): *Korunk értelmisége*. Gondolat, Budapest, 1975. 37. p.)

⁷⁴ A 9. századi válsághelyzetet túlélő titkosszolgálati reform sikerét jelezte, hogy még a kommunista Kína is felhasználta a reform bevált szervezeti megoldásait. Lásd: LIU, James T. C.: *Reform in Sung China: Wang An-shih (1021–1086) and his New Policies*. Harvard University Press, Cambridge, 1959. 160. p. http://archive.org/stream/reforminsungchin027829mbp/reforminsungchin027829mbp_djvu.txt (letöltve: 2012. január 26.)

⁷⁵ Marlowe esetéhez lásd HONAN, Park: *Christopher Marlowe – Poet and Spy*. Oxford University Press, Oxford, 2005. 421. p.

megjelent művek mögött, hiszen tudása, felkészültsége és műveltsége is ezt valószínűsíti. Rejtélyes életéhez méltóan halt meg harminc évesen, 1593-ban történt meggyilkolását is konspiratív tevékenységével hozzák összefüggésbe.⁷⁶

Száz évvel később hasonló, birodalmi, dinasztikus és udvari viszályok terhelték Angliát, amikor a I. György trónralépését követően Robert Harley került a brit titkosszolgálat élére. Legképzettebb ügynöke az első angol regényként számon tartott Robinson Crusoe szerzője, Daniel Defoe lett. A népszerű újságíró és kedvelt író hol összeesküvésekben vesz részt, hol lelkesen áll az egyik király ellen a másik királyjelölt oldalára, bár mindig protestáns elkötelezettségű a katolikusokkal szemben. Vonzódását a politikai cselszövésekhez erősíthette az a körülmény is, hogy kereskedelmi vállalkozásai csődbe juttatták, a titkosszolgálat pedig megbízható pénzforrásnak bizonyult. Robert Harley úgy jellemzi Daniel Defoet, mint a legvállalkozókedvűbb és a legmegbízhatóbb politikai kém.⁷⁷ Defoe 1704-ben hosszú feljegyzést írt az általános hírszerzésről *A Scheme for General Intelligence* címmel.⁷⁸ A gondosan szerkesztett instrukció kimutatja, hogy miként lehet politikai hatalomra szert tenni és aztán rendőrállamot vezetni. „Kémkedés és a hírek megszerzése – írja Defoe – a lelke az államügyeknek.” Kifejti a kémelhárítás funkcióit is: „Mivel a titkosszolgálat számunkra igen fontos, ezért különösen ügyelnünk kell arra, nehogy ellenséges ügynök jusson be kémhálózatunkba.” Defoe célszerűnek tartotta a titkos ügynökök hálózatának kiépítését, amely behálózza az egész országot és rendszeres időközönként jelentést tesz a kormánynak mindarról, ami az egyes területeken végbemegy. Ajánlotta, hogy fektessenek fel dossziét minden fontos személyről, hogy kiszűrhetők legyenek az elégedetlenkedő és lázongó elemek valamint a potenciális zavarkeltők. Defoe-nak sikerült titokban tartani életének rejtett oldalát: megfigyeléseit, a gyanús személyek feljelentését újságírói tevékenységének „fedése” alatt végezte, kémkedését találékonyan írói anyaggyűjtésnek álcázta.⁷⁹

Az állam ilyen természetű szolgálata azonban sem akkor, sem azóta nem volt gentlemanlike tevékenységnek tekinthető. Valóban, mindenkor táplált bizonyos averziót az a morális aggály, amely erkölcstelennek, „piszkosnak” minősíti az olyan szervezeteket – és a velük való bárminemű együttműködést –, amelyek többnyire arra törekednek, hogy másokról intim adatokat gyűjtenek megbízóik szolgálatára. A közvélekedés fenntartásait pedig kevésbé befolyásolja az a racionális felismerés, hogy a titkosszolgálatok általános kategóriája – korszaktól és politikai-hatalmi kontextustól függetlenül – mindazokat a rejtett keretek között zajló információszerző és/vagy megelőző, elhárító tevékenységi formákat foglalja magába, amelyek alapvető célja a mindenkor állami szuverenitás védelme és fenntartása. Ebből a szempontból tehát felesleges tekintettel lenni az ezen tevékenységeket folytató erők intézményesültségének mértékére, formájára, ténykedésük irányaira, céljaira, morális megítélésükre, de még az adott állami főhatalom legitimációs alapjaira sem – létezésük és működésük egyszerűen csak állami és politikai tény.⁸⁰

⁷⁶ BURGESS, Anthony: *Gyilkosság Deptfordban* (ford.: Tótfalusi István). Budapest, 2009, Európa Kiadó. 387. p.

⁷⁷ Robert Harley Defoe-jellemzését („the most enterprising and trustworthy political spy”) Pat Rogers idézi. (Vö. ROGERS, Pat: *Defoe's Distribution Agents and Robert Harley*. *The English Historical Review*, 2006, February. 146–161. p.)

⁷⁸ Ehhez lásd BACKSCHEIDER, Paula R.: *Daniel Defoe and Early Modern Intelligence. Intelligence and National Security*. Frank Cass & Co., London, 1996. No. 1. 101. p.

⁷⁹ Armstrong, Katherine A.: *Defoe: Writer as Agent. English Literary Studies*. University of Victoria, Victoria (Canada), 1996, 156. p.

⁸⁰ E problémát részletesen kifejtve lásd RÉVÉSZ Béla: *A titkosszolgálatok titoktartásáról. Egy politikai jelenség politológiai mellőzöttsége*. *Politikatudományi Szemle*. 2007. 4. 129–152. p.

Első látásra könnyebbnek tűnik véleményt alkotni a titkosszolgálati szerepvállalásról a háborúban álló Anglia körülményei között. A háború kitörésekor világos volt a helyzet: hazafias érzületű állampolgárok, a demokratikus értékeket oltalmazó nyugati államok álltak szemben Hitler totalitárius rendszerével, amely meg akarta semmisíteni a demokrácia és a humanizmus értékeit. A maga lehetőségeinek, képességeinek és pozíciójának megfelelően tette mindenki azt, amit a hadban álló ország politikai, állami és katonai vezetése megkívánt tőle, sőt, azon felül is. Az ellenség visszaverése, legyőzése, megsemmisítése integráló eszméje lett a brit birodalomnak. A békeidőben is súlyos problémák megoldását elősegítő titkosszolgálatok elhárító és hírszerző munka még inkább felértékelődött, határokon túli és belüli tevékenységük közvetlenül mérhető sikereket vagy kudarcokat eredményezhetett.

Az államérdek és a versengő társadalmi érdekek kapcsolata, egymáshoz való közelségük, illetve távolságuk a rendkívüli helyzetben új értelmet nyert, hiszen a létében veszélyeztetett nemzet sorsa háttérbe látszott szorítani mindenféle partikuláris érdeket. Közelebről nézve azonban a 20. századi, de jelen esetben a két világháború közötti Egyesült Királyság mély törésvonalakkal szabdaltnak, társadalmi és politikai ellentmondásokkal terhelt képet mutatott, amely a titkosszolgálatok és a titkosszolgák természetesnek tűnő lojalitását, tevékenységük egyértelmű értéktartalmát is megkérdőjelezte. Erre tekintettel röviden ki kell térnünk a társadalmi-politikai helyzet erővonalainak, alapvető tendenciáinak a bemutatására, ahhoz, hogy a megfelelő optikából tekinthessünk Hart titkosszolgálati tevékenységére, szerepvállalásának okaira, illetve felesége kémtörténetére.

A gazdasági válság az 1931-es választásokon megbuktatta a második munkáspárti kormányt. Hatására a Labour Party kettévált, az ellenzék vádja rajta maradt, hogy a Kommunista Internacionálé hazai szekciója. A vád súlyos és hatásos volt.⁸¹ Az 1919 és 1943 között Moszkvában működő Komintern ugyanis nem egyszerűen a kommunista pártok nemzetközi együttműködésének a fóruma lett, hanem – nem kis mértékben a titkosszolgálati eszközök alkalmazásával – a forradalom „exportálását” készítette elő, egyben az irányítás eszköze lett a Szovjetunió kezében a más országokban működő kommunista mozgalmak és szervezetek felett.⁸² McDonald nemzeti egységkormányt alakított, de ez sem volt képes radikális reformokat véghez vinni. Ehhez ugyanis olyan programot kellett volna megvalósítania, amely szöges ellentétben állt a választók bizalmából hatalomra jutott Munkáspárt elveivel: a terheket elsősorban a szegényebb rétegekre kellett volna hárítania. A szakszervezetek természetesen a leghatározottabban elutasították ezt a megoldást, a konzervatívok és a liberálisok viszont kiálltak mellette. MacDonald személy szerint hajlott a takarékosági intézkedések bevezetésére, de habozott a döntéssel, látva, hogy a kormány tagjai is megoszlanak az ügyben. A helyzet viszont sürgős cselekvést igényelt. 1931 augusztus 23-án MacDonald benyújtotta lemondását, így a gazdasági válság után politikai válság is kialakult a szigetországban. A „nemzeti” kormány a baloldali történetírók többsége szerint a második munkáspárti kormány „gyilkosaiból”, a torykkal szimpatizálók szerint viszont a nemzet megmentőiből állt.⁸³ Az előrehozott 1931-es választások az

⁸¹ Ugyanakkor a Komintern oldalról is elutasították a Munkáspárt szocializmus-felfogását. „Az ‘angolszász szocializmus’ felett, amelyet annyira magasztalt 1934-ben, Sztálinnal folytatott beszélgetésében H. G. Wells angol író, megsemmisítő bírálatot gyakorolt Sztálin elvtárs. Az ‘angolszász-szocializmus’ az állami monopolkapitalizmus néven ismert gazdasági rendszer egyik válfaja.” (ZAHAROV, Vaszilevics: *Anglia 1918–1939-ben. A SzK(b)P Pártfőiskoláján tartott előadás gyorsírói jegyzete* (ford.: Kozma Géza). Budapest, 1952, Szikra Kiadó. 68. p.)

⁸² Vö. WOLIKOW, Serge: *A kommunista galaxis keletkezése: A Komintern*. Rubicon, 2001. 4–5. 61–67. p.

⁸³ EGEDY Gergely: *Nagy-Britannia története: 1918–1990*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2011. 147. p.

utóbbi álláspontot preferálták, MacDonald és a konzervatívok látványosan előretörték. Ugyanakkor a Munkáspárt – főként a munkanélküliséggel sújtott bányavidékek szavazóinak köszönhetően – a korábbi bukáshoz képest megháromszorozták mandátumaik számát. „Érdekes, drámai és logikus tény – írta a Times vezércikke –, hogy a labour-kormány azon bukott el, amit mindig a demokrácia döntő próbájának tudtak – nevezetesen vezetői azon képességét, hogy megmondják az igazságot a népnek, hogy politikájukat ne a megnyerhető szavazatok szerint alakítsák.”⁸⁴

A válság – mint mindig – Nagy-Britanniában is a politikai szélsőségek felerősödésével járt együtt. A Munkáspártból kizárt, Oswald Mosley – miután 1932-ben meglátogatta Mussolinit – létrehozta a Brit Fasiszták Unióját, amelynek tagjai az olasz mintát követve uniformist, fekete inget hordtak. Mosley hívei rendszeresen megjelentek a nyilvánosság előtt, gyűléseket tartottak, az utcákon masíroztak. 1934 júniusában egyik londoni rendezvényük olyan botrányba fulladt, hogy még az addig őket jóindulatúan kezelő jobboldali sajtót is felháborította. Ugyanakkor a Gallup 1937 novemberében készített felmérése szerint a fiatal angolok 70 százaléka részesítette előnyben a fasizmust a kommunizmussal szemben.⁸⁵ „Itt van egy Führer, aki autobahnokat épít, aki ütőképes hadsereget szervez, amely fel-alá száguldozik azokon az autobahnokon, hogy megvédje a hazáját; egy vezető, aki Spanyolországba sietett Franco tábornok segítségére; akit már majdnem legyőztek kommunista ellenfelei; egy vezető, aki kimondja a katonai díszszemléken, hogy a tankjai és a repülőgépei azért vannak, hogy megvédjék a Reich határait, ha az ellenség támadna.”⁸⁶ Az eredetileg Németország és Japán között 1936-ban megkötött Antikomintern Paktum pedig további külpolitikai érveket szolgáltatott Hitler irányvonalának elfogadására. Ez ugyanis a Kommunista Internacionálé elleni közös fellépés fontosságát azzal indokolta, hogy ennek a célja „a fennálló államoknak minden rendelkezésre álló eszközzel való szétbomlasztása és erőszakos elnyomása”, tehát „a Kommunista Internacionálé által a nemzetek belügyeibe gyakorolt beavatkozásnak tűrése nemcsak azoknak a belső békéjét és szociális jólétét veszélyezteti, hanem általában a világbékét is fenyegeti.”⁸⁷

Az erőszakos cselekmények azonban elszigetelték Mosley-t⁸⁸. Az angol parlament két törvényt fogadott el, elsősorban a fasiszta agresszióval szemben, de magában hordozta a kommunistákkal szembeni fellépést alkalmazás lehetőségét is. Megszigorították a „lázió kiadványok” terjesztését, majd 1936-ban a Közbiztonsági törvény megtiltotta mind a

⁸⁴ *After Election. The Times 25 August 1931.* In: Bettey, Joseph H. (ed.): *English Historical Documents 1906–1939.* Routledge & K. Paul, London, 1967. 160–162. p. Kis Aladár (szerk.): *Nyugat-Európa és az Egyesült Államok 1918–1939. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. 2/1.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 154–155. p.

⁸⁵ KISS Ágnes: *Az angol fasizmus.* Klio 1997/1. 118. p.

⁸⁶ GORDON, Thomas: *Inside British Intelligence: 100 Years of MI5 and MI6.* St. Martin's Griffin, New York 2009. 109. p.

⁸⁷ *Megállapodás a Kommunista Internacionálé ellen 1936. november hó 26.* In: Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 407. p. Magyarország 1939. 1939. február 24-én, Spanyolország 1939. március 25-én csatlakozott a szerződéshez. Amikor 1941. végén további öt évre meghosszabbították a paktumot, ezt rövid időn belül aláírta Horvátország, Dánia, Finnország, Románia, Bulgária, Szlovákia is. Lásd: Jegyzőkönyv az antikomintern paktum meghosszabbításáról. 1941. november 25. Közli: Almási János (szerk.): *Nyugat-Európa és az Egyesült Államok 1939–1945. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. 2/2.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 266. p.

⁸⁸ 1940-ben, Hitler franciaországi hadjárata idején az Uniót kormányrendelettel betiltották, Mosley-t és feleségét, valamint a mozgalom több vezetőjét internálták, ugyanis fennállt a gyanú, hogy összejárshattak az ellenséggel. Ám Churchill számára hamarosan egyértelművé vált, hogy a házaspár tevékenysége különösebb veszélyt nem jelent, 1943-ban szabadon bocsátották őket. (Vö. Kis Ágnes: i. m. 118. p.)

paramilitáris egyenruhák viselését, korlátozták a politikai felvonulásokat. Ugyanakkor a „sértő szavak használatával és rendbontás okozására alkalmas magatartással elkövetett vétség” hatályát, amely azelőtt csak Londonra terjedt ki, kiterjesztette az egész országra, a kiszabható büntetést pedig 40 shillingről 50 fontra vagy három hónapi elzárásra. A felsőbíróság 1933 és 1935 között három figyelemre méltó ítéletet hozott, amelyek lényegesen kiterjesztették a rendőrség jogkörét. A Duncan–Jones-perben a bíróság úgy döntött, hogy a rendőrségnek jogában áll eleve betiltani bármilyen utcai vagy nyilvános helyen meghirdetett gyűlést, ha feltételezhető, hogy a gyűlés megtartása rendbontáshoz vezethet. Ha pedig a gyűlést a tilalom ellenére megtartják, eljárás alá lehet vonni a szónokokat azon a címen, hogy „gátolták kötelessége teljesítésében a rendőrséget”.⁸⁹

Hitlernek a befolyásos angol arisztokrácia köreiből is egyre több támogatója akadt, sokan benne látták azt az erős embert, akire Európának szüksége van, és ezért Nagy-Britanniának őt kéne támogatnia. Furcsa szerepet játszott ebben VIII. Edward, aki az 1936 januárjában elhunyt V. György; örökösének számított. A problémát az okozta, hogy Edward egy egyszerű családból származó amerikai hölgyet akart feleségül venni. A válság lezárult, amikor Edward a házasságot választotta és lemondott öccse javára, aki 1936 májusában VI. Györgyként lépett trónra. Hitler iránti szimpátiájáról viszont Alexander von Hösch, német nagykövetség vezetője számolnak be. Edward, mint walesi herceg legjobb barátjának nevezte Hösch-t, aki várható trónra lépése kapcsán ezt jelentette róla: „számíthatunk arra, hogy a brit trónon olyan uralkodó ül, akiből nem hiányzik a Németország iránti megértés és az a kívánság, hogy jó viszony épüljön ki Németország és Anglia között.” Immár az alig három hónapig uralkodó VIII. Edwardként pedig – Hösch távirata szerint – kijelentette: „Jómagam szeretnék találkozni Herr Hitlerrel, és fogok is, vagy itt, vagy Németországban. Mondja ezt meg neki, kérem.”⁹⁰

A társadalmi feszültségek sajátos leképeződése a politikai elit összetételében is megjelent. A harmincas években csupán 43 ezer diák tanult brit egyetemeken, 250 gyermek közül csak egy remélhette, hogy eljut az egyetemi szintig.⁹¹ A vezető állami alkalmazottak – kivéve a haderő tényleges tisztjeit – rendszerint egyetemi végzettséggel rendelkeznek, amelyen belül is túlsúlyban vannak azok, akik egyetemi tanulmányaikat Oxfordban vagy Cambridge-ben végezték. A püspökök, bírók, magas rangú pénzügyi és külügyi hivatalnokok több mint negyötöde, a követek és magas rangú közalkalmazottak kétharmada innen került ki. A lordok háza, a fellebbviteli bíróság és a felsőbíróság 58 bírójának 85%-a exkluzív intézetben vagy magániskolában nevelkedett, s mindössze 15%-a került ki községi gimnáziumból. Középfokú tanulmányainak elvégzése után 80%-a tanult tovább Oxford vagy Cambridge egyetemén.⁹²

A kommunisták szintén aktivizálódtak és főleg London legszegényebb részén, az East Enden és a bányavidékeken igyekeztek szervezkedni, mégis jelenték-

⁸⁹ HARVEY, James – HOOD, Katherine: *The British State. Lawrence and Wishart*, London, 1958. 183. p.

⁹⁰ FARAGO, Ladislav: *The Game of the Foxes. The untold story of German espionage in the United States and Great Britain during World War II*. David McKay Company, New York, 1971. Magyar kiadása: *A rókkák játszma. A német hírszerzés második világháborús angliai és egyesült államokbeli tevékenységének eddig kiadatlan története*. Budapest, 1991, Fabula Kiadó, 104., 107. p. Farago 1967-ben találta meg a washingtoni National Archives gyűjteményében azt az 1945-ben Németországból elszállított irattárolmányt, amely a német katonai hírszerzés 1920 és 1945 közötti dokumentumait tartalmazza közel húszezer mikrofilmtekercsen. Könyve ennek a Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal foglalkozó részei alapján született.

⁹¹ EGEDY Gergely: i. m. 170. p.

⁹² HARVEY, James – HOOD, Katherine: i. m. 95., 169. p.

telen maradt, a kommunista párt tagjainak a száma 1935-ben alig haladta meg a hatezret.⁹³ Az 1917-es oroszországi forradalom után gyorsan kiderült, hogy a munkások közül sokan támogatni fogják a bolsevikokat. Vernon Kell, az MI5 akkori vezetője⁹⁴ megelőzésül megszervezte a „Leskelődők” („Peepers”) első alakulatát azokkal a fedett ügynökökkel, akik beépültek a szakszervezetekbe, hogy leleplezzék az ott működő „fel-forgató elemeket”. Kell az 1924-es választás nyomán kormányra került első munkáspárti miniszterelnök, Ramsay MacDonald is aggasztotta, mert a párt több vezetője ott volt az MI5 listáin. Bár MacDonald, Kell tanácsára ki tette őket a kormányából, ez az eset mégis elhintette a Munkáspárt és az MI5 közötti kölcsönös gyanakvás magvait. Kell egyre jobban meggyőződött arról, hogy a bolsevizmus az igazi veszély, elsősorban ez ellen kell harcolnia az MI5-nek. Ráadásul úgy ítélte meg, hogy Hitler Németországa nem fog újabb háborúba keveredni Nagy-Britanniával, tehát az igazi ellenség Oroszország.⁹⁵

A munkásosztály szervezkedései, a sztrájkok „nagyreszt a szovjet követség és egyes trockista csoportok támogatásával jöhettek létre.”⁹⁶ Fontosabbnak tűnt azonban ezeknél a szovjet hírszerzés⁹⁷beépülési, illetve beszervezési tevékenysége a különböző értelmiségi csoportokban. Rajtuk keresztül lehetett ugyanis a közéletre befolyást gyakorolni, valamint az egyes állami, politikai intézmények „mély információira” szert tenni. Így például „a Szovjetunió a két világháború között a legtehetségesebb brit diplomatákat állította a saját oldalára”⁹⁸ Ami viszont meglepően hatékonná tette a szovjet befolyás kiépítését, az az egyetemi campuszokon kifejtett beszervezések gyors eredményessége volt.

A cambridge-i egyetem történetében az 1935-es generáció volt a „legvörösebb” és legradikálisabb, miközben a cambridge-i egyetem néhány évtizedig gyakorlatilag egyet jelentett a brit tudományos élet legjelentősebb eredményeivel. Ugyanakkor szovjetek által beszervezett „nagy ötösfogat” (Blunt, Burgess, Cairncross, MacLean és Philby) tagjait nem hozták kapcsolatba a Kommunista Párt hallgatói tagozatával, ami arra utalt, hogy jól tudtak konspirálni. Hobsbawm arra emlékezett vissza, hogy kötelességük nem merült ki csupán abban, hogy jó eredményeket érjenek el a tanulásban, hanem a marxizmus eszméit a munkájuk során is képviselni és alkalmaznunk kellett. Valahogy úgy – s itt, összehasonlítássképpen, emlékeztetnünk kell a magyar politikatörténetben is szerepet játszó NÉKOSZ-mozgalomra –, ahogyan a politika is áthatotta azoknak az évfolyamtársaknak a tevékenységét, akik a kollégiumi szintársulatban léptek fel vagy éppen cikkeket írtak. A történész így folytatja: „Mindent, ami azokban az években Cambridge-ben történt, átjárt a tudat, hogy válságos korszakban élünk. Hitler hatalomra jutása előtt a hallgatók körében általában szerénynek mondható radikalizálódást szinte kizárólag a gazdasági világválság, az 1929–1931-es munkáspárti kormányzat szánalmas összeomlása és a tömeges munkanélküliség, valamint a szegénység valódi súlyát érzékeltető, drámai hatású, nagyszabású tüntetések váltották ki,

⁹³ WRIGHT, Anthony: *British Socialists. Socialist thought from the 1980s to 1960s*. Longman, New York, 1983. 83. p.

⁹⁴ Vernon George Waldegrave Kell 1909-től 1940-ig vezetője az MI5-nek.

⁹⁵ CURRY, John Court: *The Security Service 1909–1945: The Official History*. National Archives Public Record Office, London, 1999. 130–143. p.

⁹⁶ RIMINGTON, Stella: i. m. 184. p. A legális kapcsolattartás eredményei viszont annál nagyobb propagandát kaptak: „A szovjet szakszervezeti küldöttség 1942 januári látogatása után [ti. az angliai üzemekben] feltűnő a termelékenység emelkedése.” (KUCZINSKY, Jürgen: *A munkásosztály helyzete Angliában 1750-től napjainkig*. Szikra Kiadó, Budapest, 1951. 206. p.)

⁹⁷ A szovjet hírszerzés szerve 1930 és 1946 között a Belügyi Népbiztosság, az NKVD (Narodnij Kommissariat Vnutrennih Gyel) volt.

⁹⁸ RIMINGTON, Stella: i. m. 150. p.

így például az elnémult, bezárt ipari körzetekből indult éhségmenetek. 1933 után a diákok radikális mozgalma egyre inkább a fasiszta diktatúra előretörése ellen tiltakozott, a diktatúrák hatalomra kerülése után pedig a várhatóan bekövetkező újabb világháború ellen próbált fellépni; úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kapitalista és imperialista, a faszizmus és a háború megakadályozáshoz gyáva brit kormányok elleni mozgalommá alakult. Az 1930-as évek második felében, de különösen a spanyol polgárháború kirobbanását követően kétségtelenül ez az indulat munkált a Szocialista Klub jelentős létszámnövekedése mögött: München hatására a cambridge-i egyetemi Szocialista Klub (CUSC) egyetlen hét alatt háromszáz új taggal gyarapodott.⁹⁹

A nagy-britanniai egyetemeken működő-működtetett különböző szocialista klubokon keresztül hatásosan lehetett közvetíteni a Komintern aktuális propagandaszólamait az egyetemeken és kifelé, a közvélemény irányába is. Jól illusztrálja ezt a moszkvai stílust és érvelést az angol diákszövetség lapjának 1939. novemberi száma, melynek *Kérdések és Válaszok* rovatában a német–szovjet paktumot és az új antiimperialista irányvonalat a következőképpen próbálták igazolni: „– Kérdés: Mi az elvi különbség a náci hódítások és Oroszország balti politikája között? – Válasz: A szovjet csapatok észtországi jelenléte semmiképpen nem hasonlítható össze a német csapatok szlovákiai, vagy a brit csapatok indiai jelenlétével. Hiszen talán először fordul elő az emberiség történelmében, hogy egy nagyhatalom hadereje úgy lép egy kis ország földjére, hogy egyáltalán nem fenyegeti annak függetlenségét.”¹⁰⁰

A szocialista klubokban heves viták folytak, amelyekben rendre a „baloldal” győzött. 1939 novemberében például a walesi Bangor Egyetem szocialista klubja elsőprő többséggel „háborúellenes” határozatot fogadott el, egy későbbi gyűlésen pedig elítélte a brit kormány indiai politikáját. Hasonló történt a bristoli klubban is, ahol 21 szavazattal 5 ellenében, a cambridge-i Queen’s College-ban pedig 21:13 arányban ítélték el a háborút. 1940-ben öt cambridge-i diákszervezet létrehozta a „Koordinációs Bizottság az egyetem háborús felhasználásának kutatására” elnevezésű frontot és brosrút jelentetett meg a Harvardon tanuló amerikai diáktársak számára, amelyben felszólítja őket arra, hogy ne támogassák a háborús törekvéseket. Híressé vált az oxfordi diákszövetség fogadalma, amelyben kizárták, hogy harcoljanak a királyért és a hazáért, mintegy eszmei előképeként a vietnami háború hatvanas évekbeli szolgálatmegtagadóinak.¹⁰¹

Amikor 1942 májusában Anglia és a Szovjetunió aláírta a Németország elleni együttműködési megállapodást, a szovjet propaganda maximálisan kihasználta az ebben rejlő lehetőségeket: „A szovjet és az angol nép harca a közös ellenség ellen óriási hatással volt az angol belpolitikai helyzetre. A munkásosztályt hatalmas hazafias lelkesedés ragadta magával, ami a brit munkásosztály történetében páratlan munkalendületet váltott ki. Az angol kommunisták jártak a munkások élén, akik minden erejüket a hitlerista Németország elleni harcra akarták fordítani.”¹⁰² Mivel a megállapodás ellenére Anglia késlekedett a második európai front 1942-es megnyitásával, illetve ezt előbb a szicíliai partraszállással igyekezett teljesíteni (Sztálin: „a Churchill-kormány makacsul szabotál”), a Komintern és

⁹⁹ HOBBSBAWM, Eric: *Mozgalmas évek. Egy huszadik századi életút*. L’Harmattan – Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2008. 135. p.

¹⁰⁰ KOTEK, Joël: *Az ifjú gárda: a világ ifjúsága a KGB és a CIA között, 1917–1989* [ford. Vajda Lőrinc]. Nagyvilág, Budapest, 2005. 73. p.

¹⁰¹ HOLLANDER, Paul: i. m. 92. p.

¹⁰² ZSMIHOF, Ivan – TRUHANOVSKIJ, Vladimir Grigorevic: *Anglia 1939–1950 között. A SzK(b)P Pártfőiskoláján tartott előadás gyorsírói jegyzete* (ford.: Kozma Géza). Szikra Kiadó, Budapest, 1952. 12. p.

az NKVD minden eszköz bevetve – a szocialista klubokat is felhasználva – megszervezte legnagyobb angliai kampányát a „Second Front Now!” szlogennel. A cél nyilvánvaló volt: elhitetni – és nemcsak Angliában –, hogy bármi is történik a csendes-óceáni, az ázsiai, az észak-afrikai területeken vagy az európai légtérben, „a Szovjetunió egyedül harcol a német agresszor ellen!”¹⁰³

Időben előre utalva a 60-as évekre, Stella Remington legelső elhárítási feladatai az 1951-ben lebukott Guy Burgess és Donald MacLean, valamint az 1963-ban lelepleződött Kim Philby tevékenységének káros következményeivel függtek össze. Az orosz hírszerzés mindhármukat még cambridge-i diákéveik alatt szervezte be, hogy azután különböző állami hivatalokba, pozíciókba kerülve aktiválja őket. A részleteket – azaz, hogy kik és hogyan választották ki őket – nem sikerült kideríteni. Széles körű felderítő munka vette kezdetét nem csupán az 1930-as és 1940-es években Oxfordban és Cambridge-ben végzetek, de az egyetemek kommunista párttagsága körében is. Mindennek az volt a célja, hogy megállapítsák, nem szélesebb-e az árulók köre az államapparátusban.¹⁰⁴

Mára azonban a szovjet külföldi hírszerzés harminc éven át volt alkalmazottja, Vaszilij Mitrohin jóvoltából többet tudhatunk meg minderről. 1992-es disszidálásakor ugyanis magával vitte azokat az iratokat, amelyeket egy évtizeden át sikerült a hírszerzés titkos irattárában lemásolnia, majd otthon elrejtene. Ebből kiderül, hogy a „cambridge-i ötök” csoportjának felállítását Arnold Deutschnak köszönheti a szovjet titkosszolgálat. Deutsch 1928-ban szerzett a bécsi egyetemen doktori címet kémiaiából. Rögtön azután, hogy távozott a bécsi egyetemtől, megkezdte titkos tevékenységét a Komintern nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó osztályánál. Első kiküldetése Franciaországba szólította, később, 1934 elején Deutsch – ekkor még saját nevén – Londonba utazott, hogy kapcsolatba léphessen az ottani egyetemi körökkel. A KGB-akták szerint Deutsch angliai kiküldetése alatt húsz ügynököt szervezett be, és összesen huszonkilencel állt kapcsolatban, Mind közül messze a legfontosabb öt fiatal cambridge-i diplomás volt, akiket a II. világháború idején „az ötök” néven ismertek a központban: Anthony Blunt, Guy Burgess, John Cairncross, Donald MacLean és Kim Philby. Deutsch módszere a legjobb egyetemekről kikerült radikális és ambiciózus fiatalok beszerzésén alapult, jóval azelőtt, hogy állami beosztásba kerültek volna. Deutsch erről így jelentett Moszkvának: „Mivel ezeken az egyetemeken a kommunista mozgalom tömeges méreteket öltött, ráadásul állandóan cserélődnek a hallgatók, a pártból kiemelt egyes kommunisták a párt és a külvilág szemében is észrevétlenek maradhatnak. Az emberek elfeledkeznek róluk. Elég, ha emlékeznenek is arra, hogy egykor kommunisták voltak – főképp a burzsoázia fiainak esetében –, a fiatalság múltó hóbortjának könyvelik el a dolgot. A mi feladatunk, hogy ezeknek a szervezett személyeknek új (nem kommunista) politikai személyiségét megteremtjük.”¹⁰⁵

Deutsch két további, potenciális újonccal is foglalkozott Cambridgből, Donald MacLeannel és Guy Burgesszel. Deutsch azt az utasítást adta Philbynek, hogy találkozzon MacLeannel, beszéljék meg a külügyminisztériumba történő munkába állásának kilátásait, és kérje meg MacLeant arra, hogy szakítsa meg nyílt kapcsolatát a kommunista párttal, és kezdjen el dolgozni az NKVD-nek. MacLean igent mondott. Guy Burgess, akkor a Trinity

¹⁰³ FITZGIBBON, Constantine: *Secret intelligence in the twentieth century*. Stein and Day, New York, 1977. 274. p.

¹⁰⁴ RIMINGTON, Stella: i.m. 130–131. p.

¹⁰⁵ Vö. A „cambridge-i ötök”. In: Andrew, Christopher (szerkesztette, az előszót írta és jegyzetekkel ellátta) – Mitrohin, Vaszilij: A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és nyugaton (ford.: Bruhacs Kinga et al.). Talantum Kiadó, Budapest, 2000. 82. p.

College másodéves történész-kutatójaként dolgozott. 1934 decemberében MacLean megszervezte az első találkozót Deutsch és Burgess között. Deutsch kezdetben MacLeannek és Burgessnek is azt mondta, amit Philbynek, hogy első feladatuk az eltávolodás; az elit eszméihez kell idomulniuk annak érdekében, hogy sikeresen beépülhessenek soraiba. 1935 októberében MacLean volt az első az „cambridge-i ötök” közül, akinek sikerült bejutni a hatalom birtokosai közé, a diplomáciai szolgálat új tagjaként. Burgess 1935 végén személyi titkára lett egy fiatal jobboldali-konzervatív képviselőnek. Deutsch irányításával Philby, MacLean és Burgess hamarosan profi szovjet ügynök lett. Vélhetően nem mondták meg nekik nyíltan, hogy az NKVD-nek dolgoznak, nem pedig a Komintern fasizmusellenes földalatti mozgalmát segítik.¹⁰⁶

Deutsch beszerzési művelete látványos sikert eredményezett. Mire megkezdődött a II. világháború, mind az öt ügynöknek sikerült vagy a Külügyminisztériumba vagy a hírszerzésbe bekerülni. A cambridge-i „ötök” elképesztő mennyiségű információt szereztek meg a hírszerzésnek. 1942-ben csak a MacLean által továbbított iratok több mint negyvenöt kötetet tölthettek meg. Philby is óriási mennyiségű szigorúan titkos dossziét szerzett meg. 1940 nyarán a frissen megalakult Special Operations Executive (Különleges Művelési Végrehajtó Szolgálat), a SOE beosztottja lesz – Burgess ajánlására. Feladata szabotázs-cselekmények megszervezése és végrehajtása a nácik által elfoglalt szárazföldi Európában. 1941 szeptemberétől az Secret Intelligence Service (MI6) V-részlegénél dolgozott, amelynek feladatköre az offenzív kémelhárítás, vagy támadólagos elhárítás volt. A részleg székhelye nem az SIS londoni főhadiszállásán, a Broadway Buildingsben volt, hanem St. Albansban, ahol a SIS titkos archívumát is tárolták.¹⁰⁷ A két szolgálat közötti összekötő feladatkörében eljárva időnként itt látogatta meg MacLean-t az MI5-től ideutazó Hart. Ugyancsak kapcsolatban állt Anthony Blunt-tal, aki szintén az MI5-nél dolgozott, sőt, közös szobán is osztoztak.¹⁰⁸ Mindazonáltal a negyvenes évek elejére létrejött az az abszurd helyzet, hogy míg a britek mindent tudtak Hitler Németországról, hiszen minden nap elolvashatták az ottani rádiótáviratokat, eközben Sztálin nem csak ezekhez a jelentésekhez férhetett hozzá, de gyakorlatilag tudomást szerzett a brit kormány minden lépéséről; s egyebek mellett a Szovjetunióban dolgozó angol hírszerzőkről, vagy a Nagy-Britanniába emigrált orosz menekültek helyzetéről. Ráadásul Philbyt 1944 végén kinevezték az MI6 IX., közel száz munkatárssal dolgozó ügyosztálya élére, amely a Szovjetunió és általában a kommunista vezetés alatt tevékenykedő szervezetektől származó információkért volt felelős.¹⁰⁹

Blunt 1964-ben mentességének garantálása mellett tett vallomást tetteiről. Elmondta, hogy a harmincas évek közepén számukra úgy tűnt, egyedül a kommunista párt és a Szovjetunió nyújthat védelmet a fasizmus ellen, mivel „a nyugati demokráciák határozatlan, kompromisszumokra hajló politikát folytattak Németországgal szemben”. Nem pénzért, vagy előnyökért lettek tehát hírszerzők, hanem azért, hogy segítsék azt az országot, amely gyökeres ellentéte volt mindannak, amit saját társadalmukban elutasítottak.¹¹⁰

¹⁰⁶ I. m. 87. p.

¹⁰⁷ KNIGHTLEY, Phillip: *The master spy. The story of Kim Philby*. Vintage Books, New York, 1990. 192. p.

¹⁰⁸ LACEY, Nicola: i. m. 371. p..

¹⁰⁹ *Kim Philby, a „harmadik” ember* (s. n.) (szerk.: Déri Pál) 1. rész. Belügyi Szemle, 1979. 1. 65. p.

¹¹⁰ HILTON, Kramer: *The Blunt Case. A Life Devoted to Beauty and Treachery*. New York Times, december 1. 1979.; idézi HOLLANDER, Paul: i. m. 89. p.

2. Hart pozíciója és megítélése

A fentiek alapján alaposabb okunk lehet a politika, az állam, benne a titkosszolgálatok szerepének egyszerű és egyértelmű megítélését kétkedve fogadni. Ugyanakkor változatlanul megválaszolandó kérdés, ebben a differenciált helyzetben, a társadalmi és eszmei hatások ilyen bonyolult rendszerében Herbert Hart politikailag vajon hogyan pozicionálta magát, illetve a külvilág számára milyen képet alakított ki személyéről, és a titkosszolgálati alkalmasság szempontjából milyen lehetett karakterének külső megítélése?

Ami az egyetemi éveket, illetve barristeri elfoglaltsága időszakát illeti, Hart szemlato mást nem sokban különbözött azoktól az angliai, középosztálybeli fiataloktól, akik a két világháború között szocializálódva keresték helyüket a világ inkább bal-, mint jobboldalán. Megkérdőjelezték a viktoriánus kor rigid moralitásának érvényességét, engedve a kötetlenebb amerikai vagy francia gondolkodásmód és életforma csábításának. A harmincas évek első felét Churchill sommásan olyan időszakként jellemezte, s ebben, kivételesen, Baldwin is egyetértett vele, amelyet „a sáskák ettek meg”¹¹¹. De az évtized második felére a brit gazdaság a fellendülés jeleit mutatta. A telefonnal és rádiókészülékkel is rendelkező saját ház bejáratánál már automobil parkolt, a köztisztviselők esténként az enyhén bulváros Daily Expresset lapozgatták valamelyik belvárosi klubban. A gyermekek garantált színvonalú oktatása biztosítva volt, az első világháború után már Oxford, majd Cambridge is megnyitotta kapuit a női hallgatók előtt, sőt a húszas évek végére – az emancipáció jegyében – a huszonegy év feletti nők is megkapták a választójogot.¹¹²

A nyolc év, amelyet Hart sikeresnek bizonyult londoni ügyvédi irodájában töltött, húszas-harmincas éveinek, férfité válásának időszaka is. 1936-ban ismerkedett meg az akkor huszonkét éves Jenifer Fischer Williams-szel, egy év múlva összeköltöznek, de kapcsolatuk csak három és fél évi együttélés után fordult házasságba.¹¹³ A háború kitörésekor aggodalmaskodott a „baloldal ingadozása” miatt, és nem tartotta valószínűnek a békés megállapodás lehetőségét.¹¹⁴ Hart „baloldali ügyvédként” szerepel abban a felsorolásban, amelyet az 1941 januárjában, a kémek visszafordításának stratégiájával foglalkozó ún. Húszas Bizottság tagjairól állítottak össze.¹¹⁵ Ez nem volt sem meglepő, sem kizáró szempont. Politikai beállítódását vállalta, amely természetes módon fért össze az Official Secrets Act alapján tett fogadalmával és lojalitásával. A helyzet elfogadottságát jelezte az MI5 vezetője, Guy Liddell mondása, miszerint „a baloldali elkötelezettség gondot jelenthet a tudományos életben, de nem lehet akadálya a hírszerző szolgálatoknál történő alkalmazásnak”.¹¹⁶ Arra kívánt utalni, hogy míg a tudósok saját nézeteiket, értékeiket kívánják másokkal elfogadtatni, addig a szolgálat emberi felsőbb utasítások végrehajtói – elkötele-

¹¹¹ Vö. EGEDY Gergely: i. m. 157. p.

¹¹² NÁZER Ádám: *Harc a női jogokért. Szüfrassetek. A 20. századi nő.* Rubicon, 2007. 8. 40–45. p.

¹¹³ Jenifer a negyvenes évek végétől szeretője lett Isaiah Berlinnek, aki Hart legjobb barátja volt. Jenifer 1998-ban megjelent önéletrajzi könyvének még az előző évben meghalt Berlin írta az előszavát. Amikor negyvenöt évesen negyedik gyermekével terhes lett – az első kettő még a háború éveiben született – Hart első kérdése az volt: „Tőle van?” (SIMPSON, Alfred William Brian: „Herbert Hart Elucidated.” *Review of A Life of H. L. A. Hart: The Nightmare and the Noble Dream, by N. Lacey.* University of Michigan Law School Faculty Michigan Law Review 104, 2006. No. 6. 1446. p.) Házasságának jellemzésére előszeretettel idézik Hart, lányának mondott bonmotját: „The trouble with this marriage, is that one of us doesn’t like sex and the other doesn’t like food.”

¹¹⁴ LACEY, Nicola: i. m. 84. p.

¹¹⁵ WEST, Nigel: i. m. 170. p.

¹¹⁶ LACEY, Nicola: i. m. 91. p.

zettségüktől függetlenül. A később történetek viszont megcáfolták a lojalitás elsőbbségébe vetett hit feltétlen érvényességét. Liddel a fentieket éppen Anthony Blunt, Guy Burgess kapcsán fejtette ki, akikkel egyébként hivatalon kívül is kapcsolatot tartott, és akikről csak az ötvenes évek elején derült ki, hogy maguk is a „cambridge-i ötök” oszlopos tagjai. De hosszú volt azoknak a listája is, akik náci szimpatizánsok voltak, vagy legalábbis úgy gondolták, hogy a bolsevik fenyegetés nagyobb veszély, mint a fasiszmusé.¹¹⁷ Mindezeket egyéni attitűdnek könyvelték el, amelyek függetlenek voltak a szolgálati szabályok és a törvények betartásától, de attól is, hogy a kormány hivatalos politikája aktuálisan miként foglalt állást ezekben a kérdésekben.¹¹⁸

A politikai habitus ellenőrzése, a titkosszolgálati átvilágítás hiányosságaira többnyire valamely ellenséges hírszerző lelepleződését követően derül fény. „Pszt!... Nem akar kém lenni?” tette valaki az MI5 későbbi főnökének vállára a kezét 1967-ben a külügyminisztériumban.¹¹⁹ A szimpátián, megelőlegezett bizalmon alapuló, vagy éppen véletlenszerű kiválasztás hagyományos rekrutációs technika volt a szolgálatoknál. „Indiai rendőr-szindrómának” nevezték az első világháborút követően azt a helyzete, hogy az akkoriban még csekély létszámú elhárítás¹²⁰ állományát előszeretettel töltötték fel a gyarmati szolgálatból visszavonult rendőrtisztekkel.¹²¹ Az MI5 csak 1936-ban vette fel az első egyetemet végzett alkalmazottját, az Oxfordban végzett Dick White-ot, Liddel későbbi helyettesét.¹²² A háború kitörést követő létszámnövekedés során a legtöbb új tisztviselőt ugyanabból a kasztból toborozták, ahová kollégáik is tartoztak. A belügyminisztériumi titkárság stábjába pedig tele volt vagyonos családok leánygyermkeivel. Megbízható „Mayfair típusok!”¹²³ jellemezte őket Vernon Kell Jenifernek – akinek az apja a Népszövetségben is dolgozó nemzetközi jogásként egyébként maga is kapcsolatban állt a hírszerzéssel.¹²⁴ „Ha csupa klónozott embert alkalmazunk, nem leszünk képesek lépést tartani a fejlődéssel” – jelezte a probléma változatlanságát az MI5 negyven évvel későbbi vezetője.¹²⁵

Hart, későbbi érdemei ellenére, maga is ilyen kontraszelekciónak köszönhette MI5-beli pozícióját. Miután egészségügyi alkalmatlansága folytán bezárultak előtte a katonai szolgálat

¹¹⁷ WEST, Nigel: i. m. 118. p.

¹¹⁸ Annak, hogy Nagy-Britannia háború előtti és alatti hétköznapi története mennyire része a mai brit közgondolkodásnak is, szemléletes példája a *Foyle's War* című tévéfilm-sorozat népszerűsége. Az Anthony Horowitz regénye alapján készült sorozatnak 2002 óta a hetedik évadját készítette el a legnagyobb angol kereskedelmi csatorna, az ITV, s a filmet eddig húsz országban vetítették, Magyarországon is bemutatták. A film a londoni és a déli megyék hétköznapi szereplőinek szemszögéből látatja a háború nagy fordulópontjait; a háborúban álló Nagy-Britannia zűrzavarát, a kémhíszteriát, a mindennapos bombázások rettegéseit, az ellátás hiányosságait, a fosztogatásokat, árulásokat, gyilkosságokat, a rendőri brutalitást, a bármikor bekövetkező német partraszállás okozta félelmet, az ártatlan emberek szenvedéseit, miközben önfeláldozás, küzdelem és morális kitartás értékeli fel az egyes emberek döntéseit.

¹¹⁹ RIMINGTON, Stella: i. m. 84. p.

¹²⁰ Bármennyire is megnövelték a személyzet létszámát közvetlenül a háború előtt, csak egy kis szervezet maradt: 1939 szeptemberében 83 tiszt és 253 fős kisegítő személyzet állt rendelkezésre az egy évvel korábbi 35 tiszthez illetve a 120 fős egyéb személyzethez képest. 1940 júliusára viszont az 1938 szeptemberi létszám kétszeresét érte el, közel 900 alkalmazottal. (Hinsley, Francis Henry (ed.): *British Intelligence in the World War II. Its influence on strategy and operations. Vol. II.* Cambridge University Press. New York, 1981. 67. p.

¹²¹ WEST, Nigel: i. m. p. 17.

¹²² Lacey, Nicola: i. m. 86. p.

¹²³ „Mayfair” London belvárosának divatüzleteiről híres része, a Stuartok idején már itt rendezték az éves vásárokat.

¹²⁴ SIMPSON, A. W. Brian: i. m. 1444. p.

¹²⁵ Rimington, Stella: i. m. 209. p.

lehetőségei, 1940 nyarán Jenifer beajánlotta Jasper Harkernek, az MI5 akkori helyettes vezetőjének, aki éppen „alkalmas pályakezdő személy” után érdeklődött a belügyminisztériumban. Amikor július elején munkába állt, ellenőrzése még be sem fejeződött, később pedig kiderült az is, mennyire felületesen végezték ezt. Néhány héttel később ugyanis Harker ismét meglátogatta Jenifert, mondván, hogy MI5-nek „tetszik Hart és nagyon alkalmasnak tartják, de kíváncsiak lennének rá, hogy vajon minden rendben van vele?”

Az MI5-nak az volt a gondja Harttal, hogy lakásának címe szerepelt a külföldi küldemények ellenőrzésére felhatalmazott postahivatal figyelőjegyzékén. Az alaposabb vizsgálat viszont kiderítette, hogy barátja, egyben bérelt lakásának tulajdonosa, Douglas Jay az – ekkoriban a Daily Herald közismerten Európa-párti és patrióta újságírója –, aki az MI5 jelentései szerint „gyanús külföldi kapcsolatokkal” rendelkezett. Az elhárítás azonban semmiféle érdemi információval nem rendelkezett róla azon kívül, hogy egy akkori barátnője unszolására 1936-ban Párizsban részt vett egy találkozón, amelyet a francia kommunista párt egyik vezetője, Maurice Thorez¹²⁶ szervezett. Hartot végül tisztázták és hivatalos kinevezését az MI5 megerősítette, de Jay megbízható lojalitásáról alig tudta megnyugtadni az MI5-öt. Végül mégis megsemmisítették a Douglas-dossziét, de az eset miatt legalább egy évig késett Douglas felvétele a Munkaügyi és Ellátási Minisztériumba, hiába szerepelt a neve a „háborús munkát meggyőződésből végzők” nemzeti nyilvántartásában.¹²⁷

Feltehetőleg csak egy összetett magyarázat teheti érthetővé, hogy mi motiválta Hart akár makacsnak is mondható próbálkozásait a háborúban való részvételére. Életrajzírója meggyőzőnek tartja afeletti aggodalmát, hogy alkalmatlansága miatt „neki ügyvédi gyakorlatát kell továbbra is folytatnia, miközben barátai részesei a háborús erőfeszítéseknek”. Az Egyesült Királyság polgári lakosságának morális helytállását illusztrálja az az összegző kormányjelentés is, amely a háború végén, némi propagandaszínezettel, megállapította: „A mindenki részéről nagy erőfeszítést igénylő háborús termelésben dolgozó férfiak és nők, ezen a feladaton túlmenően szolgálatot teljesítettek a Polgári Véderőben, az Angol Nemzetőrségben, a Tüzoltó Szolgálatban s később, mint Légoltalmi Védőőrök, részüket munkát vállaltak a kávéházakban, a kórházakban, felhasználható hulladékokat szedtek össze, takarékosági csoportokat alkottak, segítettek a kiűrt és kibombázott lakosságot, részt vállalva mindazon megszállhatatlan tevékenységben, amelyek Britannia háborús életének elválaszthatatlan tartozékaiá válnak. Kevesen voltak olyanok, akik megelégedtek csupán egyetlen feladat elvállalásával. A veszély és nehézségek, a megpróbáltatások és az áldozatok kísértő jelenségeinek fényében kell látni ennek a példátlan mozgósításnak a történetét. Ez olyan teljesítmény, amire méltán lehetnek büszkéek Britannia férfiai és asszonyai.”¹²⁸ Ami a katonai szolgálat létszámadatait illeti, a Brit Commonwealth és Birodalom haderejének teljes száma 1944 közepén 8.712.000 főre rúgott, amelyből Nagy-Britannia haderejére 4.542.000 esett, azaz több, mint 52 százalék.¹²⁹

Érthető, hogy a brit állampolgárok erősen motiváltak voltak a háborúban való valamilyen jellegű részvételre, Hart esetében azonban további indokokat is sejthetünk. Gyermekkorának kisvárosi zsidó közössége megtapasztalhatta a huszadik század elejének előítéleteességét,

¹²⁶ Maurice Thorez francia kommunista, akkoriban a népfront egyik vezetőjeként a mozgalom kormányba lépés híve volt. 1939 és 1944 között Moszkvából igyekezett elvi irányítást gyakorolni a francia ellenállók tevékenységére.

¹²⁷ LACEY, Nicola: i. m. 85. p.

¹²⁸ *Nagybritannia háborús erőfeszítésére vonatkozó statisztikai adatok összefoglaló gyűjteménye* (s. n.). Brit Információs Minisztérium (Cmd. 6564), London, 1945. 3. p.

¹²⁹ I. m. 20. p.

amely annak az „idegen inváziónak” a hisztériája mentén alakult ki, amikor a kelet-európai üldöztetések elől zsidók ezrei menekültek a szigetországba. Ennek hatására 1919-ben olyan „idegen-törvényt” hoztak, amely szerint állami szolgálatba csak olyan állampolgárok léphetnek, akiknek már a nagyszülei is angol állampolgárok voltak. Ez a helyzet természetesen kihatott a zsidó közösségnek az első világháborúban játszott szerepére is.¹³⁰ A megfelelés, helytállás, mint „túlkompenzációs attitűd” Lacey sejtései között is szerepel,¹³¹ de ennél talán valamivel több is kiolvasható Hart 1939-1941 körüli magatartásából.

Az a tőle származó történet, mely szerint az aldershot-i katonai rendőrségen 1939 őszén történő sorozása alkalmával szó esett volna franciaországi hírszerzési feladatainak kilátásairól,¹³² elég hihetetlennek tűnik. Nem azért, mert bár Lengyelország német lerohanása után a britek és a franciák felkészültek a legrosszabbra, ehelyett azonban – és ezért nevezték „furcsa háborúnak” – 1940 tavaszáig semmi sem történt. Inkább az elképzelhetetlen, hogy – a titkosszolgálatok bármilyen amatőrizmusa mellett is – ezen a szinten és így történtek volna a kémek beszervezései. Az Angliából Franciaországba átdobott ügynökök, illetve az általuk megszervezett hálózat az egész háború alatt nem volt több tíz-tizenkettőnél. Ezeket a kémeket hónapokon keresztül tanították a német, illetve az angol és a szovjet hadseregben használt pisztolyok, géppisztolyok és golyószórók kezelésére, gépkocsivezetésre. Amikor az alaki kiképzés, az ejtőernyős ugrás, valamint a diverziós és robbantó feladatok végrehajtása befejeződött, a különböző helyzetekből történő lövészetet gyakorolták. Az ügynöki kiképzés intellektuális részéhez tartozott: a titkos adó-vevő készülék telepítésével és használatával: a titkos és vegyszeres írással; a kód használatával; a személyt és tárgyi „postaláda” felkutatásával, tanulmányozásával és használatával; a találkozóhelyek kihasználásával és a találkozók rendszerének megismerésével, valamint az egyéb, a titkos összeköttetés megszervezésével és tartásával összefüggő általános és személyre vonatkozó ismeretek elsajátítása.¹³³ Ráadásul mindezen feladatok megszervezése – a beszervezéstől az irányításig – az MI6 illetve a Churchill által 1941-ben létrehozott SOE (Special Operations Executive) hatáskörébe tartozott. Lacey könyvének egyébként ezek és az ehhez hasonló mozzanatai azok, amelyekre a szakirodalmi (értsd: a titkosszolgálati) kritika akként hívta fel a figyelmet, hogy talán nem ártott volna egy hírszerzői, elhárítási tapasztalatokkal rendelkező lektor bevonása a kiadás munkálataiba.¹³⁴

De elképzelhető, hogy Hart-ot háborús romantikától fűtött vágyai késztették arra, elmondhassa ismerőseinek: „lehettem volna kém is Franciaországban”. Amikor pedig Jenifer közbenjárására 1941 nyarán megnyílik előtte a kémelhárításhoz való csatlakozás lehetősége, részben a fél évvel korábbi, meghíusult ábrándjainak megvalósulását láthatta ebben, Jenifernek, élettársának segítőkészségét pedig semmilyen kifogással nem lehetett visszautasítani, még ha úgy is tűnhetett – némi joggal –, hogy mások egyengették előtte karrierjének az útját.

¹³⁰ GARTNER, Lloyd P.: *The Jewish Immigrant in England*. Parkes-Wiener Series on Jewish Studies, Detroit, 1960. 421. p. A tanulmányt Paula Hyman idézi. Vö. HYMAN, Paula E.: *Az európai zsidóság története* (ford.: Engel Anna). In: Béládi László (szerk.): *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1985. 146–147. p.

¹³¹ LACEY, Nicola: i. m. 84. p.

¹³² „to give reports on espionage activities in France” (LACEY, Nicola: i. m. 9. p.).

¹³³ *A francia ellenállási mozgalom és az angol titkosszolgálat együttműködésének történetéből* (s. n.) (szerk.: Déri Pál). Belügyi Szemle, 1968. 7. 83–84. p.

¹³⁴ ERSKINE, Ralph: *Lacey, Nicola, A Life of H. L. A. Hart*. Book Reviews. The Journal of Intelligence History, 2008. No. 1. 134. p.

Miközben Hart baloldali elkötelezettsége vitathatatlan, az árnyalatok megítélése terén már eltérők az álláspontok. Jellemző e tekintetében Richard Mullender vitája Lacey néhány megállapításával. Szerinte Hart, szélesebb összefüggésben nézve, kész azonosulni az Establishment politikai értékeivel. „A fiatal Hart politikai nézetei liberálisok voltak...; vonzódott John Stuart Mill politikai filozófiájához, melyen keresztül egész munkássága mélyen gyökerezik az angol kultúrába.”¹³⁵ Hart korai liberalizmusát Lacey is elismeri, de – teszi hozzá – később ez „elmozdult balra”¹³⁶; és többek között éppen Douglas Jay, pontosabban Jay ekkoriban megjelent *The Socialist Case* című munkájának¹³⁷ hatására kezdett el „keményebben” gondolkodni. Arra viszont ismét Mullender hívja fel a figyelmet, hogy amikor másfél évtizeddel később Tony Croslandtól megismeri *The Future of Socialism*¹³⁸ című kötetet, Hart egyértelműen rögzíti a naplójában, hogy balra mozdulásának („to move leftwards politically”) nagyon komoly akadályait látja.¹³⁹ Lacey ezért megalapozatlanul állítja, hogy Hart későbbi tudományos írásai magukon viselik a „balra hajló, szociáldemokrata liberalizmus” jegyeit.¹⁴⁰ Ő pedig – másokkal együtt, akik hasonlóan kategorizálják Hart-ot –, egyszerűen rosszul olvassa a munkáit.¹⁴¹

Ami Hart politikai hovatartozásának korabeli, hivatalos és későbbi, tudományos megítélésből az eltérő álláspontok ellenére is kideríthető, az a következő: a nemzetiszocializmust következetesen elutasította, a kommunizmussal pedig, mint szellemi áramlattal, ideológiával, politikai irányzattal, párttal, mozgalommal nem alakított ki közvetlen kapcsolatot. Hart tehát semmilyen értelemben nem volt meggyanúsítható kommunizmussal, még ha nem is utasította el ilyen beállítódású ismerőseit. Személyes tragédiája, hogy idős korának megérdemelt békéjét – felesége múltjának ürügyén – olyan igazságtalan vádakkal dúlták fel, amelyek teljes mértékben figyelmen kívül hagyták/ignorálták következetes világnézeti-politikai álláspontját és magatartását.

3. Szolgálati háttértörténet

Az a titkosszolgálat, amelyhez 1940 júniusában Hart polgári alkalmazottként, ám bizalmas beosztásban csatlakozott, éppen jelentős átalakulások előtt állt. Nem annyira a háborús körülmények, vagy a külső és belső elhárítás alapvetően megváltozott feladatai miatt. Ezek természetesen jelentősen befolyásolták a szolgálatok átalakulását, azonban ami gyökeresen új helyzetet teremtett a 20. század első felében, az a titkosszolgálatokban már a háborút megelőzően, így a rendkívüli helyzettől függetlenül megjelenő és sürgetővé váló változtatási szükséglet, illetve igény volt.

A 19. század közepéig a kormány kémhálózata megmaradt decentralizáltnak és strukturálatlannak. Amikor a 19. század második felében az írországi lázadások megkezdőd-

¹³⁵ MULLENDER, Richard: *H. L. A. Hart in Anglo-American Context*. Web Journal of Current Legal Issues, Newcastle Law School 2005. 5. 3–24. p. <http://webjcli.ncl.ac.uk/2007/issue5/mullender5.html> (letöltve: 2011. 11.21.)

¹³⁶ LACEY, Nicola: i. m. 48. p.

¹³⁷ DOUGLAS, Jay: *The socialist case*. Faber and Faber, London, 1937, 362. p.

¹³⁸ CROSLAND, Anthony: *The Future of Socialism. An argument for social democracy*. Macmillan, London, 1957, 540. p.

¹³⁹ Hart naplóját Mullender idézi (vö. MULLENDER, Richard: i. m.)

¹⁴⁰ LACEY, Nicola: i. m. 56. p.

¹⁴¹ MULLENDER, Richard: i. m.

tek, a brit kormány még nem is rendelkezett megfelelően képzett titkosszolgálattal az Ír Köztársaság függetlenségét követelő lázadók erőszakos hadjáratával szemben.¹⁴² Egészen a búr háborúig kellett várni, hogy a Hadügyminisztérium végre felismerje, égető szükség lenne egy megfelelően szervezett titkosszolgálatra. Az 1889-ban átirított titkosszolgálati törvény, amely addig az államra terhelte a bizonyítás feladatát, most a gyanúsítottakra hárította át ugyanezt a kötelességet. Az ennek az új törvénynek köszönhetően létrehozott Secret Service Bureau (Titkosszolgálati Iroda) a hatáskörök alapján hamarosan kettévált, s megalakul a belföldi kémelhárítással foglalkozó Home Section (Hazai Részleg), illetve a kifejezetten külföldi hírszerzésre szakosodott Foreign Section (Külföldi Részleg). Az első világháború kitörésekor a belföldi ügyosztályt átkeresztelik MI5-ra, a kémeket foglalkoztató szervezetet pedig MI6-re. A titkoztató betűk tehát egyszerűen a Military Intelligence, vagyis a Katonai Hírszerzés rövidítéséből származnak, hiszen eredetileg mindkét szerv a hadseregbe tagozódott.¹⁴³

1909-ben a Home Section (MI5) első igazgatója Vernon Kell lett. A háború kitörése számítva Kell már 1914-ben harminchétezer német gyanúsítottat tudott azonosítani Nagy-Britániában, a háború végére pedig az MI5 dossziéiban már százharminchétezer név állt. Ez a mindmáig „élő” iktató lett a második világháború alatt Hart és munkatársai kémelhárítási sikereinek is az alapja.

Az első világháborút, illetve a Szovjetunió megalakulását követően az MI5-nak új helyzettel kellett szembenéznie. Miközben fő tevékenységi területe a kémkedés és a szabotázs elleni harc volt, ahhoz, hogy ezt a feladatát betöltse ismernie kellett az ország területén működő olyan szervezeteket és egyesületeket is, amelyekbe az új, ellenséges hírszerzés beépülhetett. A hagyományos kémelhárítási rendszabályok – a levéllenőrzés, a figyélés, a telefonlehallgatás és a gyanús magatartások ellenőrzése – továbbra is működtek, de ezeket a rendszabályokat ki kellett terjeszteni propagandisták és agitátorok, Moszkva meggyőződéses követőinek köreire is. Eddig nem ismert jelenséggént a hadseregen belül is megnőtt a kommunista befolyás és szabotázs veszélye.¹⁴⁴

A szovjet hírszerzés mind Nagy-Britanniában, mind az Egyesült Államokban tovább bővült a háború alatt. 1942 elején működni kezdett a második legális rezidentúra Londonban. Ennek vezetője Ivan Andrejevics Csikajev (fedőnevén „John”) mellett Anatolij Gorszkij volt, aki a „Henry”, majd a „Vagyim” fedőnevet kapta. Gorszkijtől eltérően, aki továbbra is az ügynök-hálózattal foglalkozott, Csikajev jelezte a brit hatóságoknak, hogy Londonban tartózkodik, és az a dolga, hogy tartsa a kapcsolatot a brit, valamint a szövetséges emigráns kormányokkal. Titokban azonban fenntartott egy hálózatot közép- és kelet-európai emigráns hivatalnokokból, akik folyamatosan informálták a szovjet hírszerzést azokról a tárgyalásokról, amelyeket a brit kormány a lengyel emigráns kormányval, Edvard Benessel, a csehszlovák elnökkel, Péter jugoszláv királlyal, vagy Ivan Subasiccsal, Jugoszlávia miniszterelnökével folytatott.¹⁴⁵ A szovjet felderítés az 1930 és a második világháború

¹⁴² A fenianista mozgalom a 19. század második felétől hirdette, hogy Írország függetlensége csak erőszakkal vívható ki, bár az ennek a harcnak az élére álló Sinn Féin csak 1905-ben alakul szervezetté. (Vö. DEMKÓ Attila: *Távolmaradás, politikai ellenállás, fegyveres ellenállás és együttműködés: az ír nemzeti mozgalom stratégiái Észak-Írországbán*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2008, 21. p. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/demkoattila/diss.pdf> (letöltve: 2010.03.08.)

¹⁴³ Lásd GORDON, Thomas: *Secret Wars: One Hundred Years of British Intelligence Inside MI5 and MI6*. St. Martin's Press, New York, 2010. 109. p.

¹⁴⁴ RIMINGTON, Stella: i. m. 108. p.

¹⁴⁵ ANDREW, Christopher: i. m. 142. p.

kitörése között eltelt kilenc év során szisztematikusan beépült minden olyan szervezetbe, amely valamilyen formában árthatott Nagy-Britanniának.

Alapvetően biztonsági igényeket szolgáltak azok a jogszabályok és intézkedések is, amelyek a hagyományos liberális szabadságjogok érvényesülését korlátozták.¹⁴⁶ Még az első világháború kezdetén fogadták el a birodalmi védelmi törvényt, amely a rendkívüli helyzetre tekintettel széleskörű felhatalmazást adott a kormánynak, hogy „a birodalom és a közbiztonság védelmében” rendeleteket adhasson ki.¹⁴⁷ Ezt az első világháború végével hatályon kívül kellett volna helyezni, de ez nem történt meg, sőt, a meghozták az úgynevezett szükségállapot törvényt. A törvény rendeleti úton korlátozhatóvá tette a polgári szabadságjogokat, a sztrájkjog és a Habeas Corpus kivételével, amelyeket a törvény kifejezetten fenntartott.¹⁴⁸ A hűtlenségre való felbújtásról szóló 1934-es törvény¹⁴⁹ – amely a lázadásra való felbújtásról szóló 1797-es törvény¹⁵⁰ modern kiegészítésének tekinthető – törvénysértésnek minősített minden olyan cselekményt, amely a haderő bármely tagját kötelességmulasztásra vagy hűtlenségre csábítja; második szakasza szerint pedig bűncselekményt követ el az, aki birtokában tart olyan írást, amely terjesztése esetén hűtlenségre ösztönözheti a haderő tagjait.

A liberális polgári szabadságjogok érvényesülését korlátozta az 1936-os közrendvédelmi törvény is, amelyet kifejezetten a szélsőséges politikai mozgalmak szabályozására hoztak meg. A törvény megtiltotta az egyenruha-viselést nyilvános helyeken vagy a nyilvános gyűléseken. Rendőrségi engedélyhez kötötte a felvonulásokat. Betiltotta az olyan egyesületeket, amelyek célja a „Korona rendőrsége vagy fegyveres erői” feladatainak a bitorlása, a fizikai erőszak alkalmazása vagy demonstrálása bármilyen politikai szándék megvalósítására.¹⁵¹ A „sértő szavak használatával és rendbontás okozására alkalmas magatartással elkövetett vétség” hatályát, amely azelőtt csak Londonra terjedt ki, kiterjesztette az egész országra, a kiszabható büntetést pedig 40 shillingről 50 fontra vagy három hónapi elzárásra emelte. A rendőrhatalóságok mérlegelési jogkörükben három hónapos időtartamra tilthatták be a felvonulásokat.

A bírói gyakorlat három híres esetet produkált ebben az időszakban, amelyek ugyancsak a rendőrség jogosítványainak a kiterjesztése irányába mutattak. Ezek közé tartozik az az ítélet, amely 1933-ban jelentős mértékben kiterjesztette a rendőrség házkutatási jogát,¹⁵² vagy amely lehetővé tette, hogy a várható rendbontás gyanúja esetén a rendőr magánterületre léphessen.¹⁵³ 1935-ben pedig a bíróság úgy döntött, hogy a rendőrségnek jogában áll eleve betiltani bármilyen utcai vagy nyilvános helyen meghirdetett gyűlést, ha feltételezhető, hogy a gyűlés megtartása rendbontáshoz vezethet. Ha pedig a gyűlést a tilalom ellenére megtartják, eljárás alá lehet vonni a szónokokat azon a címen, hogy „gátolták kötelessége teljesítésében a rendőrséget”.¹⁵⁴

¹⁴⁶ Ehhez lásd HARVEY, James – HOOD, Katherine: i. m. 154., 157–158.p.; továbbá ROBERTSON, Geoffrey: *Freedom, the Individual and the Law*. London, 1993, Penguin Books, 210. p.

¹⁴⁷ A Defence of the Realm Act (DORA) elfogadására 1914. augusztus 8-án került sor.

¹⁴⁸ Az 1920-ban hozott Emergency Powers Act módosításokkal 2004-ig hatályban volt, amikor felváltotta az előre nem látható helyzetekről szóló, Civil Contingencies Act.

¹⁴⁹ Vö. Incitement to Disaffection Act 1934.

¹⁵⁰ Vö. Incitement to Mutiny Act 1797.

¹⁵¹ Public Order Act 1936. Chapter 1-2. Prohibition of uniforms in connection with political objects. Prohibition of quasimilitary organisations.

¹⁵² Elias v. Pasmore [1934] King's Bench. 164. (Divisional Court of the Queen's Bench Division)

¹⁵³ Thomas v Sawkins [1935] King's Bench. 249. High Court (Queens Bench Division)

¹⁵⁴ Duncan v Jones [1936] 1 King's Bench. 218. [1935] All ER Rep 710, (Decision of the Court of Appeal).

A Magna Charta és a Petition of Right nyomán 1679-ben született Habeas Corpus Act – a megfelelő módosításokkal – ma is a személyes szabadság nagyra értékelt biztosítója Angliában. A két világháború közötti időben változatlanul érvényben volt a Habeas Corpus-parancs, de ahogyan az első világháborúban, ugyanúgy a második világháború alatt is felfüggesztették az alkalmazását. Hogy Churchill mennyire tisztában volt a döntés súlyával, jelzi a belügyminiszternek írt 1943-as levele: „Habeas Corpus nagy elve és az esküdszéki tárgyalás, az angol népnek ez a két vívmánya, a köznapi ember legfőbb védelme az állammal szemben. A végrehajtó hatalomnak az a joga, hogy bárkit törvényes vád nélkül börtönbe vethet, s méginkább az, hogy meghatározatlan ideig tarthatja fogva bírói ítélet nélkül, a lehető legmegvetendőbb eljárás, és minden diktatórikus uralom alapja, legyen az náci vagy kommunista. Csak ha az állam végső veszélybe kerül, tarthat igényt a végrehajtó hatalom átmenetileg erre a jogra.”¹⁵⁵

Erre 1939-ben, a Defence Regulation 18B, vagy egyszerűen a „18B szabályzat” elfogadásakor került sor, amely a második világháború idején a brit kormány leghíresebb védelmi szabályzata lett.¹⁵⁶ Ez a védelmi szabályzata tette lehetővé tette a gyanús személyek internálását, azaz a Habeas Corpus felfüggesztését. A gyanús személyek felkutatása az MI5 munkatársainak feladata volt, illetve mindmáig az. A világháború kezdetére az országban található hetvenezer idegen azonnal felkerült a gyanús személyek listájára. Nem tettek különbséget közöttük. Aki már évtizedek óta ott lakott, éppen olyan gyanús volt, mint a Közép-Európából az legutóbbi hónapokban vagy hetekben odamenekült ezek, közöttük a zsidók is. Az idegen állampolgárokat három kategóriába sorolták. Az „A” jelzésűhöz kerültek azok, akikről tudták, hogy fasiszta érzelműek, és ezt nyíltan vállalták is. Ide tartoztak azok is, akikről az MI5 már korábban megállapította, hogy ügynökök, de valami okból még nem tartóztatták le őket: vagy nem adtak erre elég okot, vagy nem lehetett ezt rájuk bizonyítani. „B” jelzést kaptak azok, akikkel szemben szintén fenntartásai voltak az MI5-nak, de nem tartották őket ártalmasoknak, ezekre csak ügyelni kellett. Végül a „C” kategóriába sorolták azokat, mintegy hatvannégyezer személyt, akiket nem találtak gyanúsnak, csak egyszerűen idegen állampolgárok voltak. Ugyanakkor minden tengerparti helyiségben élő külföldit, a mintegy hatezer kitelepítettből körülbelül háromezret, biztonsági szempontból, az esetleges partraszállási műveletekre tekintettel internáltak. Néhány ezer internáltat, főként a tengelyhatalmak veszélyesebbnek ítélt állampolgárai közül, igyekeztek kanadai táborokban is elhelyezni.¹⁵⁷ A háborús és kémhíztéria a szaporodó bejelentések nyomán természetesen túlterhelte Hart és munkatársai feladatait is, hiszen elsősorban az ő csoportjuk volt megbízva az ellenséges személyek felderítésével. Ráadásul ez a negatív

¹⁵⁵ CHURCHILL, Winston S.: *The Second World War. Volume 5: Appendix, Memo. To Home Secretary dated November 21, 1943.* Houghton Mifflin Edition. New York, 1951, Bantam Books; idézi HARVEY, James – HOOD, Katherine: i. m. 147. p.

¹⁵⁶ Vö. Regulation 18B of the Defence (General) Regulations 1939.; (Általános) Védelmi Szabályzat 18B Szabályai 1939.

¹⁵⁷ Megrendítő képet festett Ignóus Pál – aki 1940 tavaszától a BBC munkatársa volt – az internáltak helyzetéről: „Szédett-vedett barakkokba zsúfolták össze a németeket a zsidókkal és más politikai menekültekkel együtt. Nyomorultak voltak és kiszolgáltatottak, idegeiket elnyűtte az inváziótól való állandó félelem, a Gestapótól való rettegés és az állandó aggodalom amiatt, hogy a britek mit szándékoznak tenni velük... A menekültek nézetei nagyban eltértek az angol közvéleménytől. Egy átlag angollal ellentétben a menekültek tudták, hogy mi történik odaát, s arról is volt némi elképzelésük, hogy ideát mi történhet. Kitört rajtuk a pánik. Csak az izgatta őket, miként lehetne a tengeren túlra jutni. A idegen vagy tört anglóságú beszélgetések, amiket kihallgattam, általában úgy kezdődtek, hogy 'ha venezuelai vízumot akar, akkor...'”. (IGNÓUS PÁL: *Fogságban 1949 – 1956* (ford.: Margitta Nóra). Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1993. 33. p.)

közhangulat akkor tetőzött, amikor Anglia és Németország között még nem is került sor tényleges katonai műveletekre.¹⁵⁸ Mindenestre ez volt az az időszak, amikor az MI5 – egy esetlegesen sikeres német invázióra tekintettel – egy ideiglenes jellegű földalatti ellenállási mozgalom előkészületeivel is foglalkozott. Eszerint az ellenállás magvát minden városban és faluban az ottani segédegységek alkotják, vezetőjük pedig mindenütt egy felderítő tiszt. Ezeknek az úgynevezett Kiegészítő Egységeknek (Auxiliary Units) a német támadás másnapjától az lett volna a feladata, hogy a helyi körülményeket és lehetőségeket figyelembe véve partizánharcot indítsanak a megszállók ellen.¹⁵⁹

A 18B rendelkezés körül állandó viták folytak a háború alatt. Korlátlan intézkedési jogkörrel ruházta fel ugyan a belügyminisztert, de egy felügyelő bizottságot is mellérendelt, amelyet Norman Birkett vezetett.¹⁶⁰ A felügyelő bizottság feladata az egyes ügyek áttekintése volt, de a bizottsági ajánlásokat a belügyminisztérium nem volt köteles elfogadni. Herbert Morrison belügyminiszter 1944-ben, a Parlamentben kifejtette, hogy a felügyelő bizottság két év alatt több mint 1500 esettel foglalkozott és mintegy harminc eset kapcsán tett javaslatot szabadon bocsátásra. Ezeket mindannyiszor elutasították.

Amikor 1939-ben kitört a második világháború, valamennyi, a titkosszolgálatok által előkészített intézkedést életbe léptették.¹⁶¹ Vernon Kell azt remélte, hogy az „idegenek” internálása – köztük azoké, akiket a harmincas évek második felében beküldtek az országba, egy esetleges német megszállás támogatása céljából – működésképtelenné teszi a Nagy-Britanniában működő német szervezeteket. Meggyőződése volt, hogy akcióját követően a németek megfelelő hatékonyságú angliai hálózat nélkül lépnek majd a háborúba. Úgy gondolta, ugyanolyan sikereket érhet el, mint az első világháború kezdetén. Várakozásai azonban nem igazolódtak be. Az MI5-on belül felerősödött egy változásokat követelő irányzat. A fiatalabb korosztályhoz tartozó beosztottak és a más területekről odavezényelt tiszték hangot adtak meggyőződésüknek, hogy a megváltozott körülményekhez igazodó módszerek bevezetésével nem szabad késlekedni. Úgy találták, hogy Kell túlságosan is ragaszkodik a múltban bevált módszerekhez. A világban bekövetkezett műszaki-tudományos fejlődéshez való alkalmazkodás érdekében igazgató-váltást sürgettek. Sir Vernon George Waldegrave Kell ekkor már hatvanhét éves volt, negyedszázadon keresztül vezette a brit elhárítást. Nyugdíjazásához azonban két további, tragikus esemény is hozzájárult.¹⁶²

¹⁵⁸ MARWICK, Arthur: *Britain in the Century of Total War: War, Peace and Social Change 1900–1967*. Penguin Books. Harmondsworth, Middx., 1970. 337–338. p.

¹⁵⁹ WARWICKER, John: *Churchill's Underground Army. A History of the Auxiliary Units in World War II*. Frontline Books, Barnsley, 2008. 320. p.

¹⁶⁰ Norman Birkett (1883–1962), ügyvéd, 1941-től a Legfelsőbb Bíróság bírja. Arról lett közismert, hogy 1940 februárjától a BBC péntek esti műsorsorozatában keményen szembeszállt német szolgálatban álló, William Joyce néven ismert Lord Haw Haw angol nyelvű rádió-propagandájával. (Vö. KENNY, Mary: *Germany Calling: A Biography of William Joyce: Lord Haw-Haw*. New Island Books. Dublin, 2008, 300. p.)

¹⁶¹ Figyelemre méltó, hogy az MI5 által a két világháború között alkalmazott módszerek többsége mind a mai napig érvényben van. (Vö. HAJMA Lajos: *A katonai felderítés és hírszerzés története*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Felderítő Tanszék. Budapest, 2001. 129–132. p.)

¹⁶² Ez egyik esemény a Royal Oak nevű brit csatahajó elsüllyesztése volt. Másfél hónappal a britek hadüzenete után, a „furcsa háború” idején, egy német tengeralattjáró a Scapa Flow öblben elsüllyesztette a Royal Oak-t. Ez volt a németek első tengeri győzelme a második világháborúban Nagy-Britannia ellen. A hajónapló szerint az U–47-es 1939. október 13-án éjjel előtt hatolt be a skóciai Orkney-szigetek közötti nagy tengeröbölbe, az angol flotta korábbi bázisára. Torpedóvetővel kétszer telibe találta a hadihajót, amely oldalára dőlt és tizenhárom perc alatt elsüllyedt, 24 tiszt és 809 főnyi legénység odaveszett. Günther Prien kapitányt kivételes bátorságért Németországban a Führer vaskeresztel tüntette ki. (*Angliába telepített náci ügynök által végrehajtott akció* (s. n.) (szerk.: Déri Pál). Belügyi Szemle, 1967. 8. 72. p.) 1942 tavaszán a Saturday Evening Postban

Ezek közül egyetlen kudarc is elég lett volna ahhoz, hogy Churchill megvonja a bizalmát attól a Veron Kell-től, akihez hasonló titkosszolgálati karriert csak az 1924-től 1972-ben bekövetkezett haláláig az FBI élén álló Edgar Hoover futott be az Egyesült Államokban. A belső konfliktusok lezárulását követően, a túlélésért küzdő Nagy-Britannia egyik fontos titkosszolgálatára új kezekbe került.

Az MI5-höz még Kell távozása előtt kezdtek szállingózni az új emberek, főleg a többi fegyvernemi titkosszolgálatról és a Scotland Yardtól. Azután mások is érkeztek a különböző egyetemekről, akiknek – amint Ladislav Farago írja – merész és fantáziagazdag észjárásuk volt, és akik „kiéhezve” keresték az izgalmakat. Megvolt bennük az újonnan érkezettek lelkesedése, hogy túltegyenek a régi vágású mestereken. Az egyik ilyen lelkes ifjú Kim Philby volt, aki nem maradt ott sokáig, mivel szovjet megbízóitól azt a feladatot kapta, hogy épüljön be az Secret Intelligence Service-be, ahonnan nemsokára átlépett az MI6-hoz. A többiek nagyobb része tartósan az MI5 kötelékében maradt a háború alatt. A legbelső körökbe érkező első ilyen tehetséges amatőrök között ott találjuk a kiváló jogászt, Herbert Lionel Adolphus Hartot, aki ügyvédként tevékenykedett a Felsőbíróság Kancelláriai Ügyosztályához tartozó¹⁶³ Anthony Frederick Bluntot, a művészettörténészt; Kenneth Gilmour Youngot, később munkáspárti minisztert; és John Cecil Mastermant, az oxfordi egyetem tanárát és szenvedélyes krikettjátékost, Napóleon marsalljáról, Neyről szóló történelmi dráma szerzőjét. Az újonnan érkezettek között Masterman volt a legidősebb, aki a maga negyvenkilenc évével veterán tagja volt a dezinformációs csoportnak.

Azok a korszerű tudományos-technikai módszerek és technikai eszközök tehát, amelyek ekkorra a titkosszolgálatok működésének alapjává lettek, a háború kitörésétől függetlenül

megjelent cikkében Curt Riess, az ismert szerző, újságíró és kémzakértő részletesen bemutatta a Royal Oak elűllyesztésének fantomügynökét. Riess szerint a Scapa Flow-i kém Alfred Wehring százados volt, a német császári haditengerészet egykori tisztje, akit 1927-ben szemelt ki az Abwehr (a Wehrmacht hírszerző és kémelhárító szolgálata, amely az 1944-es felszámolásáig Wilhelm Canaris admirális irányítása alatt állt) arra, hogy figyelje Scapa Flow-t. A küldetés végrehajtása érdekében megváltoztatta nevét, állampolgárságát és nemzetiségét, majd Albert Örtel néven, svájci órásmesterként letelepedett Kirkwallban, az Orkney-szigeteken. Innen, mint Walter Schellenberg írta, „időről időre jelentéseket küldött nekünk a brit flotta mozdulatairól”, a Scapa Flow öbölben is ő navigált. (Walter Schellenberg a Német Birodalom egységes titkosszolgálatának vezetője, aki 1944 februárjában, a katonai titkosszolgálatot irányító Canaris tengernagy menesztése után az RSHA (Reichssicherheitshauptamt) kötelékében egyesítette az SD (Sicherheitsdienst des Reichsführers-SS) és az Abwehr feladatköreit.) Ladislav Farago viszont, aki ugyancsak az ügy végére kívánt járni, több évig tartó alapos kutatás, nyomozás után nem talált semmiféle „Alfred Wehring” kapitányt, sem kémot, sem pedig órásmestert. Ezek után arra lett kíváncsi, hogyan és hol született a Wehring-kacsa? Mint kiderült, egy New Yorkban menekültként élő, közép-európai újságíró álmodta meg Wehring-Örtelt, és ő fabrikálta a vitézi cselekedetről szóló egész történetet is. Ezen túlmenően az is kiderült, hogy 1939. szeptember 6-án még csak három napja állt de jure háborúban Anglia, de Dönitz már elkezdte gyűjtogetni azokat az adatokat, amelyekre az akció megtervezéséhez szükség volt, szeptember végén pedig elkészítette a támadás akciótervét, és átadta azt Priennek, hogy hajtsa végre. (FARAGO, Ladislav: i. m. 194–200. p.) A másik esemény egy szabotázsakció volt. Mintegy két hónappal a Royal Oak katasztrófája után az MI5 különböző lehallgatott rádióüzenetekből és más információk alapján értesült arról, hogy szabotázsakció készül az Essexi Waltham Abbeyben lévő Királyi Lőporgyár ellen. William Salisbury főfelügyelőt, a Scotland Yard gyilkossági csoportjának egykori vezetőjét – akit a háború kitörésekor az MI5 állományába vezényeltek – bízták meg a nyomozással. Egy héttel a megérkezését követően, 1940 január 18-án három robbanás történt az üzem egymástól távol eső pontjain. Öten életüket veszítették és harminc sebesült volt. Olyan károk keletkeztek, amelyek helyreállítása hónapokat vett igénybe abban az időszakban, amikor a gyár termékeire az országnak a legnagyobb szüksége lett volna. (BULLOCH, John: *MI5. The Origin and History of the British Counter-espionage Service*. Barker, London, 1963. 189. p.)

¹⁶³ Vö. RAZ, Joseph: *Herbert L. A. Hart*.

is a korábbi, „viktoriánus” megoldások szerint működő titkosszolgálatok átalakítását követelték meg. Ennek a feladatnak lett a részese 1940-től Hart is.

4. MI5-os biográfia

Hart életrajzi adatai jobbra közismertek, ezért csupán a témánk szempontjából fontos, mozzanatokat érdemes kiemelni, azokat tehát, amelyek közelebb vezetnek a titkosszolgálatok világába való integrálódásának a megértéséhez.

1939-re, Hart három éves kapcsolata Jenifer Williams-szel – aki ekkoriban a belügyminisztérium köztisztviselőjeként dolgozott – harmonikussá vált, ügyvédi praxisa felívelőben, de Hart élete, hasonlóan kortársaiéhoz, új irányt vett a második világháború kitörésekor. Nem volt meglepő, hogy 1939 szeptember elején Nagy-Britannia hadat üzent a Lengyelországot megtámadó Németországnak. Hart 1936 óta meg volt győződve arról, hogy a háború Németországgal elkerülhetetlen, és már ebben az évben jelentkezett az Önkéntes Tartalékos Tiszti Erők szolgálatába. A háború kitörése után szabályszerűen beidézték egy beszélgetésre az aldershot-i katonai rendőrségre, ahol francia és német nyelvtudására is kíváncsiak voltak. Tájékoztatásuk szerint decemberben került volna sor a kiképzésére, hogy azután titokban egy Franciaországba küldjék el azzal a céllal, hogy híreket szerezzen, jelentéseket továbbítson onnan. Amikor ez a terv egészségügyi alkalmatlanságának megállapítása után meghíusult, így panaszkodott egyik barátjának: „Kiborított az orvosi vizsgálat eredménye – ’harmadrendű’, nyilván a szívem miatt... a Katonai Rendőrségnek pedig csak első és másodosztályúakra van szüksége. El sem tudom mondani, mennyire őrijtő; feladtam az ügyvédi praxisomat és lélekben felkészültem mindenre, és most úgy tűnik, semmit nem tehetek. Van ugyan egy hitvány, harmadosztályúakból álló szakasza a Katonai Rendőrségnek, amelyik a kikötőkben üldögél, de nem hiszem, hogy ezt akarnám csinálni. Másrészt nem tudnám elviselni a gondolatot, hogy azok rovására keressek egy csomó pénzt az ügyvédi munkával, akik általában a versenytársaim szoktak lenni. Van valami ötleted? Van kapcsolatod a Katonai Rendőrségnél vagy valamelyik minisztériumnál? Sajnálom, hogy ilyenekkel fárasztalak... de hátha, hallottál valamit.”¹⁶⁴

Hartot mélységesen nyugtalanította az a gondolat, hogy egyedül ő nem lesz képes hozzájárulni, ahogyan akkoriban gondolta, az igazságos háború megvívásához. Ezt a természetes, erkölcsi aggodalmat felerősíthették azok a gyermekkori emlékek is, amelyek az Anglia észak-keleti részén a zsidók első világháború alatti szerepére vonatkozó előítéletekkel kapcsolatban keletkeztek.¹⁶⁵ Cselekvésvágya arra sarkallta, hogy jelentkezzen a Területi Biztonsági Rendőrség kötelékébe, ahol az alkalmasság egészségügyi feltételeit jóval alacsonyabban határozták meg. Kilátásait megszokott iróniájával kommentálta: „Hallottál az új munkámról?” – kérdezte Isaiah Berlinnek novemberben írt levelében. „Olyannak tűnik, mint egy báltermi keringő.” Túl az irónián, komolyan készülődött szolgálatára, és beszerzett néhány fontos kelléket: meleg alsóneműt és acél-keretes szemüveget, megtanult motorkerékpárt vezetni: „Micsoda szégyen – jegyezte meg egyik barátjának – ez nem pótolhatja a lovat!”, motorkerékpáros fellépései miatt egyébként azzal vádolták, hogy „veszélyesen száguldozik Hampstead utcáin”. De ezúttal sem járt szerencsével, elutasították. Jenifferrel

¹⁶⁴ LACEY, Nicola: i. m. 83. p.

¹⁶⁵ Hart a Leeds-től északra fekvő Harrogate kisvárosában született 1907-ben, zsidó szülők gyermekeként. (RAZ, Jozeph: i. m.)

együtt egy szívspeciálsta vizsgálata után azzal nyugtatták magukat, hogy a kimutatott szívzörej nem igazán veszélyes az egészségére. De Hart kétségbeesett arra a gondolatra, hogy neki ügyvédi gyakorlatát kell továbbra is folytatnia, miközben barátai kiveszik a részüket a háborús erőfeszítésekből.

Visszatérve az ügyvédi kamarába néhány rossz hangulatú, bár nagyon elfoglalt hónap telt el. A háború kitörése után Jenifferrel egyik barátjukhoz, Douglas Jayhez költöztek, ahol baráti társaság vette körül őket. Itt is arra kérte barátait és jó kapcsolatokkal rendelkező ismerőseit, hogy segítsenek neki valamilyen, a háborús helyzettel kapcsolatos feladatot találni.

1940 nyarán kínálkozott is egy ilyen lehetőség. Júniusban Jenifert, aki ekkoriban már Sir Alexander Maxwellnek¹⁶⁶, a belügyminisztérium államtitkárának személyi titkára volt, megkereste Jasper Harker dandártábornok, Vernon Kell, az MI5 főigazgatójának egyik helyettese. Jenifer június 17-én megemlítette neki Hart nevét, aki július elején már munkába is állt a kémelhárítás területén.

A fő ok, amely miatt 1940-től a friss diplomásokat vonzotta az MI5 B, az osztály új vezetője, Guy Liddell, és helyettese Dick White személye volt. Liddell titokzatos alaknak tűnt. A Special Branch (Különleges Ügyosztály)¹⁶⁷ tapasztalataival rendelkező első világháború hőse, és lánc-dohányos, kinézetre mindennapi figurának tűnt. De a nyájas, jól öltözött, kövérkés, kopaszodó ember külseje egy fantáziadús és független gondolkodót takart: műértő volt a képzőművészet és a zene világában, ráadásul tehetséges csellista is.

Liddell és a White átfogó kezdeményezésük részeként új, sokkal szélesebb alapokon nyugvó felvételi bázist vettek figyelembe, amelyhez nagyszámú jogászra volt szükség. Hart egy figyelemre méltó munkatársakból álló csoporthoz csatlakozott. Ezek közé tartozott a Cambridge-ben diplomázott Victor Rothschild, akit tudományos tanácsadóként az ipari szabotázs és a szabotázs-elhárítás politikájának területén alkalmaztak, valamint Tess Mayor, aki később Rothschild második felesége lett; Anthony Blunt, a kiváló művészettörténész (és mint az ötvenes évek elején kiderült: szovjet kém); Martin Furnival Jones, ügyvéd, aki később az MI5 főigazgatója lett, és Hugh Astor. Rövid ideig hozzájuk tartozott az említett két oxfordi filozófus is, Stuart Hampshire és Gilbert Ryle, valamint a történész Hugh Trevor Roper. Hármójukat azonban gyorsan áthelyezték az MI6-hez, ahol csatlakoztak a cambridge-i végzettségű Kim Philby-hez (az ő szovjet beszervezettsége csak 1961-ben derült ki) és ahol rövid időre Guy Burgess-t is alkalmazták a D-szekcióban, amelyet – mielőtt még 1940-ben visszatért volna a BBC-hez – összevontak a Speciális Műveletek osztályával (Burgess moszkvai kém-mivolta 1951-ben lepleződött le).

A radikális vérfrissítés valamint az ország biztonsági szükségletei által támasztott igények szokatlan munkalétkört eredményeztek. Egyrészt professzionális kultúra és szisztematikus struktúra jött létre, másrészt az új munkatársak igen eltérő szakmai és személyes múltja, a magas intelligencia, a független szellemiség, az intézményi kultúra gyors változása egy viszonylag rugalmas, informális, nem-hierarchikus és nem bürokratikus létkört alakított ki, amely nagyon különbözött az akkori klasszikus közszolgálati szervezetektől. Ez az informalitás támogatta a munkakapcsolatokat, amelyek barátságokká váltak, és Hartnak szoros

¹⁶⁶ Maxwell, Sir Alexander (1880–1963) 1938–48 között töltötte be a Belügyminisztérium államtitkári posztját

¹⁶⁷ A MI5 végrehajtó szerve a Scotland Yard különleges rendeltetésű osztálya, a Special Branch (Különleges Ügyosztály). Ez a szervezet végzi a szükséges letartóztatásokat és képviseli az adott esetekben a titkos MI5-öt a bíróság előtt. Foglalkozik továbbá az ír terroristák, anarchisták, nemzetközi terrorszervezetek, valamint a szovjet-orosz vagy más kémtevékenység leküzdésével is. (Vö. HAJMA Lajos: i. m. 130. p.)

kötődése alakult ki Liddell-lel, White-tal, Rothschild-dal és Mayor-ral. Victor Rothschild és Guy Liddell együtt készültek közös zenei programjaikra, majd egy kicsivel később megsebzett házasságaik felbontására. Közeli barátokká váltak, közösen osztottak egy kunyhón, ahová a csoport tagjai, köztük Hart, időről-időre a hétvégi partikon visszahúzódhattak. Liddell, Blunt, Burgess, Rothschild és Tomás Harris – utóbbi eredetileg MI6-es de később áthelyezték a MI5-hoz a Dupla Kereszt dezinformációs rendszer műveleteihez – gyakran találkoztak a Reform Clubban. Az élénk hangulat a még bombázások nélküli Londonban, a feszültség-oldás, a nagy társasági ivások családias hangulatú, munka utáni együttlété vált. Bár Hart viselkedése mérsékeltebb volt Burgess, Blunt és a biztonsági szolgálatok egyéb playboy figuráinak bacchanáliáihoz képest, és bár nem volt központi alakja a Reform Club-csoportnak sem,¹⁶⁸ mégsem volt ismeretlen az olykor vad éjszakai életben, amely viszonylag jól elterelte a figyelmet a háború fenyegette Londonról.

Hartot a „B” osztályra osztották be, amely az MI5 központi magja volt.¹⁶⁹ Ez foglalkozott a kémelhárító, a folyamatban lévő megfigyelési és vizsgálati tevékenységgel; a cél az volt, hogy megakadályozzák a kémtevékenységet, azonosítsák az Egyesült Királyságon belül működő kémeket. Mind közül a legfontosabb a „B” osztály által kifejlesztett és működtetett nagysikerű „dupla kereszt” rendszer, amelyen keresztül a stratégiailag ártó hatású, téves információkat táplálták vissza Németországba a kettős ügynökökön keresztül. Ezzel lehetővé vált a kémelhárítás inkább aktív, mint pusztán védekező stratégiájának az alkalmazása. A divízió pontosan kidolgozott módszerei között éppúgy szerepeltek egészen hajmeresztő, mint banális megoldások. Míg a diplomáciai figyelő egység a Blunt által kifejlesztett olyan technikákat alkalmazta, mint például a diplomáciai postai zsákok felbontása és újra varrása, hogy kikutassák azok tartalmát, a területi tisztek az apró információt összegyűjtésével, vagy a településen található nyomok követéssel töltötték az idejüket, addig a munka legjelentősebb része a Londonban folytatott időigényes, aprólékos iratelemzésből állt. Liddell és White irányítása bátorította az egyéni kezdeményezéseket, a rendszeres koordinációt és tervezést, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a részlegben végzett szerteágazó tevékenység hamarosan az MI5 tevékenységének legfontosabb ágazatává váljon.

Kevés az információ arról, Hart hogyan birkózott meg a teljesen új munkakörnyezetben hirtelen rázúduló feladatokkal. Rendkívüli diszkrécióval kezelte munkáját és csak Jenifer tudta, hogy valójában mi is a rábízott feladat. De később úgy emlékezett rá, hogy ezt nagy élvezettel végezte. Megkönnyebbült, hogy fontos háborús feladatot oldhat meg. Úgy találta sok kollégájával – akik közül többen, beleértve Rothschildot és Bluntot, még a háború előtt találkozott –, hogy erre az MI5 kellemes, nyugodt és céltudatos körülményei tökéletesen megfelelnek. Gyorsan kivívta Dick White kivételes elismerését. „White mindig megfogadta Hart tanácsait, és követte őt, amiben csak tudta.” Liddell is teljesen megbízott Hartban, naplója tele van olyan bejegyzésekkel, mint a „Hart kezében volt a helyzet kulcsa”, és – szöges ellentétben más kollégákhoz való viszonyával – egyetlen szóval sem a bírálta. Mégis kihívást jelenthetett Hartnak ez a teljesen új terület, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az ő munkába állásának idején gyors növekedése miatt az MI5-ban szervezetileg és technikailag még rendezetlen állapotok uralkodtak.

Az első hónapokban, Hart sokat dolgozik, időnként az MI5 adattárának is helyet biztosító londoni börtön, a Wormwood Scrubs egyik cellájában alszik. Óriási zűrzavar kelet-

¹⁶⁸ Hart Liddell naplójában folyamatosan „Hart”-ként szerepel, mintegy 2943 alkalommal, míg Rothschild, White, és Philby általában csak keresztnevükön kerülnek említésre.

¹⁶⁹ Hart pozícióját az MI5 „B” Divízióján belül lásd melléklet. (Vö. West, Nigel: i. m. 26. p.)

kezett, amikor 1940 szeptemberében a börtönt is bombatámadás érte, amely során fontos dokumentumok sora semmisültek meg. Végül új telephely kialakítása vált szükségessé a St. James Street Mayfair 58 alatt. És mégis nyoma sincs Hart korabeli írásaiban annak, hogy ekkor – a körülmények későbbi változásaival szemben – szorongás, vagy bizonytalanság jellemezte volna. A háború parancsa, hogy az erőket össze kell vonni, hűséget és összetartozást kell felmutatni, a jól meghatározott igényeknek megfelelő gyakorlati irányt kell szabni a munkának – mindezek illettek hozzá. Élvezte a háborús bajtársiasságot és a viccelődést; élete későbbi szakaszában előszeretettel idézett egy MI5 dosszié fedelén talált figyelmeztetést: „Szigorúan titkos dokumentumok: Elolvasása előtt elégetendők!” És a katonai hírszerzés olykor bizarr világában, mint egyfajta ártatlanságot, mindig megőrizte gondolkodásának egy bizonyos szintjét. „A hírszerzés világában mindenki rajongott Hartért: ő volt a tökéletes hírszerző tiszt... A végletekig pontos és megbízható volt, de kevésbé intuitív. Nagyon okos volt egy örült világban: állandóan csodálkozott, hogy mi-minden megtörténhet. Ez jellemző volt rá: csodálkozni közönséges emberi ostobaságon”.¹⁷⁰

Kezdetben a B3(b) részlegnél dolgozott, amelyhez főleg a magyar, román, bolgár és jugoszláv állampolgárok vízumkérelmeinek vagy kilépési engedélyeinek a felülvizsgálata tartozott. Nem sokkal azután, amikor világossá vált, hogy Magyarország, Románia és Bulgária valószínűleg csatlakozni fog a tengelyhatalmakhoz, bevonták a „fekete-fehér” jegyzékek összeállításába, amely a hadüzenetet bejelentő országok által visszatartott, ot-tani állampolgárokra vonatkoztak. A „magyar vonal” több szála is valószínűsíti, hogy Hart közvetlenül is érintkezhetett magyar állampolgárokkal. 1941 januárjában Horthynál tanácskozássra került sor, amelyen Bethlen István, Eckhardt Tibor és mások vettek részt. Titkos tervezetet fogadtak el, amelynek lényege a következő volt: amennyiben a németek olyan követeléssel lépnének fel, amely határozottan összeegyeztethetetlen az ország szuverenitásával, Horthy kormányt nevez ki olyan politikusokból, akik arra az időre már külföldön lennének. Horthy itthon marad, de visszavonul és megtagad minden együttműködést a németek által kinevezett Quisling-rendszerrel. A tervet január 26-án Horthy közölte O'Malley brit követtel, aki azt is megtudta, hogy az emigráns kormány vezetője Londonban Bethlen lenne, Eckhardt pedig az Egyesült Államokba megy. Bethlennek ki-látásba helyezték a beutazási engedélyt Londonba.¹⁷¹ Ezeknek a magyar politikusoknak a ellenőrzése pedig az MI5 részéről éppen a B3(b) illetékességi körébe tartoztak.

Miután Németország magyar területről kezdte meg bevonulását Jugoszláviába Nagy-Britannia 1941. április 6-án megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. A brit nagykövetségről azonban már Teleki öngyilkosságának másnapját Davidson és Howe követségi alkalmazott több magyar politikusnak és közéleti személynek – például Szakasits Árpádnak, Auer Pálnak, Pálóczy-Horváth Györgynek, Gratz Gusztávnak – 1941. április 3-án felajánlották, hogy angol útlevéllal segítenek elhagyni el az országot.¹⁷² Ez is a B3(b) feladatkörébe tartozott.

¹⁷⁰ LACEY, Nicola: i. m. . 89. p.

¹⁷¹ Juhász Gyula (szerk., bev.): *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978. 23. p.; lásd továbbá OLASZ Lajos: *Egy nyugati magyar emigráns képviselő felállításának kálváriája 1940–1941*. In: Gerbei Sándor (szerk.): *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Líceum Kiadó, Eger, 2011. 389–401. p.

¹⁷² IGNOTUS Pál – PÁLÓCZI HORVÁTH György: *A BBC módszerei, szervezete, kapcsolata. Az angol Rádió módszerei, szervezete és kapcsolata a kormányhoz, kormányzópártokhoz, nagytőkéhez és a titkosszolgálatokhoz*. ÁBTL 4.1. A-735. 1953. Gépirat. 184. p.; IGNOTUS Pál – PÁLÓCZI HORVÁTH György: *Az angol titkosszolgálat különös tekintettel a második világháborúra*. ÁBTL 4. 1. A-3143, 1953, Gépirat. 480. p.; Utóbbi dosszié legnagyobb

Az angol követség által felajánlott angol útlevéllel való kiutazás lehetőségével ekkor Pálóczi-Horváth György élt. Az brit titkosszolgálaton belül 1940-ben létrehozták a SOE-t (Special Operations Executive), amelynek a németek által megszállt vagy a csatlós országokkal kapcsolatos hírszerzés, propaganda, kapcsolattartás az ellenállási mozgalmakkal, szabotázsakciók szervezése volt a feladata. Délkelet-európai és balkáni központja Kairóban volt, egyik részlege pedig Isztanbulban működött. Az SOE munkatársai főleg a megszállt vagy a németekkel szövetséges országokból menekült szakértők voltak. A szervezet isztanbuli magyar referense Pálóczi-Horváth György volt.¹⁷³ „E sorok írója, mint a Special Operation Executive (SOE) volt tagja – írja vallomásában az ÁVH börtönében Pálóczi-Horváth –, természetesen a legtöbbet az angol titkosszolgálatnak erről az ágáról tud. Mint angol katonai és titkosszolgálati körökben jártas megfigyelő azonban mind saját tapasztalatai, mind pedig a hallottak, és olvasottak alapján az alábbiakban nem csak a többi titkosszolgálati szervekről iparkodik képet adni, hanem az angol titkosszolgálat kialakulásáról, a kormányhoz, a nagytökéhez, az egyes politikai pártokhoz, a tudományos világhoz és a sajtóhoz való tényleges viszonyáról is.”¹⁷⁴

Egy ponton viszont közvetlenül is kapcsolatba kerülhetett Hart a magyar kémtevékenységgel, nevezetesen a londoni magyar nagykövetség egy alkalmazottja személyén keresztül. A magyar missziót, amelyet Barcza György vezetett, az MI5 biztonságosnak tekintette. A követségen dolgozó katonai attasé természetesen a magyar vezérkari főnökség hírszerzését is képviselte. Újlaky Utassy Loránd őrnagy¹⁷⁵ alkalmas volt Canaris azon tervének megvalósítására, hogy kihasználva Magyarország semlegességét katonai információkat gyűjtsenek olyan helyekről – Nagy-Britanniából –, ahonnan a háború miatt nem volt német képviselő. Utassy a brit hadseregről szállította az értesítéseket. A legértékesebb szolgálatokat az 1940-es nyári válság idején tette, valamint 1940 szeptembere és 1941 márciusa között, a tömeges bombázások alatt. London, Portsmouth, Birmingham, Liverpool, Glasgow-Clydeside és Bristol bombázása után küldött kárjelentéseket.

Egy idő után az Abwehr Utassyt ellátta a német kémek szokásos rádió-felszerelésével, egy Afu-készülékkel, hogy gyorsabban célba juttathassa üzeneteit. A rádiót az őrnagy felszerelte egy bérelt lakásban. A kommunikáció meggyorsítása azonban azzal járt együtt, hogy az angol rádiófigyelők 1941 áprilisában felfigyeltek az új adásra. Kinyomozták, hogy a jelek a magyar katonai attasé által működtetett titkos rádióadóból jönnek. Bár az attasé diplomáciai mentessége egy harmadik fél számára végzett kémkedésre már nem terjedt

része, a 64. oldaltól a 477. oldalig, három nagy összefoglaló írásból áll. Az első, Ignotus Pál beszámolója „az angol titkos hírszerző szolgálat” működéséről a második világháború alatt, illetve az azt követő időben, a második, Ignotus Pál és Pálóczi-Horváth György munkája az angol rádióról, a harmadik pedig Pálóczi-Horváth György dolgozata az angol titkosszolgálatról.

¹⁷³ JUHÁSZ Gyula: i. m. 31. p.; Pálóczy Horváth angol titkosszolgálati szerepe a korabeli magyar hírszerzés előtt sem volt ismeretlen. (Vö. ÚJSZÁSZY István (vezérőrnagy): *Feljegyzések a Vkf/2. osztály tevékenységéről (hírszerző és kémelhárító tevékenységéről)*. Honv. ellenőri tisztviselők, K-ügynökök rangsora. M. Kir. HM. VKf/2. Osztály 1943. ÁBTL 4.1. A-861. 87. p.)

¹⁷⁴ IGNOTUS Pál – PÁLÓCZI HORVÁTH György: *Az angol titkosszolgálat különös tekintettel a második világháborúra*. i. m. 2. p.

¹⁷⁵ Utassy Loránd 1919-ben Horthy fővezérségén szolgált. Különleges beosztású tisztként Németországba küldték, majd csapattiszt lett. A Honvédelmi Minisztérium (HM) VI/2. osztályán vezetőhelyettes és a Népszövetségnél is dolgozott. 1937-től 1941-ig londoni, washingtoni és mexikói katonai attasé. 1942-ben hazatért, először a Vkf-2 (Katonai elhárító) osztályon szolgált, majd a HM. 21. osztályának (hadifogolyügyek) vezetője lett. 1944. okt. 16-án a nyilasok letartóztatták és Sopronkőhidára, majd Bajorországba hurcolták. Itt perbe fogták, de felmentették. 1945 augusztusában tért haza.

ki, a legtöbb, amit az angolok megtehettek volna, az lehetett, hogy persona non gratának nyilvánították Utassyt, és követelik, hogy a magyarok hívják őt vissza. Mivel ez nagy valószínűséggel azt vonta volna maga után, hogy a magyar külügyminisztérium válaszul kiutasítja a budapesti brit katonai attasét, ezért az MI5 elhatározta, hogy nem a külügyminisztériumon keresztül fog fellépni Utassy ellen, hanem saját, operatív módszereit veszi igénybe. Biztonsági ügynökeik éjjel betörték a rejtekhelyre és elvitték a rádiót, de üzenetet hagytak, hová mehet Utassy a készülékért. Az őrnagy elment a megadott címre, ahol az MI5 emberei várták, majd rávették az együttműködésre. Az éppen Hart irányította B1(b) részleg „XX-művelete” keretében ettől kezdve – visszafordított ügynökként – olyan, speciálisan megszerkesztett információkat továbbított, amelyek célja az volt, hogy eltereljék a Luftwaffe figyelmét az igazán érzékeny célpontokról bizonyos feláldozható célok felé.¹⁷⁶ Az is igaz, hogy – ismeretlen körülmények között – Utassy még ebbe az évben átkerült az Egyesült Államok magyar követségének katonai attasé posztjára, egészen addig, amíg Bárdossy december 12-i jegyzékében Magyarországot hadban állónak nyilvánította az Egyesült Államokkal.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Az említett információk szerint legalább egy visszafordított magyar ügynök állt Hart-ék irányító tevékenysége alatt. FARAGO, L.: i. m. 239–241. p.

¹⁷⁷ Említésre méltó, bár bizarrnak is tűnhet az a véletlenszerű egybeesés, amely a korszak egy magyar jogbölcséleti kiválóságának az történetét teszi némiképp hasonlóvá Hart sorsához – mondhatnánk, ő a „magyar Hart”. Szabó József, a Moór Gyula, Horváth Barna, Bibó István fémjelezte „szegedi iskola” neves jogfilozófusak ugyancsak furcsa titkosszolgálati megbízatás teljesített háború során. („Nyilvános” életére lásd: SZABADFALVI József: *Egy européer jogtudós emlékezete*. In Szabó József: A jogbölcsélet vonzásában. Miskolci Egyetem, 1999. 197–213. p.). Több állambiztonsági irat is tényként közli, amit Szabó József 1950-ben tett írásbeli vallomásában maga is megfogalmaz: eszerint 1942-től 1944-ig a Vezérkari Főnökség hírszerző és a kémelhárító második osztálynak (Vkf-2.) központi offenzív alosztálya („Koffa”) rejtjelző irodáján dolgozott. Ezért 1945-ben a szovjet katonai hatóságok őrizetbe is vették, majd három havi vizsgálat után elengedték. (Gyanúsított jegyzőkönyv. Bp., 1950. október 19. Szabó József és társai. ÁBTL 3.1.5. V-85122. ÁVH 10-50. 373/1950.; Dr. Szabó József professzorral elsődleges jelentés. „Ombódi Iván” fn. ügynök jelentése, Szeged 1958, február 8. Dr. Szabó József. ÁBTL 3.1.5. O-14958/524.; Jelentés. Szabó József operatív feldolgozása. Csongrád megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály 1958. február 27. ÁBTL 3.1.5. O-14958/524. 205-PO-107/1958.) További információkat ezen tevékenységéről sem irathagyaték, sem az Állambiztonsági Szervek Történeti Levéltári anyagai nem tartalmaznak – egyelőre. Az viszont nyilvánvaló volt, hogy a proletárdiktatúra ideológiája, történelemszemlélete és nem utolsósorban büntetőpolitikája a Vkf-2-öt eleve a horthysta államapparátus „legfasisztább” szervének tartotta, így a vele kapcsolatban állt személyek állandó szereplői lehettek az állambiztonság operatív nyilvántartási rendszerének. Az állambiztonsági szakszótár megfogalmazásában: „VKF/2. osztály: a horthysta vezérkar hírhedt kommunistaellenes hírszerző és elhárító szerve volt. – Felépítése: KOFFA – Központi Offenzív Alcsoport (hírszerzés), Defenzív Alcsoport (elhárítás), Kommunistaszabotázs-elhárító Alcsoport, Honvéd Hadtest parancsnokságok Kémelhárító Osztálya, Hadiüzemi Parancsnokságok, hadseregeknél az 1/b). Osztály (hírszerzés-elhárítás). Több beosztottja lépett az amerikai, a nyugatnémet, az angol és a francia hírszerző szervek szolgálatába külföldre szökése után.” (GERGELY Attila: i. m. 82. p.) De mielőtt a jogbölcsélet és a titkosszolgálatok elkerülhetetlennek tűnő szimbiózisára gyanakodnánk Hart és Szabó József esetei nyomán, meg kell említeni egy tényszerűen bizonyítható, még ha haloványnak is tűnő bizonyítékot a Hart-i jogbölcsélet és a magyar jogfilozófusok közötti intellektuális kapcsolatra. Szabó József hosszú élete során mindvégig kiterjedt levelezést folytatott, többek között az ő 1950-es eredménytelen disszidálási kísérletét megelőzően az ezt a feladatot sikeresen teljesítő, majd az Egyesült Államokban letelepedett Horváth Barnával is. Ezek sorában maradt fenn a már 74 éves professzor beszámolója aktuális munkáiról: „Másik fordításom svédből Ekelöf terminológiai jelentőségű tanulmánya arról a kifejezésről: ‘az érvényes jogszabály’. Először csak technikai szempontból ragadt meg, hogy nemcsak svédből, hanem norvégből és dánból is eredetiben idéz. Ezt angol és francia, valamint német terminológiával egybevetve, persze a Hart által az alpnorma helyébe behozott ‘rules of recognition’-hoz jut, végül olyasvalamihez, hogy nem is az így többszörösen is elvont, elvonatkoztatott szabály az érvényes, hanem a döntés ténye.” Okkal állítható, hogy Horváth Barna a svéd jogász professzor, Ekelöf, Per Olof ta-

1941-től a B1(b)¹⁷⁸ Hart vezette részlege igen nagymennyiségű és érzékeny hírszerzési anyagot halmozott fel irattárában, enciklopédikus adatbázist kialakítva a német hírszerzés Nagy-Britannia elleni szándékairól és akcióiról. Az igazi feladat azonban – egyik jeleként, hogy Hart intellektuális képességei, szakmai gyakorlata és figyelemre méltó nyelvtudása mennyire alkalmassá tette erre a beosztásra – elsajátítani, értelmezni, és megszervezni ezeket az információkat annak érdekében, miként lehetne a legeredményesebben felhasználni a különböző szervezeteknél. A B1(a) kettős ügynököket képezett ki, kapcsolatot tartott a rendőrséggel, a bevándorlási hatóságokkal, a parti őrséggel, a katonai vezetéssel. A „B” osztály legfontosabb munkatársi megbeszélései mindig szerdán volt, Hartnak döntő része volt abban, hogy a legfrissebb ISOS-információk¹⁷⁹ alapján teljes áttekintést és értékelést kapjanak főnökei és munkatársai. Itt az ügyvéd képessége a tömör összegzésre, a történetész készsége a bizonyítékok csoportosítására és azok értékelésére, valamint a filozófus ízlésének megfelelő pontosság és a módszeresség mind rendelkezésére álltak. Ennek során már a tartalomelemzés szövegértelmezési technikáinak alkalmazására is sor kerülhetett.¹⁸⁰ Liddell Hart előadásaival kapcsolatos véleményét leginkább az a megjegyzése tükrözi, miszerint a konkurens részleg, az MI6 kiválóságai közül „senki nem tud olyan átfogó értékelést adni ezekről az információkról, ahogyan ezt Hart biztosítja számunkra.”

Egy vonatkozásban azonban mégis meglepő Hart látszólag könnyű beilleszkedése az MI5-ba. Sokirányú képzettsége, szisztematikus munkavégzése mellett akadt figyelemre méltó kivétel. Későbbi tudományos munkássága érthetetlen feljegyzések, kaotikus, zűr-

nulmányáról illetve annak fordítási munkálatairól számol be. Azt nem lehet tudni, vajon értesült-e legalább utólag arról, hogy miközben ő a svéd fordítással bajlódott, eközben Stockholmban már nagy valószínűséggel nyomdában volt a munka angol nyelvű változata: *The expression „valid rule”: a study in legal terminology* (Scandinavian Studies in Law Vol. 15. 1971. 57–74. p.). Az a természetesség viszont, ahogyan Horváth Barna a levélben Hartra illetve egyik kulcsfogalmára hivatkozik valószínűsíti, hogy egyáltalán nem volt ismeretlen számukra sem Hart neve, és korábbi levelezésükben is foglalkozhattak már a munkásságával is. Ráadásul ez a Hingham – Uppsala – Szeged szakmai diskurzus a hidegháború zárt világában, a hetvenes évek elején zajlik. (Horváth Barna levele Szabó Józsefnek 1970. április 10. Horváth Barna és Szabó József levelezése 1960-1971. Dr. Szabó József irathagyaték. SZTE Egyetemi Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény)

¹⁷⁸ Az 1941 januárjában létrehozott „Húszas Bizottság” lehetővé tette az MI5 „pozitív” (aktív) kémelhárítási csoportjának, hogy bebizonyítsa újonnan megszerzett szakmai tudásának hasznosságát. B1(a) csoport továbbra is az ügynökök naprakész szervezését végezte, de erőfeszítéseiket most egyesítették a B1(b) a egységgel, amely kifejezetten az ellenség értékelésének szentelte figyelmét. A B1(b)-t Helenus Patrick Joseph Milmo vezette. Főként jogászokból álló szakértői gárdát gyűjtött maga köré, így került ide Hart is. A B1(b) feladata lett az összes információ begyűjtése és feldolgozása az Abwehr tevékenységéről valamint a visszafordított ügynökség hálózatának kialakításának. Hart korlátlan hozzáférést kapott a német titkosszolgálat információihoz, hogy kiválogassa az MI5 tevékenysége számára felhasználható anyagokat. Mások feldolgozták ezeket a dokumentumokat, Milmo pedig kérdéseket szerkesztett ezek alapján a kémkedéssel gyanúsítottak kihallgatói számára. (Vö.: WEST, Nigel: i. m. 170. p., továbbá Penrose, BARRIE – FREEMAN, SIMON: *Conspiracy of Silence*. i. m. 237. p.)

¹⁷⁹ ISOS = Intelligence Service Oliver Strachey. Oliver Strachey (1874–1960) brit polgári alkalmazott volt a külügyminisztériumban, kriptográfus az első és a második világháborúban. Ő vezette az MI6 keretén belül az ISOS részleget, amely a németek különböző üzeneteit fejtette meg; legelső információja 1940 április 14-i keltezésű. Részt vett az Abwehr hálózat német ügynökeinek, részben a dupla kereszt rendszerben történő, visszafordításában. Első kódneve Pear (Körte) volt, de jelentései ISOS néven váltak ismertté. (Vö. http://en.wikipedia.org/wiki/Oliver_Strachey)

¹⁸⁰ Mint Takács Péter írja, „az MI5 számára ún. tartalomelemzési módszerrel elemezte a német katonai vezetők beszédeit, hogy abból a német stratégia változásaira következtethessenek”. (Vö. TAKÁCS PÉTER: *A jogi pozitívizmus elméletei. II. H. L. A. Hart mérsékelt pozitívizmusa*. Bevezetés. 1. p. <http://ajkold.elte.hu/HallgatoiInformaciok/TanszkekHirei/AllamEsJogelmélet/Jogbolcseleti%20Előadások/Jogbolcseleti%20előadások%202008%20%5B3%5D.pdf> (letöltve: 2009.08.03.)

zavaros tanulmányok és többszörösen átirrt, áthúzott, összegyűrt jegyzetek között telt. Ez a módszer az MI5 idején sem volt teljesen idegen tőle, amiről egyik kollégájának a megjegyzése tanúskodik: „Meg lehet mondani, mikor készült el Hart egy irattal, mert az tele van Hart-szerű tintafoltokkal.”¹⁸¹ Neki magának is kellemetlen volt saját íróasztalának állapota, amellyel kapcsolatban később megemlítette, hogy mivel bizalmatlan volt Guy Burgess iránt mindig le kellett takarnia az iratait, amikor az belépett a szobájába. Kollégája, akinek elmondta ezt a történetet, hozzátette: „Nehéz elképzelni, hogy Hart ezt valóban megteszi!”¹⁸² A történet tanulságos: bár Burgess az MI6 alkalmazottja volt, nem pedig a MI5-é, és visszatért a BBC-hez amikor Hart csatlakozott B1(b)-hez, mégis szokásává vált, hogy az MI5-nál viszonylag rendszeresen meglátogassa Bluntot, akivel Hart esetenként közös irodán osztozott. Liddell, aki a hivatalon kívül is kapcsolatot tartott Burgess-szel és Blunt-tal, mindig hangoztatta, hogy a baloldali elkötelezettség nem lehet akadálya a hírszerző szolgálatoknál történő alkalmazásnak, az csak a tudományos életben jelenthet gondot. Később tiltakozott az ellen, hogy nem bízott volna meg Burgess-ben és arra utasította volna az alkalmazottakat, ne hagyjanak szétszórva iratokat, ha Burgess megjelenik irodában. Hogy Hart többször elismétlése ezt a történetet, arra vall, hogy zavarta a saját rendetlensége miközben a szobáját meg kellett osztania két vagy három másik tiszttel. A halomnyi titkos dokumentumot látva később így érvelt: „Nincs szükséged rendre az asztalodon, ha az elméd tiszta.”¹⁸³

MI5 és az MI6 közötti bonyolult kapcsolat – különösen utóbbi V. osztályának vonatkozásában, amely az összes, Nagy-Britannia területen kívül működő kémelhárító munkájáért felelt, és amely munka gyakran egybeesett az MI5 a „B” osztályával – állandó forrása volt Liddel és White csalódottságának és tanácstalanságának. Ilyenkor Hart volt az egyik legfontosabb ember, akinek a segítségére számítani lehetett. Alapvető problémát jelentett, hogy az MI6 szerint az információk megosztása biztonsági kockázatot jelentene, ezért az egyik legfontosabb feladatként meg kellett győzni az MI6 társpartnert, hogy az MI5 tisztjei teljesen megbízhatóak. White-nak ez az aggodalmát Liddell naplója ironikus történetben jelenítette meg: „Dicknek volt egy álma. A Trafalgar téren sétált Felix-szel,¹⁸⁴ amikor rémülten és csodálkozva hallotta, hogy valaki azt kiabálja: „ISOS! ISOS”! Ahogy befordult a sarkon látta, hogy Hart kínálgatja az arra járóknak a iratok másolatait. Nagyon sajnálkozott az eset kapcsán, és megnyugtatta Félixet, azonnal ki fogja vizsgáltatni az ügyet, amint hazaért. De ő csak annyit válaszolt »Ó, ne is törődj vele. Mindig tudtam, hogy ez egyszer be fog következni.«”¹⁸⁵

Amint ez ebből az álomból is kiderül, Hart-ot tekintették leginkább olyan személynek, aki nélkülözhetetlen a MI6 bizalmának megszerzéséhez. Liddell és White abban bízott, hogy nemcsak rendszeres konzultációt folytat velük, hanem strukturális kapcsolatot épít ki a két szervezet között, amely azután kulcsfontosságú hidat hozott létre a háború egész időszakában. A bizalom jele volt, hogy Hart, az MI5 más képviselővel együtt, a Rádiós Biztonsági Hírszerző Bizottság (Radio Security Intelligence Committee) tagja lett,¹⁸⁶ amely kéthetente ülésezett, hogy a különböző biztonsági szolgálatok közötti munkálatok összehangolását biztosítsa. Ami az Ultra anyagokat illeti – támaszkodva Liddellnek és a

¹⁸¹ LACEY, Nicola: i. m. 90. p.

¹⁸² I. m. 91. p.

¹⁸³ Uo.

¹⁸⁴ Félix Cowgill, az MI6 V. osztály vezetője.

¹⁸⁵ LACEY, Nicola: i. m. 92. p.

¹⁸⁶ A Rádiós Biztonsági Szolgálat – Radio Security Service – egyébként a MI8 fedőjelet kapta.

White-nak a két szervezet közötti együttműködést előmozdító tárgyalásaira – Hart lett az MI5 közvetlen kapcsolattartója az MI6 felé, aki az elvárásoknak megfelelően gyorsan ki is alakított egy konstruktívabb, a bizalmon alapuló munkakapcsolatot az MI6 tisztjeivel.¹⁸⁷ Segített ebben, hogy Liddell jelentése szerint ő 100%-osan „persona grata” Philby és Hugh Trevor Roper számára, és hogy Hart későbbi egyetemi kollégáit, a filozófus Gilbert Ryle-t és Stuart Hampshire-t, már ekkor áthelyezték a MI5-től a MI6-hoz. Magas fokú bizalom és egyfajta csapatszellem kezdett kialakulni a négy férfi és Hart között, Ryle-val és Hampshire-rel minden héten találkoztak. Ez a különleges kapcsolat, amely láttán az MI6 más részlegeiben kissé értetlenkedtek, viszonylag rövid ideig tartott, amíg MI5 és az MI6 London ugyanazon részén, a belváros észak-nyugati negyedében, a Barnetben volt elhelyezve. A háború későbbi szakaszában Harték átköltöztek London központjába, a St. James Streetre, míg – eltekintve a White együttműködési törekvései eredményeként a St. James utcában maradt egységtől – az MI6 áttelepült a St. Albans¹⁸⁸ és a Bletchley kisvárosaiba. A földrajzi távolság ellenére történtek javára írható, hogy Hart egy rendkívül érzékeny Ultra rádióhoz jutott, amely igazi változást jelentett az osztályon végzett munka korábbi hatékonyságához képest. Hampshire későbbi megfigyelése, mely szerint Hart „született kriptográfus”, valamint a Liddell utalása arra, hogy Hart a biztonsági problémákat azonosnak tekintette a csapatoknak küldött kódolt üzenetküldéssel, azt jelezte, hogy az információcsere és az tanácsadás nem ugyanazon irányba mutat, ezért az MI5 és az MI6 alacsonyabb egységei közötti munkakapcsolatot kell szorosabbá és hatékonyabbá tenni.

A háború végén Hart egy sor feljegyzést írt a titkosszolgálatok részére, amelyekben részletesen beszámolt az elmúlt öt évben végzett munkájáról. A munkája lényegét összegző jelentésekből három összefüggő feladat-, illetve szerepkör rajzolódik ki. Az első a hatalmas mennyiségű anyag feldolgozása, elemzése és értékelése, amely potenciális jelentőségű lehetett a kémelhárító stratégia számára. A második, hogy felelős volt ezeknek az információknak a terjesztéséért, használható formában kellett eljuttatnia egy sor szervezetnek, hogy fokozhassák a biztonsági műveletek hatékonyságát. A harmadik szerepe a vizsgálatízté volt, bizonyos kémkedéssel gyanúsítható személyek esetében.¹⁸⁹

A feldolgozó munka nagyban függött a rendszeres információáramlástól, és időről időre – különösen 1941-ben és 1942-ben – Hart alig érezte a terhelés; az Ultra-információk átmenetileg elapadtak, mivel a németek a kódháborúban újraállították a gépeiket, hogy a dekóderek ne tudják feltörni a megváltoztatott kódokat. Ezekben az időszakokban, ő és a többi, átmenetileg alulfoglalkoztatott tiszt gyakran kerestek elfoglaltságot egy közeli gombüzemben. Amikor az információáradat megindult, többnyire az irodájában dolgozott, bár mivel rendszeres kapcsolatot tartott az MI6-tal, ezért alkalmanként Bletchley-be utazott a külső kapcsolatához, és gyakran járt a Blenheim Palace-hoz, az MI5 központjába. A kezelésére bízott információk azonban korántsem korlátozódtak az Ultra-jelentésekre, foglalkoznia kellett a Királyi Légierő (RAF) parancsnokságának a légiközlekedéssel kapcsolatos információival, valamint a rendőrség és a hadsereg által kémgyanúsnak minősített személyek anyagaival. Ritka utalás munkájára egyik Jenifernek írt levelében, miszerint 1500 oldalnyi német nyelvű anyagot olvasott el nyolc nap alatt. Egyébként szabadidejében, pihenésképpen a „jó stílusú” Walter Scott könyveit olvasta, és nehéz munkája közepette

¹⁸⁷ WEST, Nigel: i. m. p. 133.

¹⁸⁸ St Albans kisváros Hertfordshire-ben, Londontól 35 kilométer távolságban nyugatra.

¹⁸⁹ LACEY, Nicola: i. m. 93. p.

továbbra is időt szakított nemcsak útikönyvek – többek között Virginia Woolf és Henry James –, hanem filozófiai művek olvasására is, beleértve a legújabb Bertrand Russell kötetet.¹⁹⁰

Hart jelentései feldolgozták a német haditengerészet felderítő tevékenységét, a németek által felhasznált szövetséges tengerészetek tevékenységét, a németektől származó információk hírszerzési forrásait, valamint a Belgiumból történt katonai kivonulás után visszamaradt csapatokkal kapcsolatos információkat. 1942 októberében bemutatott Liddellnek egy feljegyzést, amelyben a német hírszerző szolgálat 1939 óta folytatott tevékenységét elemezte abból a szempontból, hogyan lehet a leghatékonyabban a kémelhárításra összpontosítani.

A munka eredményeinek elterjesztése számos csatornán keresztül valósult meg, néme-lyeket Hart is alkalmazott Londonban. Előadásokat tartott, tájékoztatókat jelentetett meg, útmutatókat, gyakorlati tanácsadókat állított össze, a helyszínen ellenőrizte a döntések végrehajtását, hogy levonhassák a hibákból a tanulságokat és a B1(b) tanácsokkal látta el a rendőrséget, a parti őrséget, a vezérkart, a bevándorlási hivatalt, a hajótulajdonosokat, majd később a brit amerikai erőket. A feladat lényege az volt, hogy a hatalmas mennyiségű adat feldolgozásából levonhatóak legyenek a tanulságok, és a gyakorlathoz igazítsa az olykor életszerűnek tűnő döntéseket. Ezeknek az utasításoknak ritka, világos stílusa megelőlegezi Hart későbbi takarékos fogalmazású, tudományos stílusát is. Ez a munka tekintélyes részét vette el idejének, mivel sok előadást tartott személyesen a rendőrség vagy a Special Branch munkatársainak.

Hart a titkosszolgálatoknál eltöltött öt éve alatt jelentősen hozzájárult az MI5-nak az amatőrizmustól, a szakmai irányítás hiányától a professzionalizmus és a hatékony stratégiai képesség irányába történő átalakításához. 1940-ben a brit biztonsági szolgálat szinte teljesen tájékozatlannak bizonyult a német hírszerzés tevékenységét illetően. Nem több mint két év alatt fordult a kocka. Ekkorra az MI5 a lehallgatások, a német hírszerzés elemzése és az MI5 által telepített kettős ügynökök révén nem csak kiváló információkat szerez, de kapacitással rendelkezik olyan dezinformációk Németországba juttatására, mint az Overlord-művelet. Mindezt annak ellenére tudta elérni, hogy 1940 közepétől hosszú ideig állandó áthelyezések és átszervezések érték. 1941 júliusára az MI5 már azt jelentette, hogy kettős ügynökeikkel a Nagy-Britanniában működő német kémhálózat nagyobb részét irányításuk alatt tartják, 1942 júliusára pedig az összes német ügynököt Nagy-Britanniában az ellenőrzésül alá vonták. Kiemelkedően fontos, hogy a német hírszerzés nem volt tudatában ezeknek a ténynek. 1941 és 1944 között az Egyesült Királyság területén őrizetbe vett vagy oda szállított elfogott német kémek közül, nem kevesebb, mint 47-et fordítottak vissza kettős ügynökként. 1943 közepén Hart meg tudta erősíteni azt az információt, hogy a Britannia vonatkozásában a német hírszerzés minősége romlott: heti jelentésében azzal a történettel traktálta kollégáit, hogy hosszú vita folyt Berlin és Madrid között arról, hogy Chester vajon kikötőváros-e vagy nem, majd 1944 nyarán a német hírszerzés alacsony színvonalára tekintettel immár szükségtelennek tartották a heti tájékoztatók megjelentetését. Bár a brit hírszerzés elért eredményeit némiképp ellensúlyozza, hogy a német hírszerzés jóval kevésbé kompetens ellenfélnek bizonyult, mint ahogyan ezt kezdetben hitték, de a Liddell-White által össze-állított csapat, amelyben Hart is dolgozott, kétségtelenül jelentős volt.

Ugyanilyen fontos, annak megértése, hogy Hart örömmel fogadta az MI5 nyújtotta lehetőséget. Az értékes csapaton belül különösen fontosnak bizonyult a személye. Egyik kollégája egyenesen úgy érezte, hogy Hart tehetsége egyszerűen kihasználatlan marad. Az

¹⁹⁰ RUSSELL, Bertrand: *An Inquiry into Meaning and Truth* London. George Allen and Unwin, New York, 1940. 431. p.

emberek összetartása, akikkel dolgozott és a képességeinek megfelelő munka, amelyet az MI5-nél végezhetett talán érthetővé teszi diszkrécióját életének erről az időszakáról és azt, hogy minderről olyan kevés irat maradt fenn a hagyatékában.

5. Fordulópontok a kémek elhárításában

Amikor Hart a háború végén memorandumot készített a titkosszolgálatoknál végzett öt éves munkájáról az utolsó helyen említi az egyes kémügyekben játszott nyomozói szerepét. Hart nyomozati feladatai igen jelentősnek bizonyultak, és számos irányban elágazott a tevékenysége. 1941 és 1944 között csak prima facie ügyekbe vonta be őket az erre célra létrehozott B10-es részleg, később két regionális tiszt, 1944 májusától pedig a Hart vezetésével B1(b) egy részlege vette át az előzetes nyomozás feladatait is.¹⁹¹

Ennek során kiderült, hogy a gyanú több esetben megalapozatlannak bizonyult. Az esetek többségében lezárták az eljárást és Hart arra a következtetésre jutott, hogy „feltehetően rengeteg időt és energiát kellett elvesztegetni az állítólagos kémkedés – valójában csak néhány percet igénylő – vizsgálatára, hiszen a bizonyítékok »legtitikosabb forrásai« és a „B” osztály egyéb rendelkezésre álló dokumentumai rávilágítanak az országban folytatott német kémtevékenység valódi méretére és jellegére. Ezek pedig lehetővé tették volna a vizsgálótiszt számára, hogy jó néhány ilyen ügyben eleve kizárják az eset megalapozottságát”¹⁹². Ugyanakkor elismerte, hogy 1940 nyarától még nem álltak rendelkezésre olyan bizonyítékok, amelyek cáfolták volna az Anglia német hírszerzőkkel történő elárasztásáról szóló jelentéseket. Tetőzött a kémhíszteria az olyan intézkedések meghozatala során, amikor pl. a feltételezett kémek megtevesztésére átirták az út menti jelzőtáblák információit, kicserélték a városok, falvak határain vagy a vasútállomások homlokzatán a település nevét „eláruló” táblákat.¹⁹³ De a lakosság túlzott éberségben, riadalomban tartásán túl Hart sokkal inkább azért a szervezeti fogyatékoságért neheztelt, amely az egyes részlegek közötti elégtelen információáramlásból következően akadályozta a kémelhárítás eredményességét.

Hart gyakran közvetlenül is részt vett a kémkedéssel gyanúsítottakkal szembeni bizonyítékok megszerzésében. Általában nem beszélt hírszerző tevékenységéről, néha azonban visszatért egy-egy nyomozására. Dekódolt üzenetek alapján jutottak egy „Scott” fedőnevű kém nyomára, aki a hajózási konvojokról jelentett a német hírszerzésnek. Hart minden

¹⁹¹ A „preliminary enquiries” tartalmilag a magyar titkosszolgálati munkából ismert „előzetes ellenőrzés” illetve a „bizalmas nyomozás” tevékenységeknek felel meg. Előbbi az elsődleges információkat pontosító és kiegészítő munka, amely eredményeként a bűncselekmény valószínűsítésére vagy annak kizárására lehet következtetni. Amennyiben ezek az információk bűncselekmény elkövetésének gyanújára utalnak, de bizonyításokhoz vagy cáfolásukhoz további adatok megszerzése szükséges, sor kerül a bizalmas nyomozásra. Mindkettő a titkosszolgálatoknak a büntetőeljárás előtti, annak szabályozásán kívüli operatív tevékenysége. A „preliminary enquiries” tükörfordítása az e két tevékenység szoros kapcsolatára utaló, bár a magyar szaknyelvben nem létező „előzetes nyomozás”. Az MI5 vonatkozásában a „preliminary enquiries” a kémtevékenység bizonyítására, illetve cáfolatára alkalmas adatok megszerzése; célja a kémtevékenység megelőzése, megakadályozása, korlátozása, megszakítása, vagy büntetőeljárás kezdeményezése; kizáró okok esetén a nyomozás megszüntetése. Ehhez lásd Gergely Attila (szerk.): *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*. Belügyminisztérium Könyvkiadó, Budapest, 1980, ÁBTLL 4.1. A-3036. i. m. 10. p.; továbbá Az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkájának szabályzata. 0010/1973. (VI.30.) Belügyminiszter parancsa 1973. június 30. BM Parancsgyűjtemény MOL XIX-B-1-az. 93. doboz, BM III. Főcsoportfőnökség 10-21/10/1973.

¹⁹² LACEY, Nicola: i. m. 98. p.

¹⁹³ CURRY, John Court: i. m. 142. p.

információt megvizsgált, majd leszűkítette a kört az olyan hajókra, amelyek azokon az útvonalakon közlekedtek, amelyekkel összefüggésben a titkos adatok nyilvánosságra kerültek. Megvizsgálta a legénységi listákat és kiderült, nincs Scott nevű személy a hajókon, így arra következtetett, hogy a fedőnév a személyzet valamely tagjának skót származására utalhat.¹⁹⁴ Hartnak Liverpoolba kellett utaznia a vizsgálat lefolytatásához. Az egyik hajón valóban rábukkant egy skót fűtőre. Átkutatták a kabinját, ahol nagy mennyiségű pénzt fedeztek fel, amellyel nem tudott elszámolni. A férfit letartóztatták, elítélték majd kivégezték. A bírósági tárgyalás során, amelyben Hart a vádat képviselte, személyesen kifogásolta a rendőrségen, hogy nem gyűjtöttek elegendő bizonyítékot a vádlott ellen. „Majd lesz holnap!” – jött a válasz. A kollégák, akiknek Hart később elmondta a történetet úgy vélték, hogy nagyon nyomasztották ezek a tapasztaltak. Különösen nyugtalanította az „erős kéz” taktikájának alkalmazása az ítélet „bebiztosítására”. Ebben a helyzetben – egy látszólag megoldhatatlan kémügy esetében – a bizonyítási taktika végső soron szándékosan tömör okfejtéssel szolgált egy hajóról, ahonnan a kiszivárgott információ származott. Nem volt várható a halálos ítélet elmaradása, és Hart végülis leírta: „Időről időre szükségessé válik számunkra azoknak a kettős ügynököknek a likvidálása, akik más ügynökségnél kötelezték el magukat.” Mindezek azonban egy kivételesen érzékeny, liberális személyiség számára mindenképpen felkavaró körülménynek bizonyultak.¹⁹⁵

Az 1939-ben elfogadott Általános Védelmi Szabályzat, de méginkább az 1940-es 18B törvény a rendkívüli állapot időszakának „alkotmánya” lett. Ezek, illetve a végrehajtásukra kiadott alacsonyabb szintű jogszabályok, intézkedések parancsok a kivételes állapot célszerűségi igényeinek megfelelően változtatták meg a rule of law tradicionális rendszerét és gyakorlatát is. A Scott-ügyben való részvételének – többségében visszaemlékezésekre hagyatkozó – rekonstrukciója további információkat igényelne.¹⁹⁶ Nem lehet tudni, hogy az előzetes nyomozás során eljáró Hart a következő évben sorra kerülő bírósági szakaszban miképpen képviselhette ügyészként is a vádat.¹⁹⁷ Az életrajzi kötet szerint a vádlott ellen felhozott bizonyítékokat ebben a minőségében tartotta hiányosnak, mégis személyesen kifogásolta a rendőrségnél ezeket a hibákat. Mivel keveset tudunk Hartnak ebben az ügyben, illetve általában a kémperekben történt tevékenységéről, ezért érdekesnek ígérkezik néhány további forrás ismertetése is. A korabeli sajtó is tájékoztatást adott az ítéletről, bár a per részleteit ebből sem ismerhetjük meg. A többi háborús kémperhez hasonlóan addig nem adtak tájékoztatást az ügyről, amíg az ítéletet végre nem hajtották.¹⁹⁸

Az újságokból nem derül ki, hogy megalapozott lett volna Hart jelzése a rendőrség felé, miszerint „nem gyűjtöttek elegendő bizonyítékot a vádlott ellen”. Ráadásul a 18B törvény éppen a hazaárulók és a kémek pereinek büntetőeljárásait kívánta meggyorsítani. Az árulás új szabályozása nyomán az ítéletek könnyebben meghozhatók lettek, mint a közönséges bűncselekmények esetén. Természetesen feltehető, hogy az előzetes nyomozás vagy a vizsgálat során a „meggyorsítás” bizonyos preconcepciók előnybe részesítésével járt.

¹⁹⁴ A véletlen műve, hogy a feltételezett nemzeti hovatarozására utaló fedőnév, „Scott”, a matróz valódi nevében is szerepelt: Duncan Alexander Croall Scott-Ford.

¹⁹⁵ LACEY, Nicola: i. m. 98–99. p.

¹⁹⁶ Lacey maga is felhívja a figyelmet, hogy Hart, érintettsége folytán, akkori szerepének részleteit esetleg nem a történeteknek megfelelően mesélte el, és idővel torzulhattak az emlékei is. (I. m. 372. p.)

¹⁹⁷ „In the course of the trial Herbert who was prosecuting...” (LACEY, Nicola: i. m. 99. p.)

¹⁹⁸ Execution of a seaman. Information sold to enemy Duncan Alexander Croall Scott-Ford. The Times. 4 November 1942. http://www.stephen-stratford.co.uk/the_times.htm (letöltve: 2011.07.20.); továbbá British Seaman Is Hanged at London For Aiding Enemy Ottawa Citizen – Nov 3, 1942.

Ez azonban a belügyminisztériumnak Scott-Ford-dal kapcsolatos tájékoztatójából – mint egyedüli forrásból – nyilván nem derülhet ki. A Public Record Office – mára a National Archives kezelésébe került – iratai között azonban akadnak olyan dokumentumok, amelyek pontosabbá tehetik a Scott-Ford-ügy ellentmondásos képét. Ehhez a történetek után hatvan évvel később publikált iratok, valamint az elfogott német kémek, illetve a nekik kémkedők kihallgatásával foglalkozó, nyugat-londoni MI5-központ, a Latchmere Ház akkori vezetőjének, Robert Stephens őrnagynak a visszaemlékezései és dokumentumai hívhatók segítségül.¹⁹⁹Ezek között szerepel, elsőként közölve, a Scott-Ford-eset hiteles dokumentációja is,²⁰⁰ időnként megdöbbenítő részleteket közreadva a kémkedési ügyről.²⁰¹

A Scott-Ford-ügy talán aprólékosnak tűnő adatolása Hart vonatkozásában két lényeges új információval jár. Az iratokból részletesen megismerhetők mindazon személyek nevei – a letartóztatást foganatosító Hackney őrmestertől Birkett bírón keresztül a hóhérsegéd Harry Kirk-ig –, akiknek bármi közülük lehetett az eljáráshoz. Herbert Hart neve nem szerepel ezek között. Ráadásul a bírósági eljárásban Lacey által leírt „vádképviselési” tevékenység egyértelműen Wilfred Wood alhadnagy nevéhez kapcsolják az dokumentumok, így Hart nem interveniálhatott a rendőrségen sem hiányos bizonyítékaik miatt. De kérdésessé válnak egyéb körülmények is, hiszen az iratok szerint például a liverpooli ház-(hajó)kutatás is más-képpen – és leginkább nélküle – zajlott le, mint ahogyan Hart elbeszélése nyomán többen is közlik a történetet. Ugyanakkor az kétségbenvonhatatlan, hogy Scott-Ford esete valamilyen oknál fogva mélyen – és mintha bizonyos együttérzéssel – megragadt az emlékezetében, olyannyira, hogy idők múltával, öntudatlanul már-már önmagát is a büntetőeljárás egyik szereplőjének tekintette. Talán Brian Simpson véleménye áll a legközelebb a valósághoz, aki – mivel Herbert neki is elmondta a történetet –, megjegyezte: ez olyannyira zavaros, hogy már az is kérdéses, Herbertnek egyáltalán volt-e valami köze az ügghöz.²⁰² „Amikor megismertem Herbertet – emlékezik vissza Simpson –, hevesen ellenezte a halálbüntetést, később pedig úgy tűnt, van valami kerülnivalója háborús tevékenysége körül. Ami feltehetően megérintette őt, az – ha kissé közvetve is – a német ügynökök kivégzése, másoknak pedig a megzsarolása, hogy kettős ügynökké váljanak. Herbertet nyomaszthatta, ha egy vallomást helytelen eszközökkel kényszerítettek ki.”²⁰³ A mélylélektani elemzés kitérőjére lenne szükség ahhoz, hogy Simpson meglátása nyomán érthető legyen annak a pszichológiai folyamatnak a dinamikája, amelynek következtében az öt év során felhalmozódott „büntudat” végül egyetlen kivégzett személy, Scott-Ford alakjában sűrűsödött, sorsa pedig szimbolikussá, s ezáltal elmondhatóvá vált. Ennek megértéséhez éppen ezeknek a kivégzetteknek és a megzsaroltaknak a történeteit kell közelebbről megismernünk, amely történetek szálait mindvégig az MI5 tartotta a kezében. A képlet egyszerre rendkívül egyszerű és bonyolult: akit nem végeznek ki, azt együttműködésre kényszerítik; avagy: akit meg tudnak zsarolni, azt nem végzik ki. Hogy a kérdés eldöntésében a haszonelvűség és a morális megfontolás milyen konfliktusokat eredményez, annak megítélésére bizonyos helyzetekben – háború – nincs lehetőség. De ha mégis előtérbe kerülnének a mérlegelés

¹⁹⁹ HOARE, Oliver – STEPHENS, Major Robin: *Camp 020. MI5 and the Nazis Spies*. National Archives Public Record Office. London, 2001, 376. p.

²⁰⁰ I. m. 195–98. p.

²⁰¹ Az eset részletes leírását lásd *Exkurzus: a Scott-Ford ügy*.

²⁰² „The story as Herbert told it appears to have been garbled, so much so that one wonders if Herbert had anything to do with the case at all.” (SIMPSON, A.W. B.: *Herbert Hart Elucidated*. Michigan Law Review, 2006/6, 1449. p.

²⁰³ Uo.

szubjektív szempontjai, az végső soron az intézmény működőképességét veszélyeztetné. Marad a tudat jellegzetes védekező-elhárító mechanizmusa, a tagadás, az önbecsapás vagy az elfojtás, amely csak később, a korlátok megszűnésével juthat el a kibeszélés szabadságáig. Hart esetében ez lehetett a „Scott-Ford-szindróma”.

Az elfogott kémekkel szembeni eljárásra az MI5 pontosan kidolgozott rendszabályokkal rendelkezett.²⁰⁴ Először sokkoló kihallgatásnak vetették alá őket, amelynek az volt a célja, hogy az elsődleges információkat addig szerezzék meg, amíg az ügynök még lebukása megrázó és frusztráló élményeinek hatása alatt áll.²⁰⁵ A második világháborús angol és amerikai kémeket felkészítették az ilyen feszültségekre és megpróbáltatásokra, gyakoroltatván velük, hogyan viselkedjenek a kihallgatás alatt. Ezzel képessé tették őket arra is, hogy bizonyos fokú pressziót anélkül álljanak ki, anélkül, hogy megtörnének. Az Abwehr ügynökei viszont ilyen kiképzésben nem részesültek, abból a megfontolásból kiindulva, hogy egy vegyes összetételű kémcsoporthoz visszariadna a megbízatástól, ha realisztikusan és drámaian mutatná be nekik a lehetséges kockázatokat, s ezért inkább igyekeztek minimalizálni a rájuk váró veszélyeket. Ez a magyarázata annak, hogy általában miért adták meg magukat olyan gyorsan a német kémek.

A sokkoló kihallgatások általában fényt derítettek az ügynök képességeire, és arra is, hogy fel lehet-e az illetőt használni kettős ügynökként. Akik átestek ezen a próbán, azokat átvitték Latchmere Házba, az MI5 fogva tartási és ki-hallgatási központjába²⁰⁶. Az itt őrzötteknek kevés választásuk volt. Akik nyíltan visszautasították az együttműködést, titkos tárgyaláson elítélték, és főbelőtték, vagy felakasztották. Akik elfogadták a meghívást, hogy az XX-csapat tagjai legyenek, és hivatalosan is elvállalták, hogy ellenőrzött ügynökké váljanak, de mégis megpróbálták félrevezetni a megbízóikat, azokat vagy hosszabb szabadságvesztésre ítélték, vagy az eredeti kémkedés miatt indított büntetőeljárás során zárt tárgyaláson halálra ítélték. Azonban a halálra ítélték és kivégeztek dokumentumai között nem szerepelnek a titkosszolgálatok arra vonatkozó ajánlatai, hogy a kivégezetteknek korábban felajánlották-e az együttműködés lehetőségét.

Az eljárás komoly lélektani felkészülést, emberismeretet ügyességet kívánt a MI5 emberétől, azon túlmenően, hogy felajánlották az elfogott kémnek az élet és a halál közti választási lehetőséget. Kevesen tagadták meg az együttműködést. Több mint száz kémkedéssel gyanúsítottat sikerült rávenni a megtévesztő műveletekben való részvételre. Közülük negyven férfi és nő dolgozott az inváziós információ rádiós továbbításában, köztük kettő, aki 1940, öt pedig, aki már 1941 óta közreműködött a németeket megtévesztésében. Ezek a titkos rádiók kétélű fegyverek, és a titkosszolgálatok egyaránt használják őket valós és hamis információk továbbítására. Bármilyen történet is a lebukott kémekkel, határozott erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy „életben tartsák” rádióikat, olyan

²⁰⁴ HINSLEY, Francis Henry – SIMPKINS, Anthony: *Security and Counter-Intelligence. British Intelligence in the Second World War. Volume 4.* H. M. Stationery Office, London, 1990. 408. p.

²⁰⁵ Az első kihallgatás szerepe és fontossága: döntő jelentőségű; kémkedés, szervezkedés, diverzió, szabotázs bűncselekmények esetén a fontosabb bűntársakat, tervezett cselekményeket, eszközöket az első kihallgatáson fel kell deríteni; ellenkező esetben hátrányos lehet (szökés, újabb bűncselekmény végrehajtás, bizonyítékok megsemmisítése); az első kihallgatáson a letartóztatott lelkiállapotát jól ki lehet használni; nem tudja, mit tudnak róla; a fogdában még nem oktatták ki; az első kihallgatásnak gyorsan, 24 órán belül meg kell történnie; első kihallgatás legalább 3-4 óra legyen; a letartóztatott zavarát, ellentmondások feltárásával lehet felhasználni. (WÉBER Gyula: *A letartóztatott kihallgatása és az első kihallgatás jelentősége.* Ideiglenes tananyag. BM II. Főosztály Vizsgálati Osztálya 13-468/1958. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1958. ABTL 4.1. ÁB-1082. 36. p.)

²⁰⁶ HOARE, Oliver – STEPHENS, Major Robin: i. m. 154. p.

emberekkel működtetve azokat, akiknek különös érzékük van mások morzestílusának utánzására. A titkos ügynök tulajdonságainak legtörékenyebb része a lojalitás. Ha egyszer belevágott a küldetés végrehajtásába, hogy saját eszére támaszkodva boldoguljon vagy elbukjon, akkor óriási kihívásoknak, kísértéseknek és veszélyeknek van kitéve egy olyan egyenlőtlen versengésben, amelyben az élete a tét. S habár a kémeknek vannak bizonyos közös tulajdonságaik, sok különféle típus akad közöttük, akik más-más módon reagálnak a stresszre és a feszültségre.

Aprólékos gonddal kidolgozott forgatókönyv alapján minden kettős ügynöknek más és más eljárásandó szerep jutott. Négyen például kiemelkedő szerepet kaptak, mivel az Abwehrre gyakorolt befolyásukat alapos becslések után a legnagyobbnak ítélték. A vezető szerep Hans Hansené volt, az ifjú dán műszaki rajzolóé, aki „A 3725”-ös számú Abwehr-ügynökként 1940 nyarán kezdte volna meg kémtevékenységét, de azonnal letartóztatták és az MI5-nál kötött ki, immár „Tate” fedőnevű ügynökként. A másik főszereplőt „Brutus”-nak hívták az MI5-nál és „Hubert”-nek az Abwehrről. A legfontosabb női ügynök, aki a németeknél „Tramp” fedőnéven szerepelt, az MI5-től a „Treasure” (Kincs) nevet kapta. A „Garbo” fedőnevű ügynök, húsz további ügynökkel, hosszú időn keresztül azt hitette el a németekkel, hogy egy földalatti spanyolokból álló csoporttól kapják hozzájuk juttatott titkos értesítéseket.²⁰⁷

Ebben a feladatkörében Hart az MI6 által a Blentchly Parkban dekódolt információk alapján azt elemezte, hogy milyen típusú dezinformációk lehetnek a leghihetőbbek, illetve a német hírszerzés elfogott és visszafordított kémei miként tudják dezinformációikkal a legnagyobb hatást elérni. Munkájának sikere nemcsak a dekódolt információk világos megértéstől és stratégiai jelentőségük felismerésétől függött, hanem egészében meg kellett értenie a német hírszerző szolgálatok szerkezetét és stratégiáját valamint ezek kapcsolatát a német katonai tervezést rendszerével. Még a legaprólékosabb és legrészletesebb mozzanat is politikai következményekkel jár, így a politikai előrelátás kulcsfontosságú része volt Herbert Hart munkájának, mivel ez „túlmutatott az információk terjesztésén és érintkezett már a jogpolitika kérdéseivel is.”²⁰⁸

Canaris, aki 1935-től az Abwehr vezetője volt, 1938 nyarára majdnem 260 ügynököt telepített Nagy-Britannia területére. Az MI5 és a dezinformációs stratégia azonban olyan tökéletesen működött, hogy az Abwehr 1944-ben még mindig 130 olyan ügynökről tudott, akik rendszeresen továbbítják információikat a Hamburgban, Brüsszelben és Párizsban székelő alközpontokba.²⁰⁹ Ezek valóban napi átlagban

²⁰⁷ A visszafordított, kettős ügynökök teljes listája nem áll rendelkezésre, de 48 név, illetve fedőnév felbukkant a források között: Johnny Jebson: „Artist”; Dickie Metcalf: „Balloon”; Joseph Lenihan: „Basket”; Beetle; Sam McCarthy: „Biscuit”; Elvira Chadoir: „Bronx”; Roman Czerniawski: „Brutus”; Careless; Carrot; Charlie; Walter Dicketts: „Celery”; Hans George: „Dragonfly”; Henri Arents: „Father”; Roger Grosjean: „Fido”; Freak; Hans Reysen: „Gander”; Juan Pujol: „Garbo”; Gerda Sullivan: „Gelatine”; Georges Graf: „Giraffe”; Greedo; Gwilym Williams: „GW”; Albert de Jaeger: „Hatchet”; Joeball: „The Engineer”; Josef Jakobs; Lipstick; Meteor; Mullett; Helge Moe and Tor Glad: „Mutt and Jeff”; José Brugada: „Peppermint”; Puppet; Günther Schütz: „Rainbow”; Rover; Shepherd; Snarck; The Sniper; Arthur Owens: „Snow”; Hans von Kotze: „Springbok”; Gösta Caroli: „Summer”; William Jackson: „Sweet William”; Wulf Schmidt: „Tate”; Teapot; Nathalie Sergueiew: „Treasure”; Dušan Popov: „Tricycle”; Washout; Werner von Janowski: „Watchdog”; Weasel; Worm; The; Eddie Chapman: „Zig Zag”. „Zig Zag” veszélyes küldetéséről három könyvet jelentetett meg 1953 és 1966 között. Tevékenységének dokumentumai a National Archives weboldalán is hozzáférhetővé váltak (Vö. <https://www.mi5.gov.uk/output/documents-from-the-chapman-case.html>)

²⁰⁸ LACEY, N.: i. m. p. 97.

²⁰⁹ *Az Overlord körüli rejtély.* (s. n.). Belügyi Szemle, 1974. 12. 82. p.

30-40 jelentést kaptak rádión keresztül, tartalmukat azonban többnyire az MI5 állította össze.²¹⁰

Azt pontosan nem lehet tudni, milyen körülmények között választották – ha választhatták – a kémkedéssel gyanúsított személyek az együttműködés helyett a büntetőeljárást, illetve a halálos ítéletet, de az tény, hogy csak Duncan Scott-Ford nem nyújtott be fellebbezést a halálos ítélet ellen. Ez persze azt sejteti, hogy nem feltétlenül a játszma rettenthetetlen, lovagias szellemmel átitatott, bátor romantikusai voltak, akik nyíltan visszautasítottak mindenféle együttműködést. Tizenhat embert lőttek agyon, vagy akasztottak fel árulás büntetésében elmarasztalva őket. Az első brit személy, akit az 1940-es Treachery Act hatálya alatt végeztek ki 1941-ben, George Johnson Armstrong volt. A német ügynök, Joseph Jacob volt az utolsó, aki Tower of London börtönében 1941-ben kivégeztek, ezt követően a kivégzésekre a Wandsworth vagy a Pentonville börtönben került sor. Az utolsó személy pedig, akit a Treachery Act alapján végeztek ki Theodore Schurch volt, ráadásul őt már a háború után, 1946-ban akasztották fel.²¹¹

Az MI5 munkatársainak leglényegesebb feladata a Németországból átdobott kémek elfogása, illetve a velük együttműködésre kész brit állampolgárok felderítése volt. A tizenhat kivégzett közül négy volt angol állampolgár. Az öt német származású kém döntő többségét már az érkezésüket követő néhány órán belül letartóztatták, köszönhetően annak, hogy jobbára tapasztalatlan kezdők voltak, akik hamar magukra vonták a figyelmet. Feltűnő azonban a németalföldiek (négy belga, három holland) túlsúlya a csoportban. Ennek az Abwehr leleményessége volt a magyarázata. Rájöttek arra, hogy a frissen elfoglalt orszá-

²¹⁰ 1940. október 22-én például a „Johnny” fedőnevű visszafordított ügynök az „angliai csata” időszakába a következő, hitelesnek tűnő, ám az MI5 által preparált híresszeállítás juttatta el a német hírszerzésnek. Eszerint „Johnny”: 1. azonosított egy RAF (Királyi Légierő)-főhadiszállást Franciaországban, Strasbourg közelében; 2. tájékoztatást adott azokról a léggömbzárakról, amelyeket a Királyi Légierő és a Királyi Haditengerészet távközlési központjainak védelmére létesítettek Portsmouth közelében; 3. beszámolt arról, amit ő maga figyelt meg Croydon repülőterén október 10-én; 4. pontos leírását adta a croydoni hivatali épület álcázásának; 5. tájékoztatta a német hírszerzést azokról a kutatómunkálatokról, amelyek Wales-ben, Llan Stephannél folynak, az új repülőterek létesítésének előkészületeként; 6. általános információt adott a walesi állapotokról; 7. tudatta a német hírszerzéssel, hogy a közeljövőben a Királyi Légierő nem hajt végre rajtaütéseket a németországi haditengerészeti támaszpontok ellen, mert az ezekre a rajtaütésekre kijelölt repülőgépekhez hiányzik valamilyen műszer; 8. ismertette a kiegészítésként telepített kereső reflektorokat, amelyek a parti védelem erősítését szolgálják West Hartlepoolnál; 9. elmondta, hogy tíz angol repülőgépet lelőttek Southamptonnál, Portsmouthnál és Ilfordnál, amikor tévedésből tüzet nyitott rájuk a saját légvédelmük; 10. beszámolt saját értesüléseiről, amelyeket október 4-én szerzett, amikor St. Athensbe utazott egy vonaton a légierő hatszáz tisztjével együtt, akiknek kihallgatta beszélgetését; 11. beszámolt egy pembroke-i utazás alkalmával végzett saját megfigyeléseiről, és elmondta, hogy útközben kereskedelmi hajókat látott gyülekezni Gravesendnél; 12. beszámolt a Neathben és Moristonban, Swansea-től északra tett látogatásáról; 13. lerajzolta a Királyi Haditengerészet egyik, skeweni olajfinomítóját, amelynek tankjai a tengerről, Swansea dokkjain keresztül érkező nyers-olajjal voltak megtöltve; 14. megjegyezte, hogy a swansea-i olajtartályok még mindig a békeidők ezüstszürke színére vannak festve, és a levegőből könnyen felismerhetők; 15. elárulta, hogy a Királyi Légierő didcoti raktáraiban 3000 Rolls-Royce motor található, és felvetette, hogy e motorok előnyös célpontot nyújtanak a Luftwaffe számára; 16. ismertette a Királyi Haditengerészet rombolóinak bizonyos tengeralattjáró-ellenes harci módszereit, és megadta annak a műeletnek a részleteit, ahogy kioldják mélységi robbanótölteteiket; 17. beszélt a légelhárítási riasztórendszer részleteiről, hozzátéve, hogy általában komoly zűrzavar és fejetlenség uralkodott el a légiriadó lefújása után, különösen Ilford-Degenham körzetében; 19. tájékoztatta a német hírszerzést, hogy a Királyi Légierő által használt szintetikus üzemanyag legnagyobb részét a Powell Dyffrin Steel and Iron Company egyik gyára állítja elő Merthyrnél, a Treharris felé vezető út mentén. (I. m. 190–191. p.)

²¹¹ A második világháború alatti Nagy-Britanniában kivégzett kémek adatait lásd West, Nigel: i. m. 270–271. p.

gokból toborozzanak embereket, hisz ezek könnyen átjuthatnak mint menekültek. Elsősorban Hollandiába és Belgiumba, majd a schleswig-holsteini táborokba néztek körül, ahol skandináviai náci menekültek, ifjú rohamosztágosok tartózkodtak, akik nemkívánatossá tették magukat a saját hazájukban. Bár a legtöbb dániai szökevényt már hazatelepítették, néhányuk még mindig a táborokban maradtak több norvég és svéd náci-barát társaságában. Néhány hét leforgása alatt tizenkét személyt választottak ki – belőlük lett az elsőként Angliába küldött Lena-csoport, és az első halálra ítélték is közülük kerültek ki

1940. június 26-án Adolf Hitler Dunkerque-be utazott, ahonnan a brit expedíciós haderő csak három héttel azelőtt menekült el. Július 2-án döntésre szánta el magát. Vezérkarának megparancsolta, hogy kezdjenek hozzá Anglia inváziójának előkészítéséhez. A terv felvázolói a Seelöwe fedőnevet adták a hadműveletnek. Június 22-én Canaris továbbította a parancsot a beosztottjainak. Kiderült, hogy egy új hálózat kell, az Angliában a háború első napjaiban szinte teljes egészében elfogott ügynökszervezet helyére, hogy különleges megbízatást hajtsanak végre az invázió előtt és alatt. A benyomuló csapatoknak kémekre van szükségük, hogy vezessék őket, hogy létfontosságú helyszíni információval lássák el őket. A tervek szerint a partraszállásra szeptember 5-e és 15-e között kellett volna sor kerülnie, ezért kémeknek már augusztus 15-én az állomáshelyükön kellett lenniük.

A Lena-csoport Seelöwe fedőnevű missziójának feladatai a következők voltak: topográfiai felderítésre koncentrálnak, pontosan megjelölt körzetekben; partraszállásra alkalmas tengerpartokat keresnek, valamint olyan mezőket, ahol a légi úton szállított csapatok, továbbá a csapat- és hadianyag-szállító vitorlázó repülőgépek le tudnak szállni; utasítást kaptak olyan akadályok feltérképezésére, mint az útlezárások, a tankcsapdák, az aknazárak, a szögesdrót akadályok stb.; a partraszállás után kalauzolni fogják a csapatokat a partvidéken, mivel azt kell feltételezni, hogy az összes útjeleket, jelzőtáblákat, mérőföldköveket stb. el fogják mozditani a félrevezető útbiztosítók.²¹² Az angliai csata elhúzódása majd kudarca október 12-én Seelöwe hadművelet elhalasztását eredményezte. Ez idő alatt a Lena-csoportot is felszámolta a brit elhárítás.

A csoport wiesbadeni részlegét egy igen kiválóan tartott ügynök, José Rudolf Waldberg vezette. A kétnyelvű francia-német 1938 márciusában lépett be az Abwehrhez. Ő képezte ki a csoport többi tagját, Meiert, Waeltint és Charles Albert van den Kieboomot is, utóbbi korábban fogadóportás és könyvelő volt Amszterdamban. Egyedül Kari Heinrich Meier kiképzése volt egy kissé körültekintőbb. A huszonnégy esztendő, német születésű holland, aki egy illegális náci szervezetben dolgozott Hágában, elfogása után az MI5-nél előadta, hogy lelkéket kapott az angol hadsereg felépítéséről, a hadosztályokról és a dandárokról, hol vannak elhelyezve a zászlóaljok, és hogyan lehet felismerni őket. Megbízása kiterjedt arra is, hogy járjon kávéházakba, tartsa nyitva a fülét, mert a katonák mindig fecsegnek. Kössön barátságokat. Ha tankokat lát elhaladni, akkor adja meg a pontos számukat; ugyanígy a városon átvonuló csapattestek esetében is meg kell jegyezni, hogy milyen irányban és hová tartanak.²¹³

Waldberg feladata az volt, hogy derítse ki, milyen hadosztályok és dandárok vannak a déli parton, milyenek az erődítések, és milyen típusú ágyúkat használ a parti és a légvédelmi tüzérség. Meiernek az általános gazdasági helyzetről és az emberek hangulatáról kellett tájékozódnia, továbbá bizonyos, főként a Királyi Légierőre vonatkozó bizalmas információkat beszereznie. Megfigyeléseikről reggel öt és nyolc óra, illetve este nyolc

²¹² FARAGO, Ladislás: i. m. 245–246. p.

²¹³ WEST, Nigel: i. m. 167. p.

és hajnali kettő között kellett rádión jelentést adniuk. Megbízóik egyetlen nyilvánvaló feltétellel mégsem számoltak: alig tudtak angolul. Kieboom érteni csak akkor értett, ha nagyon lassan beszéltek hozzá. A német-francia kétnyelvű Waldberg pedig egyáltalán nem ismerte a célország nyelvét.

1940. szeptember 3-án hajnali négykor értek partra Lydd közelében. Carl Meier megpróbálkozott innivalót szerezni egy közeli kocsmában, de a tulajdonosnő egyből felismerte benne a külföldit. Egy helyi detektív azonnal őrizetbe vette, a lyddi rendőrségen pedig beismerte, hogy épp most szállt partra egy hajóról. Némi kutatás után találtak rá Waldbergre szeptember 4-én kora reggel. Kieboom még gyorsabban lebukott. Ő Hythe mellett ért partot hajnali ötkor, ahol a közelben a sommerseti könnyűgyalogság állomásozott. Egy közkatona azonnal igazoltatta, Kieboom megadta magát.

Jose Waldberg 25 évesen, Carl Meier 24 évesen, 1940. december 10-én halt meg a pentonville-i vesztőhelyen. Őrizetbe vételük és a Központi Büntetőbíróság ítélethozatala között hat hét, kivégzésükig további három hét telt el. Charles Albert van den Kieboom, bár egy perben ítélték őket halálra, fellebbezésének hosszabb elbírálása miatt egy héttel később követte őket. Mindhárman levelet írtak kivégzésük előtt. Ezeket nem kézbesítették, irataikhoz csatolták őket.²¹⁴

A Lena-csoport másik aleggységében a legidősebb tag, az ekkor már harmincnégy esztendősen, hesseni születésű Theo Drücke rendelkezett egyedül különítményes tapasztalatokkal. Apja kiváló nemzetközi jogász volt. Drücke Brüsszelben előkelő kapcsolatait kihasználva ügynököt juttatott Lipót király és a királyi család környezetébe. A csoporthoz tartozott a 25 éves svájci német Werner Heinrich Waelti (időnként Robert Petter néven), aki a hamburgi francia konzulnak volt a sofőrje, és az Abwehrnek kémkedett.

Szeptember 30-án Norvégiából hidroplánnal a kelet-skóciai partokhoz repültek, ahol átszálltak egy gumicsónakba. Partra evezés közben kerékpárjaikat – amelyeket a vasúton való közlekedés, illetve hiányos nyelvismeretük kitudódásának elkerülése céljából vittek magukkal – belejuttatták a vízbe. Waelti egy közeli vasútállomáson felszállt egy Edinburghba tartó vonatra, Drücke egy másik vasútállomás várótermébe ült be. Egy rendőr gyanúnak találta ázott ruházatát. Megmotozta Drückét, akinél revolverlőszereket, zseblámpát, a táskájában pedig pisztolyt, kódoló eszközöket, repülőterek listáját és egy komplett rádiókészüléket talált. Sikerült elmenekülnie, de a Birminghamból London felé tartó vonaton igazoltatás közben tűzharcba keveredett, megsebesült, és a börtönkórházba került.

Eközben Waelti eljutott Edinburghba, ahol a megőrzőben hagyott csomagját – ti. csak másnap reggel találkozott volna londoni kapcsolatával a Victoria pályaudvaron – gyanúnak találták. Egy rendőrfelügyelő kinyitatta a táskát, amelyben komplett kémfelszerelést találtak. Drücke gyógyulására várva csak két hónap múlva hozta meg Asquith bíró az Old Bailey-n mindkettőjük halálos ítéletét. Fellebbezéseiket elutasították 1941 augusztus 6-án akasztották fel őket a Wandsworth börtönben.²¹⁵

Miután 1939 decemberében megfejtették az Abwehr kódját, az MI5 figyelte a rádióadásokat, és fontos információkhoz jutottak a német kémek mozgásáról. Amikor pedig

²¹⁴ Jose Waldberg, Carl Heinrich Meier, Charles Albert Van Den Kieboom: enemy agents captured on the South East Coast in September 1940. The first three names were convicted under Section 1 of the Treachery Act, 1940. and executed on 10 and 17 Dec 1940. The National Archives, Kew /1940 / HO 144/21472

²¹⁵ Drucke, alias de Decker: Agent of the German Intelligence Service in the Second World War. Executed on 6 Aug 1941. The National Archives, Kew /1941 / KV 2/18
Walti Werner Heinrich: convicted at Central Criminal Court (CCC) 16 June of treason and sentenced to death. Executed 6 Aug 1941. The National Archives, Kew PCOM 9/903

Abwehr Enigma-gépének titkosírási rendszerének megoldásaira is rájöttek, már nem sokat lehetett eltitkolni az angolok elől. Ha egy német kém elindult Anglia felé, az MI5 általában már készen állt a fogadására. Azokra a kémekre, akiket tetten értek, vagy akiket az éber polgári lakosság vagy a rendőrség be nem avatott tagjai lepleztek le, mind a háborúban lebukott kémek sorsa várt: a kivégzés. Az 1941-ben küldött tizenhét kémből kettőt zárt tárgyaláson ítélték halálra. Egyikük, a negyvenhárom esztendőes Josef Jakobs (James Rymer), luxemburgi meteorológus volt.

Josef Jakobs bevallotta, hogy a német tábornoki kar hírszerző egységének tisztje. A hollandiai Schiphol repülőtérrel érkezett ejtőernyővel 1941 január 31-ről február 1-re virradó éjszaka a kelet-angliai Ramsey-be. Az öt fős személyzetten kívül ő volt az egyedüli utas, és már a gép elhagyásakor súlyosan megsérült a lába. Földet érésekor azért adott le lövéseket – állította kihallgatásakor –, hogy segítséget kérjen. Gyógyulása több hónapot vett igénybe, addig nem kezdődhetett el a tárgyalás. Az ellene felhozott vád szerint Josef Jakobs árulást követett el azzal, hogy „az ellenség támogatásának céljából” szállt le ejtőernyővel Ramsey-be. Ezt nyolc tanú állításaival bizonyította. A katonai bíróság megállapította, hogy a Jakobs bűnös, ezért Wilson bíró 1941 augusztus 4-én golyó általi halálra ítélték. Fellebbezést Jakobs nyújtott be a királyhoz, mondván, hogy mindig Anglia barátja volt, és azért jött, hogy segítsen neki a náci Németország elleni harcában. Azt kérte, hogy tartsák életben a háború végéig, amikor majd bebizonyosodhat az ártatlansága. Tíz nappal később, a fellebbezés elutasítását követően sor került az ítélet végrehajtására. Ő volt az egyetlen, akit nem felakasztottak, hanem, mivel hivatásos katonatiszt volt, golyóval végeztek ki.²¹⁶

George Johnson Armstrong (George Hope) volt az első a háború alatt kivégzett négy angol állampolgár közül. Hajómérnök volt, aki úgy került az elhárítás látókörébe, hogy a brit titkosszolgálat Amerikában megfigyelte még 1941 elején, amint a német követség egy, kémtevékenységgel gyanúsított tagjával találkozott. Amikor 1941 február 21-én hazaérkezett, azonnal letartóztatták. Beismerte, hogy elfogadta a németek ajánlatát. Tárgyalására 1941 május 8-án került sor Lewis bíró előtt, az 1940-es hazaárulási törvény alapján. A vád szerint Herbert Scholz-nak, a bostoni német konzulnak küldött leveleivel, illetve a német kolóniával tartott kapcsolataival kifejezésre jutatta az ellenség támogatására irányuló szándékát, hogy információkat és segítséget nyújtson az ellenségnek. Armstrongot bűnösnek találta a bíróság. Fellebbezését a Központi Fellebviteli Büntetőbíróság elutasította. A Wandsworth börtönben végezték ki 1941 július 10-én.²¹⁷

Jose Estelle Key 1908-ban Gibraltárban született brit állampolgár volt. Az 1939-es Birodalmi Védelmi törvény alapján tartóztatták le 1941. szeptember 1-én. Az elhárítás arra

²¹⁶ Az ítélet végrehajtásának részletei – ahogyan Duncan Scott-Ford esetében is – fennmaradtak a korabeli iratok között. Ott végezték ki a Towerben – utolsóként –, ahol egykor az első világháborús kémek ítéleteit is végrehajtották. Sérült jobb lába miatt egy barna Windsor székbe ültették. Egy fehér célkeresztet tűztek a mellére a szíve fölött. 1941. augusztus 15-én 7 óra 12 perckor a Skót Gárda nyolc főből álló osztaga sorakozott fel és végrehajtották az ítéletet. Tanúként megjelent Gerard CR alezredes, a londoni kerület táborigazgatója. Bernard Spilsbury végezte a halottszemlét. Megállapította, hogy egy golyó a fejbe, a többi a testbe fűródött. A vizsgálat délután megállapította, hogy Jacob halála „a szíven áthaladt golyók okozta sérülések” következménye, valamint azt, hogy „bíróság halálós ítéletének végrehajtása a katonai törvénnyel összhangban történt”. Jacob holttestét ezután elszállították a Tower-ből és a London észak-nyugati részén lévő St. Mary római katolikus polgári temetőben temették el. A sír jelöletlen maradt, és később a területét további temetésekre használták fel. Jakobs, Josef. German. Agent of the German Intelligence Service in the Second World War. Executed on 14 Aug 1941. The National Archives, Kew / 1941 / KV 2/25

²¹⁷ Armstrong George Johnson: convicted at Central Criminal Court (CCC) 8 May of treason and sentenced to death. Executed 10 Jul 1941. The National Archives, Kew / 1941 / PCOM 9/900

vonatkozó bizonyítékokat talált, hogy az általa gyűjtött információkat Key át kívánta adni a németeknek. Letartóztatását követően Angliába szállították, ahol az 1940-es hazaárulási törvénnyel is megvádolták. Tanúk szerint a gibraltári szárazföldi erők és flottamozgásokról, összekötő útján, a spanyol határon keresztül küldte információit. Humphreys bíró halálra ítélte, majd 1942 június 22-én a fellebbviteli bíróság is elutasította a fellebbezését. Két héttel később, 1942 július 7-én végezték ki a Wandsworth börtönben.²¹⁸

Alphons Louis Eugene Timmermann a belgiumi Ostend-ben született 1904-ben. Az 1940-es német invázió után úgy döntött, hogy az Egyesült Királyság utazik és csatlakozik a Szabad Belga Kereskedelmi Flottához. Sikeresen átutazott Franciaországon, de amikor belépett Spanyolországba elfogták, és bebörtönözték Barcelonában. Végül a belga konzul járt közben szabadon bocsátásáért, így Timmerman 1941 szeptember 1-jén megérkezett az Egyesült Királyságba. Miközben a Belga Biztonsági Szolgálat átvizsgálta az éppen a Wandsworth börtönnel szembeni Royal Victoria Patriotic School épületében, egy tiszt észrevette, hogy Timmermannál következő tárgyak találhatók: egy fehér port tartalmazó boríték, egy csomó narancssárga pálcika és egy darab vatta – minden, ami a klasszikus láthatatlan íráshoz szükséges. Timmermant 1942 május 20-án ítélte halálra Ingram bíró, fellebbezését 1942 június 22-én elutasították el. Bár ügyüknek nem volt köze egymáshoz, a véletlen úgy hozta, hogy együtt végezték ki Jose Estelle Key-jel 1942 július 7-én a Wandsworth börtönben.²¹⁹

Richard Karl Richter (Ritter, Fred Snyder) 1912-ben született a szudéta-német Kraslicén. A Központi Büntetőbíróság előtt Tucker bíró tanácsa ítélte el 1941 október 21-24-e között négy napon át tartó tárgyalást követően. Ez tartott a leghosszabb ideig a halálos ítéletekkel járó kémpercek sorában. Fellebbezését elutasította a Büntető Fellebbviteli Bíróság 1941 november 24-én. A siralomházban zajló hosszú küzdelem után²²⁰ Richtert 1941 december 10-én felakasztották a Wandsworth börtönben.²²¹

Oswald John Job a kémkedésért halálra ítélte négy brit állampolgár egyike volt, és a maga 58 évével az összes közül a legidősebb. Kelet-Londonban született, szülei németek voltak. Iskolái befejeztével Párizsba költözött, lakatosként dolgozott. Amikor a németek megszállták Franciaországot 1940-ben, Job-ot más, idegen útlevéllel rendelkező személyhez hasonlóan internálták. a St. Denis-i internáló táborba. Job barátkozó viselkedésével gyorsan észrevetette magát az őrökkel. Amikor pedig a német titkosszolgálat is érdeklődött felőle,

²¹⁸ Key, Jose Estella convicted at Central Criminal Court (CCC) on 18 May 1942 for treason and sentenced to death. Executed on 7 Jun 1942. The National Archives, Kew / 1942 / HO 144/21846

²¹⁹ Alphons Louis Eugene Timmermann: convicted at Central Criminal Court (CCC) 20 May of treason and sentenced to death. The National Archives, Kew / 1942 / PCOM 9/940; továbbá BIXLEY, William: *The Guilty and the Innocent. My Fifty Years at the Old Bailey*. Philosophical Library, New York, 1957, 81–82. p.

²²⁰ Az érthetetlennek tűnő utalás – „long struggle in the condemned cell” –, Albert Pierrepoint ítéletvégrehajtó önéletrajza nyomán válik világossá. Karl Richard nagydarab, erős ember volt. Amikor eljött az idő, hogy végrehajtásuk a bíróság ítéletét, minden erejével szembeszállt a ítéletvégrehajtóval, annak segédével és az őrökkel. Hosszú közdelem árán sikerült csak a kezét hátraszíjajzni. De még ezt követően is szét tudta szakítani a szíjakat és továbbra is erősen kellett tartani. Amikor már előkészítették az akasztófát és meg akarta nyomnia a csapóajtó karját, Richter ugrott egy nagyot, hogy a meglazult hurok a nyaka helyett a felső ajkában akadt meg. Mindenesetre az alázuhánó test végül eltörte a nyakát. (PIERREPOINT, Albert: *Executioner: Pierrepoint. An Autobiography*. Dobby Publishing, London, 2005. 56. p.)

²²¹ Karel German. Agent of the German Intelligence Service in the Second World War. Executed on 10 Dec 1941. The National Archives, Kew / 1941 / KV 2/30; Faragó még annyit említ róla, hogy „Karl Richard Ritter, egy huszonkilenc éves szudéta-vidéki hajómérnök, egy esztelenül vakmerő ember, aki úgy jelentkezett kémnek és úgy ment el Angliába, hogy alig tudott angolul.” (FARAGÓ, Ladislás: i. m. 291. p.)

kijelentette, hogy ő mindig barátinak tekintette Németországot. A lesoványodott és vékony Job végül eljutott a madridi Brit Nagykövetségre. Egyesek szerint úgy szabadulhatott, hogy elvállalta a kém szerepet. Története hitelesnek tűnt, és amikor az egyik követségi alkalmazotról kiderült, hogy ugyanabba az iskolába jártak, úgy tűnt, hogy jobbra fordul a helyzete. Amikor Angliába visszatért egy repülőgépen, újabb meghallgatás várt rá. Végül kapott némi támogatást és bérelhetett egy szobát is. Hamarosan azonban a brit postai cenzúra furcsa és gyakori levélváltásra figyelte fel a Job-család és egy korábbi, St. Denis táborbeli fogolytársa között. Amikor Job rokonait megkérdezték a levelek felől, akik letagadták, hogy lennének ilyenek. a brit biztonsági szolgálatok látogatást tettek Job-nál. Az egyik tiszt észrevette, hogy Jobnak nagy kulcsosomója van ahhoz képest, hogy csak egy kis szobában él. Amikor megvizsgálták a kulcsokat kiderült, hogy a kulcsok láthatatlan tintát és speciális titkos információkat tartalmaznak. Amikor kihallgatták, Job azt állította, hogy egy némettől kapta a St. Denis táborban, mielőtt elmenekült volna onnan. Mindenesetre Job-nak 1944. január 24-26 között Slade bíró tanácsa elé kellett állnia, 1944. február 28-án pedig az ítélet elleni fellebbezését is elutasították. Oswald John Job felakasztására 1944 március 16-án került sor a Pentonville börtönben.]²²² Másnap az újságok beszámoltak az ítéletről, annak végrehajtásáról és arról, hogyan utasította a német titkosszolgálat a titkos tinta segítségével üzenetküldésre a St Denis internáló táborba. A leveleket útközben elfogták, de amint a Daily Telegraph kijelentette, Jobot „elfogták, mielőtt bármilyen lehetősége nyílt volna a kémkedésre”. A cikk a *Titkos tinta elrejtése a kulcsüregben* alcímmel jelent meg, azt a benyomást keltve, hogy Job-ot már a repülőtéren le kellett volna fogni, amikor először észrevették a kulcsosomót.²²³

Neukermans, Pierre Richard Charles egy belga városban született 1916-ban. Katonatisztként szolgált a hadseregben, míg 1938-ban rokkantsága miatt leszerelt. A német invázió után Neukermans visszatért Brüsszelben és apósa üzletében kezdett dolgozni. Nem sokkal később megkeresték a német titkosszolgálattól. Miután megkapta a szükséges kiképzést, Lisszabonon keresztül az Egyesült Királyságba érkezett 1943 július 16-án. Állítása szerint a nácik elől menekül, és alig várja, hogy segíthessen a szövetségesnek. Kihallgatása után Neukermans beléphetett az Egyesült Királyság területére. Mivel egészségügyi szempontból alkalmatlannak bizonyult a katonai szolgálatra, az Szabad Belga Kormány egyik Egyesült Királyságban működő irodájában helyezkedett el. Mintegy hat hónappal később a brit biztonsági szolgálatok Neukermans másik kapcsolatára lett figyelmes. Megállapították, hogy az a személy, aki segített Neukermans „menekülésében” a nácik elől Belgiumból, az éppen a német SS belgiumi részlegénél dolgozik. Kihallgatása során Neukermans beismerte, hogy olyan levelet küldött egy semleges országba címezve, amely egy konvoj mozgását részletezte Belga-Kongó irányába. Neukermanst az 1944 április 28-án és május 1-én megtartott tárgyalások végén MacNaughten bíró halálra ítélte. A fellebbezést 1944 június 8-án elutasították, Neukermanst 1944 június 23-án végezték ki a Pentonville börtönben.²²⁴

Joseph Jan Vanhove a háború előtt önkéntesként dolgozott a belga hadseregben, de egészségügyi okokból leszerelt. Ezt követően Franciaországban élt, de a német megszállást követően visszatért Antwerpenbe 1940-ben. Aktív részvevője volt a belga fekete piaci

²²² Oswald John Job: convicted of treachery and executed 16 March 1944. The National Archives, Kew / 1944 / HO 144/22033

²²³ WEST, Nigel: i. m. 268-269. p.

²²⁴ Pierre Richard Charles Neukermans. Convicted at Central Criminal Court (CCC) on 1 May 1944 for treachery and sentenced to death. The National Archives, Kew / 1944 / HO 144/22039

kereskedelmének. Mivel a belga rendőrség nyomozott utána, ezért elhatározta, hogy a németeknek fog dolgozni. Különböző megbízatásokat teljesített olyan francia és belga munkások között, akik a megszállt övezetek észak-francia repülőterein dolgoztak. 1942-ben a német hírszerzés azzal bízta meg, hogy Svájcban keresztül próbáljon meg Nagy-Britanniába utazni. A terv teljes kudarcot vallott. Belgiumba visszatérve a németek újabb kísérletet szorgalmaztak, ezúttal egy svéd hajón javasolták a bejutást. Ezt elfogadta és Stockholmban elment az angol képviselőhöz. Az angol hatóságok úgy tettek, mintha hírnék neki és megadták a beutazási engedélyt az Egyesült Királyság területére. Amint a hajó 1944. február 11-én kikötött, Vanhove-t azonnal letartóztatták. Nem kizárt, hogy kettős ügynök volt, akit a németek már nem foglalkoztattak, a brit biztonsági szolgálatok viszont visszafordították.²²⁵ Vanhove tárgyalására 1944. május 23-24-e között került sor az Old Bailey épületében. Fellebbezését 1944 június 27-én elutasították. Kivégzésére a Pentonville börtönben 1944 július 12-én került sor.²²⁶

Rogério de Magalhães Peixoto de Meneses ügyében csak azért nem született halálos ítélet, mivel diplomáciai úton megakadályozták ezt. Menezest 26 évesen, 1943 február 22-én vonták büntetőeljárás alá. Azóta dolgozott a németeknek, mióta előző évben Londonba érkezett a portugál nagykövetségre. Postáikat a cenzúra rendszeresen elleőnzte és csakhamar kiderült, hogy a liszaboni címre írta levelek a náci biztonsági szolgálat „postaládá-já. Diplomáciai státusza ellenére 1943 február 22-én Special Branch és a Scotland Yard nyomozói letartóztatták. A felvett bizonyítékokkal szembesülve Menezes elismerte bűnösségét. Amikor a nagykövet, Dr. Armindo Monteiro, értesült a történetről, tiltakozott a diplomáciai státusza megsértése miatt. Ennek ellenére az Old Bailey-n a bíróság Menezest halálra ítélte. Fellebbezését elutasították 1943. május 13-án, május 26-án a belügyminiszter, Herbert Morrison azt jelentette be, hogy a király a büntetést életfogytig tartó szabadságvesztésre változtatta.²²⁷

Két további halálos ítélet is növelhetné a brit háborús statisztikát, ezeket azonban a tizenhatokkal ellentétben nem Nagy-Britanniában, hanem Gibraltáron végezték ki. A külső és belső elhárítás titkosszolgálati funkcióit ellátó MI5 illetékessége ugyanis nem egyszerűen Nagy-Britanniára – pontosabban: Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságára – terjedt ki, hanem ezen túlmenően a valamilyen módon és formában az Egyesült Királyság fennhatósága alá tartozó területek összességére is. Ez a magyarázata annak, hogy ebből a szempontból Gibraltár az MI5 és nem az MI6 elhárítási területe.

Luis Lopez Gordon Cuenca és Jose Martin Munoz 23 és 19 éves spanyolok voltak, mindketten La Lineában születtek, Őt nap eltéréssel tartóztatták le őket 1943. június 23-án és 1943. június 1-én. A vád, amely miatt bíróság elé kerültek, szabotázsakciók szervezése a Gibraltárban működő hajógyár ellen. A halálos ítéletek a bíróság 1943. augusztus 19-én, illetve október 11-én hozta meg, végrehajtások azonban már egy napon, 1944. január 11-én történtek.²²⁸

²²⁵ WEST, Nigel: i. m. 269-272. p.

²²⁶ Joseph Jan Vanhove Convicted at Central Criminal Court (CCC) on 24 May 1944 for treachery and sentenced to death The National Archives, Kew /1944 / HO 144/22739. Closed For 100 years 01 Jan 2047. Closed For 100 years 01 Jan 2047.

²²⁷ 1943 February 22 Rogério de Magalhães Peixoto Menezes. Prosecuted 1943 March 11. Reprieved (of death sentence) 1943 May 26. Referenced in National Archives file KV 4/83

²²⁸ Luis Lopez Gordon Cuenca and Jose Martin Munoz: Spanish. These two supplementary volumes, combined in one file, contain papers dealing with the 1943/1944 trial, appeal and execution of GORDON CUENCA and MARTIN MUNOZ for sabotage in the dockyard at Gibraltar The National Archives, Kew Personal (PF

A Lena-csoport egy titokzatos tagjaként tartják számon azt az embert, akinek nevét csupán egy halotti bizonyítvány őrizte meg, melyet a cambridge-i halottkémi bizottság adott ki, rajta a megállapítással: „láthatóan öngyilkosság”. Az érdekessége ennek az ügynek, hogy ezt a halottkémi jellegű megállapítást az MI5-t képviselő Hart tette.

Jan Villen Ter Braak valódi személyazonossága soha nem lesz megállapítható, de a vizsgálatok, amelyeket a Cambridge RSLO és a B1(b) egy-egy képviselője végzett – ez utóbbit szerezte be Hart –, megerősítette, hogy a halott valóban kém volt. Testét Mrs. Alice Stutley találta meg nem sokkal 09.00 után egy félig elkészült légoltalmi pincénél. A halott emberen sötét felöltő széles karimájú kalap volt, fejen egyetlen lövés nyoma. A főszolgabíró, R. G. Pearson, azonnal kapcsolatba lépett Richard Dixonnal, a regionális biztonsági összekötő tiszttel és nagyszabású vizsgálatot indítottak. Nem volt kétséges, hogy Ter Braak öngyilkos lett, de meg kellett várni, hogy az MI5 független ügynöke mit állapít meg, A regisztrációs kártyán található címet – 7 Oxford Road – a Vörös Félhold szervezet vizsgálja meg, mivel ez az ő feladatuk. Nagyon keveset lehetett kideríteni Ter Braak-ról. Az első nyom az előző év novemberéből származott, amikor úgy talált szálláshelyet magának a Barnabás Road 58 alatt, hogy holland menekültnek adta ki magát. Nem sokkal később a Montague Street-be költözött, majd végleg letelepedtek az Oxford Road-on. A regisztrációs kártyája rossz minőségű hamisítvány volt, boncolás során Walter Wallis megerősítette, hogy a kora valószínűleg azonos a papírokon is szereplő 27 évvel. Hátrahagyott tulajdona egy vezeték nélküli rádióadó és számos buszjegy. Utazásait aprólékosan megtervezte, és látszódtott, hogy a megye több fontos repülőterére is figyelemmel volt. Hartnak az MI5 számára leadott végső jelentése nem tűnt mindent kételyt kizárónak, azt javasolta, hogy kerüljön megállapításra, miszerint Ter Braak fejbe lőtte magát, mivel már elfogy a pénze és kimerült az élelmiszer-jegykönyve.²²⁹ Azt sem lehetett kideríteni, milyen haszonnal járhatott volna, ha esetleg sikerült volna visszafordítani a németek ellen. Ő valóban magányos kém volt.

Csak egyetlen kémről lehet tudni az Egyesült Királyságban a második világháború alatt, aki nem fogott el a kémelhárítás. Legalább két ember állítja – történetük ellenőrizetlen –, hogy 1939 és 1945 között ejtőernyővel ledobták Nagy-Britanniában, majd sikeresen visszatértek Németországba. És Willen Ter Braak ügye volt az egyetlen, amelyet azért vizsgált ki Hart az MI5 megbízásából, mert csak holttestét találták meg rejtélyes körülmények között kelet-Angliában.²³⁰

A fenti, részletesen dokumentált esetekből remélhetőleg kiderül, miért tartotta Hart nyugtalanítónak az „erős kéz” taktikáját a büntetőeljárás során az ítélet „bebiztosítására”. Szemléltatást alacsony szintre helyezték a bizonyítékok megítélésének a mércéjét, miközben erre a hatályos jogrendszer – a háborús állapotokra tekintettel – felhatalmazást adott a titkosszolgálatoktól a bíróságokig minden szereplőnek. Ugyanakkor a Hart elmondása nyomán fennmaradt Scott-Ford-ügy feltehetően csak egyike lehetett azoknak az eseteknek – amelyekről viszont nem beszélt – amelyek megalapozhatták később teoretikus igénnyel kifejtett halálbüntetés-ellenes álláspontját. Hogy miért éppen a Scott-Ford-eset lett a hivatkozási alapja ennek a fordulatnak, nem lehet tudni, legfeljebb csak sejteni lehet, hiszen

Series) Files /1943-1944/ KV 2/2114

²²⁹ A „ration books” a második világháborúban Angliában (is) bevezetett „adagolási könyv”; a háztartások vásárlási és pénzkadási szokásait dokumentálta, amely ennél fogva nem csak a takarékoskáltsághoz, de a háború megnyeréséhez is hozzájárult.

²³⁰ WEST, Nigel: i. m. 273. p.

láthatóan közvetlen szerepe nem is volt az ügyben, és Scott-Ford kivégzését még további hat halálos ítélet követte. A másik rejtély az, hogy míg a Scott-Ford-ügyben perdöntő bizonyítékok álltak a vád, illetve a bíróság rendelkezésére, addig a többi esetben viszont az előkészület minimális fokát is csak túlzott erőfeszítéssel tudta az eljárás prezentálni. Ennek ellenére Hart mégis a Scott-Ford eljárással kívánta illusztrálni a prejudikáció valószínűségét. Itt természetesen nem zárható ki, hogy levéltári források esetleg további válaszokat tartalmazó dokumentumokat is őrizhetnek.

6. „Kommunistázás”

Nagy-Britannia a győztesek oldalán, de súlyos károkat elszenvedve került ki a háborúból. Legnagyobb veszteségét azonban korábbi világpolitikai szerepétől való búcsúja jelentette. Az általános baloldali előretörés az 1945-ös választások során azt jelentette, hogy Angliában a Munkáspárt került kormányra. Az munkáspárti kormány sajátos feladattal növelte az MI5 funkciókörét. Clement Attlee miniszterelnök – minden baloldalisága ellenére – olyan részleget állítatott fel a belső elhárítás vonalán, amelynek fő profilja a Brit Kommunista Párt minél szélesebb körű felderítése volt. A beazonosított tagokról dossziékat nyitottak. Tevékenységük szolgált az átvilágító eljárások alapjául. Az átvilágító eljárásnak az volt a célja, hogy minősített, titkos információk ne jussanak illetéktelenek – szaknyelven: „felforgatók” (subversive persons) – tudomására. Ez a meghatározás mind a mai napig érvényes, s elsősorban a parlamenti demokráciát megkérdőjelező, vagy azt aláásni szándékozó politikai, erőszakos vagy más (például ipari szabotázs) jellegű cselekményekre vonatkoztatták. Ebbe a kategóriában a kommunista párton kívül, a Trockista pártok, valamint a fasiszta szervezetek tartoztak ebbe a kategóriába.

Moszkva titkos támogatása és propagandaszólamai, mint azt a következő idézet szemlélteti, változatlanok: „Az Angol Kommunista Párt befolyásának növekedése lényeges bizonyítéka annak, hogy a háború utáni években kiéleződött az osztályharc. A kommunista párt növeli befolyását a munkásosztály körében, annak a kommunistaellenes kampánynak a fokozódása ellenére is, amelyet a konzervatívok, a liberálisok, a labourista vezetők és a szakszervezeteik jobboldali vezetői közösen folytatnak.”²³¹ Érthető, hogy azokat, akik baloldali társadalmi szerveződésekhez tartoztak, a kormány nem tekintette eléggé megbízhatónak ahhoz, hogy államtitkokat kezelő munkahelyekre, beosztásokba engedje őket. Az állásra jelentkezőknek kérdőíveket kellett kitölteniük, melyeken felhívták a figyelmüket: ne tagadják le, ismerjék el, ha tagjai a felsorolt szervezetek valamelyikének. Az MI5-ra hárult a tagsági viszony megállapítása és az érintettek nyilvántartása. Ellenőrző munkájuk eredménye valójában egy ajánlás volt, a végső döntést nem ők hoztuk meg. Mint minden ellenőrzési rendszernek, ennek is megvoltak a gyenge pontjai, hiszen a kvalifikált szovjet ügynökök be sem léptek a kommunista pártba, vagy ha igen, még időben felszámolták kapcsolatrendszerüket. Ugyanakkor a Morning Star – a Brit Kommunista Párt lapja – alapos áttekintése után rengeteg információval szolgált a tagságról és egyebekről. Furcsa módon az újságot részben az MI5, másrészt a szovjet követség tartotta életben. Mindkettőjüknek speciális, operatív érdekeik fűződtek ugyanis az orgánum fennmaradásához.²³²

²³¹ ZSMIHOV, Ivan – TRUHANOVSKIJ, Vladimir Grigorevic: i. m. 37. p.

²³² RIMINGTON, Stella: i. m. 116. p.

A vizsgálódások azonban visszamenően is folyamatosak voltak. Így azokat is elérték, akik korábban minősített, titkos információkkal foglalkoztak, de időközben munkahelyet változtattak. Így került az MI5 látókörébe Jenifer Hart is. Mivel megbízható származása – apja bizalmi státusa – révén könnyen kerülhetett a belügyminisztérium egy bizalmi beosztásába, ellenőrzése gyakorlatilag abban merült ki, hogy főnöke egy ízben viccelődve nekiszegezte a kérdést: „Ugye Te nem voltál kommunista?” – „Ó, fiatalon mi mindannyian vörösök voltunk!” – ütötte el szintén tréfálkozva Jenifer a választ.²³³ Az ilyen természetű éberségnek tradíciói voltak a MI5 történetében. Az alapító Vernon Kell idejéből maradt a kiválasztásnak az a technikája, miszerint „a kollegináknak elég, ha jó lábuk van”.²³⁴

Jenifer Hart a belügyminisztérium kötelékeiből a háborút követően kivált ugyan, de kutatói munkája sokáig magán viselte belügyi tevékenységének – no meg baloldali elkötelezettségének – nyomait.²³⁵ A brit rendőrség történetéről és aktuális szervezeti felépítéséről, működéséről szóló könyvében a Special Branch munkásosztályellenes fellépéseit összegezve állapítja meg: „a különleges alosztály bizonyos értelemben az egész ország politikai rendőrsége. A különleges alosztály beosztottjai rendszerint csak a fővárosi körzetben teljesítenek szolgálatot, kivéve néhány kikötőt, ahol a belügyminisztérium bevándorlási osztályával együttműködve ellenőrzik az idegeneket. A London területén kívül eső nyomozásokat a helyi rendőri erők segítségével végzik, amelyek néhol saját különleges alosztályi nyomozókkal rendelkeznek.”²³⁶

Kommunista múltjának feltárása azonban nem az 1983-ban a nyilvánosságot látott információk idejére, hanem jóval korábbra esett. Jenifer Hart kommunista kapcsolatainak vizsgálata több mint két évtizede kezdődött, éppen az MI5 közreműködésével; kihallgatására első ízben 1962-ben, majd ezt követően 1966-ban került sor. Ügyében az a Peter Maurice Wright járt el, aki 1964-ben az MI5/MI6 „Fluency” fedőnevű közös vizsgálóbizottság elnöke lett. Kim Philby 1963-ban történt lelepleződését majd szökését követően ugyanis felmerült a gyanú, hogy a titkosszolgálatok legfelső vezetésében is eredményes lehetett a szovjet titkosszolgálatok beszerző tevékenysége, másfelől fel kívánták tární a Nagy-Britanniába történt szovjet behatolás körülményeit. Amikor Wright 1974-ben nyugdíjba vonult, megkezdte visszaemlékezéseinek összeállítását. Ennek 1985-ben történő megjelenését a brit kormány, az Official Secrets Act titokvédelmi rendelkezéseire hivatkozva, még meg tudta akadályozni, de ausztráliai kiadását már nem. A könyv megjelenése botrányt kavart, perek követték bizonyítatlan állításait, de egészében nem vitatta a szakma sem, hogy a hatvanas években lefolytatott vizsgálatokat elsőként ismertette tárgyszerűen.²³⁷

Ami a könyv alapján a Jenifer Hart-ügyből rekonstruálható, az többé-kevésbé önéletrajzi könyvében is hasonlóképpen szerepel.²³⁸ Arisztokratikus származása nem gátolta abban, hogy a harmincas évek elején ne került volna a baloldali-kommunista nézetek hatása alá. Kapcsolata egyre szorosabbá vált az Angol Kommunista Párttal, majd 1933 nyarán hiva-

²³³ LACEY, Nicola: i. m. 85. p.

²³⁴ RIMINGTON, Stella: i. m. 211. p.

²³⁵ A háború után Hart az Oxfordi New College filozófiai munkatársa lett. Jenifer 1947-ben lemondott minisztériumi státusáról kutató lett az Oxfordi Nuffield Collegeban. 1952-től 1981-ben történt nyugdíjba vonulásáig a St. Anna College oktatójaként a 19. századi történelemmel és politikával foglalkozott. 91 éves korában halt meg.

²³⁶ HART, Jenifer Margaret: *The British Police. New Town and County Hall Series*. George Allen & Unwin. London, 1951. 117. p.

²³⁷ WRIGHT, Peter – GREENGRASS, Paul: *Spycatcher: The Candid Autobiography of a Senior Intelligence Officer. Peter Wright, former MI5 Assistant Director*. Heinemann, Melbourne, 1987. 392. p.

²³⁸ HART, Jennifer: *Ask Me No More: An Autobiography*. Peter Halban Publishers. London, 1998, 248. p.

talosan is párttag lett. Lacey a halálakor írt nekrológiájában a következőképpen értékelte ezt a döntését: „Mint annyian a kortársai közül, Jenifer is úgy látta, hogy a kommunista párté és az internacionalista szocializmusé az egyetlen út, amely a társadalmi igazságtalanság és a tömeges munkanélküliség gondjainak a megoldása felé vezet.”²³⁹ A következő évben kiváló közszolgálati vizsgát tett,²⁴⁰ amely lehetővé tette a belügyminisztériumban való elhelyezkedését, és ekkor ismerkedett meg Herbert Harttal is.

Az a tény, hogy párttagsága és belügyi szolgálatának kezdete gyakorlatilag egybe esik, eltérő értékelést kap a történeteket leíró forrásokban. A szovjet hírszerzéssel tartott kapcsolatát nem tagadva Jenifer elmondta, hogy munkába állása előtt két utasítást kapott. Konspirációs okokból meg kellett szakítania kapcsolatát az Angol Kommunista Párttal. Pártbeli diáktársai is úgy vélték, sokkal hatékonyabb lehet, ha titkos párttagként lép a közszolgálati alkalmazásba. Emellett váljon észrevétlenné, legyen „alvó ügynök” („she had been advised to go underground as a »sleeper«”).²⁴¹

Két és fél évig a belügyminisztérium fiatalkorúakkal foglalkozó részlegén dolgozott. A Children's Branch-hez tartoztak a fiatalkori bűnözés, a javító iskolák, a nevelőotthonok és a fiatalkorú bíróságok ügyei. „Nem egészen világos, mit tehetek köztisztviselőként a brit kommunista pártért, de azt hiszem, lesz alkalmam, hogy időnként hasznos információkat adjak át nekik.”²⁴² Minisztériumi munkájának első évében hat alkalommal vett részt titkos találkozón ismeretlen párttagokkal, egy-egy angollal, valamint egy külföldivel. A külföldi fedőneve „Otto” volt. A hatvanas években kiderült, hogy Otto nem mint, Arnold Deutsch, szovjet hírszerző tiszt, aki többek között Philbyt, Burgesst, MacLeant, Bluntot is, tehát az egész cambridge-i csoportot beszervezte.

1939 tavaszán váratlanul Jenifer igen fontos és érzékeny helyre került: Alexander Maxwellnek, a minisztérium államtitkárának lett a személyi titkárra. Önéletrajzában, amelyet ebben a vonatkozásban Lacey is alapul vesz, a harmincas évek végét már a kommunizmustól való eltávolodás folyamataként írja le. Szerinte a szovjetek azért nem mutattak érdeklődést irányába, hiszen a gyermekügyek kevésbé lehettek fontosak az NKVD embereinek. De saját részéről is változás következett be: „Annyi bizonyos, hogy 1939, sőt, valószínűleg még korábban, már nem tekinthettem magam kommunistának”. Úgy vélte, hogy nem megfelelő szerep számára a titkos ügynökség, mivel ez megfosztotta a kommunisták közötti bajtársiasság szellemétől, amely első helyen tette vonzóvá számára a pártot. Ráadásul zavarták

²³⁹ LACEY, Nicola: *Jenifer Hart. Pioneering civil servant and Oxford don, who believed in the aristocracy of the intellect and radical politics*. The Guardian, 11 April 2005.; „I was worried about social conditions and unemployment” – indokolta később kommunista elkötelezettségét. PENROSE, Barrie – FREEMAN, Simon: *Conspiracy of Silence*. i. m. 446. p.

²⁴⁰ „A 1936-os közszolgálati vizsgán 493 jelölt közül harmadik helyezést ért el, a legmagasabb kvalifikációt, amelyet addig ezen a vizsgán nő elérhetett.” (Uo.)

²⁴¹ A szovjet hírszerzés eredményes stratégiája arra a felismerésre épült, hogy nem a már információszerezésre alkalmas pozícióba kerültek közül keresett beszervezésre alkalmas ügynököket, hanem elsősorban az egyetemen hallgatóit környékezték meg nagy létszámban. Láthatóan az oxfordi, cambridge-i egyetemi végzettséggel rendelkező diplomások gyors karriert befutva kerültek valamilyen fontos állami, politikai pozícióba. „»Alvó ügynökség«: háborús és rendkívüli viszonyokra telepített ellenséges ügynökök, akik békés viszonyok között nem fejtenek ki ellenséges tevékenységet. Feladataik szerint lehetnek: rezidensek, információszerzők, diverziós, terrorista stb. feladattal megbízottak, az ellenséges hírszerző szerv munkáját biztosító (futár, összekötő, beszerző stb.) ügynökök.” (GERGELY Attila i. m. 6. p.) Az orosz és francia titkosszolgálatok a „konzerválás” kifejezést is alkalmazták, angolszász területen a „mole”, a németeknél a „Maulwurf” („vakond”) kifejezés is használatos.

²⁴² *Obituary a Jenifer Hart* (s. n.). Daily Telegraph, 09 Apr 2005.

a Szovjetunióban megkezdődött „tisztogatások” is. Mindezek következtében semmisnek tekintette kommunista és ügynöki mivoltát, a párt pedig semmit sem tehet ennek a helyzetnek a megváltoztatására.²⁴³

Másképpen vélekedett minderről az MI5 a hatvanas évek elején. Azt tudták, hogy a szovjet hírszerzés stratégiája akkoriban arra irányult, hogy kormányzati pozíciók elérésére ösztönözték ügynökeiket, akik – mind az Egyesült Királyságban illetve az Egyesült Államokat – csendben a helyükön maradnak, amíg olyan felelősségteljes poszthoz nem jutnak, ahol már számukra fontos bizalmas információkat érhetnek el. Jenifer azonban kezdetben – a fiatakorúakkal foglalkozva – el voltak zárva az ilyen fajta információt. Természetesen megváltozott a helyzet, amikor Jenifer Alexander Maxwell személyi titkára lett. A Home Office volt a középpontja azoknak az operatív műveleteknek, amelyeket Anglia, a Szovjetunió és Németország vonatkozásában a háborúra felkészülve kidolgozott. A szovjet rezidentura nyilván izgalomba jött annak esélyére, hogy egy „alvó ügynökük” került a belügyminisztérium ilyen érzékeny pozíciójába, amelynek jelentősége csak növekedni fog. Jenifer maga is elismerte, hogy az államtitkárhoz nem kerülhetett be irat anélkül, hogy nem ment volna át a kezén és ő fogadta az államtitkárság telefonjait is.²⁴⁴ Levéltári dokumentumok szerint²⁴⁵ pedig közvetlenül is részt vett számos MI5 műveletben, mint postaellenőrzés, telefonlehallgatás; az így megszerezhető olyan információk, iránt óriási volt az oroszok érdeklődése.²⁴⁶

Egy ilyen fontos pozícióban lévő kapcsolatot – vélekedett a kihallgatások során Peter Wright – a szovjet hírszerzés nyilván nem egykönnyen engedhetett ki a kezéből. Az NKVD-nek megvoltak erre az eshetőségre a maguk eszközei, a leleplezéssel vagy kompromittálással való fenyegetés. Ezek olyan, a titkosszolgálat által alkalmazott kényszerítő módszerek, amelyekkel „a titkos együttműködésre és más, titkosszolgálati feladatok ellátására bírnak bizonyos személyeket, és amellyel arra ösztönzik a kompromittáló anyagok alapján az ügynököket, hogy maradéktalanul teljesítsék titkos megbízataikat. A fenyegetés fő eszközét a titkosszolgálat birtokában lévő terhelő bizonyítékok képezik, valamint az a lehetőség, hogy a titkosszolgálat a megfelelő szervezetek, intézmények vagy magánszemélyek elé tárják a kompromittáló dokumentumokat”.²⁴⁷ Kompromittáló anyagokkal pedig a szovjet hírszerzés bőségesen el volt látva. Kezdve onnan, hogy Jenifer Hart már az Official Secrets Act alapján tett nyilatkozata óta megtévesztette a belügyminisztériumot egészen addig, hogy (volt) kommunista párttagságáról, a szovjet rezidensekkel tartott kapcsolatáról – elmaradását büntetéssel fenyegetve – haladéktalanul köteles lett volna beszámolni. De ezeken túl is jócskán rendelkezésükre állhattak olyan adatok, amelyek vele szemben „vélt vagy

²⁴³ „I just petered out as a communist and potential Soviet agent, and no one in the Party did anything about this.” (HART, Jennifer: i. m. 71–72. p.)

²⁴⁴ I. m. 90. p.

²⁴⁵ Az Egyesült Királyság Public Records Office (Public Record Office = Nyilvános Dokumentumok Hivatala) nevű kormánysszerve a Történelmi Kéziratok Bizottságával (HMC) együttműködve, új szervezetet, a Nemzeti Archivumot hozott létre. A kormány szerveként működő intézet a Lordkancellár (a brit Felsőház elnöke) fennhatósága alá tartozik, és London Kew kerületében kapott székházat. A Public Record Office és a HMC szervezeti egyesítése lehetővé teszi a történelmi dokumentumok archiválását a kezdetektől a harminc évvel ezelőtti született minisztertanácsi dokumentumokig. Az archívum a nyilvános dokumentumokról szolgáltat információkat, valamint azokról a brit történelmi dokumentumokról is, amelyeket az Egyesült Királyságban vagy külföldön magángyűjteményekben őriznek. (World Review, 2003. May, No. 191. 2. p.)

²⁴⁶ Obituary a HART, Jenifer. i. m.

²⁴⁷ MITROHIN, Vaszilij: *KGB Lexikon. A szovjet titkosszolgálat kézikönyve* (ford.: H. Prikler Renáta). Pécs, 2004. 149. p.

valós túlkapásait, az adott országban bűncselekménynek számító cselekedeteit bizonyító információk, dokumentumok, vagy terhelő anyagok” lehetnek volna, amelyek „közvetétele bűnvádi eljárás lefolyását, adminisztratív büntetések kiszabását és a társadalom megvetését vonja maga után”.²⁴⁸ Nem az NKVD-re vallott volna, ha kihagyott volna ilyen lehetőséget.²⁴⁹

Ráadásul a szovjet hírszerzők – ha máshonnan nem, a cambridge-i csoport MI5-ba építette tagjától, Anthony Blunt-tól – mindenképpen tudták, hogy Herbert Hart 1940 nyaratól az MI5 alkalmazásában dolgozik. És nem is kellett különösebb konspirációs elméletet felállítani ahhoz sem, hogy Jenifer Hart aktív közreműködése élettársának a brit kémelhárításban való elhelyezésére tulajdonképpen a szovjet titkosszolgálat operatív intézkedésére történt. Nem az együttműködés jeleként könyvelte el az MI5, hogy 1966-os kihallgatása során, amikor hosszú névjegyzéket és fotókat adtak Jenifernek felismerés céljából, egyetlen személy azonosítására sem került sor. Pedig Wright már tudta, hogy Jenifer Hart-ot azonosította az „Oxford Ring” fedőnevű titkos kommunista sejt egy másik, „Phoebe Pool” nevű tagja.²⁵⁰ Jenifer Hart tagadta, hogy a szovjetek bármikor is információt kértek volna tőle. A vizsgálat során azonban a gyanú valószínűsége nem járt együtt a tények felsorakoztatásával. Jenifer operatív ellenőrzését viszont szigorúbbá tették és – ami találgatásokra adott okot – a fontosabb köztisztviselői posztok betöltését elbíráló csúcshivatali tagságát a továbbiakban nem láthatta el.

Mindezek az eljárások, intézkedések nem kerültek nyilvánosságra, sőt, a későbbi események nyomán valószínűsíthető, hogy Herbert Hart sem értesült az így kialakult helyzetről. Változás akkor következett be, amikor az 1979-ben a miniszterelnökké lett konzervatív Margaret Thatcher, a „Vaslady”, nem tartózkodott adott esetben konfrontálódni a szovjetekkel sem. Ennek részeként a szovjet „infiltration” megakadályozására szigorúbb elhárító munkát követelt meg. Ugyanakkor nem került sor az MI5 közvetlen utasítására. „Hivatali időm alatt mindössze két olyan esetre emlékszem – írja a volt főigazgató a nyolcvanas évekről –, amikor a kormány részéről kérés érkezett, hogy nézzünk utána valaminek. A szolgálat egyik kérést sem teljesítette. Ha jól tudom, egyik főigazgatót sem marasztalták el, mert késlekedett volna a döntéssel, vagy mert visszautasította volna a kérést.”²⁵¹ Annál nagyobb szerephez jutott a sajtó a titkosszolgálati ügyek nyilvánosságra hozatalában. Chapman Pincher interjúkötete – amelyet Peter Wright lektorált – azokra a magas szinteken működő szovjet kémekre igyekezett felhívni a figyelmet, akik éppen jó politikai kapcsolataik révén tűnnek érinthetetlennek.²⁵² A *Their Trade is Treachery* (Mesterségük az árulás) című kötet nem említette ugyan Jenifer Hart nevét, történetének ismertetésével mégis könnyen beazonosíthatóvá tette. A belügyminisztérium egy olyan munkatársáról beszél a harmincas évek végéről, akit később az MI5 többször kihallgatott, de a biztonsági embereket meggyőzték arról, hogy egyáltalán nincs szó szovjet ügynökről.²⁵³ Ezt a közlést viszont egy évvel később felhasználta egy konzervatív párti – önkormányzati majd parlamenti – képviselő a titkosszolgálatokkal foglalkozó könyvében, itt viszont Jenifer Hart neve már említésre került és hozzáteszi azt az információt is, hogy férje a második világháború idején az MI5 alkalmazásában állt.²⁵⁴

²⁴⁸ I. m. 73. p.

²⁴⁹ WRIGHT, Peter – GREENGRASS, Paul: i. m. 165. p.

²⁵⁰ Phoebe Pool és a sejt többi tagja 1967-ben öngyilkosságot követtek el, miután a szintén a sejthez tartozó Bernard Flud parlamentari képviselőt már kihallgatta az MI5. (Obituary a HART, Jenifer i. m.)

²⁵¹ RIMINGTON, Stella : i. m. 189–190. p.

²⁵² PINCHER, Chapman: *Their Trade is Treachery*. Sidgwick & Jackson, London, 1981. 240. p.

²⁵³ I. m. 137. p.

²⁵⁴ WEST, Nigel : *A Matter of Trust: MI5, 1945-72*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1982. 196. p. Rupert

Jenifer először jogi lépéseket helyezett kilátásban Pincher és West ellen, de aztán mégis eléllt a rágalmazási pertől. Mint mondta, azok az emberek, akik ismerték, úgys tudták, hogy nem igaz ez az állítás.²⁵⁵ 1983-ra mégis általánosan ismertté vált az a körülmény, hogy Jenifer feltehetően szovjet ügynök volt, miközben Hart a kémelhárításon dolgozott. Ezt követően Christopher Andrew, a Cambridge University politikatörténész professzora beszélgetésre hívta a BBC-nél 1980-ban indult *Timewatch* című sorozata egyik adásába, amelyen a harmincas évek brit hírszerzési és elhárítási tevékenységéről esik szó. Jenifer úgy vélte, ez jó alkalom lehet, hogy válaszolhasson Pincher és West vádaskodásaira és a műsorban részletesen beszámolt saját és generációja sok tagjának akkori vonzódásáról a kommunista eszmékhez. A beszélgetés felvételének adásba kerülését a BBC szenzációs programként harangozta be.

Ezt követően a sajtóbeszámolók, majd a Jenifferrel folytatott telefonbeszélgetésük anyagainak felhasználásával Simon Freeman és Barry Penrose cikket jelentetett meg a *The Sunday Times*-ban „»Orosz kém voltam« – mondja az MI5-ös ember felesége” címmel.²⁵⁶ Jenifer a Freeman-nal folytatott telefonbeszélgetés során – aki egyébként korábban Hart oxfordi házában lakott bérlőként – elmondta, milyen fontosak voltak számára a harmincas években a kommunizmus ideái, majd hozzátette: „Úgy gondoltam, az ember nem lehet csupán szűklátókörű hazafi. Soha nem érzetem túl nagy hűséget az országom iránt, de nem beszéltem erről.” Úgy vélte a cikk szempontjából ez hasznos háttérinformáció lehet, de ehelyett Freeman részletesen idézett a titokban magnetofonra rögzített beszélgetésük-ből.²⁵⁷ Ráadásul a cikk sugallata szerint Hartnak tudomása volt felesége szovjet hírszerzői kapcsolatairól, miközben az MI5-nél dolgozott a negyvenes években. Ügyvédi tanácsra Hart beperelte a *Sunday Times*-t rágalmazásért. A tárgyalások legfontosabb kérdése az volt, hogy a lap hajlandó-e visszavonni a Jenifer tevékenységének jellemzésére használt „kém” szót. A *Sunday Times* azzal érvelt, hogy mivel Jenifer a Freeman-nel folytatott telefonbeszélgetésben bevallotta, ő „alvó” vagy titkos tagja volt a kommunista pártnak, ez feljogosította Freemant és Penrose-t a „vakond”, vagy a „kém” szó alkalmazására. Az újság álláspontja szerint a Herbert Hartra történt hivatkozás is indokolt volt, mivel a tény, hogy az 1940-es években az MI5 szolgálatában lévő alkalmazott felesége titkos tagja volt a kommunista pártnak a „rendkívüli közérdeklődésre számot tartó körülmény”. A végén Harték kezdték elveszteni bizalmukat a rágalmazási per megnyerhetőségét illetően és inkább a perrel járó kiadásokkal foglalkoztak. A helyzet végül úgy rendeződött, hogy a *Sunday Times* rövid bocsánatkérést tett közzé és ők állták a perköltséget is.

Ugyanakkor az újság megtagadta azon állításának visszavonását, miszerint Jenifer bevallotta, hogy orosz kém. Bár Jenifert ez felháborította és hajthatatlan maradt az 1983 szeptemberére kialakult kedvezőtlen helyzet tekintetében, Herbert Hart viszont inkább megkönnyebbültnek tűnt. Egy levélből kiderült az is,²⁵⁸ Hart leginkább azért aggódott, nehogy kiderüljön, hogy Jenifer közbenjárására került az MI5-hoz anélkül, hogy beszámolt

Allason képviselő azonos azzal a Nigel Westtel, aki Guy Liddell, MI5-főnök háborús naplóját is sajtó alá rendezte és megírta a – korábban már idézett – *MI5: British Security Service Operations* című kötetet is.

²⁵⁵ HART, Jennifer: i. m. 76. p.

²⁵⁶ FREEMAN, Simon – PENROSE, Barrie: *“I Was a Russian Spy” Says MI5 Man’s Wife*. *Sunday Times*, 17 July 1983. Lacey egyébként, feltehetőleg dramaturgiai megfontolásból, a *Sunday Times*-esetlet indítja Hart életrajzi kötetét.

²⁵⁷ Jenifer megjegyzéséről, amelyet Freeman-nek az ő hiányzó lojalitásáról írt soraihoz fűzött, Hart számolt be Isaiah Berlinnek 1983 augusztusában írt levelében. (Vö. HART, Jennifer: i. m. 77. p.)

²⁵⁸ A levelet Lacey idézi. (Vö. LACEY, Nicola: i. m. 341. p.)

volna annak kommunista kapcsolatairól, amelyről egyébként úgy hitte, 1938-ban véglegesen megszakadtak. Októberben Hart váratlanul idegösszeroppanást kapott, és pszichiátriai klinikára került. Állapota december elejéig nem javult, ezért elektrosokk-kezelésben részesítik. Hart életrajza sejtetni engedi, hogy súlyos összeomlását nem csupán a BBC és a Sunday Times okozta, hanem a rágalmazási per rendezését követően Jenifernek egy családi ügygel kapcsolatos hazugsága is közrehatott ebben. Jenifer ugyanis levelet írt annak az intézménynek, amelyben az 1959-ben sérülten született, negyedik gyermeküket elhelyezték, és utólag tiltakozott az ellen, hogy Anna hercegnőnek a létesítményben tett látogatásakor pénzt költöttek annak feldíszítésére. Jenifer mindezt Hartnak írt válaszában – amikor az tudomást szerzett levéléről – először letagadta. Hart ennek nyomán komolyan aggódhatott, hogy Jenifer az 1940-es években végzett tevékenységéről esetleg mégis hazudott. A levél-ügy nyomán kialakult mély szorongás- és kiszolgáltatottság-érzete így komolyan hozzájárulhatott a kém-botrány elindította lelki összeomlásához.²⁵⁹ Jenifer úgy érezte, hogy bár becsületétől megfosztva ő lett pellengérré állítva, mégis a kommunizmust mindig határozottan ellenző Hart roppant össze a történetektől. Ez megrázta az intézmények integritásába vetett bizalmukat is, és innen már nem volt visszaút.²⁶⁰ Hart ekkor 76 éves, még kilenc évig élt.

Herbert Hart életművének értelmezése, bírálata, méltatása már aktív munkássága idején megkezdődött, gondolatai azóta is megkerülhetetlen témái az angolszász és kontinentális jogfilozófiai diskurzusoknak. A személyes élet és a mű aktív egymásra hatását feltételezve indokoltnak tartjuk a szokásos hatástörténeti kontextus és érdeklődés fő vonalától távolabb eső történések, okok, feltételek, véletlenszerű kapcsolatok feltárását, úgy véljük, nem lebecsülendő tanulságokkal jár az alig relevánsnak tűnő események bevonása az értelmező munkába. A további kutatás számára a forrásokat feltehetően az angliai levéltárakban kell keresnünk. Bizakodásra adhat okot, hogy az brit parlament kevésbé terheli a törvényhozás munkáját politikai szembenállásból fakadó indulatokkal, így az áldozatok információs kárpótlási jogai, valamint az együttműködők lusztrációja mellett a kutatók forrásigényeit is könnyebben kielégítheti az iratok nyilvánossága.

²⁵⁹ LACEY, Nicola: i. m. 343. p.

²⁶⁰ OBITUARY, Margaret Howatson: *Jenifer Hart*. The Independent, 31 march 2005.

AZ ÜLDÖZÖTTEK MENTÉSÉTŐL A KITELEPÍTÉSIG – VLADÁR GÁBOR

A Vladár Gáborral foglalkozó írások, tanulmányok zömmel a két világháború közötti törvényelőkészítői majd igazságügy-miniszteri kvalitásairól, vagy az evangélikus egyházhoz fűződő sok évtizedes kapcsolatáról értekeznek. Kevesebb figyelem fordul jogtudósi tevékenységére és még kevesebb a polgári ellenállás környékén játszott szerepével. A két világháború közötti korszaknak az elmúlt években örvendetesen fejlődésnek indult eszméletörténeti kutatásainak részeként az állam- és jogtudomány korabeli művelőit és munkáit is előtérbe hozták. Ezen időszak állam- és jogtudományi szereplőinek köre sajátos formában körvonalazódott Szabó Imre „A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon” című 1955-ben megjelent hírhedt kötetének a „Horthy-fasizmus állam- és jogbölcsélete” fejezetében. Szabó tulajdonképpen Moór Gyula megsemmisítőnek szánt bírálatával van elfoglalva, de eközben néhány oldalt az immár hatodik éve nyugatra menekült Horváth Barna kritikájának is szentelt, akinek fasiszta jogfilozófiája „a burzsoá jogbölcsélet fokozódó züllését és bomlását példázza”. De szóba hozta Szabó József „szubjektivista kriticismusát” is, aki – mivel Horváth Barnától eltérően neki nem sikerült időben disszidálnia – éppen a kötet megjelenése körüli időben szabadult a börtönből. Paradox módon tehát hosszú évekig Szabó Imre könyvének volt köszönhető, hogy – és ez főként az újabb generációk számára lehetett fontos – egyáltalán sejteni lehetett valamit arról, létezhet másmilyen, a marxizmus szűk ideológiai keretein túl is művelhető állam- és jogtudomány.

Vladár Gábort nem tisztelte meg Szabó Imre azzal, hogy kitérjen nézeteinek bírálatára, de hogy szemmel tartotta őt, arra akadnak bizonyítékok. Rövid átmenetet követően ugyanis (1946-tól) ő foglalta el az Igazságügyi Minisztériumban a törvényelőkészítő osztály Vladár által 15 éven keresztül betöltött vezetői posztját, majd ennek eredményeként Szabó Imre 1950-ben megvonta elődjétől minisztériumi nyugdíját.

Talán nem felesleges röviden összefoglalni Vladár Gábor sokoldalú munkásságát, érintve megpróbáltatásokkal teletűzdelt életútját is.

Vladár Gábor Bián született 1881-ben. A Sütő utcai evangélikus gimnáziumban már 13 évesen pályadíjat nyert „A gazdálkodást és a takarékoságot ajánlja, a pazarlást és a tékozlást rosszalja a szentírás” című tanulmánya. Jogi tanulmányait a budapesti tudományegyetem jogi karán fejezte be 1903-ban. Jogbölcséleti professzorára, Pikler Gyulára némi rosszalással akként emlékezett vissza, mint akinek túlzott szellemeskedése kevésbé a katedrára való. Mégis, tőle ismerte meg Pauler Tivadar méltatását a jogbölcsletről, amelyet Vladár szívesen tekintett munkája vezérfonalának. Az 1878-ban megjelent „Adalékok a magyar jogtudomány történetéhez” címmel írt munkájában ugyanis Pauler így méltatta a jogbölcsélet jelentőségét: „Jelen értekezésemet azon szívem mélyéből eredő óhajjal fejezem be, hogy a következő században is e tanszékről hangozzanak a társadalmi rend és szabadság alapigazságai, bátran, világosan s részrehajlatlanul, menten az iskolai fésznek bilincseitől éppúgy, mint a kornak szélsőségeitől és tévedéseitől. Óvja meg a Gondviselés nemesak jogbölcsészettünket, hanem egész nemzeti tudományunkat az okoskodás azon félszeg modorától, mely az alaposágot a homályossággal, a magasztosságot az érthetlenséggel, a

mélységet a dagályossággal azonosítja. Óvja meg nemzetünket azon álbölcsek befolyásától, kik nem tanítanak, hanem ámítanak, nem alkotnak, hanem rombolnak, nem világítanak, hanem gyűjtanak.” Hogy mennyire komolyan vette Vladár Pauler intelmeit, arra bizonyíték az 1936. évi Országos Felsőoktatásügyi Kongresszuson tartott előadása, amelyben a „Milyen legyen a jog tanítása az egyetemen az igazságszolgáltatás szempontjából” címen előadott gondolatai között Pauler tanításait is megidézte.

Diplomaszerzését követően néhány évi törvénytudományi bíraskodás után 1910-ben berendelték az Igazságügy-minisztérium magánjogi ügyosztályára. Itteni pályája megszakadt a háború kitörésekor. Ötven hónapig szolgált a boszniai, majd isonzói fronton, sebesüléséért kitüntetésben is részesült. A háború után visszakérült az Igazságügy-minisztériumba, ahol 48 évesen, 1929-ben a törvény-előkészítő osztály vezetője lett. Vonakodott elfogadni a kinevezést, mondván, hogy a büntetőjoghoz kevésbé ért, de minisztere, Zsitvay Tibor olyannyira ragaszkodott a döntéséhez, hogy átmenetileg inkább szétválasztotta a törvény-előkészítő osztályt büntető és magánjogi területekre.

1939-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Székfoglaló előadásának címe: „Tudományos munka-e a jogszabály-előkészítés?”. 1942-ben díszdoktorrá avatta a debreceni egyetem. A Corvin Társaság koszorús tagja, az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület elnöke volt.

1944. augusztus 29-től a Szálasi-puccsig, október 16-ig, a Lakatos-kormány igazságügy-minisztere, 49 napig. Szerepének utólagos megítélése éppen ezen időszakát kérdőjelezte meg, a legkülönbözőbb irányokból érkező vádakkal.

Tagadhatatlan, hogy a két világháború közötti korszak a fajelvű gondolkodás és politizáció előbb rejtettebb, később egyre nyíltabb vonásaival terhelt. A téma kutatói 1920 és 1942 között 22 zsidótörvény valamint 367 zsidó tárgyú rendeletet tartanak számon. Ebből a Lakatos-kormány időszakára öt ilyen jellegű kormányrendelet jutott²⁶¹. Ebből a tényből, illetve a korszak egészének sommás megítéléséből indulhatott ki 2000-ben az akkori Igazságügyi Minisztérium, amikor a többek által kezdeményezett Vladár-megemlékezést a következő indokokkal hátrította el:

„A javaslatlalt kapcsolatban utalunk arra, hogy Vladár Gábor olyan időben töltött be igazságügyi beosztást, amikor a vezető munkakörben tevékenykedő államférfi nap, mint nap ki volt, ki lehetett téve olyan elhatározásoknak, vélemény-nyilvánításnak, amely a megemlékezés céljával esetleg merőben ellentétes lehet.

Álláspontunk szerint az említett kockázat kizárása és a megemlékezésre alkalmasság megállapíthatása indokolná e téren történeti kutatások megerősítő eredményét, ezek birtokában lehetne megalapozottan állást foglalni a megemlékezés tárgyában.”²⁶²

A Minisztérium által kíváncsún említett kutatásoknak közjogi vagy jogalkotástani szempontból egyik meglepő eredménye, hogy az ún. „zsidótörvények” gyakran nem is kerültek be az Igazságügy-minisztérium jogalkotási műhelyébe. A kormányzati, vagy belügyminisztériumi törvényelőkészítés, de még inkább a rendeletalkotás sokszor elkerülte az Igazságügy-minisztériumot, miközben a társtárca jogszabálytervezetei többnyire rendben beérkeztek véleményeztetésre.

²⁶¹ Székely Gábor (szerk.): *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945*. Polgár Kiadó, Bp., 1997. 7–8. o.; KARSAI László: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944*. Századok, 2004. 6. 141–144; LEBOVITS Imre: *Zsidótörvények – Zsidómentők*. Bp. Ex Libris, 2007.

²⁶² *Az Igazságügyi Minisztérium levele 2000. május 23.* In: Révész Béla (szerk.): *Vladár Gábor emlékkötet (1881–1972)*. Igazságügyi Minisztérium – Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. 2015. 135. o.

Alkotmánytani precizitása miatt érdemes felidézni Vladár Gábornak a törvényelőkészítés folyamatával kapcsolatos megállapításait:

„A gyakorlat szerint a minisztertanácsban tárgyalták meg a minisztériumnak ME. szám alatt kibocsátott rendeletek tervezetét. Alapos tárgyalásról természetesen csak akkor lehetett szó, amikor az egyes miniszterek már előzetes tájékoztatást kaptak a minisztertanácsban tárgyalás alá kerülő ügyekről. Fokozottan állt ez az igazságügy-miniszterről, mert a legtöbb esetben tőle vártak jogi szempontból hozzászólást. Szükségszerűen alakult ki tehát az a gyakorlat, hogy a társmiszterek a minisztertanács elé terjesztendő egyes fontosabb ügyeket, elsősorban a rendelettervezeteket, a törvényjavaslat-tervezeteket hozzászólás végett előre megküldték a minisztertársaiknak, elsősorban az igazságügy-miniszternek. Az igazságügy-minisztérium törvényelőkészítő ügyosztálya a tervezeteket megvizsgálta nemcsak jogszabály-szerkesztési, hanem érdemi helyesség és a fennálló jogrenddel való összehangolás szempontjából, s észrevételeit a miniszter elé terjesztette. Minthogy gyakran előfordult, hogy az igazságügy-miniszter észrevételei következtében a tervezetet további miniszterközi tárgyalásra utalták, ésszerűnek látszott, hogy a tervezeteket előzetesen miniszterközi tárgyalásokon beszéljék meg az érdekelt minisztériumok. Így lett az igazságügy-minisztérium törvényelőkészítő ügyosztálya az idők során afféle interminiszteriális szervvé. Vagy hozzánk jöttek át az érdekelt minisztériumok szakelőadói, vagy – különösen, ha a tárgyalásban az érdekelt miniszter személyesen is részt kívánt venni – mi mentünk át hozzájuk. Utóbb, különösen amikor a politikai és a gazdasági élet gyorsuló üteme a jogszabályalkotás területén is mind több dinamikát követelt, annyira leegyszerűsödött a jogszabályalkotás mechanizmusa, hogy előzetesen elkészített tervezet nélkül csupán a problémával jöttek, a tervezet az értekezlet együttes munkájaként jött létre. Nem egy ilyen értekezletünk magas színvonalú szellemi torna volt.” A háború időszakában azonban ez az interminiszteriális szerv akadozva kezdett működni, majd egyre ritkábbak lettek az törvényelőkészítő egyeztetések, végül pedig teljesen megszűntek.

A viszonylagos intézményi autonómiára, a Minisztérium szakmai álláspontjának önállóságára hozható fel az a példa is, amely során a Vladár Gábor vezette törvényelőkészítő osztály szigorú ellenvéleményt fogalmazott meg a Belügyminisztérium egyik benyújtott rendelettervezetével kapcsolatban. Keresztes-Fischer Ferenc²⁶³ belügyminiszter átiratában a rendőrhatalom felügyelet szigorítását kívánta elérni, annak korábbi végrehajtási módját és jogalapját módosítva. A „toloncházi őrizetek őrzési módjáról készült rendelettervezet tárgyában” készült igazságügy-minisztériumi állásfoglalást Vladár Gábor, a törvényelőkészítő ügyosztály vezetőjeként 1939. január 23-án véglegesítette. Fontosabb ellenvetéseik a következők voltak:

„A jogrendet alapjában rendítené meg, ha közigazgatási hatóság bűncselekménynek pusztá gyanúja alapján vagy enélkül is, egyoldalú jelentésekre támaszkodva, a védekezés és az ellenbizonyítás lehetősége nélkül önkényesen megfoszthatna bárkit – akár életfogytiglan is – szabadságától, vagy ezt a megfosztást éppoly önkényesen szüntethetné meg. Ez az alsófokú hatóságok és közegek tévedéseinek és visszaéléseinek nyitna tág teret, mint azt a külföldi példák bőven igazolják. [...]

Különösen alkalmas a büntető bíraskodás tekintélyének aláásására az, a gyakorlatban nem ritkán követett módszer, hogy azok kerülnek internálásra, akikkel szemben a királyi ügyészség bizonyítékok, vagy bűncselekmény hiánya miatt megszüntette a nyomozást,

²⁶³ Keresztes-Fischer Ferenc (1881 – 1948) 1931-től 1935-ig, majd 1938-tól 1944. március 22-ig volt belügyminiszter.

vagy elejtette a vádat avagy a bíróság hozott felmentő ítéletet, vagy megszüntető végzést, – továbbá azok, akik büntetésüket kitöltötték, vagy dologházból szabadultak. Ekként a rendőrhatalóság intézkedése tüntetően helyesbíti, kijavítja az igazságügyi hatóság rendelkezését. [...]

Végeredményképpen pedig mindez annak a kérdésnek felvetésére vezet: ha pusztán gyanú alapján bárkit minden alakiság nélkül, akár egész életére internálni lehet, mi szükség van egyáltalában a büntető bíróságok működésére és a szabályozott büntető eljárásra?”²⁶⁴

A már-már szabadelvűnek tekinthető igazságügy-minisztériumi bíráló – talán éppen ezért – eredménytelen maradt. A 760/1939. BM. sz. rendelet a tervezet változatlanul hagyása mellett látott napvilágot. A jogrendet veszélyeztető „hasznossága” azonban – meglepő módon – főként a II. világháború után bizonyosodott be. A Rákosi időszak internálási kampányát ugyanis az egyszer már jól bevált Keresztes-Fischer Ferenc-féle rendelet hatálybantartása mellett hajtotta végre az Államvédelmi Hatóság. Az már Vladár Gábor személyes tragédiájának a része, hogy az általa az „önkéntes szabadságmegfosztás” lehetősége miatt súlyosan kifogásolt rendeletet tizenkét évvel később a gyakorlatban éppen rá – rá is – alkalmazták, amikor 1951 július 4-én családjával együtt internálták.

De álljon itt egy további példa arra, hogy a rendszer, az intézmények és a szereplők ellentmondásos kapcsolatai milyen furcsa helyzeteket képesek produkálni a két háború közötti igazságügy-minisztériumban. Bibó István háború előtti tudományos munkásságáról szinte mindent tudunk. Ugyanakkor gyakorlatilag ismeretlen a „bürokrata” Bibó alakja, amikor hat éven keresztül az Igazságügy-minisztérium alkalmazásában dolgozott, sőt, Vladár Gábor minisztersége idején elnökségi titkárként ténykedett. Vladár Gábor iratait kutatva azonban az is kiderült, hogy Bibó István szinte kizárólagos referense volt azoknak a jogi szakvéleményeknek, amelyek valamilyen más tárcától, vagy éppen zsidó szervezetektől a zsidóság helyzetére vonatkozó kérdésként kerültek az Igazságügy-minisztériumba. Az eddig fellelhető dokumentumok tanúbizonysága szerint Bibó igyekezett a hatályos jogi normák értelmezésén túl akár a 19. századi liberális szabályozás elveit felhasználni a lehető legkorrektebb megoldás kialakítására.²⁶⁵ Ahogyan rejtve maradtak eddig Bibó minisztériumi munkásságának ezen vonatkozásai, úgy azt sem sejthetjük, ekkor szerzett tapasztalatai milyen hatással lehettek a négy évvel később megjelent, „Zsidókérdés Magyarországon 1944 után” című nagy munkájára.

Alkotáslelektani feladat is lehetne az elmélet és a praxis, a gyakorló jogász és a teoretikus gondolkodó viszonyának a felfejtése. Maga Bibó ha akkori helyzetére nem is tért ki, mégis elvi jelentőségű a minisztériummal kapcsolatos megállapítása: „A magyar közigazgatásnak, a magyar hivatalnoki karnak nem vitásan volt egy európai fele is, melynek jogtiszteltele, szakszerűsége és lelkiismeretessége élesen és világosan különbözött a magyar közigazgatás hatalmaskodó, dilettáns, emberi méltóságot nem tisztelő másik felétől. A magyar közigazgatásnak és hivatalnokságnak e jobbik része a zsidótörvények korszakában a zsidótörvények alkalmazását igyekezett a jogrend, a jogbiztonság keretei között tartani, s abban az időben valóban ez volt a legokosabb és leghelyesebb, amit tehetett.”²⁶⁶

²⁶⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) K. 578. 122011. 80. cs

²⁶⁵ Ilyen például: Zsidó-keresztény vegyes házasságok áttérésének időpontja. 1944. október 2. MNL OL IM K. 579- Általános iratok 1867–1944. 81. cs. 205.675/1944.

²⁶⁶ Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: Válogatott tanulmányok II. 1945-1949. Magvető, Bp., 1986. 637. o.

Mintha ez utóbbi gondolatra reflektálnának Vladár Gábornak az igazságügyi minisztériumra érvényesnek tekintett maximái: „A minisztérium, különösen az igazságügy-minisztérium nem szegődhetik el semmiféle politikai párthoz vagy pártpolitikához, politikai pártok felett kell állnia. Minden ügyintézésénél az egyetemes nemzeti érdekeket, az abszolút lényegét, törvényeset, igazságosat kell keresnie. A minisztériumnak van tradicionális és állandóan megújuló szelleme, ez aktivizálta a demokratikus eszme érvényesítését mind a jog fejlesztésében, mind az ügyek intézésében. Eszméket elfogadhatunk, de pártpolitika szolgálatba nem állhatunk.”

A háború után könnyen kerülhetett volna népbíróság elé Vladár Gábor, mint aki – ahogyan a jogszabály fogalmazott – „a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozója, illetve részese volt”. Vezető minisztériumi posztján, még inkább miniszterségnél kevesebért is járt már a megtorlás. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság álláspontja szerint viszont a szövetségesekkel kapcsolatot kereső Kállay és Lakatos kormány tagjai – éppen ezért – nem tekinthetők háborús bűnösnek. Akadhatott volna azonban egy további alkalom is Vladár felelősségre-vonásának megindítására, ha esetleg egy túlbuzgó népügyész ennek után járt volna. Vladár Gábornak ugyanis két munkája is szerepel az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak „a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről” 1945. február 26-án kiadott 530/1945. M. E. számú rendelete könyvjegyzékében. Az egyik Csánk Bélának a „Jogászai hivatások a harmadik birodalomban” címmel 1941-ben megjelent munkája, illetve az ehhez Vladár által írt bevezetője, a másik kötet pedig a Keresztény Nemzeti Liga nemzetpolitikai estjén elhangzott előadásokat közlő „Virraszt a magyar lélek” című kötet. Az előbbi esetben Vladár Gábor minisztériumi kollégája németországi tanulmányútja nyomán írta meg az ominózus 113 oldalas könyvét, amelyet a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi kara adott ki. (Ugyanitt tőle korábban az „Adalékok az angol törvénykezési joghoz” című munkája is megjelent.) A könyv előszavának megírására Vladár Gábor készséggel vállalkozott. Annál is inkább, mivel többszöri németországi utazásai, no meg az általa folyamatosan olvasott „Akademie für Deutsches Recht” folyóirat nyomán világos volt számára, hogy a nemzeti szocialista jogfejlődés lelkes üdvözlése mellett még mindig nagy táborral rendelkeznek a pandektákban gyökerező jog mellett elkötelezett jogtudósok.

Bevezető tanulmányában Vladár is a nemzeti szocialista jogalakulás forradalmi jellegéből indult ki. Hans Frankot idézte: „A nemzeti szocialista forradalom kezdettől fogva a jog forradalma”.²⁶⁷ Vladár azonban ehhez hozzátette: „Minden forradalmi jelenségnek túlzásai vannak. Forradalom csak ellenállhatatlan erővel érhet el eredményeket, ehhez hatalmas nekirohanás kell, a nagy lendületet pedig mozgásában mérsékelni nem lehet. A forradalmi módszerből folyó túlzások azonban – amint a lendület lassul – leválnak vagy elsenyvednek. Hiba volna, tehát az átalakulás minden mozzanatát úgy ítélni, mintha az az új jogrendszer szükségképen velejárója, alkotórésze volna.”

„Hiba lenne az is – teszi hozzá –, ha a birodalom kialakuló jogának értékelésében az ideológiai szemléletnek akár a nemzeti szocialista, akár az ellenlábás eszmékből kiindulva túlságos teret engednénk”. Végül pedig a változás és a haladás értékszempontjainak különbözőségére hívta fel a figyelmet: „Amint az egyes embernek élete nem egyéb, mint életviszonyainak állandó hozzáigazítása a maga, a világ, valamint kettőjük viszonyának változásaihoz, akként a nemzet élete sem más, mint állandó hozzáigazodás a benne és a kívülre végbemenő, valamint a külső világhoz való viszonyában beállott változásokhoz. A változásokhoz való pusztá hozzáigazodás egymagában azonban még nem ’fejlődés’.

²⁶⁷ *Die Aufgabe des Rechts. Ein Rückblick auf das Jahr 1937.* Zeitschr. der Akademie f. deutsch. R. 1938. Heft 1.

Fejlődéssé azzal válik, ha értékeléssel jár együtt, vagyis ha együtt jár annak vizsgálásával, hogy a változás irányában való haladás a nemzet szempontjából értékes-e. Nem lenne helyesebb-e a változás elhárítása, amennyiben ez lehetséges, vagy az ellenálló tényezők kifejlesztése vagy legalább egyelőre a közömbösítése? (...). A célnak, a formának és az eredménynek állandóan szem előtt tartott vizsgálata, a változásokra reagálás irányának, mikéntjének és mértékének tudatos meghatározása, ez a nemes értelemben vett fejlődés.”

A másik, a „Virraszt a magyar lélek” című kötettel kapcsolatban viszont 1945 május elején Vladár Gábor megírta az Andrassy út hatvanat is. „Az egyik alkalommal Timár őrnagy hallgatott ki. Ez az egy volt értelmes kihallgatás, a másik kettő össze-vissza zavaros kérdések tömege, minden rendszer, tervszerűség nélkül, sokszor a nevetségesség határán. Timár őrnagy a Keresztény Nemzeti Liga szervezete és működése iránt érdeklődött. Közöltem vele, hogy én csak a Liga klubszerű összejöveteleire jártam el, ahol közérdekű, időszzerű kérdésekről vitáztunk, a Liga belső életében azonban nem vettem részt. Tovább nem faggatott. Fiókjából elővette a különlenyomatát annak a négy előadásnak, amelyet a Liga az 1943. évben 'Virraszt a magyar lélek' címmel rendezett a Vigadó nagytermében (és még a rádió is elő adásban közvetítette). Alaposságára vall, hogy mind a négy előadást elolvasta, sőt, az enyémről úgy nyilatkozott, hogy az, abban az időben merész állásfoglalás volt a fasiszta rendszerek ellen. Nem akartam helyesbíteni megállapítását azzal, hogy előadásom nemcsak a jobboldali, hanem bármily egyéb diktatórikus rendszer befolyása ellen kívánt tiltakozni.”

1945 után immár nyugdíjasként aktív tevékenységet fejtett ki az evangélikus egyházban, főleg egyházi jogi kérdésekben. 1947 novemberében lett a bányai egyházkerület felügyelője, de 1948 szeptemberében politikai nyomásra már lemondásra kényszerült. Ennek körülményeire Boleratzky Loránd, aki atyai jóbarátjaként tisztelte Vladár Gábort²⁶⁸ a következőképpen emlékezett vissza: „Az államhatalommal folytatott tárgyalások során Vladár Gábornak jutott az a nem könnyű feladat, hogy az egyház álláspontját írásba foglalja. Amikor Ordass Lajos, és Szabó József püspökökkel együtt Rákosival tárgyaltak, Rákosi kijelentette, hogy »nem ellentámadást, hanem lojális magatartás vár és ilyen irányba történő megnyilatkozást«. Rákosi egyúttal követelte, hogy az egyház felsőbb laikus vezetői mondjanak le, mert csak ebben az esetben számíthatnak állami támogatásra.”²⁶⁹

Azt viszont nem tartotta fontosnak az új hatalom figyelembe venni, hogy Vladár Gábor vezette azokat a tárgyalásokat, amelyek eredményeként a német fogságba került magyar politikusokat átadták a magyar hatóságoknak. A német megszállást követően ugyanis több magyar politikus is – a leghíresebb közülük talán Bajcsy-Zsilinszky Endre – letartóztatott a német politikai rendőrség²⁷⁰. Lakatos Géza miniszterelnöki expozéjában elmondta, hogy mindent megtesznek ezek kiszabadítására. Végül a Lakatos-kormány és a német kormány között – a Vladár Gábor vezette hosszas egyeztetéseket követően – 1944. október 8-án

²⁶⁸ Boleratzky Lóránd (1920-) jogi tanulmányait a miskolci evangélikus jogakadémián végezte, majd ugyanitt tanárrá választották. A jogakadémiák megszüntetése után átmenetileg a budapesti egyetem nemzetközi jogi tanszékére kapott beosztást, onnan politikai okokból elbocsátották. Többször fizikai munkát kellett vállalnia és csak 1956 után tudott ügyvédi bejegyzést szerezni. Atyai jóbarátjaként tisztelheti Vladár Gábort. Az Igazságügyi Minisztérium 2015-ben Vladár Gábor díjat alapított, amelyet első ízben Boleratzky Lorándnak ítéltek oda Vladár Gábor emlékének fāradhatatlan āpolásāért.

²⁶⁹ BOLERATZKY Lóránd: *Életfarmálók*. FÉBÉ, Bp. 2007. 2007. 61. p.

²⁷⁰ IZSÁK Lajos: *Polgári csoportok a nemzeti ellenállásban*. In: M. Kiss Sāndor (szerk.): Magyarország, 1944. Fejezetek az ellenállás tōrtēnetēbōl. Nemzeti Tankōnyvkiadō, Bp. 1994. 246–257. o.

megállapodás jött létre „a német birodalmi kormány szervei által letartóztatott magyar politikai személyiségek visszaadását illetően”.

Lupkovics György az igazságügy-minisztérium nemzetközi jogügyi osztálya vezetőjének feljegyzése szerint: „Vladár Gábor igazságügy-miniszter úr ő nagyméltósága a mai napon [1944. október 9-én] magához hivatott és közölte velem, hogy a magyar és a német kormány között a csatolt jegyzék alapján, megállapodás jött létre a német birodalmi kormány szervei által letartóztatott magyar politikai személyiségek visszaadását illetően. Ennek a megállapodásnak értelmében a német szervek át fogják adni nekünk a pestvidéki kir. törvényszék fogházában fogvatartott politikai személyiségeket, vagyis felsőházi tagokat és képviselőket (Baranyai Lipót, Laky Dezsőt, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Huszár Aladárt, Makkay Jánost és Nagy Ferencet és esetleg még másokat), másrészt egyes olyan politikai személyiségeket is, akik Németországban Mauthausenban vannak fogva (Csekonits Iván, gróf Apponyi György, Fellner Frigyes, Keresztes-Fischer Ferenc, Keresztes-Fischer Lajos, gróf Sigray Antal, Rassay Károly, Somogyváry Gyula és ifj. Tildy Zoltán internáltakat).

Tildy Zoltán pedig így emlékezett vissza szabadulásuk történetére: „Egy nap – nem tudom pontosan a dátumot, október eleje lehetett – beszéltek a cellámba, hogy ami kis holmim van, pakoljam össze és jöjjenek. El voltam készülve a legrosszabbra is. A legrosszabb tudniillik azt jelentette, hogy visznek valamelyik német koncentrációs táborba, ahogy a hónapok során nagyon sokan tunk el így közülünk. Követtem a német őrt le, az épület földszintje felé, ott már összetalálkoztam Bajcsy-Zsilinszky Endrével és másokkal, és ott fogadott bennünket egy nagyon barátságos magyar. Bemutatkozott: Vladár Gábor volt, a Lakatos-kormány igazságügyi minisztere. Közölte velünk, hogy a Fő utcai fogházból elszállítanak bennünket a Gyűjtőfogházba. Az volt a németek kikötése, hogy szabadon nem engedhetnek bennünket, de a magyar hatóságok vizsgálhatják ki az ügyünket.”²⁷¹

1950-ben azonban az állam – mint láttuk, Szabó Imre közrehatásával – mégis megvonta nyugdíját, csak a pilisi erdészetnél tudott fizikai munkát vállalnia. Történt ez annak ellenére, hogy a háborút követően – a szintén tragikus sorsú – Ries István igazságügy-miniszter 1945 augusztusában az igazoló eljárások során nyugdíjra jogosultságának megállapításakor a következő jellemzést állította ki Vladár Gáborról:

„Dr. Vladár Gábor hivatali jogelődömet magyar igazságügy-miniszterré 1944. évi augusztus hó 29. napján nevezték ki. Ugyanaznap esküt tett és állását elfoglalta. (Kinevezése tehát beleesik a felülvizsgálatra kijelölt időszakba²⁷².) Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy a vezetésem alatt álló igazságügy-minisztériumban szerzett hivatalos tudomásom szerint dr. Vladár Gábor, akit az 1910. évi december 31. napján rendelték be az igazságügy-minisztériumba törvényszéki jegyzői minőségben és aki ott megszakítás nélkül, igazságügy-miniszterré történt kinevezése előtt kúriai tanácselnöki minőségben, tehát 34 éven keresztül szolgált és 14 éven keresztül az igazságügy-minisztérium egyik legfontosabb ügyosztályának – a törvényelőkészítő ügyosztálynak – volt kiváló vezetője, hosszú közhivatali szolgálata idején mindenkor a legnagyobb szaktudásról, fáradhatatlan munkásságról és ernyedhetetlen szorgalomról tett tanúságot. Igazságügy-miniszterré történt kinevezése

²⁷¹ BOKOR Péter: *Halálos karácsony. Interjúmontázs a magyar ellenállási mozgalom regényéhez*. Népszabadság, 1992.12.23. 11. p.

²⁷² A közalkalmazás körében történt egyes kinevezések, előléptetések és áthelyezések hatályalanításáról szóló 1.160/1945. M.E. sz. rendelet 1. §-ának (2) bekezdése értelmében a közszoigálat körében az 1944. évi március 18. napja és az 1944. október hó 15. napja között történt kinevezéseket, előléptetéseket és áthelyezéseket hivatalból felül kellett vizsgálni.

nem politikai érdemek jutalmazásaképpen, hanem hosszú és kimagasló közszolgálati múltja betetőzésekként, megérdemelten történt.”²⁷³

1951-ben – immár 70 évesen – családjával együtt mégis kitelepítették a Szikszó és az északi határ között fekvő Tomorra. Csak a Nagy Imre-kormány amnesztia-rendelete után költözhettek ismét Biára, tíz évig lakott családjával a falutól távol fekvő prэшházban, a „Kutyahegyen”. Innen csak 1963-ban tudtak elköltözni, amikor visszakérülhettek Budapestre. Favágás közben egyik szemére megvakult, majd rövidesen másik szeme világát is elveszítette. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy „Visszaemlékezéseim” címmel, megírja félezer oldalas önéletrajzát²⁷⁴. 91 éves korában, 1972-ban halt meg.

Vladár Gábor államra vonatkozó nézetei nem jelennek meg átfogó érvennyel egységes műben. Munkái közül viszont számos tanulmányában foglalkozik teoretikus igényekkel az államiság kérdéseivel. Kiindulópontja – amint akadémiai székfoglaló előadásában is – mindig az volt, hogy az állam a jog alkotásában, tehát a jog által létezik. Ennek a jognak ugyan léteznek különféle civilizációs szintjei, de közös lényegük az államnak a joghoz kötöttsége. A jogalkotás előkészítésének viszont a valóság megismerésével kell kezdődnie. Ennek során akár arra a felismerésre is juthatunk, hogy az adott problémának nincs jogi megoldása. Ha viszont a jogot alkalmas eszköznek véljük arra, hogy a valóságon alakítsunk általa, akkor ezt a munkát rendkívüli, Vladár szerint tudományos igényességgel kell előkészíteni. Ennek során a jogász nem mindig talál már meglévő és felhasználható tudományos eredményeket más tudományterületekről. Ha nem talál, akkor neki kell elvégeznie a kutatást. Erre az ad alapot számára, hogy „a jog társadalmi jelenség, de nem különül el tőle tisztán – mint a tiszta jogtanban –, de bele sem olvad egészen – ahogyan a szociológiai jogtudomány hirdeti. A jognak ugyanis kellő autonómiával kell rendelkeznie ahhoz, hogy a társadalmi, gazdasági, politikai – egy szóval életviszonyokba – beavatkozhasson.”

Ezekhez a munkáihoz az alapot Vladár klasszikus görög-latin műveltsége és a nemzeti valamint az egyetemes erkölcsi követelményekhez való ragaszkodása jelentette. Leveleinek szerkesztése közben gyakran jelentkezett feladatként, hogy a Marcus Aureliustól vagy Ovidiustól származó hosszú, latin nyelvű idézeteit össze kellett vetni az eredeti szövegekkel. Hibátlanok voltak. Pedig ezek némelyikét 1952-ben az egyetlen, hat négyzetméteres tomori szobájukban írta, gyertyafény mellett.

De furcsa módon legfontosabb munkájának egy soha el nem készült monográfia ígért. Ries István igazságügy-miniszter nevéhez fűződik az az megbízás is, amelyet 1946 szeptemberében a minisztérium 1848-tól kezdődő történetének a megírására adott át a pesti jogi kar Közigazgatástudományi Intézete vezetőjének, Mártonffy Károlynak a két év múlva bekövetkezendő centenárium méltó megünneplése érdekében. A munka nagyságát felbecsülő első jelentés azonnal a szoros határidő miatt panaszkodott: A „vonatkozó levéltári anyag eddig kiértékelve és közzétéve, de még feltárva sem lett” – írta a bizottság. A tiszteletre méltó vállalkozás 1948-ban először megtorpant, majd végleg leállt és az újraindulása azóta is várat magára. De mindennek témánk szempontjából Vladár Gábornak egy 1952. februári levele miatt van fontossága. Kitelepítésük első évében írta ugyanis Boleratzky Lorándnak a következő fájdalmas sorokat:

„Különösen sajnálom a hivatali működéssel kapcsolatos levelezésem elvesztését, ami az alagsori szobában volt elhelyezve s mintegy 1000-1500 kötetnyi könyvvel, füzettel, folyóirattal együtt előttem ismeretlen sorsra jutott. Kedvenc tervem volt, hogy nyugdíjas

²⁷³ MNL OL XIX-E-1-b. 1945. 1. d. 7358/1945.

²⁷⁴ VLADÁR GÁBOR: *Visszaemlékezéseim*. Püski, Bp., 1997. 448 p.

időm békéjében megírom a minisztérium történetét 1848-tól kezdve, amiből az utolsó 34 évet, tehát a száz évek mintegy harmadrészét közvetlen élményként éltem át. A tervezett munka egyúttal alkalmat szolgáltathatott volna a száz év magyar jogéletének a tárgyalására jogpolitikai, jogtudományi és törvénykezési szempontokból egyaránt. Olyanféle mű volt a szemem előtt, mint amilyenben Eckhardt Ferenc a Pázmány egyetem jubileuma alkalmából megírta a jogi kar történetét²⁷⁵. Pompás munka, ha még nem ismernéd, olvasd el. Ugyanilyen természetű kitűnő munka Pauler Tivadar könyve is: *Adalékok a magyar jogtudomány fejlődéséből*²⁷⁶ – ezt is figyelmedbe ajánlom. Az események alakulása természetesen keresztül húzta terveimet.²⁷⁷

Azzal, hogy Vladár Gábor terveit az események egész életén át újból és újból keresztül húzták, élete alkonyán írt visszaemlékezéseiben is számot vetett. „Az idők mozgalmasságának a jele, hogy többször kellett újra kezdeni életünket. Az ostrom után az 1945. évben a szó szoros értelmében újra kellett építenünk a romokból nemcsak otthonunkat, családi tűzhelyünket, hanem a gyökeresen megváltozott körülmények között is lehetséges létezését. Alighogy ebbe beleéltük magunkat, az 1951-es évben megint új életet kellett kezdenünk új tartalommal vagy helyesebben tartalom nélkül új életformában a tomori száműzetésben, s az 1953-dik évben megint új életet kezdtünk, most már harmadszor, a Kutyahegyi prérházban. Minden új életkezdés természetesen sok gonddal, munkával, küzdelemmel megy végbe...”²⁷⁸ Titkosszolgálati megfigyelése tulajdonképpen haláláig tartott, még akkor is, amikor hajlott kora és egészségi állapota már alig engedte meg neki közösségi kapcsolatainak ápolását.

Vladár Gábor sorsa, munkássága, szerepei, nézetei, életének történeti háttere az újabb és újabb források segítségével megannyi feltáratlan kutatási irányt jelölnek ki. Joggal állapítja meg Mirák Katalin, hogy az igazi munka még csak most kezdődik meg: „Önéletrajzán tájékozódva és a napjainkban sorra előkerülő – minisztériumi, politikai rendőrségi, egyházkormányzati – dokumentumok alapján jó esélyünk van egy, a pártállami időszakbelihez képest teljesebb és valóságosabb Vladár-kép kialakítására.”²⁷⁹

²⁷⁵ ECKHART Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935* (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története II. köt.) Az egyetem 300 éves fennállása alkalmából kiadja a Pázmány Péter Tudományegyetem, Bp. 1936.

²⁷⁶ PAULER Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Bp., 1878.

²⁷⁷ *A levél kelte: Tomor, 1952. február 25.* in: RÉVÉSZ, 2015. 57–59. p.

²⁷⁸ VLADÁR, i. m. 384. o.

²⁷⁹ MIRÁK Katalin: *Emlékezzünk? Emlékezzünk Vladár Gáborra!* Keresztény Igazság 2016. 109. sz. 28. o.

A SZINOPTIKUS JOGTAN DISSZIDENS PROFESSZORA – HORVÁTH BARNA

1. A „szegedi iskola” megjelölést – amint ez Szabadfalvi József kutatásaiból ismert –, maga Horváth Barna adta az itteni jogi karon formálódott tanítványai kutatói körének.²⁸⁰ Ugyanakkor az ide sorolt Szabó József és Solt Kornél a korábban még Szegeden oktató Moór Gyula mentorálása mellett kezdték el tudományos pályafutásukat és – amint a későbbiekben látni fogjuk – sajátos szerepet játszott ebben a körben Bolgár Vera. Rajtuk kívül Bibó István, Vas Tibor, Losonczy István tartozott ehhez a „nagy generációhoz” A magam részéről – legalábbis tiszteletbeli szegediként – mindenképpen ide sorolhatónak vélem Alfred Verdroß-Drossbergert. A bécsi nemzetközi jogi iskola megalapítója szinte kezdettől – főként a Moór Gyulával és Horváth Barnával fennálló jó kapcsolatainak keresztül – kezdettől fogva támogatta a fiatal szegedi jogtudósokat, elsőként a bécsi Collégium Hungaricumban töltött ösztöndíjas időszakuk alatt. Később az Európai Emberi Jogi Bíróságon közel húsz évig tartó bíraskodása alatt is szívesen közölte az itthon éppen szilenciumra kényszerült Bibó István, Szabó József írásait, meghívta egyetemére az Amerikában méltatlanul háttérbe szorult Horváth Barnát. Ma már aligha megfeythető talány, hogy – némi szerény viszonzásul – Szabó József miként tudta 1967-ben „becsempészni” saját fordításában Verdroß tanulmányát a rendszer iránti elkötelezettségéről ismert Antalffy György²⁸¹ szerkesztette jogelméleti szemelvénygyűjteménybe, Sztucska, Pasukanisz és Visinszkij mellé.²⁸² Mindesetre Verdroßnak a „szegedi iskolához”, annak képviselőihez kapcsolódó közel fél évszázados viszonyának feltárása mindmáig adóssága a hazai jogtudomány-történeti kutatásoknak.

Ami a „Szegedi Iskola” céljait illeti, azt talán éppen Horváth Barna egy Bibó Istvánnak 1942-ben írt levele nyomán ismerhetjük meg a leghitelesebben: „a mi tudományos munkaközösségünket mint az emberi kapcsolatoknak sajátos, sőt egyszeri példáját kell felfognunk. Büszkén és féltékenyen kell őrködnünk azon, hogy merész kezdeti lendülete meg ne törjön. Bármennyi az akadály, nagy és merész terveknek kellene legalább forgatnunk és találkozásainkat ritka alkalmakként felfognunk olyan témák megbeszélésére, amelyekkel előrevihetjük a tudományt. Mert csakis ezért vagyunk, vagy legalább csakis ezért vagyunk azok, akik vagyunk. Nagy és komoly tudományos terveknek legalább érlelődnie kell eszmecseréinken. És nem szabad elveszteni az eleven kapcsolatot a filozófia igazi nagy kérdéseivel”.²⁸³

²⁸⁰ A „szegedi iskola” kialakulásáról és történetéről: SZABADFALVI JÓZSEF: *Bibó István és a szegedi iskola*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 125–152. p.

²⁸¹ RÉVÉSZ Béla: *A szocialista állam és professzora. Szélgjegyzetek Antalffy György portréjához*. Jogelméleti Szemle, 2003. 4. <http://jesz.ajk.elte.hu/revesz16.html> (letöltés: 2017. 02. 13.)

²⁸² VERDROSS, A.: *Die Würde des Menschen in der abendländischen Rechtsphilosophie*. (részletek) Ember és állam; Emberi méltóság és az állam viszonyának kérdései a politikai, jogi gondolkodók nézeteiben és annak realizálódása különböző okmányokban; Az emberi méltóságot biztosító jogok megelőzik a pozitív jogot. In: Antalffy György – Papp Ignác (szerk.): *Szemelvények állam és jogelméleti szerzők műveiből I.* Tankönyvkiadó, Bp., 1967. 235–246. p.

²⁸³ *Horváth Barna – Bibó Istvánnak. Kolozsvár 1942. december 13.* In: Bibó István: 1911–1979. Életút dokumen-

Horvát Barna életútjából három metszéspontot nagyítunk fel. A sikeres munka nem túl sokáig tartó periódusának néhány mozzanatát, az ország elhagyásának történetét, végül az óceányi távolság ellenére a levelezésében megőrzött barátságok emlékét.

Horváth Barna 1896. augusztus 25-én született Budapesten, köztisztviselői családból. 1914 őszén kezdte meg tanulmányait a budapesti egyetem jogi karán, 1915 májusában bevonult a tüzérséghez. 1918-ban folytatta egyetemi tanulmányait majd 1920 márciusában megszerezte a jogi doktorátust. A Kincstárügyi Joghivatalba került, ahol közigazgatási ügyekkel foglalkozott. Akadémiai pályamunkáira Moór Gyula is felfigyelt és ekkoriban aktívan egyengette Horváth Barna korai tudományos pályáját. 1925-ben a szegedi egyetemen a jogfilozófia, míg 1926-ban a budapesti egyetemen az etika tárgy magántanára címet nyerte el. 1927–1928-ban másfél évet töltött a bécsi Collegium Hungaricumban, majd 1929-ben Kelsen ajánlólevelével érkezett Londonba Harold Laskihoz. „1929 első napjainak egyikén, igen kemény tében indultam Londonba – írta visszaemlékezéseiben. Moór professzort időközben kinevezték Budapestre, de még egy szemesztert Szegeden akart maradni. Ez alatt az egy szemeszter alatt keresztülvitte az én kinevezésemet Szegedre. 1929. július 7-ével kineveztek a jogfilozófia professzorának a szegedi egyetemre. A jogi kar egyhangúlag hívott meg.”²⁸⁴ 1940 és 1945 között a Kolozsvárra költözött egyetem jogbölcselettanára volt. A háborút követően aktívan politizált: a Polgári Demokrata Párt országgyűlési képviselőjeként ő fogalmazta a párt programját. 1945-ben az MTA levelező tagjává választották²⁸⁵. Székfoglaló előadásán Harold Laski munkásságával foglalkozott. 1949 őszén, mivel nem kapta meg a Moór Gyula 1949-es „félreállításával”²⁸⁶ megüresedett budapesti jogfilozófiai tanszéket, továbbá visszaminősítették az MTA tanácskozó tagjának, emigrált az Amerikai Egyesült Államokba. 1950–1956 között politikatudományt, jogelméletet és nemzetközi jogot tanított a New York-i New School for Social Research-ön mint vendégprofesszor. 1957-től az Amerika Hangja magyar osztályán dolgozott. A korábbiakhoz hasonló jelentős művek azonban az emigrációban már nem születtek. 1973-ban súlyos betegség következtében halt meg 69 éves korában.

Ha közös érintkezési pontokat keresünk a „Szegedi Iskola” többi tagjai és Horváth Barna szerteágazó életpályájában, sajnos kevésbé az alkotó együttműködést sikerei ötlenek szemünkbe, hanem sokkal inkább a megpróbáltatások időszakában egymásnak nyújtott – nemritkán csak erkölcsi és szellemi támogatásra szorítkozott – példáit láthatjuk.

2. Szabó József visszaemlékezése szerint Horváth Barna Moór Gyula távozása után került az egyetemre, amikor ő már végzett jogászként távozott onnan. Így Horváth Barnával formálisan nem is alakulhatott ki „mester – tanítvány” viszony, munkatársként viszont csak akkor ismerkedtek össze, hogy amikor a Bécsben töltött két ösztöndíjas szemeszterét követően hazajött, és ekkor már a Horváth Barna volt a jogbölcseleti tanszék vezetője. Egyszerre nevezték ki gyakornoknak Buza László mellé a nemzetközi jogi és a Horváth mellé a jogbölcseleti tanszékre. Ekkor találkoztak először, amit kezdetben furcsának, sőt

tumokban (vál., összeáll. Huszár Tibor; szerk. Litván György, S. Varga Katalin). Osiris-Századvég – 1956-os Intézet, Bp. 1995. 197. p.

²⁸⁴ HORVÁTH Barna: *Forradalom és alkotmány* (Önéletrajz 1944–45-től). ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete, Bp., 1993. 71. p.

²⁸⁵ MTA Tagajánlások 1945-ben. Bp., 1945. Kéziratul. 19–20. p.

²⁸⁶ SZABADFALVI József: „A napi politika rontó viharai”. Moór Gyula közéleti-politikai szerepvállalása az 1930-as és 1940-es években. In: uő.: *Múltunk öröksége. Elmélettörténeti perspektívák*. Gondolat Kiadó, Bp., 2016. 122. p.

kínosnak is érzett, hiszen ő egy korábbi professzor tanítványa volt, ráadásul éppen ekkoriban kezdett elmérgesedni a viszony Horváth Barna és Moór Gyula között is. Azonban amikor Szabó Józsefet kinevezték Budapestre a Pénzügyminisztériumba, egyáltalán nem szűnt meg a kapcsolata Horváth Barnával, sőt, ekkoriban erősödött meg az elhatározása, hogy a nemzetközi jognál jobban kell a jogfilozófiával foglalkoznia. Mindenesetre Szabó József szerint a szegedi jogbölcseleti tanszéken azzal indult meg a forradalmi átalakulás, amikor bár Horváth Barna bizonyos szempontban akceptálta ugyan Moór Gyula nézeteit, mégis a német filozófiai alapokról egészében az angol filozófiára helyezte át a hangsúlyt.²⁸⁷

Hasonlóképpen vélekedett Bibó István is: „Horváth Barna nyugat-európai típusú tudós volt, Bécsben és Angliában járt előzőleg, mielőtt professzor lett volna, Bécsben Kelsent hallgatta, aki egy hallatlan szép, de kissé formalista, normatív logikai épületnek volt a felépítője. Angliában ellenben Harold Laski tanítványa lett, aki a munkáspárt balszárnyának volt az ideológusa. Horváth Barnának volt egy finoman prezentált, semmiképpen sem harcos, liberális anarchista álláspontja, és ebben a liberális angol szocialistákhoz állott közel. Ugyanakkora a tudományt szenvedélyesen komolyan vevő, igazi jóféle európai értelmiségi jelenség volt.”²⁸⁸

A „szegedi iskola” a harmincas évek közepétől kezdett egyre kevésbé Szegedhez, mint földrajzi helyhez kötödni. „Bibó maga is Pesten volt alkalmazásban az Igazságügyi Minisztériumban. Horváth – írta Szabó József – Szegeden lakott, de megtartotta pesti lakását is, már csak a Magyar Tudományos Akadémiával való kapcsolata miatt is, amelynek később tagja lett, és a sokkal gazdagabb fővárosi, parlamenti és egyetemi könyvtárak használata végett is, amelyeket mindhárman bőven igénybe vettünk. Az igazi összetartó erőt számunkra Horváth Barna jelentette, aki hetenként feljárt, s maga is igényelte, hogy hárman összetartsunk. Vagy Horváth lakásán találkoztunk²⁸⁹, vagy, még gyakrabban, budai kávéházakban.”²⁹⁰

²⁸⁷ NAGY J. Endre: *Szabó József életinterjú*. In: Révész Béla (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014. 131. p.

²⁸⁸ HUSZÁR Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Kolonel, Bp., 1989. 216. p.

²⁸⁹ Horváth Barna a XI. kerület Budafoki u. 17. sz. II. emelet 2. számú lakásba költözött.

²⁹⁰ SZABÓ József: *Negyven év. Egy professzor útja az önkényuralom alatt*. In: uő.: *Ki a a káoszról, vissza Európába*. Kráter, Bp., 1993. 19. p.

6. Jelentés a Gorove-jutalomról.

Dr. Horváth Barna «Az erkölcsi norma természete. Budapest, 1926.» c. munkájával ama megbízatásnak teljes mértékben eleget tett, melyet a M. Tud. Akadémiától nyert a LXXXV. nagygyűlésen (I. Akadémiai Értesítő XXXVI. k. 426—429. füzet, 191. I., VII. alatt). Bírálatunkat, melyet a bemutatott részről előterjesztettünk (U. o. 172—175. l.), mindenképen igazolta az immár egész terjedelmében benyújtott mű.

A teljes szöveg még jobban kidomborítja azt az éleselméjű boncolást és kritikát, melyet szerzőnk nálunk már megállapítottunk. Mesteri módon fejti ki például a *homolog-* s a *heterolog-érvény* új fogalmait, az értékvilág *quantitativ* és *qualitativ* tagoltságát, az «érték», a «kell» és a «norma» különbségét. Meggyőzően mutat rá az «érdem» fogalmának mibenlétére és létjogosultságára a «kötelesség» mellett; a «norma» fogalmának elemzése különösen sikerült. Szerző kritikai fejtegetései is sikerültek s számos ethikai problémára vetnek új fényt.

Szerző mindenképen beváltotta a korábbi bírálatunkban kifejtett reménységünket s így kész művét méltónak ítéljük a pályadíjra.

Pauler Ákos

r. tag.

Kornis Gyula

I. tag.

Akadémiai Értesítő 1927.

A Kolozsvárra költözött szegedi jogi karra 1941-től már gyakran utaznak közösen. Szabó József 1941-ben habilitált jogbölcseletről. Véleményes jelentésében Horváth Barna máltatta²⁹¹, Szabó József viszont gyakori recenzense az újabb és újabb Horváth Barna-könyveknek. Ezek sorában terjedelmes összefoglalót közöl a „Cobden” folyóirat hasábjain a híres, 1937-ben megjelent „A jogelmélet vázlata” c. kötetről is. Értelmezése szerint a tény és az érték – vagy ahogyan olykor említi: „a lét és az érvény” kapcsolata nem két-, hanem, háromtagú, hiszen az ismeret két tárgya közé harmadikként »teremtőleg« beékelődik az ezeket összekapcsolódásukban megismerő alany”. Ezért a jog sem lehet merő tényből és merő értékből összegyúrt ismerettárgy, hanem csak értékes tények (jogesetek) és pozitív értékek (jogtételek) gondolati kapcsolata. A jog normáknak és tényeknek – melyek, logikai ellentét lévén közöttük, egyetlen ismerettárggyá nem egyesíthetők – bizonyos szkéma szerint folytonos kölcsönös egymásra-vonatkoztatásban álló szemléletmód, s ennek társadalmi objektivációja. Íme, az egybevető (szinoptikus) módszer alapgondolata, amelynek szellemfinomságú száalai a munka egész nagyszabású szerkezetét összetartja, s a szerző szerint is elmélete első csírájául tekinthetők. Szabó József egyenesen „forradalmi gondolatnak” tartja a szinopszist. „Az a kritikai szellem, amelynek ez a gondolat is egyik jelentős terméke, jellemzi ezt a munkát, amely elég bátor bevállani azt, hogy nem olyasmi mondanivalója van, amiben a szerző vakon hinne, hanem csak olyan, amiben aránylag még a legkevésbé kételkedik. Bár ekként sorai mintegy »egyetlen szkeptikus zárójelbe« téve jelennek meg előttünk, mégis többre tanítanak, mint hosszú éveknek határozottabb igényével fellépő jogelméleti irodalma e munka előtt. Mert elégett eszményeknek és megfagyott dogmáknak

²⁹¹ Dr. Horváth Barna ny. r. tanár: Véleményes jelentés Dr. Szabó József kir. bírósági jegyző úrnak a jogbölcseletről magántanárárá képesítése végett bemutatott dolgozatairól. In: Beszámoló a Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1941. tanévi működéséről. Kolozsvár 1941. 36. p.

áhitatos legyezgetése helyett megtanítottak bennünket kételkedni ezekben. (S a gondolkodás: kételkedés.)”²⁹²

Az 1939-ben megjelent „A közvélemény ellenőrzése” könyv jelezte, hogy Horváth Barna mekkora jelentőséget tulajdonít a közvélemény elméleti igényű megalapozásának, megismerésének. Hiszen „nem tudunk megállapodni magunkkal, mit is tegyünk vele tulajdonképpen. Irányítsuk? Igazgassuk? Vezessük? Gondozzuk? Kutassuk? Szolgáljuk?” A kérdések természetesen nem egyszerűen elméleti vonatkozásaik miatt érdekesek, hanem a propagandának a II. világháború alatt megnövekedett jelentősége és technikájában, tartalmában alapvetően megváltozott természete miatt is.

A félreértések eloszlatására Horvát Barna leszögezi: amikor az közvélemény ellenőrzéséről beszél, ezen a közvélemény megismerését és bizonyos tervszerű képzését vagy alakítását érti, amelyet élesen meg kíván különböztetni „a közvélemény diktálásától vagy oktrojálásától”. Szabó József recenziója ehhez hozzáteszi: a megismerés nem is olyan könnyű dolog, mint első látásra hinnénk. „A közvélemény ugyanis olyasmi szerepet tölt be a társadalomban élő ember számára, mint az egészség vagy a levegő: úgyszólván csak akkor szerzünk róla tudomást, ha megváltozott”. Horváth Barna egyik legfontosabb „gyakorlati megjegyzésének” tekinti a értesültség hiányára vonatkozó megállapítását: ez az, ami „a szélsőségeknek és idegen közvélemények vonzásának a legtagabb teret nyújtja. Ezért nem pótolhatja az értesültséget a mesterségesen propagált közvélemény, ami az ellenkező propaganda csapásai alatt úgy ledőlhet, mint a gyökerek nélküli fa”.²⁹³

Itt érdemes megemlíteni, hogy ezzel kapcsolatban Szabó Imre elhíresült „Burzsoá jogbölcselet...” könyvében így összegezte hosszadalmas bírálatát: „Horváth Barna jogfilozófiája a burzsoá jogbölcselet fokozódó züllését és bomlását példázza, a burzsoá jogbölcseletnek azt az imperialista stádiumát, amelyben az abszurdításuknál fogva nagyrészt tudományos cáfolatra sem szoruló tételek cinizmussal, tudományos felelőtlenséggel, szenzációhajhászással párosulnak. *Elég itt egyebek között a közvéleménykutatással kapcsolatos egyetemi kísérletezéseire utalni s ezzel összefüggésben arra az álláspontjára, amely szerint a közvéleménykutatás »forradalmasítja a közösségi akaratképzés technikáját«.* A közvéleménykutatás tehát magyarul mondván nem megállapítja, hanem alakítani – értsd: félrevezetni – van hivatva a közvéleményt, ahogyan az Amerikában történt és történik.”²⁹⁴

3. A háborút követően a gyorsan reakciónak minősített polgári értelmiségi csoportok kiszorítása közepette menetelt az ország a proletárdiktatúra felé. Jászi Oszkár külföldről üzent haza abbéli meggyőződését, hogy az egyre inkább veszélyeztetett értelmiségieket Magyarország „legfőbb és megőrzendő szellemi értékei” között kell számon tartani.²⁹⁵ Közülük Horváth Barnának sikerül először elmenekülnie.

Horváth Barna döntésének közvetlen okát – amint látható volt – többnyire meghiúsult egyetemi kinevezésével szokás magyarázni. Ugyanakkor mindennek távolabbi előzményei is lehettek, amit Szabó József sikertelen disszidálási kísérlete utáni vallomásaiból rekonstruálhatunk: „Horváthnal igen jó viszonyban voltam, a beszélgetéseink során sokat foglalkoztunk a jövőbeni tudományos munkásságunk lehetőségeinek problémáival. Arra

²⁹² SZABÓ József: *Horváth Barna: A jogelmélet vázlata*. Cobden (Nemzetközi gazdasági és társadalmi folyóirat, Budapest), 1938. 1–2. 15. p.

²⁹³ SZABÓ József: *Horváth Barna: A közvélemény ellenőrzése*. Szociális Szemle, 1940, 1. 40. p.

²⁹⁴ SZABÓ Imre: *A burzsoá állam-és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 427. p.

²⁹⁵ LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 384. p.

a megállapításra jutottunk, hogy a fejlődésnek azzal az irányával, amely az egyetemek életében mutatkozott, nem tudunk sokáig együttműködni. Különösen az 1948-1949-es tanévben lett nehéz a helyzetünk, amikor úgy Horváthnak, mint nekem, sorozatos kellemetlenségeink voltak részben a diákság haladó részével, amely Horváthtól nyíltan, határozott politikai állásfoglalást követelt, míg nekem az egyetemre bekerült ún. munkáskáderekkel voltak ellentéteim. Mindezek hatása alatt megérlelődött bennünk az a gondolat, hogy felhasználva nyugaton lévő tudományos kapcsolatainkat nyugatra távozzunk, hogy ott tovább folytathassuk működésünket.”²⁹⁶

Az említett „meghiúsult egyetemi kinevezés” előzményeit, Horváth Barna Szegedről Budapestre kerülésének történetét számos forrásból ismerhetjük. Ezek eltérő részleteik ellenére közösek abban, hogy Horváth Barna tudományos karrierje kényszerpályára sodródott 1949-ben a budapesti kar Nemzetközi Jogi Tanszék élére történő kinevezésével. Elég itt Nagy J. Endrének Szabó Józseffel folytatott beszélgetéséből idézni: „Horváthot egy akadémiai bizottság alelnökévé nevezték ki, amely 1945-től véleményezte az egyetemi tanári kinevezéseket. 1949 tavaszán, amikor már Moór Gyula visszavonult, Horváthot bekérte a Jogi Kar akkori dékánja, Mártonffy Károly. Horváth azt hitte, azt fogja vele közölni, hogy ő lesz Moór utódja, de ehelyett megmondta neki, hogy a filozófia, s így a jogfilozófiai tanszék is ún. »világnézeti tanszéknek« minősül, amelyeket már csak marxisták vezethetnek, ezért terjessze elő Szabó Imrét. Szabó – akit ekkor még senki sem ismert –, az igazságügyi minisztérium törvényelőkészítési főosztályán dolgozott. Tudták róla, hogy kommunista, ezért, féltek tőle. Horváth Barna ijedtében igent mondott. Nem sokkal később, 1949. november 19-én pedig emigrált Ausztriába.”²⁹⁷

Érdemes figyelni arra, hogy milyen körülmények között örökölte meg Horváth Barna a Nemzetközi Jogi Tanszék vezetését, a nemzetközi jog oktatása körül ugyanis súlyos hiányosságokat vélte felfedezni a korabeli kari vezetés²⁹⁸:

„A jogi oktatás tárgyainak zömében – s az elméleti tárgyakban is – a népi demokratikus fejlődés első szakasza lényeges változást nem hozott: alapjában véve a háború előtt kialakított tananyagot tanították és kérték számon. (...)

Az elméleti tárgyak oktatóinak személyében változás nem következett be: a Nemzetközi Jogi Tanszéken Gajzágó László (1883-1953) volt a tárgy előadója. Munkásságának értékelésével a magyar nemzetközi jogtudomány még adós. Tananyagával kapcsolatban annyit mégis megjegyezhetünk, hogy a nemzetközi tételes jog anyagának megfelelő áttekintését, a pozitív jogszabályok elemzését adja, emellett az elméleti problémák megoldását is elvégzi az adott időszak sajátosságainak megfelelően. (...)

Az elméleti tárgyak oktatása főképpen előadások formájában történt: a nemzetközi jogot öt órában adták elő. Emellett volt heti háromórás szeminárium. Ez azonban nem volt minden hallgató számára kötelező, és nem biztosította a hallgatóság egésze számára az intenzív tanulást.

E tárgy oktatásával kapcsolatban azt lehet leszögezni, hogy a polgári tudományos fejlettségi színhez viszonyítva a Nemzetközi Jogi Tanszék színvonalasabb oktatást biz-

²⁹⁶ Vizsgálati dosszié. Szabó József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára ÁBT/L 3.1.5 V-85122.

²⁹⁷ NAGY J. Endre: *Szabó József életinterjú*. In: Révész Béla (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014. 131. p.

²⁹⁸ *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 1945–1970* (főszerk. Sinkovics István; előszó Nagy Károly). ELTE, Bp., 1972. 760 p.

tosított, mint egyéb tárgyak tanszékei. Az oktatószemélyzet azonban ennek ellenére nem volt alkalmas arra, hogy megfeleljen a társadalmi fejlődés újabb követelményeinek. (...)

Az 1948. évi reformban a tantárgyi változások főképpen az elméleti tárgyak területén jelentkeztek. A nemzetközi jog tantárgya megmaradt, de bizonyos változásra utal Gajzágó László igénye, amennyiben ő a nemzetközi jog közjogi szemléletét kifogásolva a nemzetközi magánjog és a nemzetközi közigazgatási jog előadását is szükségesnek tartotta.”

Gajzágó Lászlót a Kar még 1936-ban hívta meg a nemzetközi jog professzorának. 1948-ban dékánná választották, de betegsége miatt ezt nem vállalta. 1949-es nyugdíjazásában nyilván szerepet játszott – és mindez Horváth Barna tervezett jegyzetének történetével is összefügg – Gajzágó Lászlónak az a feljegyzése²⁹⁹, amelyet a Kari Tanács 1948. június 23-i ülésére készített. Ez tulajdonképpen „igazoló jelentés” volt azokra a bírálatokra válaszolva, hogy miért csak a két világháború közötti, „polgári szemléletet” tükröző tankönyvek, jegyzetek állnak még mindig a hallgatók rendelkezésére.

Gajzágó „részbeli elavultságukra és részbeli hiányosságukra való felhívás mellett” három könyvet tartott használhatónak az addig létezett kézikönyvek közül „azon hallgatók számára, akik az előadásokat nem hallgatják”. Ezek: Csarada János: A tételes nemzetközi jog rendszere, Bp. 1901., Buza László: A nemzetközi jog tankönyve, Bp. 1935., Faluhelyi Ferenc: Államközi jog, Pécs, 1936. Gajzágó némiképp mentegetőzve tette hozzá, hogy „előadó tanár tíz éven át készült, terjedelmes nemzetközi jogi kézikönyvének egyik kézirati példánya a Budapest ostroma alatt teljesen leégett lakásán pusztult el, másik példánya a kinyomtatás céljaira más helyre vitelve onnan mindeztideig nem került elő”.³⁰⁰

Feljegyzése végén pedig egyértelművé tette az oktatott tankönyvekkel kapcsolatban felhozott vádak képtelenségét: „Fasiszta, kapitalista, antidemokratikus vagy klerikális nemzetközi jog alig képzelhető, a nemzetközi jog az államok összessége által, egyhangúsággal, 500 év alatt kifejlesztett szokásjog vagy több állam által kötött nemzetközi szerződéseken alapuló partikuláris nemzetközi jog lévén és sohasem egyetlen állam diktátuma vagy 450 év óta a Szentszék befolyásolásával alkotott jog”.

A fenti affért követően került sor Gajzágó László távozására, több professzortársával egy időben. Ismét az egyetemtörténeti monográfiából idézve:

„A Kar összetételében 1949 őszén további személyi változások következtek be. A jog-akadémiák megszüntetése és a debreceni tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara szüneteltetésének elrendelése miatt több oktató került Karunkra: közülük Boleraczký Lorántot a Nemzetközi Jogi Tanszékre, Tóth Jánost pedig az Államtani Tanszékre nevezték ki intézeti tanárnak. 1949 őszén történt meg az Általános Állam- és Jogelméleti Tanszék betöltése: erre az állásra a Kari Tanács nyílt szavazással egyhangúlag Szabó Imre miniszteri tanácsost hívta meg. *A nemzetközi jog előadójának Horváth Barna szegedi jogfilozófiai professzort hívták meg, akinek külföldre távozása után Boleraczký Loránt látta el az előadásokat*, majd az 1950. január 18-i kari ülés Szász Istvánt bízta meg a nemzetközi jog előadásával. 1950 őztől azután Hajdu Gyula tanszéki jogú előadó látta el a nemzetközi jog tárgyának előadását. A Nemzetközi Jogi Tanszékre Nándori Pált, majd Mihályi Zoltán Mariót nevezték ki gyakornoknak. 1952-ben került a tanszékre tudományos kutatónak Haraszi György.”

²⁹⁹ „Tájékoztató a nemzetközi jogból használatra ajánlható magyar kézikönyvek felől”. A feljegyzés Boleraczký Loránd megőrzésében maradt fent.

³⁰⁰ Uo.

Boleratzky Loránt kulcsszereplője lett a fennmaradt nemzetközi jogi jegyzetnek. A tanszékre tulajdonképpen egy időben, 1949-ben kerültek Horváth Barnával és mintegy két hónapot dolgozhattak együtt. Amint visszaemlékezett ezekre az időkre, az ő szerepe elsősorban a nemzetközi jogi szemináriumi ülések előkészítése és az ezeken való részvétel volt. Ekkor kezdett Horváth Barna „igen alapos nemzetközi jogi jegyzetének a korrektúrájával” foglalkozni. Kiadásra azonban soha nem került sor.

A Kari Tanács 1949. december 14-én tartott ülésének jegyzőkönyve³⁰¹ szerint 10. napi-rendi pontként tárgyalta „Dr. Horváth Barna volt tanszéki jogú mb. előadó eltűnésé”-nek kérdését. Mártonffy Károly dékán bejelentette be, hogy Horváth Barna „november 24-én nem tartotta meg előadását és az a gyanú merült fel, hogy jogosulatlanul elhagyta az ország területét”. Ezért a dékán a nemzetközi jogi előadások megtartására ideiglenesen Szászzy István ny. r. tanárt, a szemináriumok megtartására pedig Boleratzky Loránd jogakadémiai tanárt kérte fel. A dékán egyben bejelentette a Kari Tanácsnak, hogy – az ekkor már Bécsben tartózkodó – Horváth Barna ügyében az Államvédelmi Hatósághoz kíván fordulni.

Ami pedig a tananyagok utóéletét illeti, Gajzágó László nyugdíjazását, Horváth Barna disszidálását illetve Boleratzky Loránd gyorsan bekövetkezett eltávolítását követően – az egyetemtörténeti monográfia szerint – „a nemzetközi jog oktatása és marxista szellemű tananyagának kialakítása jelentékenyen előrehaladt, miután Hajdu Gyula vette át a tanszék vezetését”.³⁰² Az előrehaladást jelezte, hogy rövidesen új jegyzet jelent meg³⁰³, „a jegyzet tapasztalatait fölhasználva pedig a népi demokráciák közül nálunk készült el az első nemzetközi jogi tankönyv”³⁰⁴ Ennek szerzői már a tárgyalt időszakra jellemző ideológiai célok megvalósítását vállalták fel: „A tankönyvírásnál a szerzők feladatul tűzték ki, hogy 1. lehetőleg a nemzetközi jog teljes anyagát öleljék fel, 2. a tananyagot a marxista világnézet alapján dolgozzák fel, és harcos határozottsággal verjék vissza az áltudomány ellenséges és téves tanait”.

Boleratzky Loránd tehát hiába fejezte be a jegyzet korrektúrájának munkáját, az soha nem jelenhetett meg. Személyes közlés szerint „1968-ban, amikor Amerikában meglátogattam Barnát, el akartam vinni neki a kéziratot, de az végül mégis itthon maradt”. A fragmentumok tehát a többszörös véletlennek és Boleratzky Loránd gondos megőrzésének köszönhetik fennmaradásukat. Nem teljes és egységes jegyzet maradt meg, inkább csak jelzésértékű szövegek. A rossz minőségű papíron egyébként is meglátszanak az elmúlt közel hét évtized hányattatásainak nyomai, nehezen olvashatók a betűk is, miközben olykor kivehetők Boleratzky Lorándnak ceruzával a baloldali lapszéltre írt korrektúraajelei.

A „Bevezető”-vel induló nyolc oldalas rész a „Delegációs elméletek”-kel zárulva befejezetlen. A „Dolgok”-kal induló második rész a 38.-tól az 51.-ig terjedő számozott oldalakat tartalmazza és „Az államok időbeli hatáskörének elhatárolása” című befejezetlen alcímmel ér véget. A jegyzettöredék szakmai minőségét a keletkezéskori rendkívüli történelmi helyzetre és szerzőjének kis híján tragikusra fordult sorsára tekintettel érdemes megítélni.³⁰⁵

³⁰¹ Jegyzőkönyv a Pázmány Péter Jog- és Közigazgatástudományi Karának 1949. évi december hó 14-én tartott IV. rendes üléséről. 1470/1949-50. d. sz.

³⁰² Hajdú Gyula 1948-ban az államtan a politikai rendszerek történetével című tárgy előadására kapott megbízást. 1950-től lett a nemzetközi jog előadója, 1951-től pedig egyetemi tanár.

³⁰³ HAJDU Gyula – BUZA László – FLACHBART Ernő: *A nemzetközi jog. Egyetemi jegyzet. I-II.* Tankönyvkiadó, Bp., 1951–1952

³⁰⁴ HAJDU Gyula – BUZA László – FLACHBART Ernő: *Nemzetközi Jog. Egyetemi tankönyv* (szerk. Hajdu Gyula). Tankönyvkiadó, Bp., 1954.

³⁰⁵ A kézirat közlésére lásd: RÉVÉSZ Béla: *Adalékok Horváth Barna: Nemzetközi jog (1949) c. töredékes jegy-*

Szökése előtt Horváth Barna még Szabó József gondjaira bízta a vele „jó barátságban” lévő, frissen végzett jogászt Papp Verát³⁰⁶. Szabó József az ellene folytatott eljárás során azt vallotta, hogy Horváth Barna kérése az volt, biztosítsanak a nő számára helyet a szegedi egyetemen, mint lektornak. Szabó Józsefnek, mint a kar akkori dékánjának ajánlására ez meg is történt. Harminc évvel későbbi visszaemlékezése szerint viszont tanársegédként vette maga mellé a tanszékére.³⁰⁷ Bármelyik is történt, „Papp Vera” főszereplője volt a legkülönbözőbb szökési terveknek. Ismerte ugyanis a Horváth Barna menekülését elősegítő embercsempészt, sőt a határra vezető megbízható útvonalat is. Annak, hogy Horváth Barnával mégsem együtt távozott az országból az a furcsa körülmény lehetett az oka, amiért Horváth Barna a nő egyetemen való elhelyezését kérte Szabó Józseftől. Ha ugyanis az amerikai bevándorlási hivatal felé nem sikerül igazolni „Papp Vera” magyarországi egyetemi státusát, akkor nem részesülhet egyszerűsített eljárásban és elkerülhetetlen a menekülttáborok hosszabb ideig tartó bürokratikus eljárása.

Ráadásul „Papp Vera”, miután közölte Szabó Józseffel disszidálási szándékát, felajánlotta neki, hogy esetleg menjenek együtt. A helyzet olyannyira komolyra fordult, hogy 1950 nyarán közösen megkeresték Budapesten a „Papp Vera” által ismert embercsempészt,³⁰⁸ akivel leutaztak annak lakóhelyére, Csepregre, hogy ellenőrizzék, mennyire megbízható az általa ajánlott útvonal. Mivel Szabó József bizonytalannak találta a helyzetet, így a tervet a maga részéről elejtette. Később viszont „Papp Vera” egyedül, előzetesen értesítése nélkül, éppen ennek az útvonalnak a felhasználásával disszidált.

„Papp Vera” neve Szabó József 1950. október 19-i, első kihallgatásán hangzott el először, és ehhez megnevezéshez a per egész folyamán ragaszkodott. Ugyanennek a történetnek viszont a nyolcvanas évekbeli visszaemlékezésekben már valódi nevén, Bolgár Vera a főszereplője, aki tehát azonos „Papp Verá”-val. Feltehető, hogy 1950-51 – során Szabó József nem kívánta felfedni az államvédelmi hatóság előtt Vera igazi kilétét, még akkor sem, ha sejtette is róla, hogy már sikerült Nyugatra érnie. Konspirációs terve olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy Szabó József valamennyi dossziéjában a „Papp Vera” név szerepel, így került be az operatív nyilvántartásba is, sőt, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának névindexe jelenleg is ezt a fiktív nevet tartja számon.

Bolgár Vera valóban az utolsó hazai tanítványa lehetett Horváth Barnának. Amerikai munkássága kapcsán Varga Csaba a kilencvenes évek második felében, személyes találkozásuk nyomán is beszélt: „Mostanában, idős korban, a világ talán legjobb nevű jogtudományi folyóirata, az American Journal of Comparative Law tényleges szerkesztői munkát elvégző munkatársaként lett, Michigan egyetemének kutatója, s mostanában nyugdíjasa. Matematikus völegényével még József Attila barátai voltak. Jogvégzetten a Chorin-cégnek lett már Pesten, Vörösmarty téri irodapalotájukban adminisztratív beosztottja. Én már végtelenül komoly, kiváló dolgozatokat publikáló, magányossága ellenére roppant kedves és nyitott asszonyként ismertem meg.”³⁰⁹

zetének történetéhez. In: „Most megint Európában vagyunk...” i. m. 281–325. p.

³⁰⁶ Valódi nevén: Bolgár Vera (1913–2003) a Michigan Law School tanára 1949 és 1987 között, az American Journal of Comparative Law munkatársa. Horváth Barna tanítványa volt, egy évvel később követte mesterét az amerikai emigrációba.

³⁰⁷ NAGY J. Endre: i. m. 134. p.

³⁰⁸ A periratok szerint Hajdusics János, Budapest, Bakáts utca 3. sz. alatti lakosról van szó,

³⁰⁹ VARGA Csaba: *Azok az ötvenes évek... Jogelmélet és jogtörténet Szegeden és Budapesten. Nagyné Szegvári Katalin emlékezése*. 1. sz. sz. jegyzet. <http://jesz.ajk.elte.hu/varga49azok.pdf> (Letöltve 2012.05.06.)

Alfred F. Conard pedig Bolgár Vera 2003-ban, 90 éves korában bekövetkezett halálakor terjedelmes megemlékezésében egyebek mellett a következőket idézte fel: „(...) Bolgár Vera cum laude szerzett jogi és a politikatudományi diplomát a budapesti egyetemen, majd előadónak nevezték ki a Szegedi Tudományegyetemre. Mivel Magyarországot akkoriban már Sztálin Oroszországa tartotta a markában Vera elhatározta, hogy kijut Nyugatra. Szögesdrót-akadályokon keresztül kúszott át a magyar határon Ausztriába, véresen és pénz nélkül jutott el egy bécsi menekült központba. Innen vette fel a kapcsolatot a chicagói egyetemen Max Rheinstein-nel, aki Vera Amerikába kerülése után vette észre rátermettségét arra, hogy tervezett jogi folyóiratuk számára a sokszínű és -nyelvű európai forrásokból fordításokat végezzen. Ezt követően a michigani egyetemen Hessel Yntema asszisztense lett az American Journal of Comparative Law folyóirat létrehozásában, majd két évtizeden át a szerkesztőség meghatározó munkatársa (...). Fél évszázadon át ő volt a Michigan Law School tudományos és társadalmi légkörének az éltető eleme”³¹⁰

A szökeési történeteknek egészen meglepő az időbeni egybeesése annak a levélnek a tartalmával, amelyet Jászi Oszkár írt ekkoriban Horváth Barnának. A sikeresen Bécsbe kijutott Horváth ugyanis Jászihoz fordult további segítségért amerikai utazásához, egyben néhány otthonmaradt barátja – Csécsy Imre, Bibó István és Szabó József – kimenekítéséhez. Jászi számára 1950 szeptemberére már kiderült, hogy az első kettő semmiképpen nem vállalhatja a kockázatot. „Fájlaltam”, írta ekkor Jászi Horváth Barnának, „hogy [Csécsy] Imre nem tudta rászánni magát a kimenetelre olyan időben, amikor ez talán még lehetséges lett volna. Ma már ez csaknem legyőzhetetlen nehézségekkel járna. Bibó Istvánra is sokat gondoltam, de mint mondod, őt családi okok is akadályozzák. Ellenben Szabó Józseffel állandó összeköttetésben voltam. Tudom, hogy ő szívesen jönne ki, még nagy veszélyek árán is. Több irányban is kísérleteket tettem exodusa egyengetésére. De itt szomorú tapasztalatban volt részem. Látnom kellett, hogy sem a Free Europe Committee-ben, sem a Magyar Nemzeti Bizottmányban nincs komoly érzék azokkal szemben, akiket »otthoni száműzötteknek« neveztem el. Ők csak szűkebb politikai érdekeiket képviselik... Semmit sem tudtam elérni, pedig ha egyszer bekövetkeznék a felszabadulás, az olyan nagy értékekre, mint Csécsy, Bibó és Szabó, okvetlenül szüksége lesz a félig elvérzett országnak”³¹¹.

Az említett Jászi-féle erkölcsi támogatásnál azonban ehhez konkrétabb segítségre volt szükségük. A British Council ösztöndíjasainak közvetítésével kerültek Budapesten kapcsolatba 1948 második felében Eugene Black amerikai kulturális attaséval. Horváth Barna is jó kapcsolatot tartott fenn Black-kel. 1949 közepén megállapodtak abban, hogy kiszökését elősegítendő könyveit, feljegyzéseit és apróbb értéktárgyait az amerikai nagykövetség hivatalos küldeményeként kijuttatják számára. Black ezt el is vállalta és Horváthnak két bőröndnyi holmiját ki is szállították Bécsbe. Horváth Barna pedig csak jóval ezután, az év november közepén disszidált a nyugati határon keresztül Ausztriába.³¹²

4. Annak, hogy a Szegedi Iskola tagjainak barátsága földrajzi távolságuk ellenére kiállta a megpróbáltatásokat, bizonyítéka és szép példája sűrű levélváltásuk is, amelyek természetesen a titkosszolgálatok élénk érdeklődése mellett zajlottak.³¹³ A személyes híreket

³¹⁰ CONARD: Alfred F.: *Vera Bolgár 1913–2003*. The American Journal of Comparative Law. 2004. 7. 5–8. p.

³¹¹ *Jászi levele Horváth Barnához, 1950. szeptember 20.* In Jászi Oszkár válogatott levelei. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990. 523. p.

³¹² Uo.

³¹³ Szabó József és Horváth Barna levelezésének forrása: Szabó József jogász, egyetemi tanár iratai 1919–2014 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Hódmezővásárhely XIV. 68.

háttérbe szorítva ezek arról tanúskodnak, hogy jogfilozófusi mivoltukat itt sem tagadják meg. Szakmai véleménycseréjük nem is utal arra, hogy egy óceán választja el őket egymástól, no meg a nyugati demokráciák és a keleti diktatúrák között emelkedő vasfüggöny.

Egy 1960 áprilisában keltezett levélben Horváth Barna az amerikai Legfelsőbb Bíróságnak az Earl Warren nevével fémjelzett, 1953 óta tartó időszakának teljesítményét értékelte, több forrásra is felhívva Szabó József figyelmét. „Bírói diplomáciának” nevezi azt a sajátos döntéshozatali technikát, amely uralkodóvá vált és amely során a „csoportos ellentétek csoportos kiegyenlítésére” kerül sor a Legfelsőbb Bíróságon. Ennek bizonyítékait például a szegregációellenes iskolaügyi vagy a választókerületek arányosítását célzó döntésekben látta. A későbbi alelnök, Spiro Agnew kormányzó stílusát a két világháború közötti szélsőjobboldali Milotay Istvánéhoz hasonlította, aki a „silent majority” nevében kívánja összekovácsolni az északi és déli konzervatív többséget. „Remélem, hogy amennyire lehet, híven tájékoztattalak” – fejezi be a levelét.

Hogy mennyire odafigyel a hazai hírekre, jelzi, hogy azonnal értesült Csekey István 1963 augusztusában bekövetkezett haláláról és egyből eszébe jut, hogy Búza László hogyléte felől érdeklődjön. Látja ugyanis, hogy a telefonkönyvben már a pesti lakáscíme szerepel. „Ennek a telefonkönyvnek a tanulmányozása különben valóságos élmény a számomra.” (Buza egyébként Szabó Józsefen keresztül viszontüdvözlí). Amikor kezébe kerül egy szegedi térkép, elcsodálkozik azon, hogy „a jogi kar már nem ott van, ahol az én időmben volt, hanem a tábla vagy a főügyészség épületében”.³¹⁴ Majd Müller László doktori értekezése felől kíváncsiskodik, mert az angol változatát ugyan megkapta (Bolgár) Verától, de hátha megmaradt egy példány a Hódmezővásárhelyen élő családnál is.

1964 júniusában Horváth Barna több előadást is tartott Európában, ahol még élénken emlékeztek jogtudói kiválóságára. (A New Yorki Egyetem New School Of Social Research fakultásán meghirdetett kurzusai az ottani nemzetközi hallgatóságra sajnos nem bírt nagy vonzerővel, ezér is kényszerült 1957-től állást vállalni az Amerika Hangja Magyar Osztályán.) Zürichben Schindler szemináriumán „A joguralom és a holnap társadalmi rendje”-ről beszélt, érdeklődéssel hallgatták és sok hozzászólás is elhangzott – írja.

Ugyanezen a körútján a németországi Freiburgban Müller-Freienfels összehasonlító jogi szemináriumán is felolvasást rendeztek számára. Az előadás témája akörül forgott, hogy megszűnhet-e a jog egy fejlettebb társadalomban akár úgy, mint azt a moszkvai pártprogram tervezi³¹⁵, akár a technológiai fejlődés – atomerő és automatizálás – következtében, mint mások remélik. „Érdekes volt a vélemények megoszlása... Én Darwin könyvével vigasztaltam a pesszimistákat, aki szerint »a legközelebbi egymillió évben« nagyjából az fog megisméltódni, mint eddig.”

1964-ben Berlinben ismét megjelent a harminc évvel korábbi első kiadásában ugyancsak németül megjelent jogszociológiája. Bár a könyv egyes részeit Horváth Barna már elavultnak tekintette, de nem volt alkalma utóbb megjelent tanulmányival felfrissíteni.

Az elméleti jogtörténeti kutatási irány kidolgozásán töpreng, Scott Buchanan és Pulszky nyomdokain haladva. Sűrűn látogatja a Kongresszusi Könyvtárat, és megemlíti, hogy 1964 közepe óta hivatalosan is nyugdíjas lett.

³¹⁴ Horváth Barna arra emlékezhetett, hogy a háború alatti kolozsvári visszaköltözés négy évének kivételével a jogi kar a Dugonics téri épület második emeletét foglalta el. Jól eltalálta a térkép nyomán, hogy az ítéletábla korábbi, Tisza Lajos körüti épületébe került át a jogi kar, 1951-ben.

³¹⁵ Utalás az SZKP XXI. kongresszusán 1959-ben elfogadott és nyugaton nagy vitát kiváltott „A kommunizmus építésének programja” című pártanyagra.

A kongresszusi könyvtárat egyszerűen tudom használni, mert egészen közel van. Ma pl. háromszor is jártam ott. Most Pulszky kivonatolásával foglalkozom. S miután a főszöveggel végeztem, most a kötet elején levő tartalmi áttekintést néztem át, amely helyenként jobb magánál a főszöveg-nél is. Gyakran az a benyomása az embernek, hogy maga Pulszky sem látta még tisztán, hogy mire is lesz majd felhasználható a "társadalmaknak" az az osztályozása és fejlődéstörténete, amelyet maga is könyve főcímének tartott. Érdekes az is, hogy a tantörténetét még mennyire "iskolásan" műveli, senkit sem "idézte", ellenben a kisujjából rázza ki és egy odavetett mondattal elintézte a legnagyobb neveket is.

*Horváth Barna levele Szabó Józsefnek 1964. október 6.*³¹⁶

Horváth Barna 1970. április 10-i levelében egy izgalmas feladatáról ír Szabó Józsefnek: „Másik fordításom svéd nyelvből Ekelöf terminológiai jelentőségű tanulmánya arról a kifejezésről, hogy »az érvényes jogszabály«. Először csak technikai szempontból ragadtott meg, hogy nemcsak svédből, hanem norvégből és dánból is eredetiben idéz. Ezt angol és francia, valamint német terminológiával egybevetve persze a Hart által az alapszabály helyébe behozott »rules of recognition«-hoz jut, végül olyasvalamihez, hogy nem is az így többszörösen is elvont, elvonatkoztatott szabály az érvényes, hanem a döntés ténye.”

Ekelöf, Per Olof tanulmányáról van szó. Azt nem tudni, Horváth Barna vajon értesült-e legalább utólag arról, hogy miközben ő a svéd fordítással bajlódik, eközben Stockholmban már nagy valószínűséggel nyomdában volt a munka angol nyelvű változata, amely végül 1971-ben jelent meg.³¹⁷ Mindenesetre a történetben az a legszebb, hogy milyen magától értetődő természetességgel működött ez a Hingham – Uppsala – Budapest kört bejáró szakmai eszmecsere, ráadásul mindez a hetvenes évek elején.

Arra, hogy Horváth Barna Nyugatra szökése nem zárta le a titkosszolgálatok iránta való érdeklődését, jó példa az elsőre pénzügyi vonatkozásának tűnő levélrészlet, amely ügynök eredetileg a román titkosszolgálat, az akkoriban Országos Népbiztonsági Igazgatóság (Direcția Generală a Securității Poporului – DGSP) lehetett a kezdeményezője. Az átiratból kiderül, hogy Romániában a „volt kolozsvári egyetemi tanár” háborús bűnösneként van nyilvántartva és éppen ingóságainak átadása felől érdeklődnek a magyar hatóságoknál. Feltehetően ezek soha nem érkeztek meg Magyarországra, vagy ha igen, idehaza kallódhattak el. Annál is inkább, mivel a szóban forgó ingóságok egy könyvszekrényt és öt láda könyvet jelentettek. Nincs levéltári nyoma a könyvek további hányattatásának. Mindenesetre, amikor a Kolozsvári Tudományegyetem Rectori Tanácsának 1945. január 8-i ülésén napirendre vették az egyetem „antidemokratikus, sovén vagy fasiszta magatartású tanárokat”, akik ezért az egyetemi állásukról lemondottaknak voltak tekintendők, Horváth Barna neve nem szerepelt ezen a listán.³¹⁸

Az MTA Elnökének 30/1989. sz. határozata hatálytalanította Horváth Barnának az 1949/50-ben politikai indokok alapján a tagok sorából törléssel történt kizárását és tagságát folyamatosnak nyilvánította ki.

³¹⁶ Lásd: 24. sz. jegyzet.

³¹⁷ EKELOF, Per Olof: *The expression »valid rule«: a study in legal terminology*. Scandinavian Studies in Law Vol. 15. 1971 57–74. p.

³¹⁸ Csőgör Lajos emlékiratai; *Dokumentumok 1944–1945* (szerk. Lázok János; Vincze Gábor; bev. tanulm., jegyz. Vincze Gábor). Custos, Marosvásárhely, 1995. 136–138. p.

EGY TÖBBSZÖR ÚJRAKEZDETT ÉLET – SZABÓ JÓZSEF

„Az igazi barátság arról ismerszik meg – hívta fel a figyelmet egyik esszéjében Leszek Kolakowski –, hogy szinte érintetlenül hagyja az idő; hányszor megesett velünk e nomád korban, hogy évek óta nem látott baráttal sodort össze a sors, s az első perctől feléledt közöttünk a barátság, egymás szavát is úgy értettük, mintha az évek nem is múltak volna közben, mintha a barátságunkon nem fogna az idő!”³¹⁹ Pontosabban aligha lehetne jellemezni Szabó József és Bibó István sok évtizedes kapcsolatát, barátságát. Horváth Barna „szegedi iskolája” teremtette meg jogbölcséleti érdeklődésük közös alapjait a 20. század harmincas éveiben és életük, sorsuk alakulása bármennyire hosszú évekre elválaszthatta őket egymástól, leveleikben, találkozásaikkor „az első perctől feléledt közöttünk a barátság”.

Szabó József és Bibó István életútjának párhuzamos vonásaira Szabó József egy időskori leveléből kaphatjuk meg a leghitelesebb információkat. Szabó József nem sokkal halála előtt – 1991. január 25-én – levelet írt Göncz Árpád köztársasági elnöknek, amelyben felidézte Bibó Istvánnal közel fél évszázados ismeretségük, barátságuk néhány mozzanatát is:

„1950-ben megkezdődött a célbavett professzorok kiirtása és a nekik nem tetsző hallgatóknak az egyetemi oktatásból való eltávolítása. Mint akkor már (szegedi) jogi kari dékán, az egyetemi tanács tagja voltam, és természetesen az egyik első áldozat, Bibó Istvánnal együttesen, kit tudom, hogy Ön is ismert.

Vele kb. egy időben voltam ott (Szegeden) hallgató, majd párhuzamosan telt ösztöndíjas időnk is Bécsben, majd Genfben. Ugyanígy magántanárságunk, majd nyilvános rendes egyetemi tanárságunk is, de ő a politológiai tanszéket vezette, én az alkotmányjogit és sokáig a jogbölcséletet és – az egyetem mellett a főiskolai hallgatók számára – szociológiát is előadtam. Engem 1950. szeptember 8-án, prodékánságom alatt rúgtak ki, egy régi B-listázási rendelet ürügyén, őt valamivel később. Ez az eltávolítások legelső csoportja volt. Börtönbe (Márianosztrára) én 1950-ben kerültem, ő előbb kényszerpályára, majd ugyancsak Vácra és Nosztrára, 1957-ben. Mivel ide később került, velem ekkor nagyon jól tudott tenni szakkönyvek beküldésének miniszteri engedélyeztetésével.

Én viszont, szabadulásom után teljes outlaw állapotában voltam, érte sem sokat tehettem mást, mint, hogy Erdei Ferencet sürgettem (akivel egyetemre együtt jártunk, s akkor az MTA főtitkára volt). De akkor már ő is túl volt 1956-on, s csak azt mondhatta, hogy magától is megpróbált segíteni, de Münnich konokul elzárkózott. »Mit ér, akármilyen demokrata, ha nem kommunista«. (Rám, ugyanakkor, más helyen: »Mit ér, hogy tudna húzni, de nem húz«).» [...] A mi nemzedékünkre, hosszan élt vagy röviden, nem sok öröm várt. Életünk se siker, se diadal nem volt.»³²⁰

³¹⁹ KOLAKOWSKI, Leszek: *Az ellenségről és a barátról*. In: Legújabb kis előadásaim nagy kérdésekről. Európa Könyvkiadó, Bp., 2002. 96. p.

³²⁰ Szabó József levele Göncz Árpád köztársasági elnöknek. Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg-Könyvtár Társadalomelméleti Gyűjtemény Szabó József Különgyűjtemény (továbbiakban: SZTE TEGY SZJK) levelezés, 1991. január 25.

Meghurcoltatásuk, a hatalomtól megalázott sorsuk talán kitetszik ennek a szinte a 20. század egészét átérő kapcsolatnak az össze-összefonódó történetéből, és érzékeltethetik a két jogbölcselelő szakmai és emberi viszonya mélyen humánus tartalmának mozzanatait.

1. Az 1921. évi XXV. törvénycikk értelmében kolozsvári székhelyének „a trianoni béke következtében történt elvesztése miatt az 1872. évi XIX. törvénycikkkel felállított m. kir. Ferenc József Tudományegyetem ideiglenesen Szegeden... nyert elhelyezést”. A Kolozsváron habilitált Moór Gyula lett a szegedi jogi kar jogfilozófiai tanszékének első vezetője. Bár 1928-ban budapestire cserélte szegedi katedráját, a szegedi időszakában írt *Bevezetés a jogfilozófiába* című munkája hosszú időre meghatározta a szegedi jogbölcseleti és szociológiai gondolkodás és oktatás irányát. Nagy szerepe volt ebben Horváth Barnának, akinek 1929-ben történt tanszékvezetői kinevezését maga Moór Gyula is támogatta. Szandtner Pál, a Politológiai Tanszék első vezetője, Moór Gyulához hasonlóan, 1928-ban távozott a budapesti egyetemre, helyét röviddel ezután Csekey István vette át, aki hosszú időre a tanszék vezetője lett. Búza László, a második világháborút követő három év kivételével 1923-tól közel négy évtizeden keresztül állt a Nemzetközi Jogi Tanszék élén. A nagyhatású professzorok közül mind Bibó István, mind Szabó József főként Horváth Barnában találták meg szellemi mentorukat. Bibó bár Moór Gyula előadásait már nem hallgathatta, visszatekintve akaratlanul is állást foglalt a Moór és Horváth között folyó szellemi versengésben: „az én pályámat döntően befolyásolta Horváth Barna jogfilozófus-professzor”.³²¹ Bibóval ellentétben a jogi tanulmányait két évvel korábban megkezdett Szabó József Horváth Barna előadásait még nem hallgatta, viszont az 1928/29-es tanévben még volt alkalmá Moór Gyulánál – „akinek lenyűgöző előadásai és szemináriumai voltak”³²² – kitűnően kollokválnia jogfilozófiából. Később – 1935-től, mint belföldi ösztöndíjas – már munkatársaként tudta Horváth Barna munkamódszerét összehasonlítani Moór Gyuláéval, levonva a következtetését: „mindketten élen jártak koruk jogbölcseletében”.³²³ Fenti nevekből körvonalazódik a *Szegedi Iskolának* nevezett jogbölcseleti gondolkodási irány, mely megjelölést maga Horváth Barna is érvényesnek tekintette.³²⁴ Az elnevezés – amint erre a kevésbé köztudott körülményre Szabadfalvi József felhívta a figyelmet³²⁵ – Bibó Istvánhoz köthető. Eszerint a *Jog* folyóirat 1935-ös évfolyamában Vas Tibor tanulmányának recenziójában használta először a nagybetűs kifejezést: „...munkája... értékes terméke a magyar jogfilozófia dr. Horváth Barna vezetése alatt álló Szegedi Iskolának...”

A Ferencz József Tudományegyetemen 1921-1940 közötti hallgatói összlétszáma – miközben 1928-tól a Budapestről Szegedre költözött tanárképző főiskolát is befogadta – kétezer és négyezer-négyszáz között mozgott. A Jog- és Államtudományi Karra ennek

³²¹ *Interjú Bibó Istvánnal.* In Huszár Tibor (szerk.): Bibó István (1911-1979). Életút dokumentumokban. 1956-os Intézet – Osiris–Századvég, Bp., 1995, 33. p. A továbbiakban: Életút dokumentumokban.

³²² SZABÓ József: *Negyven év. Egy professzor útja az önkényuralom alatt.* In Szabó József: Ki a káoszról, vissza Európába. Életrajzi, jogbölcseleti, alkotmányjogi és jogpublicisztikai írások. Kráter, Bp., 1993. [továbbiakban: Ki a káoszról.] 14. p.

³²³ I. m. 16. p.

³²⁴ „Nagyon szép, hogy a szegedi iskola szempontjából is mérlegelt a dolgot.” – írja Horváth Barna Bibó Istvánnak Kolozsvárról 1942. december 31-én, de nem egyértelműen dicsérőleg. Bibó a Magyar Jogi Szemlénél történő segédskizetési feladatvállalását méltányolja, de rögtön korholja is: „A tudomány művelésére való hivatottságot mint valami nagy dolgot kell megőrizni és nem szabad aprópénzre felváltani.” (Életút dokumentumokban. 197. p.)

³²⁵ SZABADFALVI József: *Bibó István és a Szegedi Iskola.* In Dénes Iván Zoltán (szerk.): A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről. Osiris Kiadó, Bp., 1999, 125–126. p.

közel a fele hallgató járt. A témánk szempontjából fontos időszakban, az 1927/28-as tanévben 1327, az 1932/33-as tanévre pedig 2053 joghallgató iratkozott be.³²⁶ Hogy egyetemi éveik alatt Bibó István és Szabó József kapcsolatba kerültek volna egymást, megeshetett ugyan, de ennek semmi nyoma.³²⁷ Ezt nem feltétlenül a népes jogi kari hallgatóság vagy a közöttük lévő két évfolyamnyi különbség magyarázza. Szabó József özvegy édesanyjával lakott, Hódmezővásárhelyről járt be a szegedi előadásokra. A zajos egyetemi élettől főként édesapja intelmére – aki ekkoriban az egyetemi könyvtár igazgatója – Bibó István is tartózkodott, valójában Erdei Ferencen keresztül a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma érdekelte igazán.³²⁸ Fennmaradt viszont egy érdekes dokumentum, amely talán az első olyan irat, amelyen mégis együtt szerepelt kettőjük neve. Ez a quaesturának a tandíjmentességgel kapcsolatos döntését közlő irat. A harmincas évek elején a rendes hallgatók a Ferencz József Tudományegyetemen félévenként 102 pengő tandíjat tartoztak fizetni. Tandíjmentességben csak olyan rendes egyetemi hallgató részesülhetett, aki ezt szorgalmával, tanulmányi előmenetelével és hitelesen igazolt szegénységével megérdemelte. Utóbbi volt a „szegénységi bizonyítvány”. A jog- és államtudományi kar tandíjmentességi szabályzata további feltételeket is megfogalmazott: „Tandíjmentességben csak az részesülhet, aki az előző félévben megfelelő szorgalmat tanúsított és ezen felül a kötelező jogi tárgyaknak legalább feléből, és ha ezeknek száma a négyet meg nem haladja, legalább kettőből s legalább jó eredménnyel kollokvált.”³²⁹ Az 1930-31-es tanév első félévének tandíjmentességét kihirdető jog- és államtudományi kari határozatban az ötvenöt hallgató között a hatodik Bibó István, a negyvennyolcadik Szabó József.³³⁰ Az összehasonlítás a beadott kérelmek vonatkozásában érdekes:

„Tandíjmentességi kérelmek 1930/31. tanév I. félévre

76. Szabó József VIII. féléves;

Volt-e előzőleg tandíjmentessége: teljes felmentésű;

Anyagi körülményeinek igazolása: szegénységi bizonyítvány, 16980. sz.

Tanulmányok: 5 kitűnő kollokvium; 5 szorgalmi jegy; II. a. v. [alapvizsga] kitűnő;

Atyja vagy gyámja társadalmi állása: állami tanítónő

Javaslat: 1 – igen (0 – nem)

81. ifj. Bibó István III. féléves;

Volt-e előzőleg tandíjmentessége: teljes felmentésű;

Anyagi körülményeinek igazolása: szegénységi bizonyítvány 1929. IX. hó.

Tanulmányok: 3 kitűnő kollokvium; 3 szorgalmi jegy; I. a. v. [alapvizsga] kitűnő;

Atyja vagy gyámja társadalmi állása: egyetemi könyvtári igazgató;

javaslat: 1 – igen (0 – nem).”

A kérdés magától adódik, miként kerülhetett a teljes tandíjmentességet igénylő hadiárva egyetemi hallgató, akit tanítónő édesanyja egyedül nevelt fel azonos elbírálás alá az egye-

³²⁶ Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos (szerk.): *Az erdélyi tudományosság és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Erdélyi Tudományos Intézet kiadványai, Kolozsvár, 1941. 341. p.

³²⁷ Egy visszaemlékezésében Szabó József arra a kérdésre, honnan származik Bibóval az ismeretsége, azt válaszolta: „Bibóval egyetemre jártunk együtt, de akkor felületes volt.” (NAGY Endre: *Beszélgetés Szabó Józseffel*. ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ Könyvtára, Kézirat, 15. p.)

³²⁸ Életút dokumentumokban. 30. p.

³²⁹ *A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem tanrendje MCMXXX–XXXI. tanév második felére*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1930, 9., 11. p.

³³⁰ A Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai 1930/31. Csongrád Megyei Levéltár Intézetek, intézmények VIII. 4. b. F. 13. d. 305. ö. e.

temi könyvtári igazgató joghallgató fiával. A választ Bibótól kapjuk meg, méghozzá némi társadalomkritikába foglalva: „Arra emlékszem, hogy családban is normális magatartás volt az, ami akkor az egész tisztviselőrétegnek a magatartása volt: hogy ez tisztviselőréteg annyi rengeteget vesztett és szenvedett, hogy minden előny, minden kedvezmény, ingyenjuttatás stb. jár neki... Ez akkor bevett magatartás volt, és édesanyám is – a családi egzisztencia érdekében – ehhez tartotta magát. Szegeden édesapám miniszteriális múltja révén az egyetemi tanárok együttesébe tartozott. Bár egészében a tudománynak inkább a perifériáján foglalt helyet, de mint szerkesztő és tudományszervező mégis oda tartozott, ami társasági szempontból anyagi erőnkön felüli meghívásokkal és hasonlókkal járt. Az egyetemi tanárok hozzánk képest többszörösen vagyonos emberek voltak, vizsgadíjakon és egyéb dolgokon keresztül. Úgyhogy még itt is módomban lett volna nem észrevenni, hogy privilegizált elem vagyok... A középiskolában megkaptam az úgynevezett köztisztviselői ösztöndíjat, amit kizárólag a köztisztviselők gyermekeinek adtak. Ez egyik formája volt az úriemberek öntámogatásának, akik mind túlnyomóbb számban voltak köztisztviselők. A húszas évektől kezdve a magyar hivatalnoki kar, a magyar köztisztviselők, akik nagyjában és egészében majdnem azonosak a keresztény középosztállyal, lassan és szívósan felfejlődtek harmadik egyenrangú hatalmassággá a nagybirtok és a nagytőke mellé... Na, egyszóval megkaptam a köztisztviselői ösztöndíjat. Ugyanezt osztálytársaim, például Reitzer Béla, akinek egy átlagos, normális keresetű magántisztviselő volt az édesapja, természetesen nem kapták meg. Ortutay Gyula, mint nagyon szegény körülmények között élő fiú, kapott segítségül ezt-azt, de köztisztviselőit ő sem. De azon felül, hogy megkaptam az ösztöndíjat, még tandíjkezdemenyem is volt. Szóval, nekem fizettek azért, hogy tanuljak. Másoknak szabad volt tanulniuk és ismét másoknak még nagyon is fizetniük kellett ezért...”³³¹

A fenti összehasonlítást az érintettek – akkoriban feltehetően még nem ismervén egymást – valószínűleg nem tették meg, ahogyan azokat a már komolyabb következményekkel járó döntéseket sem vetették egybe, amely a külső szemlélő számára még inkább rávilágít családi és életkörülményeik gyökeresen eltérő voltára – kitüntetéses doktorrá avatásukról van szó.

A sub auspiciis Regis („a király védnöksége alatti”) jutalmazás szokása a bécsi egyetemen a 17. századtól volt ismert. A kiváló tanulók esetében az uralkodó az egyetemen már az alapítást követő évektől megengedte, hogy a hivatkozás a fokozat megszerzésére az ő védnökségével történjen. A jelöltnek tehát szabad volt disszertációját az uralkodónak ajánlania, és ha ő ezt elfogadta előbb aranyláncot, majd 1895-től címeres aranygyűrűt kaptak az erre érdemesek, akiket a király képviselője jelenlétében avattak ünnepélyesen doktorrá.³³²

Az első világháborút követően megszakadt hagyomány éppen a szegedi egyetem közreműködésével született újjá. Már az első év végén nagy feladat nehezedett az egyetem tanácsára; ekkor kellett ugyanis megünnepelni az egyetem alapításának első félévszázados fordulóját. Mindenekelőtt elhatározták, hogy megírattják az egyetem történetét. Erre a neves történész, Márki Sándor vállalkozott. Kieszközölték azt is, hogy a régi királygyűrűs doktoravatások helyébe „sub auspiciis Gubernatoris”, „a kormányzó pártfogásával” történhessék az egyetem kiváló növendékeinek doktorrá avatása.³³³ Tervbe vették közéleti

³³¹ Életút dokumentumokban. 28. p.

³³² PAPP József: *A kitüntetéses doktoravatás*. In Papp József: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen*. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 7. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp., 1982, 29. p.

³³³ Promotio sub auspiciis Gubernatoris-ról szóló 80.160/1922. Vkm. számú rendelet. Lásd: MAGYARY Zoltán: *A tudományegyetemek*. In: Magyary Zoltán (szerk.): *A magyar tudománypolitika alapvetése. A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége*, Bp., 1927. 195. p.

kitűnőségek díszdoktorrá-avatását és mindezek mellé „sikerült megnyerni a Kormányzó Úr magas megjelenését is, aki ebben az egy tanévben megjelenésével kétszer is megtisztelte a száműzötteteket.”³³⁴

Az egyetem Tanácsa 1934. május 19-én tartott ünnepi ülésén ifj. dr. Bibó István államtudományi doktorjelöltet „a Kormányzó Úr Ő Főméltóságának Budapesten 1943. évi május hó 1.-én kelt legfelsőbb engedélyével »sub auspiciis Gubernatoris« doktorrá avat-ta”.³³⁵ Az avató ülésen a kormányzót Szily Kálmán vallás- és közoktatásügyi államtitkár képviselte. Ünnepi beszédében hangsúlyozta: „Önök méltónak bizonyultak arra, hogy a szellemi életpályára készülő magyar ifjútól elérhető legnagyobb kitüntetést, a Főméltóságú Kormányzó legmagasabb pártfogása alatt végbemenő doktorrá avatást elnyerjék. Önök középiskolai és egyetemi tanulmányaik során minden vizsgán a legjobb eredményt mutatták fel; ezzel tanúsítják, hogy meg volt Önökben állandóan a vasakarat, a jellemsszilárdság, a szívós kitartás arra, hogy Istentől kapott szép tehetségüket, szüleiknek szerető nevelését és tanáraiknak nemes buzgalmú tudás-átplántálását teljes mértékben értékesítsék, és hogy hősiiesen le tudták küzdeni az oly sokszor és sokféle formában jelentkező kísértéseket. Abban a hadjáratban, amit a diáknak kell végigharcolni az iskola évei alatt, Önök nemes veretű, kitűnő fegyverekkel voltak ellátva; az Önök érdeme az, hogy ezeket forgatták, hogy diadalmaskodtak.”³³⁶

Szabó József éppen két évvel korábban nyújtotta be a Károlyi Gyula egy évig működő kormányában – Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint minisztersége között – a vallás- és közoktatásügyi tárca élén álló Karafiáth Jenő miniszternek „sub auspiciis Gubernatoris” avatása iránti kérelmét. Folyamodványának azonban egészen más sorsa lett, mint Bibó Istvánénak. Felidézni azért is érdemes, mert más (ön)életrajzi írásokban nem található körülményekre is kitér a dokumentum.³³⁷

„Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Uram!

Mély tisztelettel kérem, hogy »sub auspiciis Gubernatoris« való jogtudorrá avatásomat engedélyezni kegyeskedjék. Kérésem indokául felhozom: 1. édesapámnak a világháborúban történt hősi halálát s 2. tanulmányi eredményeimet.

Ad 1. Édesapám a doberdói harctéren esett el, 32 éves korában s halála után édesanyám vállaira nehezült egy négy gyermekes nagycsalád eltartásának a gondja, akik közül én, akkor 6 éves, voltam a legnagyobb. Azt hiszem, hogy midőn a Kormányzó Ur őfőméltósága elé járulok kéréssel, aki mindig méltányolta a magyar nemzeti eszméhez való törhetetlen ragaszkodást, a magyar föld imádatát s a honfiúi önfeláldozásnak a síríg hűen kitartó megnyilvánulását, aki mindig latba vetette az elébe járulók megítélésénél a hazáért kiömlött vérüknek és könnyüknek a súlyát is: azt hiszem, méltán bocsáthatom előre édesapám közéleti működésének és hősi halálának minden szubjektív méltatása helyett szözszerinti idézésben Fejérvári: „Vásárhely történeté”-nek róla szóló részeit s a vásárhelyi Reggeli Újságban az ő emlékére (halála után két évvel) irt megemlékezéseket akkori

³³⁴ Az erdélyi tudományosság és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története. i. m. 336. p.

³³⁵ Bibó Istvánnal együtt került sor Papp János bölcsészettudományi doktorjelölt avatására is. *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1933–34. évi működéséről.* (Szerk. Széki Tibor az 1933–34. tanév rector magnificusa). M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, Szeged, 1935. 45. p.

³³⁶ I. m. 46. p.

³³⁷ SZTE TEGY SZJK Életrajzi iratok 1932. május 8.

közéleti férfiak tollából. Én csak annyit fűzök ezekhez, hogy önként ment a harctérre, mert mint hírlapíró ez alól felmentést kaphatott volna; ott mind haláláig hősiiesen harcolt. Egész életét a köznek szentelte s tetteit mindvégig az ekkor ébredező magyar nemzeti gondolat hajnalcsillaga vezérelte. Ez a gondolat irányította lépkeit akkor is, mikor önként bedobta életét a világháború vérzivatarába és hősi halálával méltó pontot tett a hazájáért való küzdelemben eltöltött élete után.

Ad 2. Bizonyítványaim három csoportja közül kettőre: elemi iskolai és egyetemi bizonyítványaimra nem szükséges bővebben kitérnem, mivel ezek mindig tiszta jelesek voltak, sőt egyetemen úgyszólván az összes melléktárgyakból is (és pedig jeles eredménnyel) kollokváltam. Bővebben szükséges azonban kitérnem középiskolai bizonyítványaimra. A gimnáziumi érettségi vizsgát u.i. színjeles eredménnyel tettem le, s őt máig is őrzöm Tormay Cecilenek, híres írónőnknek azon ajándékát, amelyet nekem ünnepélyes keretek között, mint a hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium legjobb tanulójának nyújtott át³³⁸. És máig is őrzöm a budapesti és szegedi tanulmányi versenyek (magyar irodalom, latin nyelv) emléktárgyait, amely versenyekre az Alma Mater bizalma engem, mint az intézetnek azon tárgyból legjobb tanulóját szemelt ki. Máig is őrzöm azon emléktárgyakat, amelyeket VI-II-os koromban, mint a magyar irodalom legjobb tanulója, az önképzőkör legmunkásabb tagja, az intézet matematikai versenyének győztese stb. kaptam. És máig is őrzöm egykori igazgatómnak ajánló levelét, amellyel megtisztelt akkor, amikor az intézet védőszárnyai alól kibocsájtott s amelyet II. b. alatt ezen kérvényemhez csatolok.

Ámde bármilyen eredményesen végeztem is be középiskolai pályafutásomat, jelen kérelmem szempontjából mégis nehézséget okozhat az, hogy nem minden bizonyítványom jeles eredményű, sőt III-os bizonyítványom két jegye elégséges. Ennek azonban egészen különleges okai vannak. Édesapám harctéri halála folytán u.i. édesanyám ötödmagával egyedül maradván, a kistisztviselők akkor is nyomorúságos ellátása mellett elemi tanítónői fizetéséből ezt a nagycsaládot fenntartani, s a lassanként felnövő gyerekeket iskoláztatni segítség nélkül nem tudhatta. Ez pedig abban állott, hogy én, mint legnagyobb gyerek, kénytelen voltam instruktorkodni és – mikor nyomorúságunk a tetőpontra hágott – a gimnázium III. osztályának első felében a debreceni árvaházba elmenni. A szervezetem azonban túlságosan gyenge volt s a hideg debreceni tél annyira megártott neki, hogy ápr. 21-én édesanyám mégis kénytelen volt hazavitetni. Ekkor ágynak estem és csak vizsga előtt két héttel kezdtem el az iskolába járást. Természetesen Debrecenben egészen másokat és máshogy tanultam, főleg a német és magyar tanáromnak volt egészen más módszere és így a vásárhelyi anyag úgyszólván egészen új volt előttem. A két hét túlságosan rövidnek bizonyult. Megszületett a III-os bizonyítványom. Ámde legyen szabad megemlítenem, hogy az osztályzatot képviselő számok nemcsak önmagukban beszélnek, hanem egymáshoz való viszonyukban is. Pl. ugyanazon tanárnál, aki ekkor hármast adott nekem magyarból, a IV. p.-ban már én voltam a legjobb tanuló, s a bizonyítványomban már jeles áll. De jellemző az is, hogy míg Debrecenben szerzett betegségem következtében III-os koromban a testnevelésből fel voltam mentve, IV-es koromban elégséges voltam és 244 órát (!) mulasztottam, addig V-es koromtól javult az egészségem, s ezzel együtt a tornajegyem is. Ezen javulás zenitjén azután nemcsak színjeles bizonyítványaim állanak, hanem az a tény is, hogy én, aki

³³⁸ Tormay Cecile (1875–1937) mint a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének megalakítója többször megalogatta a hódmezővásárhelyi Magyar Asszonyok Lapja szerkesztőségét. KOLLARITS Krisztina: „*Maroknyi világosságunkból egy országon végigragyogó tüzet teremtünk.*” *Magyar asszonyok részvétele az ellenforradalomban és a Trianon elleni harcban.* Trianoni Szemle, 2010. december–január, 74. p.

III-os koromban az akkori viszonyaim következtében annyira elsatnyultam, hogy tornából fel voltam mentve, felsős koromban egymásután nyertem meg Dél-magyarország összes középiskolai tornász- és vívóbajnokságait, Győrtől első helyezettje lettem az országos középiskolai vidéki vívóbajnokságnak, Budapesten második helyezettje a középiskolai, majd a főiskolai országos tornászbajnokságnak stb. s 28 sportérmet szereztem össze.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! A kifejtettek alapján még egyszer megújítom fenti alázatos kérelmemet. Hangsúlyoztam az eddigiekben, hogy nemcsak egyetemet: a középiskolát is, mint első eminens végeztem el s azt a néhány hiányt, amire fenn rámutattam, hiszem, hogy sikerült emberileg érthetővé tennem. És hiszem, hogy ezek értékelésének az ítélőszéke előtt fent ismertetett körülményeim mellett fognak szólni. Ha tehát van is némi hiányosság bizonyítványaimban, arra kérem a Nagyméltóságú Miniszter Urat, hogy legyen tekintettel arra, hogy:

1. Az egy gimn. alsós bizonyítványban forog fenn. S a kifejtettekből folyólag: önhibámon kívül. Egyébként is az itt szóba jövő bizonyítvány immár 17 éve tartó tanulói pályámnak csak igen kis töredékét tükrözteti vissza s ha a többi bizonyítványaimmal való rendszeri összefüggésében és nem azoktól elszigetelten vizsgáljuk, akkor fokozatos és rohamos fejlődést észlelhetünk ezen szerencsétlen esztendő után. Ez a fejlődés a tiszta jeles gimn. bizonyítványokhoz, érettségihez és egyetemi vizsgákhoz vezetett, sőt, bár egyetemi éveimet úgy kellett végigküzdenem, hogy mindennap 60 km vonatutat tettem meg Szeged és Vásárhely között: mégis a szemináriumokban és praktikumokon is állandóan dolgoztam, jórészt idegen (német, angol, francia, olasz) nyelvű forrásokból s a nemzetközi jogból még pályadíjat is nyertem egy kb. 500 oldalas munkámmal.

2. Elhelyezkedésem kérésem teljesítése nélkül megoldhatatlan problémaképp tornyosul elébem. Egyhangú kitüntetéssel letett vizsgáimnak – szomorúan tapasztalom – az életben semmi hasznát nem veszem s viszont édesanyám kis nyugdíjából sem élhetek tovább. Végül: Édesapám önfeláldozó hazaszeretetére és hősi halálára is kérem, hogy legyen tekintettel a Nagyméltósága Miniszter Úr akkor, mikor kérésemnek a Kormányzó Úr elé terjesztése felől dönt.

Kérem, hogy ismertetett, méltánylást érdemlő mellékkörülményeimre tekintettel kérésemet a Kormányzó Úr Őfőméltósága elé terjeszteni kegyeskedjék, ha a szabályzat formális előírásainak nem minden bizonyítványom felelne is meg. Hiszen Őfőméltóságának megadott alkotmányunk értelmében a kegyelmezés joga olyan esetekre, mikor az előírások és szabályok merevsége ezt méltányossá teszi s én hiszem, hogy az ismertetett körülmények indokolták tennék ezen jognak a gyakorlását. Főleg mivel tudtommal egyedül én kérem egyetemünkről a »sub auspiciis Gubernatoris« való avatást. Ezért kérésemet megújítva s Nagyméltóságod jóakarátát kérve maradok mély tisztelettel.”

„Mélyszegénységnek” nevezi napjaink szociálpolitikája azokat a körülményeket, ahonnan Szabó József elindult. Komor történetét orvosi bizonyítványokkal, „árvaházban lételegigazolása”-val, tanítónőség igazolásával, szegénységi bizonyítvány csatolásával hitelesíti. Folyamodványa azonban nemhogy a kormányzóig, de még a kultusztárcáig sem jut el. Alig egy hónappal később az egyetem rektora, Veress Elemér átiratban fordult a Kar vezetőjéhez: „hivatkozással 850/1931-32 számú átiratra tisztelettel értesítem a tekintetes Kart, hogy Egyetemünk Tanácsa 1932. évi június hó 18-iki VIII. rendes ülésében úgy határozott, hogy SZABÓ JÓZSEF jogtudományi doktorjelöltnek azon kérését, hogy kormányzói gyűrével avatassék fel a jogtudományok doktorává – figyelemmel arra, hogy folyamodónak középiskolai tanulmányi előmenetele az előírt követelményeknek nem felel meg – illetékes

helyre nem terjeszti elő.” Hogy a Szabó József által említett méltányosság gyakorlása, amennyiben „a szabályzat formális előírásainak nem minden bizonyítvány felelne is meg” példa nélküli volt-e a Kormányzó döntései során, nem tudni. Az viszont biztos, hogy még a minisztériumnak sem kívánta az egyetem a folyamodványt felterjeszteni, esetleg rájuk bízva a kérelem további útját. Elgondolkodtató viszont a tanulmányi teljesítmény mellett felhozott másik érv, Szabó József édesapjának a sorsa. Nem a világháborúban bekövetkezett hősi halála, sokkal inkább a háború előtti politikai pályafutása. Szabó Imre tanító ugyanis aktív részese volt a Hódmezővásárhelyen 1911-ben megindult *Magyar Köztársaság* című politikai folyóiratnak, majd az egy évvel később megalakult Országos Köztársasági Pártnak.³³⁹ Nem biztos, hogy politikatörténetben polgári radikális pártként számon tartott szerveződés egyik vezetője fiának húsz évvel később a kormányzóhoz intézett kérelme megítélésére hatás nélkül maradtak volna ezen előzmények. Édesapja „elismerésre méltó közéleti működését” 1914-ben a tanfelügyelőségen vizsgálattal ellenőrizték, de az 1913-ban meghozott királysértési törvény is súlyos szankciókkal fenyegette a pártot. Ha az egyetemi vezetés tájékozódni kívánt Szabó József politikai környezetéről, az „átvilágításhoz” elég lett volna csak annyit megállapítani, hogy a párt 1913-as programtervezete – a magyar párttörténetben egyedülállóként – április 14-ének, az első, 1849-es magyar köztársaság debreceni kikiáltásának évfordulóját kívánták nemzeti ünneppé nyilvánítani.³⁴⁰ Ugyanezen okból jelent meg 1911-től a *Magyar Köztársaság* című folyóirat minden hónap 14-ik napján, egészen a betiltásáig. Az pedig egyáltalán nem Szabó József megfelelési kényszerét, sokkal inkább a korszak abszurditását jelzik, hogy apjának a kormányzói kérelemben jelzett közéleti szereplése újabb húsz éve elteltével miként jelenik meg az egyetemi pártbizottságnál katedrája visszaszerzését célzó beadványában: „Életrajzomból megállapíthatja a t. Pártbizottság, hogy egyszerű tanítói családból származom s a demokráciát már a családi életben tanultam meg. Édesapám, n. Szabó Imre tanító, a 48-as Munkáskörnek, az 1910-ben alakult Országos Köztársasági Párt hódmezővásárhelyi tagozatának elnöke, és az Országos Köztársasági Pártnak pénztárnoka volt. Ez a párt az akkori idők leghaladóbb mozgalma volt. Törvényt hoztak ellene, vezetőit, köztük édesapámat is, demokratikus magatartásuk miatt börtönre ítélték, majd a közben kitört első világháborúban oly súlyos katonai beosztásba rakták, hogy édesapám már a háború legelején elesett.”³⁴¹

Valószínűnek látszik, hogy első tudományos munkáikra Bibó István és Szabó József már kölcsönösen felfigyelhettek egymásra. Azok a pályázatok illetve az ezekre beküldött pályamunkák, amelyek díjazásban részesültek, nem csak az egyetemen kaptak nagyobb nyilvánosságot, de a város is megismerkedhetett a pályázatok nyerteseivel. A díjazás ugyanis nem elsősorban az egyetem költségvetését terhelte, hanem a kor szokásainak megfelelően Szeged város önkormányzata, bankok, vállalkozások és magánszemélyek is hozzájárultak a pénzdíjak összegéhez. Ezek pedig természetesen elvárták, hogy a város nyilvánossága tudomást szerezzen ne csak a győztes pályamunkákról, de ezek díjainak finanszírozóiról is.

A pályatételekre benyújtott munkákról a kari ülésen döntöttek két-két, a témában érintette professzor bírálata nyomán. A gyakorlatban ugyan csak egyik opponens foglalkozott a tanulmány részletekbe menő áttekintésével és értékelésével – ez került az ülés elé –,

³³⁹ BÓNIS György: *Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom*. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 26. Akadémiai kiadó, Bp., 1962. 112. p.

³⁴⁰ Mérei Gyula (szerk.): *Az Országos Köztársasági Párt programtervezete 1913. április 14.* In: *A magyar polgári pártok programjai 1967–1918*. Akadémia Kiadó, Bp., 1971, 289. p.

³⁴¹ SZTE TEGY SZJK levelezés 1956. szeptember 22.

ezek a véleményezések azonban mindig a teljes kollegialitás, az egyenrangúnak elfogadott kezdő kutató megtisztelésének jegyében születtek. A jelíges pályaművek szerzői az eredmény kihirdetéséig az ismeretlenség homályában rejtőztek (a neveket tartalmazó kis borítékokat viaszpecséttel biztosították), így az egyetlen mérce a bírálatok számára valóban a tanulmányok tudományos értéke maradhattak.

Bibó István az 1932–33-as tanévre kiírt pályázatra a jogbölcselet témakörében nyújtotta be 99 oldalas munkáját. A pályaműnek Horváth Barna és Ereky István professzorok által jegyzett bírálata közismert,³⁴² ahogyan munkája, a *Kényszer, jog, szabadság* is több kiadásban ismert.³⁴³ A bírálat a mű kiváló tulajdonságainak és a szerző invenciózus, lendületes és erőteljes gondolkodásának méltatása mellett nem mellőzte koncepcionális fenntartásait sem: „Kényszert és szabadságot a társadalomban kontradiktórius ellentétnek mondani, a jogtól a szabadságfunkciót elvitatni, de ugyanakkor kényszerfunkcióját a szabadságfunkcióval való egybeesésig felhígítani vagy átértelmezni: hintázást jelent a kényszerelmélet és a szabadságelmélet között.”³⁴⁴ A nyertes pályamunka nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy még ebben az évben „ifj. Bibó István joghallgató úr a m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztérium 17806-1932. sz. rendeletével a bécsi Collegium Hungaricum-ba beutaltatott”.³⁴⁵

Szabó József munkája a két évvel korábbi pályázati kiírásra érkezett, „az állami szuverenitás nemzetközi jogi fogalma” címmel meghirdetett nemzetközi jogi pályatételre nyújtotta be. A beérkezett pályamunkák elbírálásra vonatkozó jelentéseket a jog- és államtudományi kar 1931. május 15-i rendkívüli ülésén mutatták be.³⁴⁶ Búza László professzor olvasta fel a nemzetközi jogi pályatételre beérkezett pályaműre vonatkozó szakbírálatát. Rendkívül figyelemre méltónak találta, hogy a mintegy száznegyven szakmunkát felhasználó mű a magyar, német, francia, angol, olasz, latin nyelvű források mellett még spanyolul megjelent munkákból is idézett. A negyvenhárom oldalas bevezető talán csak azért nem jelentett meglepetést, mivel maga a pályamunka egésze meghaladta a négyszáz oldalt. Elismerése mellett Búza László sem tartózkodott keményhangú megjegyzéseitől.³⁴⁷ „Szerző nagyon jól ismeri a szuverenitás nemzetközi jogi fogalmának megállapítására irányuló tudományos vizsgálatokat, de egyszerűen kijelenti, hogy »az ezek által konstruált fogalom nem szuverenitás, hanem inkább tagadása annak«, s éppen ezért az efféle szuverenitás-fogalmaknak a pozitív nemzetközi jog szempontjából való vizsgálatát teljesen feleslegesnek tartja... »a nemzetközi jog nemcsak fogalmilag zárja ki az állami szuverenitást, hanem pozitív rendelkezéseivel is«”. Búza kifogásai a munkának a „szuverenitás korlátai”-ról szóló részére vonatkozóan a legélesebbek: „a szuverenitásnak nem lehetnek korlátai, mert nincs korlátozott szuverenitás”. A részletekbe menő bírálat olvastán gyorsan kiderül, hogy a „mester és tanítványa” közötti koncepcionális nézeteltérésről van szó, amelynek eredményeképpen a pályadíj kiadását ugyan „nem hozhatta javaslatba” Búza László, de „szerző szorgalmára és a kérdés helytelen felfogása mellett is megnyilatkozó értékes képességeire tekintettel” javasolta, hogy a pályadíj szorgalmi díj címen kiadassék. Az első bíráló javaslatával Horváth

³⁴² Bibó István jogbölcseleti pályaművének értékelése 1933. május 8. (Életút dokumentumokban. 94–96. p.)

³⁴³ Első megjelenése: Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság*. Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae: Sectio Juridico-Politica VII. Szeged, 1935. 151. p.

³⁴⁴ Életút dokumentumokban. 96. p.

³⁴⁵ A Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karának iratai. Csongrád megyei Levéltár (Továbbiakban CSML Jogi Kar) VIII. 4.b/ 1930/31/32. 15. d. 1-221. ő. e. 1077-1931/2.

³⁴⁶ Jegyzőkönyv a jog/ és államtudományi kar 1931. május 15-i VI. rendkívüli üléséről. CSML Jogi Kar. VIII. 4.b/ 1930/31/32. 15. d. 1-221. ő. e.

³⁴⁷ Szabó József nemzetközi jogi pályaművének értékelése. 1931. május 10. u. p. 1–4. p.

Barna, mint második bíráló is egyetértett. Ennek alapján a kari ülés „a bíráló szaktanárok jelentését – amely szerint a pályamunka igen széleskörű forrástanulmányok alapján készült, de mert a szerző a szuverenitás helytelen fogalmából indul ki, nem a kitűzött kérdés megoldását adja – egyhangúlag elfogadva elhatározta, hogy a pályadíjat nem adja ki, hanem szerzőjét a pályadíj összegének megfelelő szorgalmi díjban részesíti (100 P). A »Vom Secundenzeiger der Weltgeschichte« jeligés levél felbontatván Elnök megállapítja, hogy a pályamű szerzője Szabó József jogszigorló.”

Bár Bibó István két évvel később írta meg nyertes pályaművét, az mégis egy évvel korábban megjelent, mint Szabó Józsefé.³⁴⁸ Vélhetnénk, hogy erre a késelemre Búza intelme nyomán – „Ha szerző saját megállapításaival szemben is olyan erősen kritikus lesz, a minek a tudományosan uralkodó nézetekkel szemben igyekszik lenni..., remélhetjük, hogy a jogi irodalomnak érdemes munkásává válhatik.” – a javasolt korrekciók elvégzése a magyarázat. De éppen fordítva történt. A Búza támogatásával megnyert Collegium Hungaricum pályázat³⁴⁹ idejét Bécsben arra használta fel, hogy 1931-es szuverenitáselméletének kifogásolt tételeit a Nemzetek Szövetsége mellett működő Állandó Nemzetközi Bíróság gyakorlatában érvényesülő érvekkel erősítse meg. Nem lát ellentmondást abban, hogy a Cour Permanente de Justice Internationale a szuverenitásról hol mint hatalomról, hol mint szabadságról beszél, hiszen „minden hatalom szabadság és minden szabadság hatalom is egyúttal. A lényeg az, hogy ez a szuverenitás akár pozitív, akár negatív megnyilvánulásait vizsgáljuk, nem abszolút, hanem korlátozott, relatív: korlátozza a nemzetközi jog, amelyet a bíróság a nemzetközi szerződések összességével azonosít.”³⁵⁰ Hogy öt év elteltével módosult-e és ha igen, miképpen Búza László álláspontja, kevésbé ismert, mint Szabó Józsefnek a korlátozott szuverenitás tana melletti változatlan elkötelezettsége.³⁵¹ Mindenesetre a Búza Lászlónak meleg hangon ajánlott dedikációból az derül ki, hogy a „mester és tanítványa” közötti kapcsolatnak nem ártott a kérdésben mutatkozó nézeteltérés. Ugyanakkor a Collegium Hungaricum bécsi időszaka a szakmai tudásszerzésen túl azzal a személyes hozadékkal is járt, hogy Szabó József és Bibó István tulajdonképpen ekkor kerültek közelebbi kapcsolatba egymással.

2. Amely találkozás Szegeden nem következett be, megtörtént Bécsben: „És ekkor futott össze életünk Bibó Istvánnal is. Mindketten kollégisták voltunk, szobáink egymás mellett voltak. Azonos professzorokat hallgattunk, hasonló német, francia, angol, olasz nyelvokta-

³⁴⁸ Nem a pályaművek voltak első könyv-publikációik. Bibó Istvántól 1934-ben jelent meg Szegeden A szankciók kérdése a nemzetközi jogban, Szabó József Dancig nemzetközi jogi helyzete című tanulmányát ekkor közzétették.

³⁴⁹ A ösztöndíj odaítéléséről szóló értesítést a Budapest, Aréna u. 51 alatti „Vonatlaktanyába” kézbesítették, ahol Szabó József „kpvj. C. tizedes” rövid katonai szolgálatot teljesített. SZTE TEGY SZJK Pályakezds iratai 1933. augusztus 17. 1273-1932/33. j. k. sz.

³⁵⁰ SZABÓ JÓZSEF: *A szuverenitás. Nemzetközi jogi tanulmány.* Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae: Sectio Juridico-Politica XI. 1. Szeged, 1936, 25–26. p.

³⁵¹ Búza László korábbi tartózkodása megváltozása jeleként olvasható a Szabó József habilitációs eljárásban megfogalmazott véleményes jelentése: „Szabó József egész munkássága egy sokra hivatott ifjú értékes alkotása. Ki kell emelnünk alaposágát, éles elméjű kritikáját s sokszor figyelemre méltó új szempontjait. Egyelőre hibája az ifjúság temperamentumából folyó bizonyos szertelenség. Nehezen tud fegyelmet parancsolni önmagára. Kutatásaiban nem marad meg a kitűzött célnál. Ha felmerül előtte egy új tetszetős probléma, utána fut, nem törődve azzal, hogy ezzel új mezőkre kerül.” (*Dr. Búza László ny. r. tanár véleményes jelentése Dr. Szabó József kir. bírósági jegyző úrnak a jogbölcsletről egyetemi magántanárkénti képesítése végett bemutatott dolgozatairól.* Szeged. 1940. 28–29. p.; idézi SZABADFALVI JÓZSEF: *Egy derékba tört életmű margójára: Szabó József jogbölcsletről munkássága.* Jogtudományi Közlöny, 1998. december, 497. p.)

tásban részesültünk... De a legtöbb időnket a kari könyvtárban, az egyetemi előadásokon és az egyetemi könyvtárban, továbbá a Nationalbibliothekben töltöttük.”³⁵² Mindkettőjüket megdöbbenet a konszolidálnak hitt „császárváros” hirtelen jött felfordulása:³⁵³ „Bécsben létünk alatt folyt a két forradalom, amikor a másodikban Dollfuss kancellár is megölték. Az állandó ágyúzás és géppuskatűz miatt három héten át nem lehetett utcára lépni.”³⁵⁴ Bibó István Erdei Ferencnek írt levelében számolt be a történekről: „Közben végigasszisztáltam egy forradalmat, s a biztos és nyugodalmas belvárosból hallgattam, hogyan lövik egymást bécsi embertársaim. Azután kimentem és megnéztem a Karl-Marx-Hofot összelöve. S szomorkodva emlékeztem vissza összelövetlen állapotára...”³⁵⁵

Bécsi illetve genfi tanulmányaikat követően egyikőjük sem folytatta korábban megkezdett ügyvédjelöltségét. Bibó István 1938 júniusában bírósági jegyző lett, majd 1938 novemberétől az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott. Szabó József viszont ösztöndíjas gyakornokként a szegedi jogi kar nemzetközi jogi, közjogi és jogbölcseleti tanszékein tevékenykedett, illetve az egyesített szemináriumi könyvtárat vezette. Pályázatának az Országos Ösztöndíjtanácshoz továbbított ajánlásában a kari ülés megállapította: „A múlt tanévben a bécsi Collegium Hungaricumban folyamatban lévő kutatásainak folytatásaképpen az állami szuverénítás nemzetközi jogi fogalmával és ezzel kapcsolatos nemzetközi jogi problémákkal foglalkozott s azóta is a nemzetközi közjogban sokat ígérő sikerrel dolgozik. Nyomtatásban megjelent értekezése igen ügyesen fejti ki Dancig nemzetközi jogi helyzetét. Sajtókészen álló nagyobb tanulmánya, mely a szuverénítás nemzetközi jogi fogalmát tárgyalja az irodalom alapos ismeretéről s figyelemreméltó kritikai erőről tanúskodik. Nagyon kíváncsian lenne, hogy belföldi kutató ösztöndíjjal tanulmányait tovább folytathassa s feldolgozhassa a hágai Állandó Nemzetközi Bíróságnak az állami szuverénítás kérdésére vonatkozó gyakorlatát.”³⁵⁶

A belföldi ösztöndíját azonban 1935-ben történt házasságkötését követően jövedelmezőbbnek ígérkező Pénzügyminisztériumi állással cseréli fel, majd 1939-től a budapesti törvényszékre került, ahol szakvizsgáját követően törvényszéki bírónak nevezték ki. Rövid ideig az Igazságügyi Minisztériumba került, majd a Közigazgatási Bíróság tanácsjegyzője lett. Ez volt az a néhány év, amikor a *Szegedi Iskola* szinte áttette a székhelyét Budapestre, ugyanis a Szegedről sűrűn felutazó Horvát Barna gyakran találkozott a már ott élő Bibó Istvánnal és Szabó Józseffal. Röviddel ezután azonban már Erdély lehetett ez a találkahely, hiszen a Ferenc József tudományegyetem újjászervezéséről szóló 1940. évi XXVIII. Törvénycikk kimondta: „az ideiglenesen Szegeden elhelyezett Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem működését az 1940/41. tanévtől kezdve újból alapításának helyén, Kolozsvárott folytatja”. Horváth Barnát tanítványai már mint magántanárok követik – rendszeresen együtt utazva Budapestről – a régi-új egyetem jogi karára.

³⁵² SZABÓ József: *Negyven év. Egy professzor útja az önkényuralom alatt*. In Szabó József: *Ki a káoszról*. 15–16. p.; Más visszaemlékezése szerint „a közelebbi ismeretség Bécsben kezdődött. Mert egy évben kaptunk ösztöndíjat. Vele együtt voltam kint 1933–34-ben.” (NAGY Endre: *Beszélgetés Szabó Józseffal*. 15. p.)

³⁵³ 1934 februárjában valóságos csata zajlott le a Dollfuß kancellár kormányával szembefordult félkatonai szervezetek és a hadserege között

³⁵⁴ SZABÓ József: *Ki a káoszról*. 15. p.

³⁵⁵ Bibó István Erdei Ferenchez. Bécs, 1934. ápr. 26. (Életút dokumentumokban. 123. p.)

³⁵⁶ Kivonat a jog- és államtudományi Karnak 1935 február hó 27.-én tartott VI. rendes üléséről felvett jegyzőkönyvből. SZTE TEGY SZJK Pályakezdés iratai 875-1934/35. j. k. sz.

A visszatérést követő első kolozsvári egyetemi almanach adatai szerint³⁵⁷ a jog- és államtudományi karon megerősítést nyert Dr. Horváth Barna ny. r. tanár, a jogbölcseleti tanszékre: „Szül. 1896. Budapest. Róm. kat. Tanulmányait Szegeden és Budapesten végezte. Tagja volt a bécsi Collegium Hungaricumnak. 1926-ban magántanárrá képesítettett. 1933-ban a szegedi tudományegyetem jogbölcseleti tanszékének tanárává neveztetett ki. A Magyar Társadalomtudományi Társulat alelnöke. Több tudományos előadást tartott külföldön. Nagyszámú jogbölcseleti műve jelent meg magyar, német és francia nyelven.”

Magántanári képesítést szerzett Bibó István jogtudor, sub auspiciis gubernatoris államtudor, miniszteri titkár a „Jogbölcselet” című tárgykörből 1941. május 10-én,³⁵⁸ Szabó József jogtudor, kir. bírósági titkár, közigazgatási bírósági tanácsjegyző pedig ugyancsak a „Jogbölcselet” című tárgykörből 1941. március 8-án képesítettett magántanárrá.³⁵⁹ Életútjaik hasonlósága azonban a tudományos munkát túli különlegességet is mutatnak a háború éveiben. Ez pedig az ellenállási mozgalomban való részvételük.

Bibó István közreműködése a Márciusi Front 1938-as (második) programnyilatkozatának szövegezésében, illetve a Reinitz Bélával közösen kidolgozott ponttervezetben közismert.³⁶⁰ 1944 közepén pedig megfogalmazta meg a munkásság és a középosztály közti *Békeajánlat* tervezetét.³⁶¹ „Emlékszem például – mondja Bibó –, hogy 44-ben, a német megszállás után volt nekem egy gondolatom: az, hogy kellene szerkeszteni egy formális békeajánlatot, amit a magyar munkásság tenne a magyar közép-osztályi értelmiségnek. Ennek elkészítettem egy tervezetét, amiben sok minden volt; például hogy a munkásság respektálni fogja az értelmiségi közép-osztálynak a lakáshoz való, számukra legalábbis túlzottnak érzett ragaszkodását; tudomásul veszi, hogy az értelmiségi középosztály még mindig nem vesztette el a Horthy Miklós iránti respektusát, és hajlandó Horthy Miklóssal szemben, ha az utolsó időkben valami szörnyűséget nem követ el, némi kíméletet gyakorolni, s egy sor ilyenféle dolog, amiket én a magyar értelmiség pszichológiájának a jó ismeretében fogalmaztam meg.” A német megszállás alatt minisztériumi állását felhasználva zsidókat mentett meg, menleveleket állított ki részükre: „44 nyarán az Igazságügyi Minisztériumban árja-párja mentesítő írásokat kezdtem osztogatni, először szabályosan, aztán amikor letiltottak róla, mindinkább szabálytalanul. Ezért október 16-án reggel a hivatalban letartóztattak és elvittek a Fő utcába, átadtak a németeknek. Ott ültem három napot, amikor a minisztérium közbelépésére kiengedtek.”³⁶²

Hogy az utókor számon tartotta az ekkor történeteket, az furcsa módon majd 1958. augusztus 2-án lesz „életbevágóan” fontos. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának népbírósági tanácsa ugyanis ekkor hirdet ítéletet a népi demokratikus államrend ellen irányuló szervezkedés vezetésével elkövetett büntetett valamint hűtlenség büntetével vádolt Bibó István és társai bűnügyében. Borbély János tanácsvezető bíró indoklásából

³⁵⁷ *Beszámoló a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1940-41. tanévi működéséről.* Acta Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Iosephinae annorum ; 1940-41. M. kir. Ferenc József Tudományegyetem, Kolozsvár 1942. 276. p.

³⁵⁸ Kari ülés hat. sz. 37.756/1941. IV. 1.

³⁵⁹ Kari ülés hat. sz. 34.692/1941. IV.

³⁶⁰ *A Márciusi Front 1938. évi programjának Bibó István és Reitzer Béla által elkészített ponttervezete.* In: Huszár Tibor: *Párhuzamok és kereszteződések.* Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front. A Makói Múzeum Füzetek 68. Makó, 1991, 132–133. p.; továbbá: Huszár Tibor: *Erdei Ferenc 1910–1971 – Politikai életrajz.* Corvina Kiadó, 2012. 528 p.

³⁶¹ *Békeajánlat-fogalmazvány 1944 nyára.* (Életút dokumentumokban. 204–211. p.)

³⁶² Huszár Tibor: Bibó István. *Beszélgések, politikai-életrajzi dokumentumok.* Magyar krónika, Kolonel, 1989, 51. p.

kiderül, miért nem született esetében halálos ítélet, „csak” életfogytiglani börtönbüntetés. Eszerint ami a törvény szerint a legsúlyosabb büntetés kiszabásától való eltérést indokolta, tette Bibó István esetében az „a felszabadulás előtti antifasiszta magatartása, a felszabadulás követő első években a haladás irányába ható társadalmi erőket támogató tevékenysége, másrészt ténybeli, nagy részben feltáró jellegű beismerő vallomása, büntetlen előélete és több gyermekes családós állapota.”³⁶³

A fentiek ismeretében érdemes felidézni a középosztály megnyugtatóására a baloldali munkásság számára Bibó által javasolt *Békeajánlat*-fogalmazvány első pontját: a magyar munkásosztály „politikai hatalomra tör és szocialista államot akar, azonban nem tör kizárólagos hatalomra, nem akarja a proletariátus diktatúráját, hanem együtt akar kormányozni mindazokkal az erőkkel, melyek a zsarnokságnak, embertelenségnek és rabszolgatartásnak a hitlerizmusban megtestesült szörnyű erői ellen készek az együttes harcra.”³⁶⁴

Szabó József szerepe az ellenállási mozgalomban jóval kevésbé ismert, de Bibóhoz hasonlóan, az ő esetében is fontos szerephez jut az ő életét is döntően befolyásoló perben. Több forrásból és többféle változatban bukkannak fel a háború alatti tevékenységének dokumentumai. Az 1945 elején megindított igazoló eljárások természetesen érintették őt is. Ezek elsődleges célja az volt, hogy az államigazgatásban az új politikai berendezkedést támogató tisztviselői kar legyen jelen. A későbbiek során azonban a magyar lakosság egyre szélesebb körét vonták igazolás alá, így folyamatosan megalakították a honvédség, az egyetemi oktatók, a szabad pályán működő értelmiségiek, a hatósági jogosítvánnyal rendelkezők, ügyvédek, közjegyzők, magánalkalmazottak, egyetemi hallgatók igazoló bizottságait. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 15. M.E. számú rendeletének bevezetője fontos közérdekre hivatkozva még a népbírók felállítását előtt elrendelte igazoló eljárás lefolytatását a közalkalmazottakkal szemben. A vizsgálat során főként azt vizsgálták, hogy a közalkalmazott 1939. szeptember 1. napját követő magatartása „sértette-e a magyar nép érdekeit”.³⁶⁵

Szabó József 1945 tavaszától két éven át – egészen szegedi egyetemi tanári kinevezéséig – az Ideiglenes Nemzeti Kormány Iparügyi Minisztériuma Törvényelőkészítő és Jogi Főosztályának első vezetője lett. Közrejátszott ebben az a régi kapcsolat, amely a szintén hódmezővásárhelyi születésű szociáldemokrata iparügyi miniszterhez, Takács Ferenchez fűzte. Az igazoló eljárás során felhasznált dokumentumok³⁶⁶ egy része közjegyzői hitelesítés formájában, másolatban maradtak fent és élete legkülönbözőbb időszakaiban, a legkülönbözőbb célokra szolgáltak bizonyítékként. Bibó Istvánhoz hasonlóan ő is bujkáló zsidó családoknak nyújtott segítséget. Ez elsősorban önéletrajzaiból ismert: „Egy Horváth Józsefné nevű üldözöttet hónapokig, a felszabadulásig lakásomon rejtettem. Minden papír nélkül, közvetlen életveszélynek téve ki magam és családomat. Egy Szabó Sándorné nevű üldözött egész családjának papírokat szereztem, amivel a legszörnyűbb időköt átvészelték.”³⁶⁷ Szabó József öccse – „mint egyedül élő tanú” – ismeretlen cíllal készített „Tanúsítvány”-a megerősítette ezt a történetet,³⁶⁸ azonban a Szabó József ekkori

³⁶³ Bibó István és társai. Tárgyalási jegyzőkönyv és ítélet. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) 3.1.9. V-150.003/6. 30. p.

³⁶⁴ Életút dokumentumokban. 205. p.

³⁶⁵ Az igazoló bizottságok megszervezésének részletes szabályait az 1080/1945. M.E. számú rendelet tartalmazta

³⁶⁶ Lásd a Magyar Közigazgatási Bíróság 238/b. NB. sz. alatt kiküldött igazoló bizottság által 13/1945. sz. alatt hozott határozat. SZTE TEGY SZJK Életrajzok 1948. május 6.

³⁶⁷ SZTE TEGY SZJK Életrajzok 1956. szeptember 22.

³⁶⁸ Szabó András: Tanúsítvány. SZTE TEGY SZJK Életrajzok 1991. február 11. 1. p.

helyzetére vonatkozó információk egészen különös forrásból származnak. A Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya³⁶⁹ jelezte a Belügyminisztérium II. 2. (kémelhárítási) Osztály Vidéki Alosztály vezetőjének, hogy a helyi V. (belső reakció elhárítás) Alosztállyal közösen „operatív feldolgozás, illetve a későbbiek folyamán beszerzési céllal foglalkozunk Dr. Szabó Józseffel”.³⁷⁰ A belügyminisztérium illetékes szervei a kérésnek megfelelően kiegészítő környezettanulmányozást végeztek Szabó József budapesti tartózkodásának időszakára vonatkozóan. Ennek során egy, a XI. Kléh István u. 3/b. szám alatti házban élő házaspár – itt lakott Szabó József is 1938 és 1945 között – beszámolt arról is, hogy „nevezett 1944-ben egy vallása miatt üldözött személyt bujtatott a lakásán”.³⁷¹

Az ellenállásra vonatkozó dokumentumok némelyike egészen komoly és veszélyes körülményekre utalnak. 1956-os önéletrajzában Szabó József megemlíti, hogy katonai szolgálata alatt csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz, „Tartsay Vilmos ezredessel a kapcsolatomban csak az ő kivégzésével szakadt meg.”³⁷² Tartsay Vilmos vezérkari százados 1944 végén kapcsolódott be a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága katonai vezérkarának munkájába. 1944. november 22-én tartóztatták le saját lakásán több katonatiszttel együtt, akikkel éppen gyűlést tartottak.³⁷³ Bíróság elé állították, majd 1944. december 8-án kivégezték. A kapcsolat hitelességét az igazoló eljárás során a közigazgatási bíróság egyik tanácselnöke igazolta. Eszerint Szabó József miniszteri tanácsos „németellenes gondolkodásának 1944. október 15- előtti és utáni állandó tevőleges tanújeleit adta. Segítségemre volt a megsemmisítendő fasiszta jogszabályok összegyűjtésében 1944 októberében és novemberében. Tudomásom van arról, hogy amikor a vezérkari főnökség, amelynél szolgált, Sopronba menekült, ő nem követte azt, hanem az oroszok bevonulásáig hamis iratokkal itthon bujkált. Az én közbejárásomra összejött Tartsay Vilmos ezredessel (akkor századossal), s további tevőleges együttműködésüket csak Tartsayék felfedeztetése és letartóztatása akadályozta meg”.³⁷⁴

De nem kisebb személyiségek állnak Szabó József mellé, mint Nagy Ferenc miniszterelnök, vagy Tildy Zoltán, ő „pártvezéri” minőségében. Előbbi igazolja és elismeri, hogy Szabó József egyetemi magántanár, miniszteri tanácsos „a Nemzeti Ellenállási Mozgalomban és a fasiszmus elleni harcban önfeláldozó magatartást tanúsított”,³⁷⁵ utóbbi pedig Szabó Józsefnek a Kisgazdapárt tagjai előtt, a demokratikus nyugati államokban felmerült békelettervekről 1943 novemberében tartott előadásáról ad igazolást. Ráadásul „az előadás szövegét sokszorosítottuk, hogy az ott jelen nem lévő tagjaink számára is hozzáférhető legyen”.³⁷⁶ De kapcsolatba kerültek a délszláv partizánokkal is. A vezérkari főnökségen egy

³⁶⁹ 1957 és 1962 között a korábbi államvédelmi illetve a későbbi állambiztonsági szervek Politikai Nyomozó (a BM-ben: Fő)osztály néven látták el a titkosszolgálatok feladatait.

³⁷⁰ Dr. Szabó József. ÁBTL 3.1.5. O-14958/524. 1958. február 27. 205-PO-107/1958.

³⁷¹ BM II/0-d. Alosztály jelentése a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság részére. Dr. Szabó József. ÁBTL 3.1.5. O-14958/524. Budapest, 1958. március 15. i. m.

³⁷² Az utcaelnevezések furcsa szeszélye folytán a Kléh István utcát, ahol Szabó József akkoriban lakott jelenleg délről éppen a Tartsay Vilmosról, északon pedig a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottság másik mártírjáról, a Kiss János altábornagról elnevezett utcák határolják.

³⁷³ Lásd Török Bálint: *Két ellenálló katonatiszt – Emlékezés Kudar Lajosra és Mikó Zoltán*. Magyar Szemle 2008. 6–7. 63–83. p.

³⁷⁴ Borsos Endre, a Magyar Közigazgatási Bíróság tanácselnöke nyilatkozata. SZTE TEGY SZJK Életrajzok 1945. szeptember 15.

³⁷⁵ Magyarország Miniszterelnökének igazolása. 1261. sorszám 16.422. M.E. 1946. SZTE TEGY SZJK Életrajzok 1946. november 13.

³⁷⁶ Tildy Zoltán pártvezér nyilatkozata. SZTE TEGY SZJK Életrajzok 1945. szeptember 15.

tisztvárosa ugyanis 1944 őszén „Bartha Alberttel, majd a Jugoszláv Felszabadító Bizottság két tagjával, Mirkovits Andrijával és Jeszenszki Nikolával, végül Dr. Csorba János csoportjának egyik emberével” hozta össze. Szabó József „1944. október 15-én a nyilasok által a kint küzdő csapatok további ellenállására kiadott távirati utasítást rejtjelző minőségében késleltetni segítette.”³⁷⁷ Mindenesetre ellenállói múltja büntetőítéletében nem minősült enyhítő körülménynak, bármennyire is hivatkozott erre védőügyvéde, Gonda József. Arra pedig, hogy Szabó József történetébe hogyan fonódik bele a vezérkari főnökség, az Államvédelmi Hatóság iratai szolgálnak magyarázattal.

A visszaemlékezésekben és dokumentumokban vissza-visszatérő mozzanat Szabó Józsefnek a VKF/2-es osztályhoz való 1942 és 1944 közötti viszonya. Az tény, hogy sikertelen disszidálási kísérlete utáni kihallgatásakor, gyanúsított adatlapjának 1950. október 19-i kitöltésekor a 18. pont kérdésére – Szolgál-e fasiszta erőszakszerveknél? – azt válaszolta: „Igen, VKF. 2. hírszerző, rejtjelző csoport”.³⁷⁸ Pedig az Államvédelmi Hatóságnak semmi[s] adata nem volt erre nézve, sőt, amikor 1958-ban szervezési céllal foglalkoztak Szabó Józseffel, a jelentés szerint: „Nevezettre nyilvántartásunkban, vagy az illetékes operatív osztálynál, mint VKF/2-es KOFFA szolgálatos nem szerepel, de az 1950. október 19-én történt őrizetbevételekor saját maga vallotta, hogy 1942-től dolgozott a VKF/2-nél.”³⁷⁹ Szabó József nyilván arra gondolhatott, hogy az államvédelem birtokában van a rá vonatkozó terhelő adatoknak, így VKF/2-es múltját is felesleges tagadnia.

A vezérkari főnökség 2. osztály az államvédelem fogalomtárában, mint a Horthy-rendszer egyik legjelentősebb, politikai nyomozásokkal, hírszerzéssel és elhárítással foglalkozó titkosszolgálat volt számon tartva, amely nem csupán a hadsereg szervezeti keretében, hanem a jobboldali társadalmi szervezetekkel. Sőt esetenként a szélsőjobboldali mozgalmakkal együttműködve végezte munkáját.³⁸⁰ A VKF (Vezérkari Főnökség) 2. osztály fő feladatai 1939-1945 között az következők voltak: a kül- és belpolitika figyelemmel kísérése magasabb katonai szempontok szerint; a hírszerző tevékenység irányítása; a külföldi államok katonai felkészültségének nyilvántartása, ezekből jelentések, tájékoztatók összeállítás; a katonai attachék kijelölése és szolgálatának szabályozása; kémelhárító szolgálat vezetése és a Honvédség nemzetvédelmi szerveinek irányítása; a feltehetően külföldi irányítás alatt álló mozgalmak nemzeti szempontból való megfigyelése és az ezek elleni védekezés a közbiztonsági szervekkel egyetértésben.³⁸¹ A KOFFA – központi offenzív alosztály – tisztjei, ahol Szabó József tartalékos főhadnagy is dolgozott, a hírszerzés munkáját végezte.³⁸² Ebből a szempontból feltáratlan Szabó József történetének ide vonatkozó része, mint ahogyan az is nehezen képzelhető el, hogy amikor Keresztes-Fischer Ferencről, a Kállay-kormány belügyminiszteréről dr. Szabó József kir. törvényszéki bíró, egyetemi magántanár 1943 februárjában engedélyt kapott „Svájcba utazásra és ott hat hónapi tartózkodásra”,³⁸³ a

³⁷⁷ Kuba János t. százados két tanú előtt tett nyilatkozata. SZTE TEGY SZJK Életrajzok 1945. szeptember 25.

³⁷⁸ Szabó József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. Budapest. 1950. október 19. ÁBTL 3.1.5. V-85122 10-50.373/1950.

³⁷⁹ BM II/2-j. alosztály jelentése a Csongrád Megyei Politikai Nyomozó Osztály vezetőjének 1958. március 15. Dr. Szabó József. ÁBTL 3.1.5. O-14958/524.

³⁸⁰ Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF 2. Kossuth, Bp. 1971. 127. p.

³⁸¹ VKF/2. osztály szervezeti felépítése és működés – ÁVK. A 11-10.138/51. sz. objektumdosszié 9. sz. melléklete ÁBTL 4.1. A-858.

³⁸² A VKF/2. Osztály hírszerző és kémelhárító szervezete. (Kádár Gyula feljegyzései). ÁBTL 4.1. A-859.

³⁸³ A Magyar Közigazgatási Bíróság elnökének levele Kállay Miklós, a külügyminisztérium vezetésével megbízott m. kir. miniszterelnöknek Szabó József vízumkiadása ügyében. SZTE TEGY SZJK Pályakezdés iratai, 1943. február 3.

VKF/2. ne élt volna ezzel a kiváló lehetőséggel, hiszen a világháború közepén Genf volt a világ hírszerzőinek elismert gyülekezőhelye, feltéve, hogy nem maga a VKF/2. szervezte meg az utazást tanulmányi ösztöndíj fedőtörténettel. Az kétségtelen, hogy itteni tartózkodása Szabó József külföldi útjainak szakmai csúcspontját jelentette;³⁸⁴ az viszont, hogy a felderítés mit profitálhatott abból, hogy egy hírszerzője a „mély” információkhoz jutás szempontjából ilyen kivételesen kedvező pozícióba jutott, egyelőre ismeretlen.

3. Az üldözöttek második világháború alatti segítőit néhány év alatt az ellenkező oldalra sodorta a történelem: egzisztenciájuk védelmére Bibó István és Szabó József is segítségre szorultak. Jászi 1950 szeptemberében írt leveléből kiderül, mennyire a szívén viselte a Magyarországon rekedt és üldöztetésnek kitett barátait, kollégáit. Bibó Istvánra is sokat gondoltam – írja –, Szabó Józseffel állandó összeköttetésben voltam.³⁸⁵ Annak egyelőre nincs semmi nyoma, hogy Jászival valóban létrejött volna Szabó Józsefnek ez az állandó kapcsolata, de tény, hogy éppen Jászi levele keltjének másnapján, 1950. szeptember 21-én vág neki Szabó József feleségével és nyolc éves lányával (első ízben) a határnak: „Enesén többórás éjszakai gyaloglás után, zuhogó esőben elveszítettük egymást, ezért lemondunk a disszidálási szándékunkról és én a kislányommal, feleségem pedig külön, visszatértünk Szegedre, míg vezetőnk átjutott a határon.” Második kísérletük 1950. október 12-én, amikor egy Jugoszláviába induló hajó rakterében rejtőztek el, a hajó indulása előtti ellenőrzéssel hiúsult meg,³⁸⁶ az ÁVH őrizetbe vette őket.

Bibó István és Szabó József barátsága elsőként a börtönévek alatt mértettetett meg és kiállta a nehéz próbát. Ezt nem befolyásolta az szerencsétlen közlésű dokumentum, amely szerint a Bibó Istvánnak 1950. szeptember 8-i keltezéssel küldött, nyugdíjazás iránti kérelmének benyújtására vonatkozó felszólítást „Szabó József e. i. dékán s. k.” írta volna alá³⁸⁷ – ugyanis egyik érintett sem tudott erről. Mindenekelőtt azért, mert az 1949. évi augusztus 29-én kelt jegyzőkönyv tanúsága szerint a jog- és közigazgatástudományi kar dékáni hivatalában Szabó József és Búza László között hivatalosan is megtörtént a dékáni tisztség átadása illetve átvétele.³⁸⁸ Másrészt mivel az ekkoriban tanévekre szóló dékáni megbízatást már Búza Lászlótól is átvette 1950. szeptember 1-én az állam- és jogelmélet tanszékére 1950 február 1-i hatállyal kinevezett Antalffy György.³⁸⁹ Harmadrészt, mivel Szabó József, mint helyettesítési jogkörben eljáró prodékán sem írhatta „e. i. [ez ideje] dékán s. k.” alá. Igaz ugyan, hogy a leköszönt dékán a következő évet dékánhelyettesi tisztségében

³⁸⁴ Nyolc évvel Bibó István után jut el Genfbe az Institut Universitaire de Hautes Etudes International olyan professzoraihoz, mint Hans Kelsen, Guglielmo Ferrero, Paul Guggenheim, Wilhelm Röpké. (TRÓCSÁNYI László: *Szabó József emlékezete*. Szegedi Műhely, 1995. 1–4. 121. p.)

³⁸⁵ *Jászi levele Horváth Barnához, 1950. szeptember 20.* In Jászi Oszkár válogatott levelei. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990. 523. p.

³⁸⁶ „Bányainé” fn. ügynök 1958. április 1-i jelentése szerint „az októberi események után megkérdeztem [Szabó Józsefet], hogy most miért nem ment ki. Azt mondta, hogy elég lecke volt három év [börtönbüntetés] és úgy látta, itthon is tud boldogulni, nem is kísérelte meg”. „Bányainé”-ről viszont itt derül ki, hogy mint Szabó József régi ismerőse (B. Ö.-né tanárnő), 1950-ben ő ismertette meg vejével, aki végül mindkét szökési kísérleténél közvetített az embercsempészek felé. Az ÁVH tehát biztos tipp után látott neki a hajó átkutatásához 1950. október 12-én. „Bányainé” fn. ü. jelentése. Csongrád Megyei RFK Politikai Nyomozó Osztály V. alosztály. Szeged, 1958. április 1. Dr. Szabó József. ÁBTL 3.1.5. O-14958/524.

³⁸⁷ Életút dokumentumokban. 416. p.

³⁸⁸ CSML Jogi Kar XXVI. 2. d. 1949/50. 1/1949-50. jksz

³⁸⁹ Lásd RÉVÉSZ Béla: *A szocialista állam és professzora. Szélgjegyzetek Antalffy György portréjához*. Jogelméleti Szemle, 2003/4.

töltötte, ebben az esetben azonban egészen más volt a helyzet. Szabó József a nyár során azt tapasztalta, hogy Martonyi János egyes ügyekben önkényesen, mint dékánhelyettes járt el. Ezért már 1950. augusztus 7-én prodékáni megbízatásáról lemondott, amelyet a Kari Tanács 1950. augusztus 27-én elfogadott.³⁹⁰ Ha tehát Bibónak a nyugdíjazás iránti kérélmre benyújtására vonatkozó felszólítás tartalmaz aláírást, úgy az Antalffy Györgyé, nem pedig Szabó Józsefé.

Huszár Tibor első közlésében még kipontozza az aláíró nevét,³⁹¹ majd amikor másodszor is közreadja a félhivatalos dékáni levelet, akkor a dékánt már Szabó József feltüntetésével nevesíti.³⁹² Ruszoly József a „sors fíntorá”-nak nevezi, hogy Szabó József ugyanezen az 1950. szeptember 8-i napon kapta meg³⁹³ a Bibóéval azonos tartalmú felszólítást,³⁹⁴ bár nem levélben, hanem telefonon.³⁹⁵ Végül 1950. szeptember 15-i keltezéssel Tolnai Gábor, a Vallás- és Köznevelési Minisztérium főosztályvezetője – az ügyiratszám kivételével – szó szerint azonos tartalmú levélben hivatalosan is közli Bibó Istvánnal és Szabó Józseffel: „Értesítem Önt, hogy az 1934. I. t. c. módosítása tárgyában kiadott 2.400/1949. Korm. számú rendelet 1. §-ának rendelkezése alapján tényleges szolgálata alól azonnali hatállyal felmentem és rendelkezési állományba helyezem”.³⁹⁶ Ezt követően egyik professzor a pesti egyetemi könyvtárba, a másik a márianosztrai börtönbe kerül. A Szabó József elleni büntetőeljárás, a börtönévek, a családdal való kapcsolattartás, a levelezés nem csak a vonatkozó iratok terjedelménél fogva, de sajátos tartalmi vonatkozásaik miatt is témánkénti önálló feldolgozást igényelnek. Mindebből különösen fontos lehet Bibó és Szabó kapcsolatának egy olyan mozzanata, amely méltán hitelesítheti mély és tartós barátságukat. Annál is inkább, mivel védőügyvédje éppen az ezzel ellentétes tapasztalatairól tájékoztatta egy levelében Szabó József édesanyját: „A Jóska által megjelölt barátoknál eljártam, azonban az a tapasztalatom, hogy senkinek a segítségére nem lehet számítani, mert részben nem tesz meg semmit, másrészt pedig nem is mer ilyen ügyben a legkisebb mértékben sem segítségre lenni, féltve állását és existenciáját.”³⁹⁷

Szabó Józsefet a Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. december 16-án hozott ítéletében I. rendbeli, a III. Ba. 40 § 2. bek.-ben meghatározott tiltott határátlépés vétségének kísérletében bűnösnek találta, ezért kettő év és hat hónapi fogházra, mint főbüntetésre, ezen felül 3 évi hivatalvesztésre, politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen időtartamú felfüggesztésére, mint mellékbüntetésre ítélte. Ezt a Legfelsőbb Bíróság 1951. március 10-én lényegében megerősítette. Az első fokon született ítélet sajátossága, hogy Jónás Béla³⁹⁸ büntetőbíró, tanácselnök nem „liberalizmusáról” volt híres, mégis olyan jogszabályértelmezéshez nyúlt, amelynek inkább az ellenkezőjére volt példa bírói

³⁹⁰ CSML Jogi Kar XXVI. 4. d. 1949/50. 940. ö. e.

³⁹¹ HUSZÁR Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. 347. p.

³⁹² Lásd 80. jegyzet.

³⁹³ Ezért is hibás az a közlés, miszerint Szabó Józsefnek „alig egy esztendő múlva Bibóéhoz hasonló sors jut osztályrészéül” (KERESZTURI József: *Bibó István, a könyvtáros*. Pro Pannonia, Pécs, 2010, 33. p.)

³⁹⁴ „Sajnálom – teszi hozzá Ruszoly József –, hogy az általam tisztelt, akkor már nagybeteg Antalffy professzorra tekintettel már 1991-ben nem oldottam meg e »rejtélyt«.” (RUSZOLY József: *Mérték és minta sokak számára*. *Bibó István, a szegedi jogi kar professzora (1946–1950)*. Szeged, 1997. 3. 31. p.)

³⁹⁵ SZABÓ József: *Negyven év. Egy professzor útja az önkényuralom alatt*. In Szabó József: *Ki a káoszból*. 34. p.

³⁹⁶ Vö. Életút dokumentumokban. 417. p.; CSML Jogi Kar XXVI. 6. d. 1949/50. 986. ö. e.

³⁹⁷ Gonda József levele öv. Szabó Imrénének. SZTE TEGY SZJK Periratok. 1951. február 22.

³⁹⁸ Jónás Béla 1948 végétől 1949 őszéig a Budapesti Népbíróság tanácsvezetője, majd 1949 októberétől a Budapesti Büntetőtörvényszék tanácsvezetője volt. 1953 augusztusától a Budapesti Megyei Bíróság megbízott elnöke. 1956 november 4-én öngyilkos lett.

praxisában.³⁹⁹ Jankó Béla két héttel korábban Stolte István újságíró életfogytiglani, Pálóczi-Horváth György író 15 évi fogházbüntetésre ítélte. Sőt, egy ugyancsak tiltott határátlépési kísérlet miatt egy zirci atyának a hét év fogházbüntetését azzal indokolta: „Igaz ugyan, hogy a kémkedés nem bizonyítható, de a gyakorlat mutatja, hogy akik illegálisan kiszöknek az országból, ellenségei a magyar társadalmi átalakulásnak, és ott kinn ’tücsköt, békát’ kiáltanak a Magyar Népköztársaságra”.

Az államügység vádirata szerint Szabó József a hűtlenség büntetést azzal követte el, hogy a magyar állam fontos érdekeit érintő titkot, mely közhivatali állásánál fogva jutott tudomására, megosztotta egy idegen állam képviselőjével, Black amerikai attaséval. Jankó Béla meglepő módon ellentmondott a vádirat ezen igényének, meglehetősen sajátos érveléssel: „A büntetőtörvényszék jelen ügyet sem elszigetelten vizsgálta, hanem behelyezte azt a vád idején lévő társadalmi és politikai viszonyokba, mert hiszen csak ilyen dialektikus szemléletmód mellett dönthette el azt a körülményt, hogy vádlott cselekménye egyáltalán bűncselekményt képez-e. Megállapította a büntetőtörvényszék, hogy a vádbeli időben a vádlott által közölt adatok titoknak nem tekinthetők. Ebben az időszakban ugyanis az imperializmus még nem vetette le álarcát, tudományos téren még többé-kevésbé érintetlen volt a nemzetközi együttműködés, az osztályharc nem élesedett úgy ki, mint jelenleg, és nem mélyült el a szakadék még a béketábor és az imperialista tábor között. Kétségtelen, hogy az osztályharc jelenlegi viszonyai között már ’békés’ értelemben vehető tudományos kapcsolat a béketábor és az imperialista tábor bármely tagja között a régi értelemben nem állhat fenn. A vádbeli idők viszonyai azonban még nem tették szükségessé a tudományos együttműködés ily értelmű korlátozását. Ebben az időben nemzetközi tudós-kongresszusok tartása és az imperialistákkal való tudományos együttműködés is lehetséges volt még. Vádlott cselekménye már súly tekintetében sem emelkedett ki ebből a vonalból, akkor szokásos nemzetközi tudományos együttműködés vonalából. A szocializmust építő proletárdiktatúra államának nem célja az, hogy tudományát elszigetelje esetleges nemzetközi kapcsolataitól, amennyiben azt az állam védelmének érdekei nem követelik meg. A jelen esetben Szabó József I. r. vádlott a magyar állam védelme szempontjából teljesen jelentéktelen dolgokat közölt Black-vel. Az ellene hűtlenség miatt emelt vád alól felmenti.”⁴⁰⁰

Szabó József így elkerülte a halálos ítélettel fenyegető vádpontot, pedig a kiszivárgott hírek arra utaltak, hogy egyes egyetemi kollégái szívesen vették volna a legsúlyosabb ítéletet. Szabó József 1988-as visszaemlékezése szerint a kar sztálinista tanulmányi osztályvezetője kényszerítette a Kari Tanács tagjait, hogy hazaárulás címén halálbüntetés kiszabását kérik, mert „külföldi könyveket fogadtam el, megrontottam az ifjúságot és akadályoztam a kommunizmus építését”.⁴⁰¹ A per iratai között ilyen beadvány nem található. Ugyanakkor védőügyvédje, bár a bíróság zárt tárgyalást és korlátozott iratbetekintéssel járó közlési tilalmat is elrendelt, hasonló információkhoz jutott: „A szegedi egyetem – mint arról értesültem – az ügyben közvetlenül a Legfelsőbb Bírósági tárgyalás előtt súlyos feliratot szerkesztett, amelyben a legmesszebbmenőig elítélték Jóskának nemcsak az ügyvel kapcsolatban tanúsított magatartását, de egész szellemi beállítottságát és tanítási módszerét. Minden tanárnak a neve a felírt fel volt gépelve, csak a megfelelő helyen alá kellett írni. Értesülesem szerint a felírt aláírását senki sem tagadta meg, és mindenki

³⁹⁹ KAHLER Frigyes: *Vérbírák*. Rubicon 2008/7–8.

⁴⁰⁰ Szabó József, dr. és társai. Vizsgálati dosszié 10-50.373/950. 1950. X. 19 – 1960. X. 20. ÁBTL 3.1.5. V-85122 77. p.

⁴⁰¹ SZABÓ József: *Negyven év. Egy professzor útja az önkényuralom alatt*. In Szabó József: i. m. 34. p.

változatlan szöveggel azt aláírta.⁴⁰² Mindezek a körülmények csak nyomatékossítják Bibó István segítőkészségét és morális kiállását barátja mellett.

Szabó József két és fél éves börtönbüntetésének letöltését a márianosztrai országos börtönben kezdte meg. Az első pillanattól úgy vélte, hogy akkor képes elviselni a megpróbáltatásokat, ha szellemi kondícióját minél inkább meg tudja óvni. Erre a lehetőségekhez képest a leggyakoribb levelezést valamint az olvasmányokhoz való hozzáférést látta a legalkalmasabbnak. Ügyvédjét minden látogatása alkalmával nagyon kérte, hogy segítse hozzá a tudományos könyvekhez, „hogy a börtönben is tudományos munkát végezhesen”.⁴⁰³ Fél évvel börtönbüntetésének megkezdése után – az Intézetvezető által engedélyezett rendkívüli levelében – összeállította azt a listát, amelyben a legszükségesebb további művek megszerzését kéri feleségétől, „Méciké”-től. Mint írja: a kari könyvtárból korábban kért könyvek már megérkeztek, de az egyetemi könyvtárból egy sem. Ezek helyett állított össze egy további megrendelést:

„1. A Kar vagy az Egyetem könyvtárból a) orosz nyelvű alkotmányjogi és jogfilozófiai tanulmányokat (a közjogi szeminárium könyvei között van kettő, az egyetemi könyvtárban számos); ha ezekből egyetlen sem kaphatnék meg, próbáljátok megszerezni, esetleg venni Lenin Empíriokriticizmusának vagy más művének, vagy Stalin: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja történetének egy orosz nyelvű példányát. b) Minél újabb kiadású, angol nyelvű közjogi, esetleg közigazgatási jogi kézikönyvet (Dicey-től vagy mástól) Anglia és a Commonwealth jogáról; c) Ugyanilyen francia nyelvű kézikönyvet, az új (1947-es) francia alkotmányjogról (ezekből több van a közjogi szeminárium könyvtárában és az egyetemen is) d) Adamovich L. vagy más osztrák alkotmány- és közjogi kézikönyveit, s az osztrák alkotmánytörvények gyűjteményét (egyetemi könyvtárban megvannak) e) Bármely más állam hozzáférhető alkotmányjogi kézikönyvét; f) A Constitutions of the two Americas című alkotmánygyűjteményt a közigazgatási szeminárium könyvtárából, ha a vezető professzor nélkülözni tudja, s megjelölve, hogy meddig maradhat; g) Maine: Ancient Law (fordításban a közjogi szeminárium könyvtárában is megvan, de jobb lenne eredetiben a jogtörténeti szeminárium könyvtárából; h) Gibbon: Decline and Fall of the Roman Empire (egyetemi könyvtárból); i) Spengler, O.: Der Untergang des Abendlandes (I-II; a közigazgatási szeminárium könyvtárában megvan egy kötetben is); j) Toynbee: A Study of History (I-IV. egyetemi könyvtárban megvan, I. kötetes rövidítése pedig Bónis professzornál; előbbi jobb lenne); k) Nürnbergi per anyaggyűjteménye (egyetemi könyvtárban megvan); hazulról, saját könyveimből kérem a) A római köztársaság története (német); b) Darwin: Origin, etc. (angol); c) Kant (német); d) Hume (angol); e) Grosschmid: Jogszabálytan (s ha nem találod, ugyanőtöle: Fejezetek stb.) c. műveit; f) Aristoteles két-nyelvű Nikomakhoszi etikáját.

2. Nagyon meglepne, ha az 1) alatt felsorolt könyveket, melyek behozatalát a számomra az igazságügyminiszter, nyilván régi munkásságom és jelen munkám tárgyi értékelése alapján nagylelkűségből engedélyezte, s melyekből, mint köszönettel tapasztalom, karom a rendelkezésre állókat megküldte, volt egyetemem könyvtárának vezetősége a maga részéről nem tudná, vagy nem akarná rendelkezésemre bocsátani. A könyveket használat után visszakapják. Ha sürgős, bármikor előbb is kérhetik. Schneller professzor⁴⁰⁴ közbenjárását, ha

⁴⁰² Gonda József levele özv. Szabó Imrénének. SZTE TEGY SZJK Periratok. 1951. március 13.

⁴⁰³ Gonda József levele özv. Szabó Imrénének. SZTE TEGY SZJK Periratok. 1951. május 23.

⁴⁰⁴ Schneller Károly a Statisztikai Tanszék vezetője látogatta meg egyedül egyetemi kollégái közül Szabó Józsefet börtönbüntetésének ideje alatt.

teheti, nemcsak a karnál, amit köszönök, de ezen a vonalon is nagyon kérném. Ha valami tárgyi akadály mégis lenne, kérem Édes, hogy ezeket az 1) alatti könyveket Bibó István prof. könyvtári ig. útján a budapesti egyetemi könyvtárból (Bp. Ferencziek tere) próbáld kölcsönbe megszerezni. S ha végül onnan sem kapnád meg, akkor helyettök a 2) alatt felsorolt könyveken felül saját könyveimből kérem még a) francia alkotmányjogi (Droit public, constitutionnel) s közjogi (Droit administratif) kézikönyveimet; b) a francia közjogi törvények gyűjteményét (I-II. Dalloz Kiadó) c) spanyol közjogi tankönyvem (szótárral, ha megtalálod)

3. A küldött 50 íven felül kérek még 100 ív minél olcsóbb fehér papírt. Szemüveget nagyon köszönöm, tudok olvasni vele.

Márianosztra, 1951. szeptember 29.

Mindnyájótokat sokszor csókol: Jóska”

Szabó József felesége a kérések teljesítése érdekében Bibó Istvánt is megkereste, aki Szabó levélírását követő harmadik héten válaszolt neki:

„Nagyságos asszonyom!

Megkaptam mind a két levelét és pedig nagy időközben egymás után, mert valóban úgy volt, hogy a hivatalba írt levél néhány napig elfeküdt, amíg végül ideért. Másnapra pedig, hogy kézhez kaptam felhívott telefonon Jóska ügyvédje, hogy beszélni akar velem a könyvek ügyében, s addig nem akartam véglegeset válaszolni, amíg vele nem beszéltem. Tegnap azután feljött hozzám, s ugyancsak tegnap estére megkaptam Nagyságos Asszony második levelét is. Sietek tehát mind a kettőre összefoglalóan válaszolni.

Először is sietek leszögezni, hogy a legnagyobb készséggel közreműködök mindenben, ami alkalmas arra, hogy Jóska nehéz sorsán könnyítsek és máris kiírtam mindazokat a könyveket, amelyeket levelében felsorolt. Az a mód azonban, amelyet javasol, gyakorlatilag nem keresztülvihető, több okból: először azért, mert nemcsak én, mint könyvtári tisztviselő, de senki már magánember sem teheti meg azt, hogy a saját nevére kivett könyveket olyan szervnek, a fogháznak küldi meg, melyet elvesztés esetén nem képes sem felelősségre vonni, sem beperelni; ezenfelül másodszor azért nem, mert nem is olyan valószínű, hogy a fogház elfogadjon egy privát küldeményben olyan könyveket, melyeket megítélni nem tud. Arra lyukadtunk ki tehát az ügyvéddel, hogy az egyetlen gyakorlati mód a hivatalos út: az t. i., hogy a védőügyvéd, aki minden további nélkül levelezhet vele, elküldi neki az itt kapható könyvek jegyzékét, abból Jóska kiválasztja azokat, amelyeket elsőre kérni akar, ezeket a fogház hivatalosan kéri a könyvtártól, amely viszont a könyveket, tekintettel arra, hogy közhatóság kéri őket, simán elküldi. Ha netalántán a fogház nehézségeket támasztana, akkor a védőügyvéd még mindig eljárhat az igazságügyben, mely az engedélyt adta, erre azonban valószínűleg nem fog sor kerülni. Én mindenesetre a könyvjegyzéket ezzel a levéllel egyidejűleg elküldöm az ügyvédnek. Ezen felül ma szóltam az itteni kölcsönzési osztály vezetőjének is.

Nagyon sokat gondoltam Jóskára és Magukra a múlt ősz óta, s örülök, hogy legalább Maga már együtt van a kislányával, s hogy Jóskának legalább olvasnia szabad. Az ügyvéddel továbbra is érintkezésbe maradok, s remélem, simán el lehet intézni a könyvügyet. Budapest, 1951. november 20.

A viszontlátásig kezeit csókolja:

Bibó István”

Egy barátság architektúrája természetesen csak felületesen ítélni lehet meg látható jeleiből. Annyi viszont fentiekből is látható, hogy Bibó Istvánnak Szabó Józseffel ápolta baráti kapcsolata túlélt börtönöket, elhallgatást és elhallgattatást egyaránt. Hogy Bibó István munkássága elhalványította volna Szabó Józsefét, nem életművük kvalitásainak különbségeire, sokkal inkább életpályájuk eltérő történelmi meghatározottságára illetve megítélésére érthető. Műveik egymásra vonatkoztatása annyiban lehetséges, amennyire gondolatviláguk konzisztenciája megengedi ezt az egybevetést – egyébként csak önmagukra, belső fejlődésére reflektálnak. Bibó alakját nehéz nem 1956-os katarzisa felől szemlélni, míg Szabónak a csendesebb egzisztálás jutott. Azzal kapcsolatban csak találgathatunk, hogy Szabó József műve vajon markánsabb, súlyosabb, megkerülhetetlenebb lett volna Bibó 1956 utáni morális felértékelődése nélkül. Egy dolog azonban bizonyos, végső soron mind a két gondolkodóra a kor hatalmi visszasságainak terhe nehezült, egyszerre gátolva szabad mozgásukat és akadályozva alkotó fantáziájuk szárnyalását. Sokat megélt halk barátságuk végül árnyéktalan maradt. Ha valami eközben mégis árnyékot vetett, akkor az a kommunista korszak volt, amely minden szereplőjét árnyékba borította. Életük alkonyán írhatta volna bármelyikőjük a másiknak, amit éppen Szabó József fogalmazott meg rezignáltnan Bibó Istvánnak: „Tulajdonképpen nincs értelme a tudományos munkát még ilyen szerény formában is erőltetni az én viszonyaim között. Feleségem mini-nyugdíjból él és a magaméból megélni nem lehet, így állandóan próbálkoznom kell fordítások szerzésével, főleg angolra és németre, valamint ezekből és franciából. Ezen kívül most már fáraszt és a fáradt gondolkodás nem szülhet okos gondolatokat. Egyébként magam is sok gondolattal vitatkozom, mielőtt egyáltalán leírom. Sok intézményben, gondolatban csalódtam ebben az ádáz korban, amelyben élnem kellett. Leírni azonban nem a negatívumokat kellene, hanem pozitív kiutat ebből a fokozatosan és egyre inkább elembertelenedő világból és ez nem könnyű.”⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ Szabó József Bibó Istvánnak. Szeged, 1974. május 13. MTA Könyvtár Kézirattár MS 5118/3-10. 8. f.

AZ IGAZSÁGÜGY-MINISZTERIUM A HÁBORÚ ÉVEIBEN – BIBÓ ISTVÁN

Bibó István háború alatti éveiről leginkább azt lehet tudni, hogy ekkoriban igen fontos tanulmányok születtek, vagy éppen készülőkélben voltak, amely munkák aztán nagyban befolyásolták tudományos munkásságának 1945 utáni irányát is. Ezekről a tanulmányokról részletes ismeretekkel rendelkezünk, hiszen rejtőzködő kéziratok már aligha kerülnek elő, a publikált anyagok pedig többnyire alapos, szakszerű vizsgálódások, elemzések tárgyai. Ezek jelentősége mellett azonban szinte ismeretlen maradt Bibó életének az a fejezete, hogy hat éven keresztül, 1938. december 1-től 1944. október 16-ig az Igazságügy-minisztérium Magánjogi és Közigazgatási Jogi (IX.) Osztályán dolgozott. Életének erről az szeletéről keveset beszélt, ha mégis, akkor inkább az 1944-es menleveleket előállító akciókban való részvétele került szóba. A történet megíratlanságának azonban sokkal fontosabb magyarázata a kellő iratok hiánya.

A Magyar Országos Levéltár 1956. november 6-án szovjet tűzérsegi belövés érte a Moszkva tér felől. Ennek következtében a több napig tartó tűzben 8767,5 folyóméter iratanyag semmisült meg. A kapitalizmus kori kormányhatóságok levéltári anyagai között az Igazságügyi Minisztérium fondjainak legnagyobb része a tűzvésznek esett áldozatul.⁴⁰⁶

„Meg kell még említenünk, hogy a jelen kötetben ismertetett iratanyag csak csekély töredékét képezi az Igazságügy-minisztériumi Levéltár eredeti iratmennységének” – írja az 1962-ben megjelent Repertórium bevezetője. Ebből kiderül, hogy a minisztérium iratai 1949 és 1955 között kerültek beszállításra a Bécsi-kapu téri központi épületbe, a nyugdíjazásra, a magánjogi és a nemzetközi jogi osztályra vonatkozó iratok kivételével. Az összesen 9099 csomónyi 1070 kötetnyi 1120 folyómétert kitevő hatalmas iratmennység nagy része azonban – a teljes veszteség egynyolcada – az 1956-os levéltári tűzvész áldozata lett. A segédkönyvek – három kivételével – mind elpusztultak.⁴⁰⁷

A tanulmány Bibó István minisztériumi időszakát igyekszik elhelyezni a háború alatti korszak eseményei sorában, és megpróbálja a tűzvész ellenére fennmaradt néhány ügyirat segítségével rekonstruálni Bibó István minisztériumi tevékenységét főbb vonásait.

1. Bibó István 1911. augusztus 7-én született Budapesten. Középiskolai tanulmányait a budai Mátyás Gimnáziumban kezdi, de miután az addig a Vallás- és Köznevelési Minisztériumban dolgozott édesapját a szegedi Ferenc József Tudományegyetem könyvtárigazgatójának nevezik ki, utolsó négy évét már a szegedi piarista gimnáziumban végzi. Így egyetemi tanulmányait is a szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogi karán kezdi meg 1929-ben. nagy hatással van rá és Horváth Barna tudományos és oktatói munkássága,

⁴⁰⁶ SÁRKÓZI Zoltán: *Az Országos Levéltár és az illetékességi körébe tartozó irattárak, 1874–1974*. Levéltári Közlemények, 51–52. (1980–1981) 139–170. p.

⁴⁰⁷ BOGNÁR Iván: *Igazságügy-minisztériumi Levéltár*. Repertórium, Bp. 1962. év, 4–5., 13. p.

barátságot köt Erdei Ferencsel és Reitzer Bélával; összeismerkedik a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjaival. Az 1930-as nyári szünetet Bécsben tölti az Egyetemi Könyvtárban, ennek eredményeként írja meg 1931-ben Jog és kényszer című szemináriumi dolgozatát, majd 1933-ban A kényszer, jog, szabadság című pályaművével egyetemi díjat nyer. Az egyetem Tanácsa 1934. május 19-én tartott ünnepi ülésén avatta „sub auspiciis Gubernatoris” kitüntetéses doktorrá avatta”.⁴⁰⁸

Rövid ügyvédjelölti munka után Budapestre költözik, mivel augusztus 6-án „ideiglenes minőségű fogalmazó-gyakornokká” történő kinevezés kap a budapesti ítélőtábla kerületében, előkészítő szolgálatra pedig a budapesti törvényszékhez kerül beosztásba. Bíróági karrierjének további állomásaként 1936. januárjában a budapesti büntető járásbírószákhöz helyezték át, szeptember közepén bíróági joggyakornokká nevezték ki a budapesti büntető járásbírószáhnál, fél évvel később áthelyezték a budapesti központi járásbírószákhöz, 1938 áprilisában pedig a budapesti törvényszékhez. Két hónappal később már bíróági jegyzői kinevezést kapott. Ez idő alatt is többször élt a rendkívüli, fizetett szabadságolás lehetőségével és az 1934/35-ös tanévet például a genfi Institut Universitaire des Hautes Études Internationales-on tölti, majd 1936-ban elnyerte a hágai Académie de Droit International Carnegie ösztöndíját. 1940 nyarán házasságot köt dr. Ravasz Boriskával – Ravasz László református püspök lányával.

Ez az az időszak amikor szerepeinek szerteágazó sokfélesége önként vállalva, időnként kényszerűen is többféle elváráshoz, eltérő közösségi formákhoz, attitűdökhöz csatlakoztatta gondolkodását, döntéseit, cselekvését mindennapjaiban és hosszabb idővonalon egyaránt. Elég csak a szegedi Bethlen Gábor Kör, illetve a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma által felkarolt agrár-settlement mozgalom⁴⁰⁹ felől a népi írók és a Márciusi Front felé vezető útjára gondolunk, egyidejűleg az 1934-ben elindult bíróági karrierjével, amely négy évvel később már az establishment tagjává emelte, miniszteriális pozícióban. Független társadalomkutatóként, kritikus szemléletű kolozsvári egyetemi oktatóként, magát is baloldali elkötelezettségű közéleti-politikai szereplőként megnevező énje ugyanakkor a Horthy-korszak egyre sötétülő időszaka utolsó hat évének intézményes aktorává válik. A leegyszerűsítő ítélkezést elhárítandó érdemes közelebből is megnézni Bibó Istvánnak ezen valóban konfliktusokkal teli, de döntéseiben mindig következetesen a maga által kialakított értékrend határain belül maradó időszakát.

2. „Felkészülés egy szigorúan szaktudósi szerepre, baloldali (népfrontos) barátságok, nézetek, amelyek mellett kitart hivatali előmenetele ellenére” – a legfontosabb elemei ezeknek a harmincas-negyvenes éveknél.⁴¹⁰

Az 1848 szellemét idéző Márciusi Front 1937-es zászlóbontásakor Bibó a programkötésben és az októberi makói találkozó szervezésében is részt vesz. Bár szerepe a mozgalom fiatalabb tagjaként nem volt meghatározó jelentőségű, mégis lényeges, hogy közéleti elkötelezettsége már harmincéves kora egyértelmű: a mozgalom által hirdetett

⁴⁰⁸ Bibó Istvánnal együtt került sor Papp János bölcsészettudományi doktorjelölt avatására is. Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1933-34. évi működéséről. Széki Tibor 1935. 45.

⁴⁰⁹ HÁMORI Péter: *A magyar settlement-mozgalom története*. Valóság, 2000. 9.; CSAPLÁR Ferenc: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. MTA Irodalomtörténeti Intézete – Akadémiai K., Bp., 1967. (Irodalomtörténeti Füzetek 52.)

⁴¹⁰ LÁNYI Kamilla: *A bibói életpálya: egy magyar sors. Huszár Tibor (szerk.): Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. [1956-os Intézet – Osiris-Századvég. Budapest, 1995. 757.] című kötet bírálata. Budapesti Könyvszemle, 1998. ősz, 249. p.

harmadik út – nemzeti függetlenség, a parasztság egyenjogúsítására irányuló, szociális igazságosságot hirdető – céljaival azonosulni tud.⁴¹¹

Az állam a mozgalom programjának nyilvánosságra hozatalát követő hónapban, 1938 áprilisában fejezi ki rosszsallását Illyés Gyula, Kovács Imre, Erdei Ferenc, Féja Géza – a Márciusi Front vezetőinek – és Sárközi György, a Válasz főszerkesztőjének perbe fogásával és elítélésével. A néhány hónapnyi időtartamú fogházbüntetések és a vád tárgyát képező írások elkobzásához képest a döntő államhatalmi repressziót a folyóirat további kiadásának ellehetetlenítése jelentette. A népi mozgalomnak a Válasz folyóirat alkotó-közösségében csoportosuló írói és politikai ambíciójú közszereplői, kiegészülve a Márciusi Front alapítóival olyan programot alkottak, amely egymással szót értő szellemi műhelyek és civilizált viták hiányában politikai filozófiává sem válhatott. Kovács Gábor szerint „...a Márciusi Front nem tudott politikai tényezővé válni. Tevékenysége inkább figyelemfölkeltő és szimbolikus jelentőségű volt, mint-sem politikai. Ez annak ellenére is igaz, hogy az általa szervezett irodalmi estek (...) erős politikai töltéssel bírtak.”⁴¹²

Ugyanakkor a mozgalomnak Bibóra gyakorolt szellemi hatásának korai dokumentuma „Az európai egyensúlyról és békéről [1943-44]” című összefoglaló műben lelhető fel: „a nemzeti lét bizonytalanságával kapcsolatos (...) valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok mögötti egyensúly hiányáról” rögzített gondolatai mutatják a falukutatók szociográfiájának Bibóra gyakorolt szemléletformáló hatását. Ezek közül Szabó Zoltán legalapvetőbb felismerésével – „... az egyetlen megoldás: a magyar társadalom szerkezetének átalakítása és egyensúlyának megteremtése”⁴¹³ – Bibó is maradéktalanul azonosul. A népi szociográfiák helyhez-korhoz kötött műfaját Bibó István jellemezte legpontosabban: „(...) az ún. falukutató irodalmat vegyes műfajnak tekinteni, amelyet irodalmi, tudományos és politikai szempont szerint más-más értékelés illet meg. (...) A válság tudata az, mely a falukutató irodalom íróit, tudományos és politikai vonatkozásait egységbe foglalja, és elválasztja minden másfajta megnyilvánulástól (...) A falukutató irodalom tehát válságirodalom, a magyar parasztság válságának az irodalma. Valóban irodalom, mert az írói lelkiismeret az, mely a válságot megérzi; de nem kevésbé tudomány is, mert a válságban általános érvényű igazságokkal kell rendet teremtenie; végül ugyanannyira politika is, mert a válság megoldására, a válságba jutott közösségben a lehetőségek és szerepek új elosztására irányul.”⁴¹⁴

1938-ra a népi mozgalom lendülete is megtörik. Képviselőinek körében személyes ellentétekben megnyilvánuló szemléletbeli és szervezeti töredeződés figyelhető meg. A népet – vészhelyzetben is evolúciós elveket és társadalmi reformokat sürgetve – menteni igyekvők proletár-forradalomban hívó marxisták és fasizálódó fajvédők közé szorulnak. Bibó magatartása következetes. Soha nem rokonszenvezett a marxizmussal, mely nem csak ateizmusa miatt maradt mindvégig alkalmatlan világmagyarázat számára. Az osztályharc elméletét és a proletárdiktatúrát, mint a munkásosztály erőszakos hatalom-szerzésének jövőbe vezető megoldását sem tekintette megoldásnak a magyar társadalom létező baja-

⁴¹¹ NOSZKAI GÁBOR: *Barátok közt – Bibó István és Szabó Zoltán barátságának története II.* Beszélő, 2010. 1. sz. 29. p.

⁴¹² KOVÁCS GÁBOR: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István a politikai gondolkodó.* Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2004. 214. p.

⁴¹³ SZABÓ ZOLTÁN: *Cifra nyomorúság.* In: A tardi helyzet; Cifra nyomorúság: a Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe. Akadémiai Kiadó – Kossuth – Magvető, Bp., 1986. 277. p.

⁴¹⁴ ERDEI FERENC *munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában.* In: Bibó István: Bibó István Válogatott tanulmányok. I. (szerk. Vida István, Nagy Endre, Ifj. Bibó István). Magvető Könyvkiadó, Bp., 1986. [a továbbiakban: Válogatott tanulmányok] 186. p.

inak orvoslására. A leninizmus és a bolsevizmus forradalmi diktatúrát igazoló elmélete nem került közel hozzá.⁴¹⁵ Az 1943. évi szárszói konferencia, amelyen nem volt jelen, ugyancsak csalódást okozott számára, és előrevetítette azoknak a rossz alternatíváknak a sorát, amelyekbe ettől kezdve rendszeresen bele kellett ütköznie (50–52. old., 217. old.): „...ebben a pillanatban nem kommunizmus és faszizmus között kellett volna választani, hanem a faszizmus és az egész faszizmusellenes koalíció között.”⁴¹⁶

Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy eredeti tudományos céljait nem adta föl. 1942–1943-ra kialakult a fejében, és nemsokára papírra került mindaz, amit a nemzetközi konfliktusok okairól és megoldásuk módozatairól leírt,⁴¹⁷ és a téma természeténél fogva eleve nemzetközi közönségnek szánt. Eközben új nemzetközi kapcsolatok lehetősége is megjelent a láthatáron. A visszaemlékezések információi hasonlóképpen szűkszavúak. Erdei Sándor szerint „István eleinte bírósági állásban dolgozott, majd az igazságügyi minisztériumba került, közben pedig olyan témák kidolgozásán munkálkodott, mint a nemzetközi jogerő kérdése, az etika és a büntetőjog viszonya, és mód-szeresen gyűjtötte az anyagot a bírói és a közigazgatási funkciók szociológiai vonatkozásainak vizsgálatához. A jogtudományhoz kapcsolódó tanulmányainak témaköre fokozatosan bővült, világosan mutatva a 30. életéhez közeledő szerzőnek azt a törekvését, hogy a jog oldaláról a társadalom életének és fejlődésének minél több lényeges kérdését megvilágítsa.”⁴¹⁸ „A német politikai hisztéria okai és története” címet viselő kéziratának angol fordítását már 1944-ben külföldre akarta kijuttatni, és akadt volna kiadója is.⁴¹⁹ A fordításnak azonban csak a fele készült el, „Bibó István életpályája egy időre meglehetősen elkanyarodott a hazai politikai közélet irányába, azok az állások pedig, amelyeket betöltött, nem jártak együtt hivatalos külföldi utakkal”.⁴²⁰

3. 1938. november 30-án az alig egy hónapja kinevezett Radocsay László igazságügy-miniszter (aki egészen 1944 tavaszáig, a Teleki-, Bárdossy-, Kállay-kormányokat szolgálva a főnöke lett) úgy dönt, hogy Bibó Istvánt – egyelőre fél évre a Magyar Királyi Igazságügy-minisztériumban kívánja alkalmazni. 1938. december 1-étől berendelik a minisztériumba szolgálattételre. Előbb a magánjogi (II.b) osztályon, később a magánjogi és közigazgatási ügyosztályon (IX.) dolgozik. Építési, város-rendezési, közigazgatási jogi szakvéleményeket ad, többnyire a társmisztériumok számára. 1939. június 30-án bírósági titkár kinevezéssel véglegesítik a minisztériumban. 1940. február 26-án egységes bírói és ügyvédi vizsgát tesz, egy évvel később kormányzói elhatározás a budapesti törvényszékhez bíróvá kinevezte. Folyamatos szolgálattételre az Igazságügy-minisztériumba történő berendeléséről 1941. január 11-én született miniszteri döntés. Fél évvel később megtörtént miniszteri titkárrá kinevezése.⁴²¹

⁴¹⁵ NOSZKAI Gábor: *Helyzetértékelés és szerepvállalás: Bibó István és Szabó Zoltán harmadik útja*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Bibó 100. Recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek*. Argumentum – Bibó I. Szellemi Műhely, Bp., 2012. 480. p.

⁴¹⁶ Életút dokumentumokban, 664. p.

⁴¹⁷ Az európai egyensúlyról és békéről (Bibó István: *Válogatott tanulmányok I. k.* 295-635. p.) kézirata csak Bibó István halála után került elő.

⁴¹⁸ Bibó emlékkönyv. I-II. Szerk. Réz Pál Budapest, 1979, Szamizdat. Budapest – Századvég Kiadó, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1991. 256. p.

⁴¹⁹ A német politikai hisztéria okai és története jelenleg; *Az európai egyensúlyról és békéről*. I. könyv, II. fejezete. (In: Uo. I. k. 365–482. p.)

⁴²⁰ LÁNYI Kamilla: i. m. 255. p.

⁴²¹ Életút dokumentumokban 153–161. p.

Hogyan nézett ki az bürokratikus intézményrendszer, amelynek Bibó István hat éven keresztül munkatársa lett és milyen normatív szabályozás keretei között kellett végezni a munkáját.

A Horthy-korszakban az Igazságügy-minisztérium ügyosztályainak száma a következőképpen változott⁴²²: 1920-ban tizenkettő, 1923-ban tizenegy, 1926-ban tíz, 1932-ben nyolc, 1934-ben kilenc, 1935-ben tíz, 1938-tól pedig ismét kilenc ügyosztály létezett a miniszteri munkaszervezetben belül, amelyet a szintén osztályokra tagolt számvevőség és a segédhivatal nevű adminisztratív egységek egészítettek ki.⁴²³ Az ügy-beosztás 1936-tól kezdve az alábbiak szerint alakult.⁴²⁴

Elnöki Osztály. 1. Az igazságügyi alkalmazottak kinevezése, áthelyezése. Vizsgálóbírák, ügyészségi megbízottak és állandó helyetteseik kirendelése. A fiatakorúak bírának kijelölése a VI. ügyosztály meghallgatásával és a fiatakorúak törvényszéki tanácsainak nyilvántartása. 2. Az igazságügyi alkalmazottak személyi táblázatainak s összlétszámának (rangsorának) vezetése; az illetményeik utalványozása vagy megszüntetése, a végellátásuk megállapítása, részükre fizetési előleg engedélyezése, a fegyelmi és egyéb személyi ügyeik nyilvántartása, kivéve a más ügyosztályhoz utaltakét. 3. A díjnokok s az egyéb napidíjasok személyi és illetményügyei, kivéve a telekkönyv-átalakítási és betétszerkesztési munkálatoknál alkalmazottakét. 4. A m. kir. Kincstári Jogügyi Igazgatóság alkalmazottainak személyi ügyei. 5. A m. kir. Curia ügyvédi tanácsa, továbbá az egységes bírói és ügyvédi vizsgabizottság tagjainak, valamint a társadalombiztosítási szakértőknek a kinevezése. 6. A kir. közjegyzők kinevezése, áthelyezése és felmentése. 7. A javadalmat élvező római és görög katolikus főpapok elhalálozása után maradt törzsvagyon elkülönítése, s a hagyaték rendezése érdekében szervezett bizottság kinevezése. 8. A kir. ügyészeknek a közigazgatási bizottságokba való kirendelése. 9. A kitüntetésekkel kapcsolatos feladatok elvégzése. 10. A központi ügyvitelre vonatkozó intézkedések szabályozása. 11. A központi hivatali és irodaátalány utalványozása. 12. A köz-ponti igazságügyi igazgatásban a jutalmazások, segélyezések intézése, 13. a kiküldetések, hivatalos utazások költségeinek megállapítása s utalványozása. 14. Az Igazságügy-minisztérium épületére vonatkozó ügyek vitele. 15. A külön eljárásokból beszedett költségek kezelése. 16. Közreműködés az igazságügyi alkalmazottak ügyeiben a Hatásköri Bírósághoz intézett nyilatkozatok előkészítésénél az I. ügyosztállyal. 17. Az Igazságügy-minisztériumot illető országgyűlési interpellációk és határozatok nyilvántartása. 18. Az igazságügyi költségvetés szerkesztése az ügyosztályok adatainak felhasználásával. 19. A kir. bírósági és ügyészségi hivatali állások rendszeresítése, megszüntetése, a bírósági állásokra nézve a VIII., az ügyészségi állásokra a IV. ügyosztállyal egyetértésben. 20. Az igazságügyi tárca költségvetési fedezetének igénylésével kapcsolatos, valamint az ellátmányi ügyek vitele (kivéve az V. ügyosztályhoz utaltakét). 21. A hivatalos kiküldetésekből és áthelyezésekből folyó illetményügyek (a büntetőintézetek, a bírósági fogházak és az állami javítónevelő intézetek esetén az V. ügyosztállyal egyet-

⁴²² Bővebben: Az Igazságügyminisztérium története tervezett megírásával kapcsolatos eddigi munkák anyaga. (Megőrzés céljából bekötéshez rendezve 1965. III. 1-én.) Kézirat. Igazságügyi Minisztérium, 1965. Központi Könyvtár 4441/65; ANTAL Tamás: „Az Igazságügyi Minisztérium története”. I. Fejezetek a polgári kor évtizedeiből (1867–1944). Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Bp., 2018. 27–31. p.

⁴²³ A következő igazságügyminiszteri elnöki rendeletek (I.M.E.) alapján: 743/1920. = IK 1920:1. szám. 9–17. p.; 2.139/1923. = IK 1923:1. szám. 11–18. p.; 1.173/1926. = IK 1926:1. szám. 3–8. p.; 10.400/1932. = IK 1932:10. szám. 187–191. p.; 1.273/1934. = VianAR 1965, 158. p.; 20.794/1935. = IK 1935:12. szám. 310–314. p.

⁴²⁴ A m. kir. igazságügyminisztérium ügybeosztása a 20.794/1935. I.M.E. számú rendelet szerint. In: IK 1935:12. szám. 310–314. p.

értve). 22. A bíróságok és ügyészségek könyvtáralapjának megállapítása és ellenőrzése. 23. A számadási viszonyból s az illetmény-túlélvezményből eredő kincstári követelések nyilvántartása, behajtása.

I.a. ügyosztály (Polgári jogi törvényelőkészítő osztály) és *Lb. ügyosztály* (Büntetőjogi és köz-jogi törvényelőkészítő osztály) 1. Az igazságügyi törvények előkészítése. 2. Megbízás alapján törvénytervezetek és indokolásaik, valamint rendelettervezetek kidolgozása. 3. Közreműködés a más ügyosztályok ügykörébe utalt jogszabálytervezetek előkészítésében, 4. részvétel más minisztériumok jogszabály-előkészítő munkálataiban. 5. Az igazságügyi törvények hatásának figyelemmel kísérése a jogalkotás szempontjából. 6. Az igazságügyi hatóságok által a törvények hiányaira és a jogalkotásra vonatkozóan tett jelentések vizsgálata. 7. A jogegység biztosítása végett szükséges igazgatási intézkedések. 8. A törvényszerkesztés céljára szolgáló anyaggyűjtés és nyilvántartás, ideértve a kül-földi törvényhozás figyelemmel kísérését is. 9. Más miniszterek minisztertanácsi előterjesztéseinek átvizsgálása igazságügyi szempontból, ha tárgyuknál fogva nem voltak egyéb ügyosztályhoz utalva. 10. Alkotmányjogi vélemények szerkesztése. 11. A Hatásköri Bírósághoz intézett nyilatkozatok előkészítése: az igazságügyi személyzet ügyeiben az Elnöki, a polgári ügyekben a II/b., a büntető ügyekben a IV. ügyosztály közreműködésével; rendelkezés a képviselőlet iránt. 12. A minisztérium könyvtárának igazgatása. 13. A törvényszerkesztési költségvetést érintő ügyek.

II.a. ügyosztály (Magánjogi osztály): 1. A házassági és anyakönyvi, valamint 2. az örökbefogadási és törvényesítési ügyek vitele.

II.b. ügyosztály (Magánjogi osztály): 1. Magánjogi és közigazgatási jogi vélemények kiadása. 2. A hazai törvényekről külföldi használatra kért bizonyítványok, továbbá 3. a magyar jogról kért felvilágosításoknak a külföldi kormányok vagy bíróságok, valamint a külképviseleti hatóságaink részére való kibocsátása a VII. ügyosztály közreműködésével. 4. Szabályrendeletek és alapszabályok jóváhagyásának kérdései, ha nem voltak más ügyosztály feladatkörébe utalva. 5. A hitbizományok nyilvántartása. 6. Közreműködés polgári ügyekben a Hatásköri Bírósághoz intézett nyilatkozatok előkészítésénél. 7. Az igazságügyi alapítványok ügyei. 8. A Kincstári Jogügyi Igazgatóság jogi vonatkozású felterjesztéseinek elintézése.

III. ügyosztály (Birtokrendezési és telekkönyvi osztály): 1. A birtokrendezési, különösen a tagosítási, arányosítási, úrbéri elkülönítési, legelő-felosztási és nagyobb birtokfelosztási ügyek általában, ideértve a tagosítási állami alap kezelését, a hitelnyitást, az utalványozások és díjazások engedélyezését, valamint e tárgykörben a főfelügyeleti jog gyakorlását is. 2. A telekkönyvi és betét-szerkesztési ügyek, kivéve az Elnöki Osztályhoz tartozó gazdasági jellegűeket. 3. Közreműködés a birtokrendezésre és a telekkönyvekre vonatkozó, az I. ügyosztályhoz tartozó jogszabályalkotásban. 4. A telekkönyvi helyszínelés, póthelyszínelés, helyesbítés és térképpótlás elrendelése, az ezeknek, valamint a telekkönyvi átalakítás, átvitel, egyesítés és elkülönítés foganatosításának ellenőrzése. 5. A betétszerkesztő s a telekkönyvek átalakításával foglalkozó személyzet nyilvántartása, kirendelése, közreműködés részükre a jutalom- és segélyengedélyezéseknél, javaslatétel az Elnöki Osztály felé e személyzet létszámának megállapítására. 6. A betétszerkesztő szakdíjnyokok és másoló díjnyokok felfogadásának engedélyezése, a szakdíjnyokoknak az egyes telekkönyvi hatóságokhoz történő kirendelése, valamint 7. a betétszerkesztő irodasegédtsztek és szakdíjnyokok önálló működési körrel való felruházása. 8. A telekkönyvi átalakítással foglalkoztatott díjnyokok felfogadásának engedélyezése s önálló működési körrel felruházása. 9. A birtokrendezésre jogosított földmérők és bejegyzett segédek ügyei, a földmérők vállalatának központi nyilvántartása. 10. A földmérő vizsgálóbizottság ügyeinek vitele.

IV. ügyosztály (Büntetőjogi osztály): 1. A büntető törvénykezéssel kapcsolatos igazgatási ügyek elintézése és szükség esetén a jogegység érdekében perorvoslat kezdeményezése. 2. Büntetőjogi vélemények kiadása. 3. Kegyelmezési ügyek vitele büntető ügyekben, ideértve az e törvénykezés terén kiszabott rendbüntetések és bírságok elengedésére irányulókat is. 4. A közérdeket érintő nagyobb jelentőségű bűncselekmények miatt indított bűnügyek nyilvántartása. 5. A zugírászat megtorlásával kapcsolatos intézkedések, továbbá 6. az uzsoraügyek nyilvántartása és figyelemmel kísérése. 7. A kir. ügyészségek ügyviteli s ügykezelési szabályainak megállapítása az I. és a VIII. ügyosztállyal egyetértve. 8. A főfelügyelet gyakorlása a kir. ügyészségek ügyvitele és személyzete felett, a kir. ügyészek és ügyészségi alkalmazottak elleni büntető, fegyelmi vagy egyéb panaszok elintézése, ha nem a nemzetközi jog alkalmazására vonatkoztak. 9. Közreműködés az Elnöki osztállyal a kir. ügyészségi hivatali állások rendszeresítésében és megszüntetésében. 10. A kir. ügyészségek szervezésére, felállításukra, megszüntetésükre vonatkozó intézkedések a VIII. ügyosztállyal s az Elnöki osztállyal egyetértve. 11. Közreműködés büntető ügyekben a Hatásköri Bírósághoz intézett nyilatkozatok előkészítésénél. 12. A felhatalmazás megadása rágalmozási és becsületsértési deliktumok üldözésére. 13. Az esküdtbíróságok szervezésével kapcsolatos ügyek, különösen az ülőszakok számának s idejének megállapítása.⁴²⁵ 14. Engedély megadása a főtárgyalásnak a bíróság székhelyén kívüli megtartására. 15. Az ügyészségek személyzetének szabadságolási ügyei, kivéve a fogházi személyzetét, illetve 16. részükre jutalom és segélyek engedélyezése. 17. A kártalanítás összegének megállapítása az ártatlanul szenvedett előzetes letartóztatás, vizsgálati fogság és szabadságbüntetések eseteiben. 18. A kir. főügyészségek, ügyészségek illetékességi vitáinak eldöntése. 19. Az Igazságügyi Orvosi Tanácsra s a kir. törvényszéki orvosi vizsgákra vonatkozó ügyek; a büntető bírósági szakértők kinevezése a törvényszéki orvosok kivételével.

V. ügyosztály (Gazdasági osztály): 1. A büntetőintézetek (ideértve a bírósági fogházakat és az állami javítónevelő intézeteket is) mezőgazdasági s ipari termelésének, valamint gazdasági vezetésének irányítása, ellenőrzése. 2. A büntetőintézetek anyagbeszerzéseinek (közszállításoknak) az ügyei, ideértve az összes ruházati, fűtési, háztartási és az egyéb cikkek beszerzését. 3. A büntetőintézetek élelmezési és egyéb gazdasági ügyei, valamint az ezekkel kapcsolatos ellátmányok. 4. A büntetőintézetekben és bírósági fogházakban letartóztatottak, úgyszintén a fiatalokorúak intézeteiben neveltek munkáltatásának gazdasági irányítása, a foglalkozási ágak szerint különböző intézetekben való számszerű szétosztása, csoportosítása. 5. Rabbiztosítás. 6. A mezőgazdasági és ipari termelésnél szerződés alapján alkalmazottak ügyei. 7. Közreműködés a gazdasági ügyek vitelével kapcsolatos állások betöltésénél, az alkalmazottak szolgálati beosztásánál. 8. A büntetőintézetek alkalmazottainak kiküldetése gazdasági ügyekben, közreműködés az Elnöki osztállyal az ilyen útszámlák felülvizsgálatánál. 9. A bíróságok, ügyészségek és fogházak, valamint a büntető és az állami javítónevelő intézetek elhelyezése, e célból az ingatlanok megvétele, kibérlése, átalakítása, az épületfenntartási, felszerelési s egyéb munkálatok szervezése, az ezt szolgáló költségvetési hitelek feletti rendelkezés. 10. A büntetőintézetek részére mezőgazdasági vagy ipari célokra szükséges ingatlanok vétele vagy bérlete, az ezek berendezésére és felszerelésére vonatkozó ügyek. 11. A bíróságok, ügyészségek, valamint a büntetőintézetek vezetői kezelése alatt álló ingatlanrészek hasznosítása. 12. Az igazságügyi

⁴²⁵ Az esküdtbíróságok működése de facto 1918 óta szünetelt Magyarországon. Ezt az állapotot 1919 telén Huszár Károly kormánya határozatlan időre – tényleg azonban véglegesen – fenntartotta. Az aktiválásuk kérdése 1923 után nem szerepelt a magyar kormányok programjában.

intézményekben termelt vagy előállított termények és áruk feletti rendelkezés, ezekre a vásárlási engedélyek kiadása, kedvezmények (az intézeti munkaerőnek az alkalmazottak részére átengedése, árleszállítás stb.) engedélyezése. 13. Az igazságügyi intézmények munka- és fuvarszközei feletti rendelkezés. 14. Javítóneveléssel foglalkozó nem állami intézetek gazdasági ügyei. 15. A fiatalkorúak felügyelőhatóságainak dologi ügyei. 16. Az igazságügyi altisztek, szolgák ruhailetményeinek biztosítása. 17. Az építési költségekhez nyújtott járulékok nyilvántartása és beszedése.

VI. ügyosztály (Börtönügyi és fiatalkorúak ügyeit intéző osztály): 1. Az igazságügy-miniszeri főfelügyelet gyakorlása a büntetések végrehajtása felett; az elítéltek beutalása az országos büntetőintézetekbe, a szabadságvesztés büntetések elhalasztása és fülbeszakítása, feltételes szabadság engedélyezése és visszavonása. 2. A fiatalkorúakkal szemben a büntető novella s a fiatalkorúak bíróságáról szóló törvény⁴²⁶ értelmében tett intézkedések irányítása, ellenőrzése. 3. A fogház-felügyelői és altiszti személyzet személyi ügyei, kivéve a végellátást. 4. Az országos büntető-és állami javítónevelő intézetek tisztviselői s altiszti személyzetének személyzeti ügyei, kivéve a végellátást. 5. A dologházakra vonatkozó személyi ügyek. 6. A fiatalkorúak országos fogházának és kerületi fogházainak szervezése, személyi ügyei, kivéve a végellátást. 7. Közreműködés a fiatalkorúak bíróságainak szervezésében, elhelyezésében s felügyeletében (VIII. ügyosztály), valamint a fiatalkorúak bírónak kijelölésében (Elnöki Osztály), továbbá 8. a fiatalkorúakra vonatkozó jogszabályok előkészítésében. 9. A fiatalkorúak felügyelőhatóságainak személyi ügyei, a működésük irányítása, ellenőrzése, az állami javítónevelő intézetek és a fiatalkorúak fogházai részére állandó látogatók kijelölése. 10. A pártfogó tisztviselők igazgatása. 11. A javítónevelés végrehajtására alkalmas magánintézetek szerződötése, 12. s a kiegészítő intézmények (gyógypedagógiai intézetek, mezőgazdasági telepek, foglalkoztató műhelyek, ideiglenes elhelyezésre szolgáló menedékhelyek stb.) irányítása az V. ügyosztályhoz tartozók kivételével. 13. A javító-nevelésben részesített növendékek kísérleti kihelyezésének engedélyezése, visszavonása. 14. A fogházra, államfogházra vagy elzárásra ítélt fiatalkorúaknak feltételes szabadság engedélyezése és visszavonása. 15. Az Országos Bírósági Vegyészeti Intézet személyi ügyei, kivéve a végellátást. 16. Az országos büntetőintézetek, az állami javítónevelő intézetek, a dologházak, a bírósági vegyészeti intézet és a bírósági fogházak személyzetének jutalom és segélyek engedélyezése. 17. A törvényszéki s a fogházorvosi állások betöltése. 18. A börtönügyi és fogházóri tanfolyamok szervezése. 19. A bünügyi múzeumok, a börtönügyi múzeum, illetve a Tauffer-könyvtár gondozása.⁴²⁷ 20. A rabsegélyezés, valamint az erre szolgáló alapok, intézmények ügyei. 21. A szabadultak, kiemelten a fiatalkorúak visszaesése és az erkölcsi romlásuk megakadályozása iránti feladatok ellátása.

VII. ügyosztály (Nemzetközi jogi osztály): 1. Az igazságügyi vonatkozású nemzetközi szerződések, nyilatkozatok s egyéb megállapodások előkészítése, a végrehajtásukban való intézkedés az érdekelt ügyosztállyal egyetértve. 2. A más minisztérium ügykörét illető nemzetközi szerződések, nyilatkozatok s egyéb megállapodások létrehozatalánál és végrehajtásánál történő közreműködés. 3. A nemzetközi jogra vonatkozó vélemények és 4. a nemzetközi vonatkozású magyar jogszabályokról külföldi használatra kért bizonyítványok kiadása. 5. Az igazságügyi vonatkozású nemzetközi értekezletek szervezése. 6. A hazai bíróságok által a külföldi törvények és általában a külföldi jog iránt tett kérdések

⁴²⁶ Lásd az 1908. évi XXXVI. tc.-et és az 1913. évi VII. tc.-et.

⁴²⁷ Tauffer Emil (1845–1891) fegyházigazgató, magyar börtönügyi szakíró. Fia apjának szakkönyvtárát az igazságügyminisztérium börtönügyi osztályának adományozta, amely a Tauffer Könyvtár címet viselte.

megválaszolása. 7. A külföldi igazságügyi hatóságok érintkezésének közvetítése a hazai igazságügyi hatóságok felé. 8. Közreműködés a hazai jogról külföldi kormányok, bíróságok, valamint a magyar külképviseleti hatóságok által kért felvilágosításokban (II.b. ügyosztály). 9. A hazai és külföldi bíróságok közötti hatásköri összeütközések feloldása. 10. A hazai ügyfelek s igazságügyi hatóságok által a külföldi igazságügyi hatóságok és közegek ellen emelt panaszok elintézése. 11. A hazai igazságügyi hatóságok és közegek ellen nem Magyarországon tartózkodó felek vagy külföldi hatóságok részéről emelt panaszok intézése a nemzetközi jog alkalmazására vonatkozóan. 12. Közvetítés a hazai ügyfelek külföldön, illetve a külföldiek belföldön érvényesítendő jogügyeiben és 13. a szegényjog nemzetközi vonatkozásaiban. 14. Büntetések kiadása, haza- és átszállíttatása. 15. A Btk. 9. §-a alapján szükséges intézkedések.⁴²⁸ 16. Büntetőlapok kicserélésének közvetítése. 17. A Bp. 471. §-a alapján teendő intézkedés.⁴²⁹ 18. A konzuli bíraskodás, illetve 19. a nemzetközi vegyes és választott bíróságok ügyeinek vitele. 20. A postai szállításból kitiltott külföldi nyomtatványok kezelése. 21. Felülhitelesítések, 22. fordítási ügyek, bírósági tolmácsok nyilvántartása. 23. A kir. közjegyzők nyelvjogosítvánnyal való felruházása.

VIII. ügyosztály (Bírósági, kir. közjegyzői és ügyvédi felügyeleti osztály): 1. A polgári törvénykezéssel kapcsolatos igazgatási ügyek. 2. A bírósági ügyvitel szabályainak megállapítása az I., III. és IV. ügyosztályokkal egyetértve. 3. Az igazságszolgáltatással és az igazságügyi igazgatással kapcsolatos nyelvkérdések eldöntése. 4. A bírói letétekre s az ezekkel kapcsolatos térítményekre vonatkozó kérdések. 5. Az igazságügyi főfelügyelet gyakorlása a bíróságok ügy-vitele, ügykezelése és személyzete felett. 6. A bírák és bírósági alkalmazottak ellen emelt büntető, fegyelmi vagy egyéb panaszok, ha nem a nemzetközi jog alkalmazására irányulnak. 7. A m. kir. Kincstári Jogügyi Igazgatóság felett a felügyelet gyakorlása az Elnöki osztállyal egyetértve. 8. Közreműködés a bírósági hivatali állások rendszeresítésében vagy megszüntetésében. 9. A bíróságok szervezésére, területköreik és székhelyeik megállapítására vonatkozó intézkedések az Elnöki osztállyal egyetértve. 10. Az új közigazgatási beosztással és adóhivatalok felállításával kapcsolatos igazságügyi intézkedések megtétele. 11. A törvénykezési szünetidővel kapcsolatos bejelentések, a bírának, bírósági alkalmazottnak a rendkívüli szabadság s a távozási engedély megadása (a telekkönyvi betétszerkesztő személyzet kivételével). 12. A bírósági alkalmazottak részére jutalom és segély engedélyezése, a tolmácsokra nézve a VII., a telekkönyvi betétszerkesztő személyzetre nézve a III. ügyosztály meghallgatásával. 13. Az igazságügyi alkalmazottak illetményeire vezetett bírósági végrehajtások folytán szükséges intézkedések megtétele. 14. A fegyelmi eljárásban, továbbá a polgári törvénykezés terén kiszabott s az államkincstárt illető pénzbüntetések és – bírságok kegyelem útján való elengedését célzó kérelmek elintézése. 15. Az igazságügyi alkalmazottak hivatali működéséből folyó kártérítési kérdések elbírálása. 16. A kir. közjegyzői állások rendszeresítése, megszüntetése és területi beosztása. 17. A kir. közjegyzőkre (közjegyző-jelöltekre) s az ügyvédekre (ügyvédjelöltekre) vonatkozó ügyek,

⁴²⁸ „A jelen törvény [= az 1878: V. tc.] határozatai szerint büntetendő azon külföldi is, aki valamely a 7. § 2. pontjában [vagyis az állam elleni bűncselekmények között] meg nem említett büntettet vagy vétséget külföldön követi el, amennyiben kiadatásának a szerződés vagy eddigi gyakorlat szerint helye nincs, és az igazságügyminiszter a bűnvádi eljárás megindítását elrendeli.”

⁴²⁹ „Ha külföldi a jelen törvény [= az 1896: XXXIII. tc.] hatályának területén követett el büntettet vagy vétséget, az eljárás idején pedig nem itt tartózkodik, a nyomozás, illetőleg a vizsgálat ekkor is teljesítendő, s a kiadása, illetőleg átkísértetése iránti intézkedések megteendők; ha pedig saját hazájában tartózkodik, a további teendőkre nézve a kir. ügyészség a főügyész útján az igazságügyi miniszter utasítását kéri ki, és az igazságügyi miniszter intézkedéséről a bíróságot értesíti.”

kivéve a közjegyzői kinevezést, áthelyezést (Elnöki Osztály), valamint a nyelvjogosítvánnyal való felruházást (VII. ügyosztály). 18. A kir. közjegyzői és az ügyvédi kamarák, továbbá az előbbiek nyugdíjintézete, illetve az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet felett a főfelügyelet gyakorlása. 19. Az egységes bírói és ügyvédi vizsgával (kivéve a bizottsági tagok kinevezését), továbbá 20. a segédhivatali tiszt-viselői és telekkönyvi vizsgával kapcsolatos ügyek vitele. 21. Az Országos Bünyügyi Nyilvántartó Hivatal igazgatása. 22. Az igazságügyi statisztikák elkészítése. 23. Az Igazságügy-minisztérium működéséről szóló jelentések megszerkesztése a többi ügyosztályból szerzett adatok felhasználásával az 1929: XIX. tc. 22-23. §-ai szerint.⁴³⁰ 24. Közreműködés a minisztérium részéről ki-adott sajtótermékek szerkesztésénél és előállításánál. 25. A bíróságok és ügyészségek használatára szolgáló nyomtatványok s iratminták megállapítása. 26. Az Igazságügyi Közlöny, az Igazságügyi Javaslatok Tára, az Igazságügyi Törvények Tára s az Igazságügyi Naptár szerkesztése, a Polgári Jogi Határozatok Tára és a Büntetőjogi Határozatok Tára közzététele. 27. A jogvédő egyesületek feletti felügyelet gyakorlása.

Később érdemben már nem változtattak ezen a szervezeti struktúrán, amelyet 1938-ban a két törvényelőkészítő ügyosztály egyesítésével, majd 1942-ben az önálló Családjogi osztály (a volt II.a. rendszámúból *a II. számon*), valamint a Magánjogi és közigazgatási jogi osztály (a volt II.b. rendszámúból *a IX. számon*) létrehozásával módosítottak.⁴³¹

Most már látható Bibó István miniszteriális pozíciója is, ugyanis ez utóbbi, a Magánjogi és közigazgatási jogi osztály beosztottja volt.

Az igazságügyi igazgatás személyi állományát, csakúgy, mint az egyéb állami köztisztviselők szolgálati viszonyait, kezdetben az egyes szakági – főként rendeleti szintű – jogszabályok határozták meg; egységesülő szabályozás először csak a képesítési (1883: I. tc.) és a nyugdíjviszonyokra (1885: XI. tc.) alakult ki, mígnem az 1893. évi IV. tc. az illetményekre vonatkozó normákat is törvényi keretek közé emelte. Ennek megfelelően az országos igazságügyi személyzetnek a fizetési fokozatok alapján összesített besorolási rendje és rangsora a következő volt 1893-tól:

- I. fizetési osztály: a miniszter és a kir. Curia elnöke;
- II. fizetési osztály: az államtitkár és a kir. Curia másodelnöke;
- III. fizetési osztály: a kir. curiai tanácselnök, a kir. ítélőtáblák elnökei és a korona-ügyész;
- IV. fizetési osztály: a miniszteri tanácsos, a kir. curiai bíró, a kir. táblai tanácselnök és a kir. fő-ügyész;
- V. fizetési osztály: a miniszteri osztálytanácsos, a Curiára beosztott bíró, a kir. táblai bíró, a kir. főügyész-helyettes, a vidéki törvényszéki elnök, a törvényszéki alelnök Budapesten és a köz-ponti telekhivatal főnöke;
- VI. fizetési osztály: a miniszteri titkár, a számvevőszéki főnök, a curiai elnöki titkár, a kir. táblai elnöki titkár, a törvényszéki bírák, a járásbírák, a kir. ügyészek, a fegyintézeti igazgatók egy része és a művegyész;

⁴³⁰ „A miniszterelnök a közérdekű adatgyűjtések főbb eredményeit tartalmazó Statisztikai Évkönyvet – a minisztériumok működését és az ország közállapotait ismertető jelentés kíséretében – évenként az országgyűlés elé terjeszti. Ennek a törvénynek rendelkezései nem vonatkoznak a belső igazgatási célú vagy helyi jelentőségű adatgyűjtésekre. Amennyiben kétség merül fel, hogy valamely adatgyűjtés belső igazgatási célú, illetve helyi jelentőségű-e, végső fokon az Országos Statisztikai Tanács meghallgatása után a minisztertanács dönt.”

⁴³¹ A 11.480/1938. I.M.E. és a 18.832/1942. I.M.E. számú rendeletek

- VII. fizetési osztály: a miniszteri segédtitkár, a számtanácsos, a segédhivatali főigazgató, a curiai tanácsjegyző, a törvényszéki bírák, a járásbírák, a kir. ügyészek és a fegyintézeti igazgatók egy része, valamint a művegyészi első segéd;
- VIII. fizetési osztály: a miniszteri fogalmazó, a számvizsgáló, a segédhivatali igazgató, a kir. táblai fogalmazó s az ottani fordító, a kir. főügyészségi fogalmazó, az aljárásbíró, a telekkönyvvezetők, a törvényszéki irodaigazgatók és a fegyintézeti igazgatók egy része, a kir. alügyész, a fegyintézeti ügynök, továbbá a fegyintézeti ellenőrök és orvosok egy része;
- IX. fizetési osztály: a számellenőr, az irodatiszt, a kir. táblai segédfogalmazó, az igazság-ügyi jegyző, a telekkönyvvezetők és a törvényszéki irodaigazgatók egy része, a fogházfelügyelő, a központi telekhivatali tiszt, a fegyintézeti ellenőrök és orvosok egy része, a fegyintézeti gondnok, a fegyintézeti lelkész és a művegyészi segéd;
- M. fizetési osztály: az igazságügyi aljegyző, a számtiszt, az iroda-segédtszt, az írnök, a segéd-telekkönyvvezető, a fogházfelügyelő és a fegyintézeti tanító.⁴³²

Amint látható, az önálló bírói és ügyészi státusz ekkor még nem létezett, noha az erre törekvő mozgalom szinte folyamatos volt az érintettek részéről. A szolgálati jogviszonyukat 1869-ben és 1871-ben elválasztották ugyan a közigazgatástól, s ezt az 1891. évi XVII. tc. még finomította, de a javadalmazásuk a köztisztviselőkével azonos rendszerben történt továbbra is. Ebben csak az 1908. évi VI. tc. hozott változást azzal, hogy az egyes fizetési fokozatokba beosztható királyi bírák, ügyészek és igazságügyi jegyzők számát normatívan határozta meg, így arányosítva a század elején, különösen az 1904-ben kibontakozott politikai válság alatt és után kialakult egyenlenségeket, de az alapvető problémán nem változtatott. A csak rájuk vonatkozó sui generis bérrendszert végül a forradalmak után sikerült kiharcolniuk: az 1919. évi XXVII. néptörvény nyomán az 1920. évi XX. tc. önálló illetményezést vezetett be a bírák és az ügyészek részére, ami egy rövid időre valóban garantálta a fizetésüket, a lakáspénzüket, a pótlékaikat s az egyéb illetményeiket. E vívmányokat csupán 1924-ig élvezhették, mivel a gazdasági megszorítások és a mesterséges infláció hatásai az e közszolgálatba tartozókat is elérték. Az egymást követő takarékosági programok következtében a korszakban a javadalmak vásárlóértéke végül sosem emelkedett fel az első világháború előtti szintre.

A világháború között megvalósuló gazdasági és monetáris válságkezeléssel, illetve az alkalmazottak számának és bérének többszöri apasztásával, átszámításával, valamint a kötelező takarékosági korlátozásokkal területi okokból részletesen nem foglalkozunk. A gazdasági világválságot követően a közszolgálat viszonyait, különösen az állami nyugellátást leginkább az 1934. évi I. tc. módosította, a vizsgált időszak utolsó olyan törvénye pedig, amelyik az igazságügyi igazgatás körébe tartozó állami tisztviselők jogállását békeidőben átfogóan szabályozta, a csak részben végrehajtott 1938. évi X. tc. volt. A miniszteri rendletek vagy elnöki rendletek útján történő illetményi és/vagy szolgálati korrekció viszont mindvégig gyakorlatban maradt.

Az egyes szervek vagy szervezeti egységek pontos személyi állományát részint az 1873-tól kiadott (de 1919 és 1926 között szünetelő) Tiszti cím- és névtárból, részint az 1892-től általában havonta megjelenő hivatalos lapból, az Igazságügyi Közlönyből

⁴³² Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről szóló 1893. évi IV. tc. „A” mellékletének az Igazságügy-minisztérium alcímét viselő szakasza.

lehet megtudni.⁴³³ Egy 1920 márciusában a pénzügyminiszter kérésére készített aktuális, rangsor szerinti összeállítás pedig kilencven-négy minisztériumi alkalmazott szolgálati adatait tartalmazta.⁴³⁴

Speciális szolgálatot láttak el az ún. berendelt bírák. Az igazságügy-minisztert 1886-ban az országgyűlés felhatalmazta, hogy a hatáskörébe tartozó ama tennivalók ellátására, amelyek a királyi bíróságok és ügyészségek ügyvitelének vizsgálatára, a bírói s ügyészi szervezetre irányuló vélemények kiadására, törvényjavaslatok előkészítésére, valamint az e törvények végrehajtásának szabályozására vonatkoztak vagy ezekkel összefüggtek, a minisztériumban ideiglenesen alkalmazhassa azokat az ítélő bírákat és királyi ügyészeket, akik a felhívására ezt a beosztást elfogadták. Az ily módon történt berendelésük idején effektív bírói, illetőleg ügyészi feladatokat nem végezhettek, az időleges alkalmazásuk pedig addig tartott, míg azt az igazságügy-miniszter igénybe vette vagy, amíg a berendelt azt a szándékát, hogy a bírói vagy ügyészi állását újra elfoglalni kívánja, kinyilvánította. Az igazságügyben így működő bíró és ügyész az eredeti állásának rangsorát megtartotta, a minisztériumi szolgálata az előmenetel és a jogállás szempontjából úgy minősült, mint ha azt a bíróságnál vagy ügyészségnél töltötte volna. Ha az alkalmazás előre-láthatóan huzamosabb ideig tartott, az ekként elvont személy helyett az illető szervhez számszerű bíró vagy ügyész volt kinevezhető, aki a legközelebbi üresedésre arra az időtartamra a rendes létszámba léphetett.

Fentiek nyomán már érthető annak a váltásnak a jelentősége és súlya Bibó István igazságügyi karrierjében, amikor az igazságszolgáltatás vonaláról 1939 végén Radocsay László miniszter berendelte a szolgálatát az Igazságügy-minisztériumba.

4. Mekkora apparátussal és milyen irányítás mellett látta el feladatait a fenti struktúrában az Igazságügy-minisztérium?

Bibó István hat éves minisztériumi ténykedésének szinte teljes ideje alatt a mintegy kétszáz fős minisztériumot Radocsay László – m. kir. titkos tanácsos, országgyűlési képviselő – vezette. Ghyczy Dénes államtitkár felügyelete alá tartoztak az V., VI., és VII. ügyosztályok, Bonczos Miklós államtitkár alá pedig a II., III., és – a Bibó Istvánt is foglalkoztató – IX. ügyosztály.⁴³⁵

A Vladár Gábor vezette Törvényelkészítő Osztály volt a legnépesebb a maga húsz főjével, közéjük négy berendelt bíró is tartozott. A IX. – Magánjogi és közigazgatási jogi osztályon Bibó István mellett még tizennégyen dolgoztak. Az osztály vezetője Sárffy Andor, kúriai bíró, egyetemi tanár volt. De egyetemi tanár volt Degré Alajos és természetesen maga Bibó István is, miniszteri titkár rangban.⁴³⁶ Az öt miniszteri titkáron kívül egy miniszteri tanácsos és hat berendelt bíró képezte az osztály létszámát, ezzel az egyetlen osztálynak bizonyulva, ahol a berendelték száma meghaladta a minisztériumi alkalmazottakét. Az osztálynak egy évvel később, 1944. szeptemberében csak annyiban változott az összetétele, hogy Sárffy Andor helyett Tunyoghy Szűcs Kálmán lett az osztályvezető.⁴³⁷

⁴³³ Az Igazságügyi Közlönyt Szilágyi Dezső indította el: a m. kir. igazságügyminiszternek 41.429/1891. I.M. számú rendelete a kir. igazságügyminiszterium által kiadandó Igazságügyi Közlöny tárgyában. In: IK 1892:1. szám. 1–3. p.

⁴³⁴ MNL OL K577, A1. 1920. csomó, 31–40. f.

⁴³⁵ Az Igazságügy-minisztérium személyzeti beosztása 1943. január 22. MNL OL K 577. A1 1938. 1918/31845.

⁴³⁶ Kiderül az is, hogy tekintetes dr. Bibó István törvényszéki titkár ezidőtájt a Budapest II. kerület Retek u. 33. I. 4. számú lakásában él.

⁴³⁷ Az Igazságügy-minisztérium személyzeti beosztása 1944. január 1./augusztus 30. (kézírásal frissített irat a

A kormányváltások nem feltétlenül jártak a miniszterek lecserélésével. A Bibó István ideje alatt leghosszabb ideig – 1939. 11. 09.–1944. 03. 22. – az igazságügy-minisztérium élén álló Radocsay László például egyaránt megfelelt a meglehetősen különböző politikai beállítottságú Teleki Pálnak, Bárdossy Lászlónak és Kállay Miklósnak is. Sztójay Döme 1944. március 22-i – német nyomásra történt – miniszterelnöki kinevezését követően viszont Antal István lett az igazságügy-miniszter, egészen az augusztus 29-i újabb váltásig, amikor Lakatos Géza kormányában a közel harminc éve a minisztériumban (ebből tizenöt évet a Törvényelőkészítő Osztály élén) dolgozó Vladár Gábor lett az igazságügy-miniszter mintegy hat hétig, a Szálasi-puccs bekövetkeztéig. Bibó István szolgálata is ekkor, 1944. október 16-án szűnt meg a minisztériumban.

Radocsay László (1878–1968) felsőfokú tanulmányait Budapesten végezte, fiatal jogászként Temesváron kezdett ügyvédi tevékenységet, 1912-ben Temes vármegye tiszti alügyésze, majd 1914-ben ugyanott városi tiszti főjegyző lett, az első világháborúban frontszolgálatot is teljesített. 1918-tól az Országos Közélelmezési Hivatal főjegyzője, 1922-ben makói kerületi lakásügyi miniszteri biztos volt. 1924-től tíz éven át a Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Hitelszövetkezet ügyvezető igazgatójaként tevékenykedett Kecskeméten. 1934 és 1938 között Komárom és Esztergom, 1935–36-ban egyúttal Győr, Moson és Sopron közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék, valamint Győr törvényhatósági jogú város főispánja, majd az első bécsi döntés után egy évig Esztergom vármegye főispánja volt. Ezután, 1939 novemberétől 1944 márciusáig látta el az Igazságügy-minisztérium vezetését⁴³⁸, erre az időre országgyűlési képviselőnek is megválasztották a Magyar Élet Pártja listáján a tapolcai-balatonfiiredi kerületben. A második világháború alatti kormányok tagjaként gr. Teleky Pál, Bárdossy László és Kállay Miklós miniszterelnökök mellett vett részt a jobboldali politikában – többek között a hadba lépésben, a harmadik s a negyedik „zsídótörvény” kidolgozásában –, azonban az 1944. évi ún. „zsídórendeletek” kibocsátásában és a Sztójay-kormányban már nem. Az évben az Országos Központi Hitelszövetkezet igazgatósága elnöki tiszttét töltötte be. A világháborút követően a népbíróságok általi felelősségre vonásból és a politikai tisztogatásokból feltűnően kihagyták. miközben egyik miniszterelnökét Bárdossy Lászlót háborús bűncselekmények elkövetése miatt (a harmadik zsidótörvény elfogadtatása nem szerepelt a vádpontok között) halálra ítélték és 1946. január 10-én kivégezték.

Antal István (1896–1975) a német megszállást követően Sztójay Dömének a kormányában töltötte be az igazságügy-miniszteri tisztséget. Az 1920-as években Gömbös Gyula bizalmas híve, fajvédő pártjának aktív tagja, a Szózat c. jobboldali irányzatú lap vezércikkírója. 1932-ben a Gömbös-kormány 95 pontos Nemzeti Munkatervének egyik kimunkálója. 1932–1935 között a Miniszterelnökségi Sajtószolgálat vezetője, 1935–1936 és 1938–1942 között igazságügyi államtitkár. 1935–1944 között kormánypárti képviselő. 1942. április 17-től 1944. március 22-ig a Nemzetvédelmi Propaganda Hivatal vezetésével megbízott tárca nélküli miniszter. A Sztójay-kormányban igazságügyi miniszter és (ideiglenesen) vallás- és közoktatási miniszter. 1946-ban háborús bűnősként a népbíróság halálra ítéli, az ítéletet a köztársasági elnök kegyelemből életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatja. 1960-ban amnesztiát kap.⁴³⁹

dátum javítása nélkül)

⁴³⁸ RADOCSEY, László von: *Die Rechtserneuerung in Ungarn*. Beck, München – Berlin : 1943.

⁴³⁹ Sipos Péter (főszerk.): *Magyarország a második világháborúba*. PETIT REAL Könyvkiadó, Bp., 1997. 29. p.

Bibó István Igazságügy-minisztériumi pályafutásának harmadik minisztere a korábban már említett Vladár Gábor (1881–1972).⁴⁴⁰ A budapesti tudományegyetemen folytatott jogi és államtudományi tanulmányokat, majd szerzett doktori oklevelet. Szinte egész közhivatali pályafutása az Igazságügy-minisztériumhoz kötődött. 1922-től miniszteri tanácsosi címmel a magánjogi ügyosztályon dolgozott. 1929-ben – tizenöt évre – vezetője lett a törvényelőkészítéssel foglalkozó I. ügyosztálynak. 1932-ben kúriai tanácselnökké nevezték ki. Elnöke volt az Országos Bírói és Ügyészi Egyesületnek, tagja több jogi szaktestületnek.

Jogtudósként számos fontos szakmunka fűződik a nevéhez. Ennek alapján lett 1937-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (székfoglaló előadásának címe: „Tudományos munka-e a jogszabályelőkészítés?”)⁴⁴¹, 1941-ben megkapta a Corvin-koszorút. 1943–44-ben jelentette meg három kötetben Magyarország hatályos törvényeinek gyűjteményét, 1944-ben pedig a jogszabály-előkészítésről szóló könyvét.

Borbándi Gyula szerint Vladár Gábor politikailag a Bethlen István nevével jelzett irányzathoz tartozott, és Horthy Miklós kormányzó hívének számított.⁴⁴² Náci-ellenes beállítottsága alapján került az igazságügyi törvényelőkészítő osztály éléről 1944. augusztus 29-én az igazságügy-miniszteri székbe. A Lakatos-kormány tagjaként október 14-én, a déli minisztertanácsi ülés után a baloldali sajtó engedélyezésére, a szélsőjobb oldali lapok betiltására és a politikai foglyok szabadon bocsátására vonatkozó rendeleteket adott ki. Miniszteri tiszte október 16-án a nyilas hatalomátvétellel szűnt meg.

1945 nem csak jogász pályafutásának végét jelentette, de személyes sorsában is törést hozott. Miután nyugdíjától megfosztották, fizikai munka vállalására kényszerült, majd 1951 nyarán a Miskolc-környéki Tomorra telepítik ki családjával együtt, ahol két és fél évet töltött embertelen körülmények között. Ezután szülőhelyére, Biára, a „Kutyahegyen” lévő préházba kerülhetett a család, ahol tíz évet töltöttek igen szerény körülmények között. Csak 1963-ban sikerül visszaköltözniük Budapestre. Az evangélikus egyházzal egész életében szoros kapcsolatot ápolt, 1947-ben a bányai egyházkerület felügyelője is lett, de talán fontosabb adat, hogy félszáz egyházi, egyházi jogi vonatkozású írása jelent meg 1948-ig, amíg még publikálhatott. Szeme világát elveszítve rőtta papírra életének történetét, amelynek megjelenését nem élhette meg, 1973-ban meghalt. A könyv végül 1997-ben jelent meg a Püski Kiadó jóvoltából.⁴⁴³

5. Maga Bibó István kevés információt osztott meg az Igazságügy-minisztériumban eltöltött hat évről, igaz, erről nem is nagyon kérdezték. Az Életút-interjúban minisztériumi munkája alig kerül szóba. Bibó István 1939-ben – Erdei Ferencsel együtt – egyik alapító tagja volt az antifasiszta baloldali fiatal értelmiségieket népfrontjellegűen összefogó Művészek, Írók, Kutatók Szövetkezetének (a MIKSZ-nek), sőt 1939. szept.-től 1940. márciusáig annak felügyelőbizottságában is helyet foglalt. 1940. márc.-tól a szövetkezet ügyvezető alelnöki tiszttét Markos György, az illegális KMP tagja töltötte be. A MIKSZ előadásokat tartott, művészi esteket szervezett, könyvek, folyóiratok kiadását tervezte. Különösen nagy visszhangot váltott ki a József Attila-est. 1941 nyarán, a Szovjetunió megtámadása, majd

⁴⁴⁰ Révész Béla (szerk.): *Vladár Gábor emlékkötet (1881–1972)*. Igazságügyi Minisztérium – Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. Bp., 2015.

⁴⁴¹ Az MTA Elnökének 30/1989. sz. határozata hatálytalanította Vladár Gábornak az 1949/50-ben politikai indokok alapján a tagok sorából törléssel történt kizárását és tagságát folyamatosnak nyilvánította ki.

⁴⁴² BORBÁNDI Gyula: *Magyar politikai pályaképek. 1938–1948*. Európa, Bp., 1997. 500. p.

⁴⁴³ RÉVÉSZ Béla: *Egy többször újrakezdett élet – Vladár Gábor*. In: uő. (szerk.) *Jogalkotás és kodifikátorok. Vladár Gábor emlékülés*. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016. 61–68. p.

Magyarország hadba lépése után tevékenysége megszűnt. Bibó visszaemlékezése szerint „közben a bíróságnál dolgoztam, majd bekerültem az Igazságügybe, ott felhasználtam az összeköttetéseket arra, hogy a MIKSZ cégbejegyzését elintézttem. Később alkalmam volt ugyanezen a címen börtönlátogatásokat is intézni, amikor Erdei Ferenc börtönben ült.”⁴⁴⁴

Életrajzai is szűkszavúan beszélnek erről az időszakról. Horváth Barna Bibó István 1946-os egyetemi tanári előterjesztéséről ennyit közöl: „1938. december óta az igazságügy-minisztériumban teljesített szolgálatot a magánjogi (II/b.), majd a magánjogi és közigazgatási jogi ügyosztályban (IX) és főleg a belügyminisztériumnak adandó jogi vélemények kapcsán építési és városrendezési közigazgatási jogi kérdésekkel foglalkozott. 1941-ben miniszteri titkárrá nevezték ki.”⁴⁴⁵

1950. januárjában írt életrajzában már nem szerepel, hogy mi volt a teendője az Igazságügy-minisztériumban⁴⁴⁶, de 1958. augusztus 2-án született bírósági ítélete némileg közlékenyebb: „1934. évben a budapesti polgári törvényszéknél fogalmazó gyakornoki beosztásba került. Innen 1938. évben berendelték az Igazságügy-minisztériumba, ahol a jogi véleményezési osztályon dolgozott. A bírói és ügyvédi vizsgát letette. Berendelése után az Igazságügy-minisztériumban miniszteri titkárrá nevezték ki.”⁴⁴⁷

1974-es (elutasított) útlevelekérelmében ismét szerepel: „1934-től 1938-ig Budapesten voltam bírósági jegyző, 1938-tól 1944-ig az igazságügy-minisztériumban előadó, ahol közigazgatási jogi szakvélemények adásával foglalkoztam”.⁴⁴⁸

Ugyanezt tünteti fel ez év végén született életrajzában is: „1938-ban az igazságügy-minisztériumban lettem előadó, ahol közigazgatási, főleg építésrendészeti ügyekben adandó szakvéleményekkel foglalkoztam.”⁴⁴⁹, miközben egy hónappal korábbi életrajzában nincs a nyoma a minisztériumnak.⁴⁵⁰

Szakmai énjének és miniszteri titkári mivolta szimbiózisának jeleit leginkább az 1941-ben megjelent „A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához” című tanulmánya őrzi⁴⁵¹. Horváth Barna Bibó István egyetemi tanári kinevezéséhez írt ajánlásában kiemelt figyelmet szentelt a tanulmánynak⁴⁵²: „A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához (1941) című finomtollú rövid tanulmányában Bibó István az igazságügy-miniszter véleményező szerepét vizsgálja a közigazgatásban. Míg előző tanulmányában iskolai osztálytársának és barátjának, ebben saját. hivatali ügykörének a munkásságát teszi kritikai lencse alá. Mindkét esetben tanúságot tesz arról, hogy a tudós kutató és a finom elemző lelkiségét a barátságban és a hivatali munkában is érvényesíti. Gyengéd figyelemmel hajol a barát robusztus közéleti munkássága és a hivatal különösen összetett ügyköre fölé, és mindkettőt igyekszik tudományosan kielemezni és kiértékelni. Az igazságügy-miniszter közigazgatási ügyekben a hatóságok kérésére véleményt mond, és ezen a területen valójában egy véleményezés formájában megjelenő közigazgatási bíraskodás folyik. Az ilyesfajta

⁴⁴⁴ Életút dokumentumokban. 48. p.

⁴⁴⁵ Dr. Horváth Barna egyetemi tanár felterjesztése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez Bibó István nyilvános rendes egyetemi tanárrá való kinevezéséhez. 1946. I. m. 343. p.

⁴⁴⁶ Életrajz, 1950. január. Életút dokumentumokban, 417–418. p.

⁴⁴⁷ Ítélet Bibó István és társai perében. 1958. augusztus 2. I. m. 509. p.

⁴⁴⁸ Bibó István útlevelekérelméhez csatolt önéletrajza. 1974. június. I. m. 606. p.

⁴⁴⁹ Bibó István önéletrajza. 1974. október, i. m. 618. p.

⁴⁵⁰ Bibó István önéletrajza. 1974. szeptember, i. m. 612. p.

⁴⁵¹ Bibó István: *A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához: az igazságügyminiszter véleményező szerepe a közigazgatásban*. Társadalomtudomány. Magyar Néprajzi Társaság Társadalomtudományi Szakosztálya. Budapest, 1941. 1.

⁴⁵² HORVÁTH Barna: *Ajánlás Bibó István egyetemi tanári kinevezéséhez*. In: Bibó emlékkönyv. i. m., 428–429. p.

véleményezésnek a bírói funkcióval való rokonságát olyan példákon mutatja be, mint az angol titkos tanács, a francia államtanács, a német Aktenversendung és az Állandó Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményei. Mindezekben az esetekben a véleményezés lassanként bíraskodó jelleget öltött, mert amikor a konkrét ügytől távol álló, jogász-képzettségű szervtől kérnek jogi véleményt, működni kezdenek azok az erők, amelyek az ítélő jogász tevékenységet jellemzik. Kipusztíthatatlan tendencia érvényesül a tényállás teljessé tétele és az alkalmazandó szabályanyag teljessé tétele iránt. A jogászt ugyanis nem a tények és a szabályok magukban érdeklik, hanem az, hogy azt a tényállást, melyre jogszabályt vonatkoztat, minden oldalról körülhatárolja, s azokat a normatív követelményeket, melyeket ez a tényállás magában hordoz, kimerítően tisztázza. Ezeken a belső tendenciákon kívül az igazságügy-miniszter véleményező hatáskörének kifejlődéséhez a vonatkozó joganyag természete is hozzájárul. Bibó szerint a modern közigazgatás jósága azon az egyensúlyon múlik, mely benne a közérdek szolgálatának szelleme és a tiszta jogalkalmazás szelleme között ki tud alakulni. Ezt az egyensúlyt veszélyezteti, hogy a közigazgatáson belül általában a jogalkalmazás és jogértelmezés lelki beállítottsága nehezebben jut különös megbecsüléshez. Ezért szerencsés, hogy a magasabb fokú közigazgatási jogértelmezés során felmerülő elvi kérdések eldöntésében az igazságügy-miniszter ilyen szerepet kapott. Mindebből szerző levonja azt a jogpolitikai tanulságot, hogy a közigazgatási bíraskodást erre a jogalanyra is ki kell terjeszteni, és igyekszik eltávolítani ennek a megoldásnak az ideológiai akadályait.”

Ha megnézzük a korabeli közszolgálati jog anyagát, a szervezeti struktúra szigorú normativitását pontosan követte a tisztviselőtársadalom beszabályozottsága. A közigazgatási továbbképző tanfolyamok évről-évre megtartott előadássorozatai nem hagytak kétséget afelől, hogy „a kifogástalanul működő közigazgatás eszményi célját, az államigazgatás tisztviselőtömegeket foglalkoztató és ezerfelé ágazó mai szervezete mellett csak évtizedeken át céltudatosan, következetesen és folytonosan gyakorolt hivatali szelekció útján közelíthetjük meg. (...) Ezért a kormánynak a szelekciót gyakorolnia kell, noha a kiválasztási művelet kétségtől sok egyéni érdeket és törekvést sért. De az egyéni érdeknek el kell hallgatniuk az állami közigazgatás útján önmagát irányító és igazgató nemzet egyetemes érdekei mellett, s a magyar köztisztviselőkben – bízást állíthatom – megvan és mindig meglesz az erkölcsi érzék és a magasabb értelem annak felismeréséhez, hogy másképpen ez nem is lehet.”⁴⁵³

A köztisztviselők kötelességei között elvárt „megfelelő életmód” viszont alkalmat adott az elbírálók számára az erkölcsi követelmények mellett bizonyos politikai szempontok mérlegelését is. A közigazgatás rendezéséről szóló 1929. XXX. tc. 76. § szerint fegyelmi eljárásnak van helye az ellen a törvényhatósági vagy községi tisztviselő ellen, aki a köztisztviselői állás tekintélyével össze nem férő magatartásával állásának vagy a tisztviselői karnak tekintélyét csorbítja vagy a tiszteletre vagy bizalomra méltatlanná válik.⁴⁵⁴

1925 októberében a kormány a tiltott egyesületi működésről adott ki rendeletet. A rendelet hangsúlyozza, hogy a közhivatalok és közintézetek közérdekű működése szükségképpen megköveteli, hogy az ott dolgozó tisztviselők távol maradjanak minden olyan társadalmi szervezkedéstől, amely elfogulatlanságukat és pártatlanságukat bármely irányba befolyásolná, illetve ennek látszatát kelthetné, vagy őket kötelességeik rovására az állam

⁴⁵³ HÓMAN Bálint: *Közigazgatás és szelekció*. In: A mai magyar közigazgatás. Az 1936. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. VII. (közvetlen Kozma Miklós; szerk. Mártonffy Károly.) Bp., 1936. 20. p.

⁴⁵⁴ MÁRTONFFY Károly: *A magyar közszolgálati jog rendszere*. In: i. m. 203. p.

törvényes rendjének követelményeivel ellentétbe állítaná. Megengedhetetlen tehát – hangsúlyozza a kormányrendelet –, hogy közszolgálati tisztviselők olyan egyesületekbe vagy szervezetekbe tagként belépjenek, amelyek körében őket tagsági minőségük az említett helyzetben tartja, ami különösen fennforog ott, ahol az illető szervezet, egyesület tagjaitól olyan külön esküt vagy fogadalmat kíván, amely a hivatali esküvel összeütözközést idézhet elő. Ezért a kormányrendelet elrendeli, hogy az olyan közalkalmazott, aki az említett helyzetben van, köteles e helyzetet haladéktalanul megszüntetni. Ugyanakkor a tapasztalatok szerint a meghirdetett állásokat a legtöbb esetben a kormány olyan egyénnel töltötte be, akiről tudta, hogy politikai meggyőződése azonos a kormányéval.⁴⁵⁵

1938-ban törvény látott napvilágot az egyesületekkel kapcsolatban. Ez kimondta, hogy „Egyesület vagy bármily más megjelölésű szervezet működésében, úgyszintén a törvényhozásban vagy törvény által alkotott más testületben való képviselőre irányuló politikai párt működésében tilos az egyesülethez vagy szervezethez, illetőleg a párthoz való tartozás vagy a vezetőség irányában való engedelmesség, avagy más kötelesség megerősítésére esküt, fogadalmat, ünnepélyes ígéretet vagy bármily más olyan nyilatkozatot megkívánni, amely lelkiismeretbeli lekötöttséggel jár”.⁴⁵⁶

A törvény végrehajtására a kormány rendeletet adott ki a köztisztviselők egyesületi tagságára nézve. E rendelet szerint köztisztviselők olyan egyesületben vagy bármely más megjelölésű szervezetben, amelyben való részvételük ellentétbe állíthatja őket az állam törvényes rendjének védelmével, tagként nem léphetnek be. A tapasztalatok szerint a rendelet elsősorban a baloldali pártokban való részvétel ellen irányult, hiszen a jobboldali pártok és szervezetek tagsága nem számított bűncselekedetnek.⁴⁵⁷

Figyelemre méltó, hogy az augusztus 24-én hajnalban összeült Koronatanács úgy döntött, hogy a rendkívüli helyzetre tekintettel felfüggeszti a politikai pártok működését, vagyonukat zár alá helyezteti. Az erről szóló rendeletet már a következő napon közzétették.⁴⁵⁸ Október 17-én viszont a hatalomra került Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom tagjaiból álló kormány belügyminisztere saját pártját azonnal kivette a tilalom alól:

„A Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalmat a politikai pártok feloszlásáról szóló 3.080/1944. M. E. számú rendelet hatálya alól kiveszem és megengedem, hogy a párt a fennálló törvényes rend keretei között teljes politikai párttevékenységet folytasson.

Utasítom az összes rendőrhatalóságokat, hogy a pártnak a 3.080/1944. M. E. számú rendelet alapján zár alá vett vagyonát a zár alól azonnal oldja fel és bocsássa a párt vezetésének rendelkezésére”.⁴⁵⁹

A nyilas párt működésének legalizálása és vagyonának visszaszolgáltatása után a kormány hozzáfoghatott ahhoz, hogy a párt számára minél nagyobb szerepet teremtsen az közigazgatásban. Ennek érdekében számos olyan, sokszor utólag kiadott, pótlólagos miniszteri rendeletet bocsátottak ki, amellyel a párt túlzott közhatalmi jelenlétét legalizálták. A pártkormányzás legfontosabb elemét a pártmegbízottak képezték, akik a hatalom megszerzését követően azonnal megjelentek a központi közigazgatási szervek és a helyhatóságok vezetőinek környezetében.⁴⁶⁰ Így az ekkor már Budinszky László vezette

⁴⁵⁵ HENCZ Aurél: *Törvények a közszolgálati etika kialakítására. II. köt. A Horthy-korszak*. MTA, Bp., 1987.

⁴⁵⁶ 1938. évi XVII. törvénycikk az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról. 1. §.

⁴⁵⁷ Gerelyes Ede (szerk.): *A Közalkalmazottak Szakszervezete történetéhez. Tanulmányok és dokumentumok*. Közalkalmazottak Szakszervezete, Bp., 1970. 20. p. idézi HENCZ Aurél, i. m. 181. p.

⁴⁵⁸ 3084/1944. M. E. r.: a politikai pártok feloszlásáról.

⁴⁵⁹ 202.800/1944. B. M. r. a nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom politikai tevékenységének folytatása

⁴⁶⁰ Kovács Zoltán András: *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás*

Igazságügy-minisztérium is megkapta 1944. december 14-én a Totális Mozgósítás és Harcbaállítási Minisztériumának a minisztériumi pártösszekötő kijelölésére szóló átiratát.⁴⁶¹

A fenti esetekkel kapcsolatban ismét felmerül a kérdés, Bibó István milyen válaszokat fogalmazott meg a közhivatalnoki mivoltából kötelezőnek tekinthető kormányzati lojalitása és autonóm értelmiségi illetve társadalomkutatói magatartásából adódó kritikai attitűdje közötti feszültségre. A kérdés megválaszolására a zsidókérdés problematikája tűnik legalkalmasabbnak.

Bibó Istvánnak az 1948-ban megjelent nagy tanulmánya, a „Zsidókérdés Magyarországon 1944 után”⁴⁶² elsősorban azt a látszatot keltheti, mintha a Bibónak a feudális-konzervatív kormányzati forma antiszemitizmusával kapcsolatos álláspontja már régen megfogalmazódott volna, csupán a kellő időpontot várta volna, hogy a nyilvánosság elé léphessen vele. Ez a látszat azonban megnehezíteni annak a folyamatnak a megértését, amelyek során az alapkérdésekben Bibó saját magával is vívódó válaszai érlelődtek. A 20. század egyik legfontosabb tanulmányát megíró Bibónak az alakján túl leginkább a minisztériumi pozícióját felhasználó, menleveleket kiállító, majd ezért nyilas letartóztatásba kerülő Bibó embermentő bátorságának emléke maradt fent leginkább az kollektív memóriában. Bibónak azonban a zsidóság asszimilációjára vonatkozó nézeteiben többször is változás következett be.

Balog Iván karakteres megállapítása szerint „Bibó zsidó tárgyú munkái közül a Zsidókérdés azzal emelkedik ki világ-viszonylatban is a hasonló témában íródott, hatalmas tömegű anyagból, hogy olyan szerző ítéli el benne az antiszemitizmust, aki előzőleg maga is antiszemita volt. Ez példátlan jelenség. Az antiszemitákra – Bibó kivételével – nem jellemző, hogy önkritikát gyakoroljanak: az antiszemitizmus merev, zárt nézetrendszer, képviselői világnézeti fanatikusok. A zsidóellenességet mindig azok ítélik el, akik soha nem voltak antiszemiták. Az ő számukra azonban a zsidógyűlölők idegen, érthetetlen csoportot képeznek, akiket felháborodva elítélnek és megvetnek, de nem tudják, hogyan éreznek és gondolkodnak azok az emberek, akik a legfőbb társadalmi problémákat a zsidók aknamunkájának tulajdonítják, és így a róluk alkotott képük óhatatlanul egydimenziós marad. Bibó művei éppen ezt a ritka többletet nyújtják az olvasó számára azzal, hogy belülről, beleérzéssel ábrázolják az antiszemitákat. »Mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani!« – figyelmeztet a francia közmondás. Ezzel szemben Bibó egykori önmagát is bírálva vezet be minket az antiszemitizmus társaslélektanába.”⁴⁶³

A harmincas években elfogadta Németh László Kisebbségben című művének azokat az antiszemita kitételeit, amelyek „zsidó térfoglalásról”, a magyar zsidóság „álasszimilációjáról” szóltak. Fő tézise, hogy a kiegyezéstől a magyar zsidóság asszimilációja megrekedt. Ilyen szellemű kitételeket javasolt felvenni a Márciusi Front programpontjai közé, és ugyanilyen megfontolásokból utasította el az első zsidótörvény elleni tiltakozás aláírását is.⁴⁶⁴

Bibó lelkiállapota radikális átalakulásának tudja be Ungváry Krisztián az ebben a kérdésben tíz év alatt végbemenő változásokat: „Ha figyelembe vesszük, hogy Bibó 1937-ben a Márciusi Front nyilatkozatának első fogalmazványában még külön pontot szentelt a zsidó és sváb asszimiláció káros hatásainak, valamint teljesen egyetértett Németh László

a nyilas korszakban. Máriabesnyő – Gödöllő, 2009. 55. p.

⁴⁶¹ MNL OL K 577. 1. cs.: A1-1944. 1017/1944.

⁴⁶² Válogatott tanulmányok, II. 625. p.

⁴⁶³ BALOG IVÁN: *Bibó és a zsidókérdés.* In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Bibó 100. Recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek.* Argumentum – Bibó I. Szellemi Műhely, Bp., 2012. 213. p.

⁴⁶⁴ BIBÓ ISTVÁN: *Előadás a német nemzetiszocializmusról.* Válogatott tanulmányok, IV. 107–129. p.

»Kisebbségben« c. művével, és 1939-ben nem volt hajlandó aláírni a zsidótörvényekkel szentben tiltakozó petíciót – mondván hogy a nyilatkozat csupán a zsidókat ért jogfosztásokat említi és a magyarokat ért jogfosztásokat nem, akkor még inkább érthetővé válik az önmagával szembeni szigorúság és az önvizsgálat iránti belső kényszer. 1945–48 között teljesen elevenen élt Bibóban a keresztény középosztály német megszálláskor és nyilas-puccskor tanúsított tehetetlensége miatti szűgyen. Mindezt súlyosbította az a tény, hogy legbelsőbb barátjának az 1943-ban Ukrajnában elpusztult Reitzer Bélának leveleiből közvetlen tudósítást kaphatott a munkaszolgálat lélekölő rendszeréről és semmit sem tudott tenni barátja megmentésére. Ráadásul pártjában és személyes környezetében számos személy a zsidókérdés tekintetében többé-kevésbé kompromittálta magát – elég ha csak a II. zsidótörvény mellett felszólaló Ravasz Lászlóra gondolunk. Maga Bibó ugyan sohasem említette, de minden bizonnyal tisztában volt rokonának, Bibó Dénesnek 1919-es Prónay különítménybeli működésével – hiszen harmadik keresztnévét is erre a rokonra gondolva kapta szüleitől.⁴⁶⁵

Az Igazságügy-minisztérium tagadhatatlanul lényeges szerepet játszott a zsidótörvények megalkotásában, ráadásul a „zsidó törvények”, mint a zsidóságot diszkrimináló, alacsonyabb szintű – így a nyilvánosság elől elzárva meghozott – jogszabályok gyakran súlyosabb következményekkel jártak, mint a törvények. Bibó István minisztériumi beosztásának éveit során a következő fontosabb jogszabályok megalkotásával szembesülhetett⁴⁶⁶:

- 1940. XXXI. tc. a törvényhatósági bizottsági tagsági jogról
- 1941. XV tc. a házassági jog módosításáról és védelméről.
- 1941. XIX. tc. a törvényhatósági bizottsági és a községi képviselőtestületi tagsági jogról, továbbá a gyakorlati közigazgatási vizsgára vonatkozó átmeneti szabályokról
- 1942. VIII. tc. az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról
- 1942. XIV tc. a honvédelemről szóló 1939: II. te., valamint az 1914–1918 évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről szóló 1938:IV tc. módosításáról és kiegészítéséről
- 1942. XV. tc. a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól
- A m. kir. minisztérium 1943. évi 3.600. M. E. sz. rendelete, a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942:XV. törvénycikk végrehajtásáról
- A m. kir. minisztérium 1943. évi 4.250. M. E. sz. rendelete, a zsidók mező és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942:XV. törvénycikk alapján megszerzett mezőgazdasági ingatlanok felhasználásáról
- A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.600. M. E. sz. rendelete, a zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről
- A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.730. M. E. sz. rendelete, a zsidókra megállapított rendelkezések hatálya alól mentesített személyek körének egységes szabályozásáról
- A m. kir. minisztérium 1944. évi. 3.670. M. E. sz. rendelete, a zsidók mentesítéséről szóló 1.730/1944. M. E. rendelet kiegészítéséről

⁴⁶⁵ UNGVÁRY Krisztián: *Felszabadulás és megszállás. 1945 Bibó István életművében. A Bibó István Szellemi Műhely 1999. március 10-i vitájának tanulmánya.* [gépelt kézirat] s. n., Bp., 1998. SZTE Klebelsberg Könyvtár, Társadalomelméleti Gyűjtemény TEGY 6944

⁴⁶⁶ Lásd: Vértés Róbert (összeáll.): *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945.* Polgár Kiadó, Bp., 1997.

Saját minisztériumában pedig többek között az alábbi rendeletek születtek:

- 1941. évi 69.000. I.M. sz. rendelete, a házassági jogról szóló 1894:XXXI. te. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről szóló 1941:XV. tc. egyes rendeleteinek hatálybalépéséről.
- 1941. évi 70.000. I.M. sz. rendelete, a nemzsidó és zsidó házasságkötésének tilalmára vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról.
- 1941. évi 72.800. I.M. sz. rendelete, az 1939:IV. tc. 25. §-a alá eső kihágások esetében büntetőlap kiállításáról és az Országos Bünyügyi Nyilvántartó Hivataltól értesítés kéréséről.
- 1944. évi 20.500. I.M. sz. rendelete, egyes zsidó iparosok adatszolgáltatási kötelessége
- 1944. évi 16.000 I.M. sz. rendelete, a nemzsidó és zsidó házasságkötésének tilalmára vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról szóló 70.000/1941. I.M. sz. rendelet módosítása

Az Ungváry Krisztián által említett „önmagával szembeni szigorúság és az önvizsgálat iránti belső kényszer” valóba erőteljes motívuma lehetett annak, amikor Bibó István is az embermentő akciók részesévé vált 1944 nyarán. Ahogyan Dénes Iván Zoltán megjegyezte: „Bibó István embermentései és egész életműve alapján igazán méltó lenne a Világ igaza címre. Ám, akik ezt kezdeményezhetnék, már régen nem élnek.”⁴⁶⁷

Maga a történet egyszerűnek tűnik. Október 16-án irodájában a nyilasok letartóztatják. A Fő utcai börtönbe, majd az SS Pest vidéki gyűjtőfogházába szállítják. Négy nap múlva a náci „további intézkedésig” szabadon bocsátják. Saját – 1945. március 12-én kelt – igazoló jelentésének tanúsága szerint, miután az igazságügy-miniszter letiltotta a vegyes házasságokról tájékoztató bizonyítványok kiadását, „ettől kezdve én adtam ki saját aláírással ilyen minősítő bizonyítványokat, egészen október 16-ig, amikor ezért – már előzőleg történt nyilas feljelentés kapcsán – a nyilasok letartóztattak”. Október 20-án az Igazságügy-minisztérium elnöki osztályának vezetője írásban a tudomására hozta a fegyelmi vizsgálat elkezdését: „Egyes zsidó személyek részére kiadott írásbeli értesítések kiállításával kapcsolatos magatartása miatt Titkár úr ellen a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot elrendelem... Együttal... állásából felfüggesztem.” Ettől kezdve bujkálni kényszerül: a budapesti református teológia pincéjében húzódik meg.⁴⁶⁸

Éliás József visszaemlékezései az előzményekre világítanak rá: „Harmincöt éve annak, hogy dr. Bibó István miniszteri titkárral először találkoztam – 1944 április idusán – az Igazságügy-minisztériumban. Mintha ma délelőtt lett volna, úgy remeg át rajtam. Akkor a hivatalos református egyházi embermentő munkának – az Egyetemes Konvent »Jó Pásztor« Albizottságának – az ügyvezetője voltam. Egy üldözött házaspár sorsa vitt Bibóhoz; az asszonyvolt a szó szoros értelmében üldözött, de egymást szerető, összetartozó embereknel nem lehet szó a másikat nem azonosan sújtó bajról. Amit Bibótól kértem, mástól nem lehetett volna kérnem. Az ellenállási mozgalom egyik tagja – régebben Bibó kollégája volt – bátorított fel, hogy hozzá forduljak. Informátorom így jellemezte Bibót: Pista a magunkfajta félőkhöz tartozik, akik azért vállalják a kockázatot, mert attól tartanak, hogy gyávaságuk miatt emberek vesznek el, és elveszhet az egész nemzet... Amit kérni szándékoztam Bibótól, maga a képtelenség volt: ma is az volna, akkor még inkább.

⁴⁶⁷ DÉNES Iván Zoltán: *Bevezető*. In: Bibó István összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme. Pesti Kalligram, Bp., 2016. 37. p.

⁴⁶⁸ *Bibó István életrajzi adatai*. (összeáll. Kenedi János). In: Bibó emlékkönyv. i. m. 444. p.

Egy vegyes házasság jogerős felbontásának dokumentumait kellett eltüntetni, az asszony meg-mentése érdekében. De hát az abszurd helyzet a megoldáskísérletek abszurd módjait kívánta, s aki idegenkedett az ilyesmitől, embermentésre nem vállalkozhatott. Nagypám arra tanított, hogy okos ember-ként kérjek, ha kérnem kell: azt és annyit, amit és amennyit a másiktól elvárhatok; az elutasítás falat emel a kérő és a kéréssel »provokált« közé. Sok más bölcsességgel együtt nagypám bölcsességét is sokszor magam mögött kellett hagynom a Jó Pásztor-munkában, Bibó Istvánnal szemben is. Bibó meghallgatott, és – legnagyobb meglepetésemre – igent mondott. Csendesen, magától értetődően. Meglepetésemet fokozta, hogy a kérés teljesítésének irodatechnikai lebonyolításához szükséges személyi gárdája is megvolt: a vele azonos szintű kollégától a segédhivatali beosztottn át egészen a levéltári altisztig.⁴⁶⁹

Valóban, az Igazságügy-minisztérium 1944 nyarán mintha valami különös rezisztencia ethoszától hajtva kereste volna a bürokrácia keretei közötti ellenállás lehetőségeit. A Lakatos-kormány korábban említett igazságügy-minisztere, Vladár Gábor személyes közreműködése nélkül mindez nehezebben történt volna meg. Vladár Gábor 1929-től az Igazságügy-minisztérium törvényelőkészítő ügyosztályának élén állt, mintegy tizenöt éven át. Munkássága ezen a területen gazdagította leginkább a jogtudományt. „Tudományos munka-e a jogszabály-előkészítés” címmel 1939-ben tartotta meg akadémiai székfoglaló előadását Mondhatjuk-e, hogy pályája csúcsát az igazságügy-miniszteri poszt elnyerése jelentette? Az előzmények drámaiak. Vladár a Sztójay-kormány igazságügy-minisztere, Antal István unszolására sem hajlandó törvénytelen, a jogállam eszményét sértő intézkedések meghozatalában közreműködni. Ezt közli a tárcavezetővel, majd lemond osztályvezetői tisztségéről. Másnap jön a felkérés, személyesen Horthy kormányzótól, hogy igazságügy-miniszterként lépjen be a Lakatos-kormányba. Horthy unszolására fogadja el csupán a megbízást, illúziók nélkül, de szabadon. Nagyon nehéz időben kellett miniszterként helytállnia. A rövid életű Lakatos-kormány egyetlen igazi politikai mandátuma, a kudarcra ítélt kiugrási kísérlet nem adott alkalmat arra, hogy miniszterként is megmutathassa azt, amit legjobban tudott: a finom kodifikációs munkát. Saját területén mentette, ami Magyarország függetlenségéből és becsületéből még menthető volt. Képviselőket, zsidókat, más üldözötteket ragadott ki a Gestapo kezéből.⁴⁷⁰

Kevéssé közismert a Vladár-vezette minisztériumnak az üldözöttek menekítésében játszott szerepe is. Furcsa módon ennek a történetnek dokumentálására elsőként nem is Magyarországon került sor. A svéd mentőakciók hallatán automatikusan Raul Wallenberg neve juthat az eszünkbe. Ugyanakkor a harmincas évektől kezdve Valdemar Langlet volt a budapesti svéd követség kulturális attaséja, majd 1944-től a Svéd Vöröskereszt főképviselője. Ebben a minőségében – feleségével együtt – oltalomlevelek kiadásával kívántak segíteni a budapesti zsidó lakosokon, eközben került kapcsolatba Vladár Gábor miniszterrel is. Hazaérkezése után, 1946-ban azonnal megjelentette visszaemlékezéseit, amelyben ezekről a megbeszélésekről is ír.

„... Szóvá tették azt a merészségünket, hogy útlevélhez hasonló »oltalomleveleket« adtunk ki, anélkül, hogy erre otthonról felhatalmazást kaptunk volna. Erre a megjegyzésre az volt a válaszom: azért nem kértünk engedélyt, mert jól tudtuk, hogy a válasz elutasító lett volna. De hogy biztosak legyünk dolgunkban, tudni akartuk, mit szólnak mindehhez a magyar hatóságok? Ezt annál is inkább tudni szerettük volna, mert minisztériumi alkal-

⁴⁶⁹ ÉLÍÁS JÓZSEF: *Társadalmi hiánybetegség. Diagnózis és terápiaajavaslat*. In: Bibó emlékkönyv. i. m. 262. p.

⁴⁷⁰ VLADÁR GÁBOR: *Visszaemlékezéseim*. Püski Kiadó, Bp., 1997. 278–322. p.

mazottak, katonatisztek és a rendőrség dolgozói is kértek a maguk és családtagjaik részére ilyen igazolványokat. Mind a Lakatos-kormány külügy- mind belügyminiszterétől azt a választ kaptuk, hogy semmi kifogásuk nincs az akció ellen, sőt, kifejezetten örömmel vennék annak folytatását. Biztonság kedvéért személyesen kerestem fel az igazságügy legfőbb képviselőjét, Vladár igazságügy-minisztert. Megmutattam neki a nyomtatványokat, és megkérdeztem, mit szól hozzá. Gondosan megvizsgálta, majd barátságos szavakkal fordult hozzám: Nincs semmi, amit kifogásolnék. Gratulálok a nagyszerű ötlethez és csak biztatni tudom, hogy folytassák. És kérem, engedje meg, hogy egyben felhasználjam az alkalmat arra, hogy kifejezésre juttassam köszönetünket mindazért a segítségért, amit Önöktől, kedves svédektől kap szerencsétlen országunk. Erre akkor is emlékezni fogunk, amikor majd túl leszünk jelenlegi nehézségeinken.”⁴⁷¹

Barkóczy György főkonzul, külügyminisztériumi osztályvezető 1944. október 24-i jelentése is megerősíti a Langlet visszaemlékezéseiben közölt esetet.

„A Svéd Vöröskereszt még a Sztójay-kormány alatt főmegbízottat nevezett ki Magyarországra budapesti székhellyel, akinek működését a kormány elismerte azzal, hogy az elé semmilyen korlátokat gördíteni nem óhajt. A Svéd Vöröskereszt viszont ígéretet tett arra, hogy működésében állandóan a Magyar Vöröskereszttel egyetértésben fog eljárni. [...] A Svéd Vöröskereszt fő képviselője Langlet egyetemi lektor és egyszemélyben követségi tiszttviselő, tegnap felkeresett és aziránt érdeklődött, hogy a magyar kormány óhajtja-e, hogy működését a fentebb vázolt alapokon folytassa. Az emberbaráti célokra való tekintettel szerény véleményem szerint a Svéd Vöröskeresztet fel kellene kérnünk, hogy működését – magától értetődőleg a Magyar Vöröskereszttel teljes összhangban – továbbra is kifejtse.”⁴⁷²

Még kevésbé ismert az a fontos dokumentum, amely Bajcsy-Zsilinszky Endrééknek az Igazságügy-minisztérium általi kiszabadításának részleteiről ad híreket A német meg szállást követően több magyar politikust is letartóztatott a német politikai rendőrség⁴⁷³. A Lakatos-kormány és a német kormány között – hosszas egyeztetés után – 1944. október 8-án megállapodás jött létre „a német birodalmi kormány szervei által letartóztatott magyar politikai személyiségek visszaadását illetően”. Ennek a megállapodásnak értelmében a német szervek átadják a pestvidéki törvényszék fogházában fél év óta fogvatartott politikai személyiségeket, felsőházi tagokat és képviselőket. Lupkovics György az igazságügy-minisztérium nemzetközi jogügyi osztályának vezetője tájékoztatta a kialakult helyzetről miniszterét, Vladár Gábort, a feljegyzés hűen érzékelteti a „szövetségesek” között kialakult viszony furcsaságait:

„Vladár Gábor igazságügy-miniszter úr ő nagyméltósága a mai napon [1944. október 9-én] magához hivatott és közölte velem, hogy a magyar és a német kormány között a csatolt jegyzék alapján, megállapodás jött létre a német birodalmi kormány szervei által letartóztatott magyar politikai személyiségek visszaadását illetően. Ennek a megállapodásnak értelmében a német szervek át fogják adni nekünk a pestvidéki kir. törvényszék fogházában fogvatartott politikai személyiségeket, vagyis felsőházi tagokat és képviselőket (Baranyai Lipót, Laky Dezső, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Huszár Aladárt, Makkay Jánost és Nagy

⁴⁷¹ LANGLET, Valdemar: *Verk och dagar i Budapest*. Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1946. 78–79. p. (Harrach Ágnes szíves fordítása). Figyelemre méltó, hogy miközben csak felesége visszaemlékezései jelentek meg magyar nyelven, Langlet könyvét *Reign of Terror: The Budapest Memoirs of Valdemar Langlet* címmel New Yorkban 2013-ban már angol nyelven is kiadták.

⁴⁷² MNL OL K.71. Igazságügy-minisztériumi iratok, Elnöki iratok /1944-II/6.

⁴⁷³ IZSÁK Lajos: *Polgári csoportok a nemzeti ellenállásban*. In: M. Kiss Sándor (szerk.): *Magyarország, 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994. 246–257. p.

Ferencet és esetleg még másokat), másrészt egyes olyan politikai személyiségeket is, akik Németországban Mauthausenban vannak fogva (Csekonits Iván, gróf Apponyi György, Fellner Frigyes, Keresztes-Fischer Ferenc, Keresztes-Fischer Lajos, gróf Sigray Antal, Rassay Károly, Somogyváry Gyula és ifj. Tildy Zoltán intérnáltakat).

Ő Excellenciája tehát azt az utasítást adta, hogy lépjek érintkezésbe a német követség első tanácsosával: Feine követségi tanácsos úrral és állapotdjunk meg vele arra nézve, hogy kiket fognak átadni és az átadás mikor és hol fog megtörténni. Az átadással egyidejűleg adják át az illető személyekre vonatkozó nyomozati iratokat és közöljék a letartóztatás okát. Mi azután az illető személyeket ki fogjuk hallgatni a budapesti kir. ügyészség útján arra nézve, van-e ok arra, hogy a nevezettek ellen bűnvádi eljárás indíttassék s annak keretében esetleg van-e ok a letartóztatásra vagy a rendőri őrizetbehelyezésre, a mentelmi jog épségben tartásával. Akik ellen nincsen ok a bűnvádi eljárásra, azokat azonnal szabadlábra fogjuk helyezni. Esetleg egyeseket saját érdekükben fogunk őrizetben vagy házi őrizetben tartani. Ő nagyméltósága utasításának megfelelően Ruttkay László ítélőtáblai bíró úrral együtt megjelentem Feine követségi tanácsos úrnál, akinek az előzményeket előadtam, kérve, hogy az ittlévő letartóztatottakat azonnal adják át, a Mauthausenből érkezőkre nézve pedig közölje, hogy azokat mikor és hol vehetjük át. Feine közölte velünk, hogy a dolog még nincs annyira megérve és előkészítve, hogy az átadás iránt intézkedni lehessen. Nyomatékos kérésemre, hivatkozással arra, hogy az igazságügy-miniszter úrtól a leghatározottabb utasításom van, hogy az azonnali átadást eszközöljem ki, a nevezett követségi tanácsos jelenlétünkben telefonon beszélt Veesenmayer követ úrral és e beszélgetés alapján azt közölte velünk, hogy a Németországban lévő letartóztatottak átadása még néhány napot fog igénybe venni, mert ezek még nem érkeztek meg Bécsbe, de közölni fogja velem, hogy mikor és hol fogják ezeket az urakat nekünk átadni. Nyomatékos kérésemre, mikor vehetjük át a pestvidéki fogházban lévőket, azt válaszolta, hogy ebben a tekintetben még a mai nap folyamán telefonon értesíteni fog engemet, mire úgy hivatali, mint a lakásomon lévő telefonszámot megadtam, azzal, hogy a nap bármely szakában értesíthet, mert az átvétel iránt mindetikor rendelkezésére állok.

A történetekről az igazságügy-miniszter úr ő nagyméltóságának azonnal jelentést tettem, aki erről a miniszterelnök úrnak jelenlétemben távbeszélőn jelentést tett.

Október hó 9.-én délután lakásomon felhívott Feine követségi tanácsos és közölte velem, hogy a pestvidéki fogházban fogva lévő hat személyt az este folyamán nekünk át fogják adni. Erre Ruttkay táblabíró úrral azonnal a pestvidéki kir. ügyészség elnökéhez mentünk, közöltük vele a miniszter úr ő nagyméltóságának utasításait azzal, hogy készítse elő a hat politikai személyiségnek átvételét, akiket majd azután a megfelelő további kihallgatás végett a budapesti kir. ügyészséghez kell átkísértetni. Ruttkay táblabíró úrral együtt ezután átmentünk a fogháznak elkülönített részébe, amely kizárólag német felügyelet alatt áll és a szolgálat-vezetőt: Lemke urat felkértük, hogy a hat említett urat nekünk adja át. A nevezett azt válaszolta, hogy az átadásra vonatkozólag semmiféle utasítást nem kapott és ebben a tekintetben csak a Sváb-hegyen lévő intézőszerv és annak vezetője Gotstein úr hivatott intézkedni, azonban az illető ilyenkor este már nem lesz a hivatalban és aligha fogunk tudni vele érintkezésbe lépni. Az elsötétítés kezdetéig, vagyis 1/4 7-ig vártunk, de eredménytelenül, mire eltávoztunk, mert az épületet nem lehet elsötétíteni és így ott tovább hivatalos cselekményt végezni nem volt lehetséges.

Folyó hó 10.-én reggel 1 /2 9-kor azután már újból a pestvidéki ügyészség elnökénél voltam, aki Vörösházy fogházfelügyelő útján megkérdezte a német fogházat, vajjon az átadásra nem érkezett-e utasítás. Minthogy Lemke urat teljesen részegen az éj folyamán két

katona hozta be, azzal Vörösházy beszélni nem tudott, ellenben helyette azt válaszolta, hogy az átadásra utasításuk nincsen, forduljunk Gotstein úrhoz. Minthogy a nevezett a hivatalában nem volt, lakásán kerestük, mire azt válaszolta nekem, hogy lakásán nem hajlandó erről az ügyről beszélni, hanem 1/2 10-kor hívjuk fel a svábhegyi hivatalában. Közben kerestem Feine követségi tanácsost is, a német követségen, de azt a választ kaptam – huzamosabb várakozás után – hogy a nevezett a követ úrral együtt valahová elment. Erre óvatosságból 3/4 10-ig vártam és ekkor a hivatalában hívtam fel Gotstein urat, aki azt válaszolta kérdésemre, hogy az ügyet teljesen ismeri és értesülése szerint a nevezett urakat tegnap a magyar hatóságoknak már át is adták, s amikor azt válaszoltam, hogy késő estig ott voltam az ügyészség elnökénél és most is ott vagyok és a fogházból úgy a német, mint a magyar őrszemélyzet szerint senkit át nem adtak és a német őrszemélyzet ismételtén kijelentette, hogy erre nézve utasítást nem kapott, azt válaszolta, hogy majd intézkedni fog és telefonon visszahív engem. Ez 3/4 10-kor volt. 1/2 11-ig vártam és ekkor Vörösházy fogházfelügyelő újból érintkezésbe lépett Lemke úrral, kérdezvén, nem kapott-e az átadásra újabb utasítást, mire az azt közölte, hogy ilyen utasítást nem kapott, határozott kérdésre azt is közölte, hogy vele Gotstein úr mindezideig sem tegnap, sem ma egyáltalán nem beszélt, sem telefonon, sem másképp. Ilyen körülmények között minden kísérletezés hiábavalónak bizonyult.

A fogházfelügyelő még azt is közölte kérdésemre, hogy ifj. dr. Tildy Zoltán is ott van a fogházban és az sem lehetséges, hogy a hat politikust talán a rendőrségnek adták volna át, mert csak a magyar fogházör-személyzetten keresztül van a fogházba bejárat és az őrszemélyzet arról feltétlenül tudna, ha magyar rendőri közegek ott jártak volna. Egy félórával később, vagyis 11 órakor a német biztonsági rendőrség egyik tagja Rupke Gotstein úr megbízásából telefonon felhívott és közölte velem, hogy a szóban lévő politikai foglyok átadására vonatkozó utasítást most küldték el a pestvidéki fogház német vezetőjének. Erre nyomban átmentem a pestvidéki kir. ügyészségre és ott a kir. ügyészség elnökével és Vörösházy fogház-főfelügyelővel együtt átvettük a csatolt jegyzőkönyvben felsorolt személyeket. Huszár Aladár volt OTI elnököt nem adták át.

Minthogy az átvétel a német birodalmi kormány részéről szabott azzal a feltétellel történt, hogy a nevezettek ellen a magyar kormány meg fogja indítani a bűnvádi eljárást, ha arra a magyar büntető jogszabályok értelmében ok van, vagyis az illetőket valamely, a magyar büntető törvényekbe ütköző bűncselekmény nyomatékos gyanúja terheli, vagy ha a német hatóságok közlik a bűnvádi eljárásra esetleg okul szolgáló ténykörülményeket, a nevezettek a budapesti kir. ügyészségnek lesznek átadva, ahol a nevezettek azonnal kihallgatandók lesznek arra nézve is, hogy saját meggyőződésük szerint milyen okból tartóztatták őket le a német biztonsági szervek. Emellett figyelembe kell venni a nevezetteknek, mint felsőházi tagoknak, illetve országgyűlési képviselőknek mentelmi jogát.

Az átvételről jegyzőkönyv készült, amelyet aláírás előtt az Igazságügy-miniszter Úr önagyméltóságának távbeszélőn bemondottam és ő a szöveget helyesnek tartotta.²⁴⁷⁴

A Szálasi-kormány megalakulásával a Lakatos-kormány, illetve Vladár Gábor igazságügy-miniszteri megbízatása is megszűnt. A háborút követően Ries István igazságügy-miniszter 1945 augusztusában az igazoló eljárások során nyugdíjra jogosultságának megállapításakor a következő jelentést állította össze Vladár Gáborról:

„Dr. Vladár Gábor hivatali jogelődömet magyar igazságügy-miniszterré az 1944. évi augusztus hó 29. napján nevezték ki. Ugyanaznap esküt tett és állását elfoglalta. Kinevezése

⁴⁷⁴ MNL OL K. 578. 14271.87. cs.

tehát beleesik a felülvizsgálatra kijelölt időszakba⁴⁷⁵. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy a vezetésem alatt álló igazságügy-minisztériumban szerzett hivatalos tudomásom szerint dr. Vladár Gábor, akit az 1910. évi december 31. napján rendelték be az igazságügy-minisztériumba törvényszéki jegyzői minőségben és aki ott megszakítás nélkül, igazságügy-miniszterré történt kinevezése előtt kúriai tanácselnöki minőségben, tehát 34 éven keresztül szolgált és 14 éven keresztül az igazságügy-minisztérium egyik legfontosabb ügyosztályának – a törvényelőkészítő ügyosztályának – volt kiváló vezetője, hosszú közhivatali szolgálata idején mindenkor a legnagyobb szaktudásról, fáradhatatlan munkásságról és renyedhetetlen szorgalomról tett tanúságot. Igazságügy-miniszterré történt kinevezése nem politikai érdekem jutalmazásaképpen, hanem hosszú és kimagasló közzolgálati múltja betetőzésekként, megérdemelten történt.”⁴⁷⁶

Maga Bibó István visszaemlékezve máshová helyezi a történet súlypontját. „Én 1943 végén, s még inkább a német megszálláskor elkezdtem magamban fogalmazni egy nagy békeajánlatot, amit a magyar munkásság szájába adva kellett volna intézni a magyar értelmiségi középosztályhoz, amit én nagyon jól ismertem. Célja lett volna ennek mindazoknak a rémületeknek a feloldása, amelyeket ez a középosztály munkásokkal, kommunistákkal, forradalommal szemben kialakított magának, és erre egy nagyon emberséges, humánus, megnyugtató, de azért határozott választ akart volna ez a békeajánlat adni. Ezt eléggé meg is fogalmaztam, és szegény feleségem hetekig fogvacogva hordozgatta a táskájában ezt a fogalmazványt. Mikor Erdei Ferencsel beszéltem róla, ő nagyon jónak találta a gondolatot, de a világon semmi ötletet nem tudott mondani arról, hogy kinek kellene ezt odaadni, hogy ebből röplap legyen... Én magam sem tudtam? Nem is lett belőle semmi, mert közben akkor elkezdődött az Igazságügyi Minisztériumban a mentesítő bizonyítványok gyártása, amire rákapsoltam mint közvetlen aktivitási lehetőségre. (...) Közben az történt, hogy én negyvennégy nyarán az Igazságügyi Minisztériumban árja-párja⁴⁷⁷ mentesítő írásokat kezdtem osztogatni⁴⁷⁸, először szabályosan, aztán amikor letiltottak róla, mindinkább szabálytalanul.”⁴⁷⁹

Az nem derül ki, hogy mikor, ki, vagy kik tiltották le a mentesítő iratok osztogatásáról a benne résztvevőket, az sem, hogy ez hivatalos vagy informális figyelmeztetés volt-e. Erre vonatkozó adatok egyelőre nem állnak rendelkezésre. Akad viszont az 1956-os tűzvész pusztításai ellenére néhány olyan Bibó-ügyirat, amely jelzi, milyen is lehetett a minisztériumi munkája ebben a hat évben. A sors fintora lehet, hogy mindkét ügyirat zsidó vonatkozású jo-

⁴⁷⁵ A közalkalmazás körében történt egyes kinevezések, előléptetések és áthelyezések hatálytalanításáról szóló 1.160/1945. M.E. sz. rendelet 1. §-ának (2) bekezdése értelmében a közzolgálat körében az 1944. évi március 18. napja és az 1944. október hó 15. napja között történt kinevezéseket, előléptetéseket és áthelyezéseket hivatalból felül kellett vizsgálni.

⁴⁷⁶ MNL OL XIX-E-1-b. 1945. 1. d. 7358/1945.

⁴⁷⁷ Az „árja-párja” olyan zsidó elnevezése a második világháború alatt Magyarországon, akinek házastársa (nem zsidó származású) keresztény volt.

⁴⁷⁸ A menlevelekkel szembeni bizalmatlanságot jelzi Heltai Jenő korabeli naplóbejegyzése: „A svéd követség köréből kapott értesítés szerint mindenféle mentesítés, árja-párjaság érvényes. Van egy fölfogás, amely a mentesítettek vonatkozó döntést beugratásnak magyarázza, meg akarják várni, amíg ezek kibújnak, akkor csapnak le rájuk. Az árja-párjakat kénytelenek voltak akceptálni, mert a gyárak és a hivatalok kiürültek, a munka megállt. Megerősítik – Moszkva is – azt, hogy Szálasi kért, de nem kapott katonát Hitleről. A németek hamarosan félreállítják Szálasi, és maguk veszik át a hatalmat, hogy Budapest kiürítését és a németek föl- és elvonulását biztosítsák. A rendőrségnek egy kis része állt csak a nyilasok mellé, a Külügyminisztériumban a tisztviselők nem dolgoznak.” HELTAI Jenő: *Négy fal között. Naplójegyzetek 1944–1945*. Magvető, p., 2017. 58. p.

⁴⁷⁹ Életút dokumentumokban, 50., 218. p.

gértelmezési problémákkal foglalkozik, ráadásul mindkettő Lakatos-kormány illetve Vladár Gábor miniszterségének idejéből származik, amikor menlevelek konspiratív előállításának az akciója már javában zajlott. Az egyik 1944. szeptember 19-i, a másik szeptember 30-i keltezésű. Az előbb beadvánnyal a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége fordult Vladár Gábor miniszterhez, az ügy elintézését pedig Bibó Istvánra szignálták.

*Tárgy: Az 1240/1944. M.E. sz. rendelet értelmezése*⁴⁸⁰

Érkezett: 1944. IX. 12.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Kegyelmes Urunk!

Tagjaink panaszojják, hogy egyes hatóságok nem tesznek eleget az 1941. XV. tc. 9. §-ának 3. és utolsó bekezdésében szabályozott kategóriák között és az 1240/1944. M.E. sz. r. 2. §-a alapján csillag viselésére kötelezettnek minősíti azt a személyt, akinek két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, jöllehet ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt és emellett mind a két szülője házasságkötésük idejében keresztény hitfelekezet tagja volt, még ha 1941. október 10-ét megelőzően is kötött házasságot olyan zsidónak tekintendő személlyel, aki 1944. március 22. előtt lett valamely keresztény hitfelekezet tagjaként megkeresztelve.

Minthogy azonban nemzsidó félvér és így nemzsidónak tekintendő személy az (lásd dr. vitéz Csiky János: A fajvédelmi törvény című művének 54. oldalát), akinek két nagyszülője keresztény, vagy más, de nem izraelita vallás tagjaként született, mindkét szülője annak a házasságnak megkötése előtt, amelyből félvér született, valamely keresztény hitfelekezet tagjaként és maga a félvér is valamely keresztény hitfelekezet tagjaként született, mindvégig az is maradt, és nem kötött házasságot 1941. október 10. után zsidóval, kétségtelen, hogy ezen félvér ebbeli jellegét megtartja annak ellenére, hogy 1941. október. 10. előtt kötött házasságot zsidónak tekintendő személlyel, – feltéve, hogy ezen házasságból gyermek nem származott.

Ez a személy tehát nem köteles csillag viselésére.

Ez a személy csak akkor veszténé el félvér jellegét és csak akkor volna tekintendő zsidónak, ha 1941. évi október hó 10. napja után kötött zsidóval házasságot (lásd: 70.000/1941. I. M. r. 3. §, 5. pontját).

De nem köteles csillag viselésére a félvér jellegét megtartó személynek vele együtt élő keresztény vallásfelekezethez tartozó házastársa sem, ha a házasságból gyermek nem származott és ha a házastárs 1944. március 22.-e előtt lett valamely keresztény vallásfelekezet tagja (1450/1944. M.E. r. 4. pontja).

Ez a házastárs, valamint a félvér csak akkor volna köteles csillag viselésére, ha mindkét szülője házasságuk megkötése idejében nem volt keresztény hitfelekezet tagja.

Ezen ogi álláspontunkat töb ízben közöltük tagjainkkal, akik közül azonban többen jelentették azt, hogy egyes hatóságok nem respeltálják megállapításunkat.

Tagjaink jól felfogott érdekeinek megvédése, valamint a fennálló jogbizonytalanság kiküszöbölése céljából autentikus magyarázatot kérünk Nagyméltóságodtól arra, hogy helyes-e azon törvény- illetőleg rendeletmagyarázatunk, mely szerint

„nem köteles csillagviselésre azon személy, akinek két nagyszülője keresztény vallás tagjaként született, mindkét szülője annak a házasságnak megkötése előtt, amelyből félvér született, valamely keresztény hitfelekezet tagjává lett és maga a félvér is valamely kereszt-

⁴⁸⁰ MNL OL K 579 IM Általános iratok 80. csomó, 60.671/1944

tény hitfelekezet tagjaként született, mindvégig az is maradt, annak ellenére, hogy 1941. október 10-ét megelőzően zsidónak tekintendő személlyel házasságot kötött, – feltéve, hogy ebből a házasságból gyermek nem származott –, és hogy a zsidónak tekintendő házastárs sem köteles csillagviselésre, ha már 1944. március 22-e előtt lett valamely keresztény vallásfelekezet tagja.”

Véleményünk szerint ugyanis ezt a kategóriát tárgyalja a 9. §. harmadik bekezdése és erről a kategóriáról állapítja meg az 1240/1944. M.E. sz. r. 2. §-ának következő kitétele:

„annak a megállapításába, hogy a jelen rendelet alkalmazása szempontjából ki a nemzsidó és ki a zsidó, az 1941. XV. tc. 9. és 16. §-ának rendelkezésai irányadók:

míg ugyanezen paragraphus további szövege:

„hogy nemzsidó az olyan személy is, ki származására, és vallására nézve az említett 9. §. utolsó bekezdésében foglalt meghatározásnak megfelel, feltéve, hogy nem kötött, illetőleg mindaddig nem is köt házasságot zsidóval, vagy olyan nemzsidóval, akinek egy vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született”

olyan félvérekre vonatkozik, akiknek szülői házasságkötésük idejében nem voltak, he-lyesebben azok egyike nem volt keresztény hitfelekezet tagja.

Mély tisztelettel:

Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége Ideiglenes Intézőbizottsága Jogügyi Osztály
(Olvashatatlan aláírás)

Bibós István miniszteri titkár a következő választervezetet fogalmazta meg:

Magyarországi keresztény Zsidók Szövetsége Ideiglenes Intézőbizottságának
Budapest, VI. Vörösmarty u. 49/51.

Kérésére tájékoztatásul közlöm, hogy a zsidókat érintő korlátozások semmilyen tekintetben ne vonatkoznak arra, akinek két nagyszülője keresztény hitfelekezet tagjaként született, mindkét szülője s ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt [az 1941:XV. tc. 9.§-a (+) bekezdésének megfelelő u. n. jó félvér], és pedig tekintet nélkül arra, hogy a szóban forgó személy kivel kötött házasságot. Sőt, amennyiben zsidónak tekintendő személlyel köt házasságot, úgy (az 1730/1944. M.E. sz. rendelet 2. §-a (1) bekezdésének 3. pontja értelmében együttélő házastársa vagy özvegye, mint nemzsidónak tekintendő személy együttélő házastársa vagy özvegye mentesül a zsidók megkülönböztető jelvényének viselése, valamint a zsidók lakásügyi, utazási és élelmiszerellátási korlátozásainak hatálya alól abban az esetben, ha 1944. március 22-ét megelőzően keresztény hitfelekezet tagjává lett és a házasságukból gyermek nem származott, vagy ha származott, nemzsidónak minősül. Budapest, 1944. szeptember 14.

Bibó István

A második ügyirat egy társmínisztérium jogértelmezési kérése, amely éppen az „árja-párja” kérdés véleményezését kéri az Igazságügy-minisztériumtól.

I.M. 205.451/1944.⁴⁸¹

⁴⁸¹ MNL OL K 579 IM Általános iratok 81. csomó, 205.675/1944. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában található Bibó-gyűjteményben ez az egyetlen olyan irat, amely Bibó Istvánnak az Igazságügy-minisztériumban töltött éveire utal: Bibó, István Javaslatfőredék a zsidótörvény alóli mentesítéssel kapcsolatban. Tisztázata 1944 Ms 2558.

1944. IX. 30.

Alulírott előadónál szeptember 30-án megjelent dr. Borsody Gyula min. titkár, a közellátási minisztérium közellátási igazgatási főosztályából s rövid úton áttette hozzánk a 205.451/1944. ottani számú ügydarabot. Egyben ügyosztályfőnökének megbízásából közölte, hogy az alsóbb közellátási hatóságok körében a székesfővárosban zavar van a tekintetben, hogy nemzsidó személlyel házasságban élő zsidók mentesek-e a megkülönböztető jelzés viselése s így az élelmiszerellátási korlátozások alól abban az esetben, ha 1944. március 22-éig elvégezték az áttérésnek a kijelentkezéssel és jelentkezéssel kapcsolatos formaságait, de csak 1944. március 22-e után kereszteltettek meg. Mi ebben a kérdésben id. Latabár Árpádné ügyében 50.675/1944. I. IX. sz. alatt már adtunk véleményt abban az értelemben, hogy az áttérés időpontjául nem a keresztelés időpontját, hanem az izraelita hitfelekezetenél való kétszeri kijelentkezés után a keresztény hitfelekezet lelkészénél való jelentkezés időpontját kell tekinteni. A székesfővárosi közellátási hatóságok azonban ellenkező jogi álláspontot vallottak, s a polgár-mester is a közellátási miniszterhez intézett 125.783/1944. VIII. sz. felterjesztésében arra utal, hogy az egyházi törvények értelmében a nemkeresztény áttérő a kereszteléssel válik az egyház tagjává; egyúttal ugyanebben a felterjesztésben általános érvényű utasítást kér. A közellátási minisztérium részéről tehát azt kérik, hogy már adott véleményünket most minden konkrét kérik hogy már adott véleményünket, most minden konkrét ügytől függetlenül közöljük velük. Tisztelettel javasoljuk az alábbi átirat kiadását.

A m.kir. közellátási miniszternek

Tárgy: Áttért vegyesházasok élelmiszerjegyei.

Hivatkozási szám: 205.451/1944. II. fő.

Tudomásomra jutott, hogy az alsóbb közigazgatási hatóságok, közöttük a közellátási hatóságok ellentétes gyakorlatot folytatnak abban a kérdésben, hogy: cl, nemzsidó személlyel házasságban élő zsidók – akiknek . megkülönböztető jelzés viselésére való kötelezése egyéb feltételek meglétében attól függ, hogy 1944. március 22-éig keresztény hitfelekezetre tértek-e – mely időponttól kezdve tekinthetők áttérteknek: a keresztelés időpontjától-e vagy pedig már az izraelita hitfelekezetenél való kétszeri kijelentkezés után a keresztény hitfelekezet lelkészénél való jelentkezéssel.

E kérdésben nagyméltóságod részére konkrét ügyben már adtam véleményt abban az értelemben, hogy nem a megkeresztelés hanem a jelentkezés az áttérés időpontja, s Nagyméltóságod adott véleményemmel egyezően. határozott. Most van szerencsém véleményemet minden konkrét ügytől függetlenül még egyszer leszögezni a következőkben:

A törvényesen bevett keresztény felekezetek viszonyosságáról szóló 1868:LIII. tc.3-5.§.-ainak értelmében annak, aki át akar térni, ezt a szándékát a saját egyházközségének lelkésze előtt két tanú jelenlétében személyesen ki kell nyilvánítania s e nyilatkozat tételétől. számított 14 nap eltelte után és 30 nap eltelte előtt ugyanígy ki kell jelentenie, hogy szándékánál megmarad. E nyilatkozatok megtételéről a lelkész, vagy ha az ezt megtagadná, tanuk adnak az áttérőnek bizonyítványt. A törvény 6. §.-a szerint az így nyert bizonyítványokat az áttérő azon vallásfelekezet lelkészénél, melybe át akar térni, bemutatván, az illető egyház teljesen fel van jogosítva őt kebelébe felvenni. Minthogy a törvény 1. §.-a értelmében az áttérés. szabadságának nincs más feltétele, és érvényességének nincs más alaki kelléke, mint amit a törvény kifejezetten rendel, a fenti szabályozásból világosan kitűnik törvénynek az az álláspontja; hogy az úgynevezett kijelentkezésekről szóló bizonyítványok bemutatásával

az áttérő teljesítette minden törvényes feltételét annak, hol az állami jog szempontjából az újonnan választott vallásfelekezet tagja lehessen.

Ezt a jelentőséget tulajdonítja a kijelentkezési bizonyítványok bemutatásának a törvény 7.§-a is, midőn azt rendeli, hogy az elhagyott vallásfelekezet lelkészét köteles értesíteni az a lelkész, „akinél az áttért bizonyítványait előmutatá, tehát akinél az átmenet befejeztetett”.

Azt már nem szabályozta a törvény, hogy az egyház mikor és miképpen veszi fel a hozzá áttérőt tagjai közé. Az áttérés állami jogi hatálya nem igazodhatik az egyházi szervek belső működéséhez, amire az állnak befolyása sincs, pl ahhoz, hogy az egyház az áttérőt milyen hosszú ideig tartó hitoktatás után veszi fel tagjai közé. Nem is lenne semmi indoka annak, hogy azt, aki a törvény szerint élt törvényes vallásváltoztatási szabadságával, s akit új felekezete a törvény szerint jogosult tagjainak sorába felvenni, az állam továbbra is előbbi vallásfelekezete tagjának tekintse.

Az 1868:XLIII. 1-8. §-aiban foglalt rendelkezések hatályát az 1895: XLIII. 21. és 22. §-a minden változtatás nélkül kiterjesztette valamennyi bevett és elismert vallásfelekezetre, tehát az 1895:XLIII. tc. által bevetté nyilvánított izraelita vallásfelekezetre is. Tehát az áttérés érvényességének kellékeiből valamely keresztény vallásfelekezetre való áttérés esetében is a fentiek szerint kell eljárni. Ebbe a kérdésben az 1942. VIII. tc. 1. §-a sem hozott változást, mert az izraelita vallásfelekezet e törvény szerint is törvényesen elismert vallásfelekezet.

Megemlítem, hogy az 1939:IV. tc. végrehajtása tárgyában kiadott 7720/1939. M.E. sz. r. 1.§-ának 3. bekezdése is a fentiek értelmében állapítja meg azt az időpontot, amelyet az áttérés időpontjának kell tekinteni. Közölhetem azt is, hogy az új Anyakönyvi Törvény és Anyakönyvi Utasítás előkészítésével kapcsolatban a Belügyminisztériumban 1943. januárjában a belügyi, igazságügyi és vallás- és közoktatásügyi minisztériumok részvételével tartott tárcaközi értekezlet is ugyanerre az álláspontra helyezkedett és ez jut kifejezésre az új Anyakönyvi Törvény javaslatában is.

Megjegyzem még, hogy lényegileg ugyanígy döntött az 1939: IV. tc. végrehajtásával kapcsolatban a Közigazgatási Bíróság is. (K:9596/1939., K.46/1940.), azonban azzal a hozzátétellel, hogy az 1939. IV. tc. alkalmazása szempontjából az áttérés csak a keresztség felvételével válik teljessé. Mindazonáltal a Közigazgatási Bíróság sem ment odáig, hogy a keresztség felvételét tekintette volna az áttérés időpontjául, hanem csak azt mondotta ki, hogy ha a kereszteselés utóbb megtörtént, akkor az áttéréshez fűződő jogkövetkezmények már a törvényszerű jelentkezés napjától beállanak. Véleményem szerint ez az állásfoglalás is túlmegegy az 1969:XLIII. tc. és az 1895:XLIII. tc. ismertetett szabályain. Rámutatok azonban arra, hogy a Közigazgatási Bíróságnak ez az állásfoglalása az 1939:IV. tc. alkalmazására vonatkozik és nem lehet döntő olyan szabályok végrehajtása terén, amelyek a közigazgatási Bíróságnak hatáskört nem biztosítanak.

Kérem tehát nagyméltóságodat, hogy az alája rendelt hatóságoknak ebben az értelemben méltóztassék általános érvényű utasítást kibocsátani, annál is inkább, mert tudomásom szerint a rendőri hatóságok is a fenti álláspontot fogadják el, s a tett intézkedésekről méltóztassák annak idején engem is tájékoztatni.

Budapest, 1944. szeptember 30.

Dr. Bibó István

A misztériumi titkár szemlátomást kiterjesztő értelmezéssel igyekezett tágitani és legalizálni azok körét, akik a keresztség felvételének kedvezményezettjei lehetnek. De annak is van levéltári nyoma, hogy a Szálasi-kormány immár Budinszky László vezette Igaz-

ságügy-minisztériuma éppen a Bibó-féle jogtágító hatás érvényességét kívánta önkényes jogértelmezésnek minősíteni.

Száma: 8078/1944. kih.⁴⁸²

Tárgy: Lőb Ernőné született Feldmann Erna budapesti lakos kihágási ügye.

A. m.kir. igazságügy-miniszter úrnak

Budapest

A m. kir. rendőrség budapesti IX. ker. kapitánysága, mint elsőfokú rendőri büntetőbíróóság, a 3938/1944. kih. szám alatt azért indított rendőri büntető eljárást Lőb Ernőné született Feldmann Erna budapesti lakos terhelt ellen, mert mint zsidónak tekintendő személy a megkülönböztető jelzést (sárga csillagot) házon kívül nem viselte és zsidó személyeknek nem kijelölt házban lakott.

Az elsőfokon eljáró rendőri büntetőbíróóság terhelt bűnösségét az 1610/1944. M.E. sz. rendelet 1.§-a, illetőleg az 1610/1944. M.E. sz. rendelet 9.§-ának 1.pontja alapján megállapította s őt az előbb idézett rendelet 4.§-a, illetőleg az. utóbb idézett rendelet 15.§-a alapján 20 napi elzárással büntette.

Fellebbezés folytán a m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint másodfokú rendőri büntetőbíróóság, az elsőfokú rendőri büntetőbíróóság ítéletét, indokainál fogva helyben hagyta.

Terhelt a másodfokú ítélet ellen is fellebbezéssel élt s fellebbezésében. a cselekmény elkövetését nem tagadja, de vitatja, hogy a jogszabályok helyes értelmezése folytán, a vád tárgyává tett cselekményt büntetni. nem lehet.

Terhelt ugyanis igazolta, hogy az izraelita hitközség lelkészénél első ízben az 1942. évi október hó 22., másodízben pedig az 1942. évi november hó 14.-én kilépési szándékát bejelentette és azt követőleg az 1944. évi március hó 21.napján a római kath. egyház Budapest Ferencvárosi Bakács téri plébánia hivatalában, a rom. kath. egyházba való belépési szándékát bejelentette. Terhelt vitatja, hogy a rom. katolikus egyházba való belépése 1944. évi március hó 21. napjától számítandó függetlenül attól, hogy maga a megkeresztelés ténye csak az 1944. évi június hó 24. napján történt meg.

Terhelt eme állításának igazolására becsatolta a m. kir. Igazságügy-minisztérium részéről az 1944. évi október hó 2. napján szám nélkül, Bibó István dr. miniszteri titkár aláírásával és a m. kir. Igazságügy-minisztérium hivatalos pecsétjével ellátott tanúsítványnak egyszerű és nem hitelesített fényképmásolatát.

Ennek az igazolásnak kifejezett tartalma szerint terhelt megkülönböztető jelzést viselni nem köteles s egyben nem esik – egyebek között – a zsidók lakására vonatkozó jogszabályok korlátozó hatálya alá sem. A szóban lévő tanúsítványt azt is kifejezésre juttatja, hogy terheltnek a keresztény hitfelekezetre való áttérés időpontjául nem a megkeresztelés időpontját, hanem az izraelita hitfelekezetenél való jelentkezés után a keresztény hitfelekezetenél való jelentkezés időpontját kell tekinteni.

Az elmondottakra tekintettel tisztelettel kérem Miniszter Urat, méltóztassék velem közölni, hogy hivatali elődjének álláspontját magáévá méltóztatik-e tenni s egyben kérem, hogy az esettel kapcsolatban felmerült észrevételeiről is méltóztassék engem tájékoztatni. Budapest, 1944, évi november hó 2.-án

A miniszter rendeletéből

Dr. Nagy Zoltán miniszteri titkár

⁴⁸² MNL OL K 579 IM Általános iratok 81. csomó, 69.506/1944

Lőb Ernőné született Feldmann Erna budapesti lakos kihágási ügyének kimeneteléről további adatok nem állnak rendelkezésre, azt viszont lehet tudni, hogy Bibó István ekkorra már elhagyta a minisztériumot és illegalitásba vonult.

Az említett iratok és esetek oszlatni kívánták azt a homályt, amely Bibó István az Igazságügy-minisztériumban eltöltött hat évét – elsősorban a szükséges dokumentumok és iratok hiánya miatt – körbelengik. Bár ezek a hiátusok továbbra is akadályai a történet pontosabb megismerésének, de nem adható fel a remény, hogy további információk még segítségére lehetnek mindazoknak, akik megismerhetőbbé kívánják tenni Bibó István életének és munkásságának ezen szakaszát.

AZ IGAZSÁGÜGY-MINISZTERIUM ÉS AZ ÁLLAMVÉDELMI HATÓSÁG

1. Elméleti és gyakorlati vonatkozású a sokat vitatott kérdés, hogy milyen eszközök állnak a kommunista párt rendelkezésére, amelyekkel a párt „szuverenitása” fölébe kerül az állami főhatalomnak. A hierarchikus kapcsolat létrehozására, majd a már kialakított helyzet formális és informális (jogi és politikai) eszközökkel történő fenntartására a még Lenin által megfogalmazott módszerek álltak hét évtizeden keresztül változatlanul a pártállam rendelkezésre⁴⁸³. Eszerint:

- Döntő jelentőségű a párt „csúcsainak” a szovjetek „csúcsaival” való összeolvasztása: „Ezek nálunk össze vannak olvasztva s úgy is maradnak. De gazdasági, államigazgatási, szociális-kulturális és más intézményeink se a Kommunista Párt intézményei”.
- A Párt „a tömegek határtalan bizalmára támaszkodva, a pártonkívüliekkel való szoros tömörülésben, demokratikus választás alapján” beviszi a jelöltjeit a képviseleti szervekbe, a Tanácsokba. A dolgozók küldötteinek tanácsai útján a Párt az állam vezetésének alapvető kulcspozícióiba legjobb munkásait helyezi.
- Az állami szervek egyetlen fontos kérdést sem dönthetnek el a pártszervek irányító útmutatása nélkül, amelyek „a gyakorlati munkájuk során szerzett bőséges tapasztalatok gazdag tárházából merítenek”.
- A fontosabb állami kérdésekben a kommunista párt központi bizottsága és a minisztertanács együttes rendeleteket ad ki.
- A munkatervek elkészítésénél a pártszervek adják az irányító útmutatásokat. A nép-gazdasági terveket a pártkongresszusok bírálják el, döntéseiket azután az illetékes szovjet szervek hajtják végre.
- Minden kongresszuson, értekezleten és választott szovjet szervezetnél, ahol legalább három párttag van, pártcsoport alakul. E csoportok feladata „a Párt befolyásának a legnagyobb mértékben való megerősítése és politikájának a pártonkívüliek között való érvényre juttatása, a párt- és az állami fegyelem megerősítése, a bürokratizmus elleni harc, a párt- és a szovjet-útmutatások végrehajtásának ellenőrzése”.
- Bármilyen fontos állami állást is foglaljanak el a párttagok, mindenkor a Párt ellenőrzése alatt állnak. Ez biztosítja minden egyes párt- és állami fegyelem elengedhetetlenül szükséges párt- és állami fegyelem megtartását.
- A Párt ellenőrzi az állami szervek munkáját, kijavítja azok hibáját, kiküszöböli a meglévő hiányosságokat és elősegíti a pártszervek döntéseinek végrehajtását. Az állami gépezet munkájának az ellenőrzését a megfelelő szintű pártszervek végzik. A megyékben, a városokban és a járásokban a megfelelő vezető pártszervek a párt- és kommunista ifjúsági-alapszervezetekre támaszkodva, közvetlenül ellenőrzik döntéseik végrehajtását.

⁴⁸³ LENIN, V. I.: *Állam és forradalom : a marxizmus tanítása az államról és a proletariátus feladatai a forradalomban*. Kossuth, Bp., 1977. 156. p. (az 1919-es fordító, Rudas László „döcögős” szövegétől nehezen tudtak a kiadók megszabadulni)

Egy mondatban összegezve a fentieket: „Az irányításhoz az edzett kommunista forradalmárok hadseregére van szükség, ez megvan, a neve: párt.”⁴⁸⁴

A történelmi tapasztalatok nyomán látható, hogy a kommunista világrendszer sok évtizedes fennállása alatt az államszervezet és a kommunista párt viszonyát a fenti elvek alapján működtető rendszer gyakorlatilag semmit nem változott.⁴⁸⁵ Elég, ha e tekintetben az MSZMP közel hatvan évvel későbbi szabályozására gondolunk, amely konkrétan is meg kívánta határozni az állami szervek párt-irányításának és pártellenőrzésének elveit. Ezek a következők:

- a pártirányítás az egész államszervezetre kiterjedő elvi-politikai irányítás;
- a pártirányítás az állami szervekben dolgozó kommunisták és az illetékes pártszervezetek útján valósul meg;
- a párt biztosítja és segíti az állami szervek rendeltetés. szerű működését, növeli önállóságukat és felelősségüket;
- a párt káderpolitikájának érvényesítésével is biztosítja az állami szervek eredményes működését;
- segíti az állami szerveknél a párthatározatok végrehajtásának szervezését, és folyamatosan ellenőrzi megvalósulásukat.

Ezeket az elveket kellett érvényesíteni valamennyi állami szerv pártirányításánál mind a felső, mind a középszintű partszervek és az alapszervezetek munkájában.⁴⁸⁶

Az állam központi szervei esetében azonban – mint amilyenek például a minisztériumok – sajátos irányítási kapcsolatok alakulnak ki. Ezek ugyanis közvetlenül a párt legfelsőbb szerveinek irányítása és ellenőrzése alatt állnak. Az államélet pártirányítása szempontjából kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottak a kongresszusi határozatoknak, amelyek hosszabb időre kívánták megszabni meg az állami szervek tevékenységének fő irányát. A folyamatos párt-irányítást és -ellenőrzést a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság Titkársága látta el. A párthatározatok végrehajtásának megszervezésében és a pártellenőrzésben, a központi szervek megbízása alapján jelentős szerepet töltöttek be a Központi Bizottság különböző osztályai, illetve ezek alosztályai és nem utolsósorban a titkosszolgálatok – a tárgyalt időszakban az Államvédelmi Hatóság.

2. Önmagában a Minisztériumról a korszak titkosszolgálatai nem nyitottak önálló objektumdossziét.⁴⁸⁷ Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy nem tulajdonítottak volna az intézménynek operatív jelentőséget. Informátorok és célszemélyek, titkos akciók, felderítési és elhárítási műveletek legkülönbözőbb nyilvántartási adatai, dossziéi jelzik, hogy más vonalakon teljes volt a Minisztérium ellenőrzése. Ez része volt a igazságszolgáltatás

⁴⁸⁴ LENIN, 1978. 7. p.

⁴⁸⁵ A totalitarizmus közös platformján a III. Birodalom közel azonos megoldásokat alkalmazott a Párt – állam – társadalom kapcsolati rendszerben. KERSHAW, Ian – LEWIN, Moshe: *A rendszerek és a diktátorok – az összehasonlítás perspektívái*. In: uő.: Sztálinizmus és náciizmus. Diktatúrák összehasonlítása. Szukits K., Szeged, 2005. 9–35. p.

⁴⁸⁶ Az államigazgatás és az állami szervek pártirányításának fejlesztése. MSZMP KB 1971. november 3-i ülése. MNL OL M-KS 288. f. 4/114. ö. e.

⁴⁸⁷ Objektum dossziét 1950 után nyitottak a változó elnevezésű magyar titkosszolgálatok – Államvédelmi Hatóság (1950–1956), Politikai Nyomozó Főosztály (1956–1962), Állambiztonsági Főcsoportfőnökség (1963–1990) – azokról az objektumokról nyitották, amelyek hálózati operatív ellenőrzést igényeltek (pl. különlegesen bizalmasan kezelt üzemek, hivatalok, külképviseletek, szerzetesrendek). PETRIKÉ VÁMOS Ida: *Iratok a Történeti Hivatalban*. In: Gyarmati György (szerk.): Trezor I. A Történeti Hivatal évkönyve. 1999. Történeti Hivatal, Bp., 1999. 54. p.

egészének megfigyelésével, de több, csak a Minisztériummal kapcsolatos dosszié jelzi a szolgálatok speciális érdeklődését.

Ezek körébe tartoztak elsőként a Horthy-korszak igazságügy-minisztereivel kapcsolatos államvédelmi intézkedések. Az igazságügyi tárca korábbi vezetőit sorra állították népbírórság elé háborús bűncselekmények elkövetésének vádjával. Budinszky Lászlót (igazságügy-miniszter 1944. november 16 – és 1945. március 28 között) a Budapesti Népbírórság 1945. december 12-én majd a Népbírórságok Országos Tanácsa 1946. február 26-án halálra ítélte, és 1946. március 9-én, Budapesten kivégezték⁴⁸⁸. Dr. Antalt Istvánt (1944. március 22 – 1944. augusztus 29.) ugyanezen fórumok 1946. április 5-én illetve augusztus 31-én hasonlóképp halálra ítélték, de a köztársasági elnök ezt 1946. október 14-én életfogytiglani szabadságvesztésre változtatta, majd 1960. április elsején kegyelmet kapott⁴⁸⁹. Zsitvay Tibort (1929. február 4. – 1932. október 1.) a Budapesti Népbírórság 1946. június 1-jén 2 év hat havi, majd – mivel 1946. június elsején külföldre távozott, távollétében – a NOT 1948. június 15-én 8 évi fegyházbüntetésre ítélte⁴⁹⁰.

„A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló, „második zsidótörvényt” (az 1939. évi IV. tc.) előterjesztő Tasnádi Nagy András igazságügy-minisztert (1938. november 15–1939. november 9.) a Budapesti Népbírórság 1946. augusztus elsején halálra ítélte, amit az Országos Népbírórsági Tanács 1946. december 28-án életfogytiglani szabadságvesztésre változtatott. A vádpontok között szerepelt az is, hogy mint a képviselőház akkori elnöke kötelessége lett volna Bárdossy László miniszterelnök bejelentését a Szovjetunióknak átadott hadüzenetről visszautasítani, illetve kikérni a parlament véleményét. 1956. július elsején a börtönben halt meg⁴⁹¹.

A tények azt bizonyítják, hogy Zsitvay Tibor 1929-ban kezdődött igazságügy-miniszterségétől számítva a háborút követően általában minden volt tárcavezető népbírórság elé került, de legalábbis évekig titkosszolgálati, rendészeti intézkedéseknek volt kitéve. A névsorból minden vonatkozásban kimaradt Radocsay László, aki a miniszterségének 1939. november 9-e és 1944. augusztus 22-e közötti öt évében az egymást követő második Teleki-, a Bárdossy- illetve a Kállay-kormányoknak folyamatosan tagja volt. Ráadásul ő nyújtotta be a „III. zsidótörvényt” 1941. június 11-én a parlamentnek. Az 1941:XV. tc. miniszteri indoklásában külön is kiemelte, hogy nem a nyolcszáz ezres zsidó tömeget kell szembeállítani a kb. 13 millió nem zsidó lakossággal, hanem inkább a kb. 600 000 főnyi „értelmiségi” foglalkozású zsidót a kb. 4 millió értelmiségi foglalkozású nem zsidóval.⁴⁹² Igaz, a kassai bombázást követően a kormányülésen ahhoz a négy miniszterhez tartozott, akik nem helyeselték a hadiállapot azonnali bejelentését és inkább kivárást javasoltak⁴⁹³, de Miklós Béla kormányának 1945. február 9-i ülésére a háborús bűnösökről készített kimutatásba minden fenntartás nélkül bekerült a neve, mert „az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjesztését és az országnak a háborúba történt belesodródását, mint vezető állásban levő személy elősegítette, azt megakadályozni nem törekedett és részese volt olyan határozatoknak, amelyek a magyar népet a világháborúba sodorták”.⁴⁹⁴ A tö-

⁴⁸⁸ ÁBTL 3.1.9. V-101531

⁴⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-116532

⁴⁹⁰ BFL_VII_5_e_1950_1427_I_0167212

⁴⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V-92895

⁴⁹² Az 1939. évi június 10-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. 10. köt. 17. p.

⁴⁹³ GLATZ Ferenc: *AZ 1941. jún. 26-i minisztertanácsi ülés*. História. 1992. 2. 8. p.

⁴⁹⁴ Szűcs László (szerk.): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23.–1945. november 15. A-kötet*. MOL, Bp., 1997. 203–204. p.

meges, 1951-es kitelepítések során ugyan felbukkant a neve – „Truman és Acheson urak, angol és francia szolgálkával egyetemben, védik Radocsay László, Purgly Emil, Röder Vilmos, Ivády Béla, Széll József, vitéz Gyulay Tibor, Horthy minisztereinek „jogait”⁴⁹⁵ –, de kiderült, hogy téves az információ. Nem a korábbi igazságügy-miniszter, hanem Radnóti Radocsay László, a német- és nyilasbarátsággal meggyanúsított korábbi rendőr főhadnagy került kitelepítésre.⁴⁹⁶ A továbbiakban néhány minisztériumi vezető utóélete részletesebb kifejtést nyer.

2. 1. Lázár Andor

Lázár Andor a Gömbös-kormány egészében, majd a Darányi-kormány közel teljes időszakában –1932. október 1-től 1938. március 9-ig – töltötte be az igazságügy-miniszter posztját. Leköszöntekor meghatott hangon vett búcsút a minisztérium tisztviselői karától: „Amikor öt és fél évvel ezelőtt Idejöttem, kétségtelenül megkapott engem az igazság művelésének az a magasztos gondolata, amelyért ti valamennyien küzdötök, akik itt körülöttem álltok. Megkapott ez a gondolat és az elmúlt öt és fél évet, amennyire erőmből tellett, magam is ennek a gondolatnak szenteltem: művelni és fejleszteni azt a jogot, amelynek tartalma erkölcs, célja és eredménye igazság. Emberi gyarlóságokkal töltöttem be ezt a helyet, egy azonban mindig megvolt bennem: jót akartam. Ha hibáztam is és hibáznunk kell, mert emberek vagyunk, soha mást, mint az igazságot és erkölcsöt nem akartam.”⁴⁹⁷ A kormány Lázár Andor egészségi állapotára hivatkozott a minisztercserre magyarázatául, de nyílt titok volt, hogy 1938 tavaszán összekülönbözött Darányival, és kultuszminiszterével, Hóman Bálinttal, mert nem volt hajlandó támogatni az első zsidótörvényt. Már Gömbös fajvédő nézetei helyett is a konzervatív eszméket támogatta, németellenességének pedig gyakran adott hangot. Lázár visszaemlékezéseiben említést tett arról is, hogy Kelemen Kornél, aki bizalmas viszonyban volt a miniszterelnökkel, megkérdezte tőle: „Tulajdonképpen miért kell elmennie Andornak a miniszteri székből?” Darányi erre azt válaszolta, hogy „most olyan disznóságok jönnek, amelyeket nem lehetne Andorral, mint igazságügy-miniszterrel együtt megcsinálni”⁴⁹⁸

A háború után kevésbé méltányolták Lázár Andor tisztességes magatartását, még ha nem is került népbíróság elé. Pedig ez könnyen bekövetkezhetett volna, a baloldali sajtó eleget támadta múltja miatt: „Az ország egyik legnagyobb pénzintézete, a Kereskedelmi Bank éppen most választotta igazgatóságába azt a Lázár Andort, aki egyik irányítója a Weiss Manfréd-üzemeknek, igazgatósági elnöke a WM-vállalatok bizalmi csúcs szervezétének, a Labor R.T-nek, aki tulajdonképpen egyik leghívebb képviselője a csepeli üzemek külföldre távozott tulajdonosainak. Ugyanaz a Lázár Andor ez, aki a magyar fasizmus egyik legkárosabb alakjának, Gömbös Gyulának volt az igazságügy-minisztere 1932-től és aki híven szolgálta ki Darányi Kálmánt is.”⁴⁹⁹ Mivel 1939-ben a Nemzeti Egység Párt debreceni képviselőjének választották, így bekerült a „Volt fasiszta és jobb oldali pártok vezetőségi tagjai”-nak nyilvántartásába is⁵⁰⁰.

Ügyvédi praxisát folytatva közélettől visszahúzódott, de a Duna-melléki Református Egyházkerület főgondnokságát 1946-ban mégis elfogadta. Ekként működhetett közre

⁴⁹⁵ A kitelepítések és az imperialisták. Szabad Nép, 1951. augusztus 7.

⁴⁹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-96900.

⁴⁹⁷ Lázár Andor búcsúja az Igazságügy-minisztériumtól. Pesti Hírlap, 1938. március 11.

⁴⁹⁸ LÁZÁR Andor: *Visszaemlékezéseim*. Ráday Gyűjtemény, Bp., 1995. 264–265. p.

⁴⁹⁹ *Gömbös igazságügy-minisztere a Kereskedelmi Bank élén*. Szabad Nép, 1945. október 27.

⁵⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. O-15988.

1947 során a Magyarországi Keresztyén Egyháznak a bírói függetlenség elvesztésének veszélyére figyelmeztető együttes tiltakozásának megfogalmazásában is. Ebben ilyen megállapítások olvashatók: „Egyházunk nagy szomorúsággal látja a bírói függetlenség biztosítékainak fokozatos csökkentését. Különösen megdöbbenő az Országgyűléshez 91. szám alatt benyújtott törvényjavaslat »ítélőbírák áthelyezésének stb.« tárgyában⁵⁰¹. Ez a javaslat, ha törvénnyé válik, gyakorlatilag alkalmas a bíraskodás függetlenségének és tárgyilagosságának megszüntetésére. Elmozdítható, áthelyezhető, végelbánás alá vonható bírótól emberi mértékkel mérve nem lehet tárgyilagosságot remélni olyan ügyekben, ahol párt vagy kormányérdek van érintve. Minthogy meg vagyunk győződve arról, hogy a kormányzat nem kívánja a bíraskodás tekintélyét aláásni, bizalommal kérjük, hogy a törvényjavaslatot méltóztassék visszavonni.”⁵⁰² A tiltakozásnak fogamatja nem volt, a törvényjavaslat változatlan formában került elfogadásra.⁵⁰³ Itteni szerepvállalása is közrehatott abban, hogy az egyházkerületi főgondnokságáról 1948-ban – Ravasz László egyházkerületi püspökkel együtt – lemondani kényszerült. Hozzájárult döntésének meghozatalához az is, hogy 1946. április 1-én az Államvédelmi Hatóság Lázár Andort őrizetbe vette és az Andrassy út 60. sz. alatti ÁVH-központba szállította.

Mivel minisztersége idején zajlott a második Rákosi-per, Rákosi úgy vélte, hogy ő áll letartóztatása és elítélése mögött⁵⁰⁴. Kihallgatása során ugyan tisztázódott, hogy nem volt szerepe benne⁵⁰⁵, de másnap, 1948. április 2-án Lázár Andor beadta a főgondnokságáról való lemondását⁵⁰⁶. Megpróbáltatásai azonban folytatódtak. Az 1951 májusában Budapesten elkezdődött nagy kitelepítési hullám során mint a Horthy-rendszer politikusát – kitelepítették az Alföldre, amelynek híre szintén nagy sajtónyilvánosságot kapott: „A belügyminisztérium a mai napon nyilvánosságra hozta, hogy az elmúlt hetekben hány arisztokratát, tőkést, volt horthysta tábornokot és politikust távolítottak el Budapestről. A nemkívánatos elemek között, akik eddig előkelő villáikban és luxuslakásaikban nyugodtan ültek és áskálódtak a népi demokrácia ellen, ott vannak a böllérbicska lovagjai: a fehérterror hírhedt belügyminisztere, Rakovszky Iván, Gömbös kebelbarátja, Lázár Andor volt igaz-

⁵⁰¹ 1947-91. sz. Törvényjavaslat az ítélőbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészégi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról. Országgyűlési irományok, 1947. I. kötet 1–94., I. sz.

⁵⁰² BALOGH Margit: *A református egyház a koalíció éveiben (1945–1948)*. In: Magyarország a 20. században (főszerk. Kollega Tarsoly István) II. kötet. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. 441. p.

⁵⁰³ 1948. évi XXII. törvény az ítélőbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészégi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról

⁵⁰⁴ A per idején a Kommunista Internacionálén keresztül a Szovjetunió Kommunista Pártja nemzetközi kampányt szervezett Rákosi Mátyás mellett. A neves francia író, Romain Rolland is levelet intézett a Lázár Andor, magyar igazságügy-miniszterhez, amelyben Rákosi szabadon-bocsátását követelte. Romain Rolland a magyar igazságügy-miniszterhez. Párizs, 1935. január 2. Pravda, Moszkva, 1935 január 7., Rundschau, Bazel, 1935 január 10. In: GYÖRFFY, 124. p.

⁵⁰⁵ Lázár Andornak kizárólagosan jogértelmezésre szorítkozott szerepe kiderül egy, 1935-ben Kánya Kálmán külügyminiszternek küldött átiratából. Ebben azzal érvelt, hogy Rákosit nem érte joghátrány abból fakadóan, hogy a proletárdiktatúra alatt és az „alkotmányos rend helyreállítása után” elkövetett bűntettei miatt egy második perben külön vonták felelősségre, hiszen „feltételes szabadlábra bocsátásának lehetősége a releváns jogi passzusban foglalt feltételek teljesülése esetén ugyanabban az időpontban nyílik meg, mintha összes bűnselekményét már eredetileg egy ítélettel bírálták volna el”. Lázár Andornak egyéb szerepe a Rákosi-perben nem volt. Lásd: SERES Attila: *Nemzeti ereiklyéinket egy politikai fogolyért. Orosz levéltári iratok Rákosi Mátyás és az 1848–1849. évi szabadságharc honvédtábornokainak kicseréléséről (1940)*. Társadalmi Szemle, 2005. 1–2., 173. p.

⁵⁰⁶ PAP László: *Tíz év és ami utána következett 1945–1963*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern – Bp., 1992. 59. p.

ságügy-miniszter, Horthy hóhérainak, vészbíráinak, és véreskező ügyészeinek főnöke. Ott vannak Horthy véreskező tábornokai, csendőr- és rendőrtisztjei, hercegek, grófok, bárók, gyárosok, bankigazgatók.”⁵⁰⁷ Kitelepítése során elvesztette szeme világát, a Nagy Imre 1953-as kormányalakítást követő amnesztiarendelet nyomán szabadult. Végül Leányfalun telepedett le, ahol visszavonulva élt 1971-ben bekövetkezett haláláig.

2.2. Mikecz Ödön

Ami Lázár Andornak a bukását okozta, az Mikecz Ödönnek az igazságügy-miniszteri bársonyszéket jelentette. Ő ugyanis elődjétől eltérően Darányi Kálmán miniszterelnökkel közösen minden fenntartás nélkül benyújtotta a képviselőháznak 1938. április 8-án „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” című, utóbb az 1938. évi XV. számot kapott törvény tervezetét. A Darányi-kormánynak 1938. március 9-től lett a tagja, majd május 14-től az Imrédy-kormánynak, de még kinevezése évében, november 15-én lemondott, hetvenegy konzervatív politikussal együtt kilépett a Nemzeti Egység Pártjából és ellenzékbe vonult. Visszatért ügyvédi hivatásához, de 1942-ben Szabolcs vármegye közgyűlése felsőházi taggá választotta. A zsidóörvény elfogadásában játszott szerepe miatt tartóztatta le és szállította a Markó uteai fogházba a rendőrség politikai osztálya 1945. július végén.⁵⁰⁸ A budapesti népügyészség 1945. október 5-i keltezésű vádiratában népellenes bűncselekmények elkövetésével vádolta meg. A Népbíróságokról szóló rendelet 15. § 1. pontja szerint ugyanis népellenes bűnös volt a „minisztériumnak, az országgyűlésnek az a tagja”, illetve az a „vezető állást betöltő közalkalmazott, ki a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabály kezdeményezője volt, vagy annak meghozatalában tudatosan részt vett”. Mivel a vádat a népügyészség 1947. április 12-én elejtette így a budapesti népbíróság egy héttel később hozott végzésével a büntetőeljárást megszüntette.⁵⁰⁹ „Mikecz Ödön volt igazságügy minisztert épp a napokban bocsátották a kisnyilas rendelet⁵¹⁰ alapján a Markó uccából.” – kommentálta a sajtó⁵¹¹. A rövid ideig tartó vizsgálati fogság után azonban ügyvédi gyakorlatát 1950-ig folytatta.⁵¹²

Mikecz Ödönt, mint volt horthysta igazságügy-minisztert „demokráciaellenes agitáció” miatt figyelték meg, 1950. május 31-én nyitott rá személyi dossziét az Államvédelmi Hatóság belső reakció elhárítási osztálya⁵¹³. Az indoklás szerint mint volt igazságügy-miniszter „szoros kapcsolatban állt a volt Horthysta kormány és más magasrangú vezető személyekkel” (sic!). 1951 májusában az ekkor 57 éves Mikecz Ödönt feleségével és 20 éves lányukkal együtt Jászboldogházára, a Tápió dűlő 96. szám alá telepítették ki. Fia és másik lánya 1945-ben illetve 1947-ben Németországba távoztak. Mikecz Teodóra a kitelepítésre visszaemlékezve egy interjúban elmondta: „A kitelepítést nem éltük meg csapásként. A szüleim bohém emberek voltak, aznap, amikor közölték velünk, hogy huszonnégy óránk

⁵⁰⁷ *Horthy miniszterei és nyugati barátaik*. Szabad Nép, 1951. június 17.

⁵⁰⁸ *Letartóztatták Mikecz Ödön volt igazságügy minisztert*. Népszava, 1945. augusztus 1.

⁵⁰⁹ Mikecz Ödön volt igazságügy-miniszter népbíróági anyaga. ÁBTL 3.1.9.V-91325. 27-58. p.

⁵¹⁰ A „Kisnyilasok” kedvezményeiről rendelet nem született. A gyakorlatban azonban – „kisnyilas nem nyilas” – a nyilaspárt „megtévedt” tagjait, pártszolgálatosokat, akiket egyébként bűncselekmények elkövetésével nem vádolhattak az internálótáborokból rendőri felügyelet melletti szabadlábra helyezték. Előfordult, hogy tiszta lapot kaptak, ha beléptek a kommunista pártba.

⁵¹¹ *Vilámszemle a felmentett és szabadlábrahelyezett fasiszták frontján*. Világosság, 1945. október–december.

⁵¹² A Budapesti Ügyvédi Kamara 1950. január 25-én törölte a névjegyzékéből. Magyar Közlöny – Hivatalos lap, 1950. 16. sz.

⁵¹³ ÁBTL 3.1.5. O-10034.

van arra, hogy a fejenként ötvenkilós csomagokat összerakjuk, anyám elment nyári ruhát venni nekünk, apám pedig nézte, ahogy pakolunk, közben feketekávéit ivott és anekdotázott. Igaz, hogy voltak nehézségek, de a nyomorúságban még mindig ez volt a legjobb hely számunkra, itt mindenki segítette a másikat. Szüleimtől soha egyetlen zokszót nem hallottam. A neheze paradox módon akkor jött, amikor felszabadítottak minket a kitelepítés alól. Tahiba kerültünk, egy szörnyű hentesüzletbe. Anyám rögtön tüdőgyulladást kapott, apám pedig Vecsésen lett forgalomszámláló. Halála előtt, bár megbízhatatlan egyénnek számított, a kommunisták rábízták az állami vagyont: a franciaországi éttermeknek szánt békákat őrizhette éjjelente.”⁵¹⁴ Az említett „forgalomszámlálás” apropóján is megtalálta a pártpropaganda: „Mivel ezen bonyolultnak egyáltalán nem mondható műveletek elvégzése két percet vesz igénybe, az adatfelvevők – a többi között Mikecz Ödön horthysta igazságügy-miniszter, Szodorai Frigyes horthysta ezredes, Halasy Rectoris Tibor volt főszolgabíró tevékenysége – mennyiért? – jórészt a természet szépségeinek csodálatában merült ki.”⁵¹⁵

Kitelepítésük 1953 júniusában már véget ért, amikor elkészült a környezet-tanulmány, amelynek összeállítására még 1952. januárjában adott parancsot egy operatív terv.⁵¹⁶ A zsidótörvény javaslatának kidolgozásán és benyújtásán túl azt is dokumentálta a jelentés, hogy „annak elfogadása és a benyújtott enyhítő módosítás elutasítása érdekében több ízben felszólalt és a javaslat végleges szövegezésének kidolgozását is irányította.” Ráadásul a törvény végrehajtása is az ő minisztersége alatt kezdődött meg. A korabeli sajtó nyomán hivatkozott a jelentés arra a berlini felszólalására is, amelyet a Német Jogászakadémia 1938. június 18-i ülésén mondott el. Eszerint „A német birodalom állami és társadalmi életének minden vonalán nagyarányú, erős ütemű és megalapozott építőmunka folyik s ebből a munkából jelentős részt vesznek ki a birodalom jogászszervezetei. A jogász szervezetekben alaposan és mélyrehatóan vizsgálják meg azokat a kérdéseket, amelyeket a harmadik birodalom jogalkotásának megoldania kell. A szakszerűségnek a szerepe a legkevésbé sem homályosodott el, természetesen azonban, hogy a harmadik birodalom eszmei célkitűzései irányában kell a jogi munkának is a maga organizáló szerepét betölteni.”⁵¹⁷

A „környezetelés” kiterjedt lakásviszonyainak felmérésére is. „A felszabadulás előtt öt szoba, konyha, és két irodahelyiségből álló lakása volt. A felszabadulás után több szobát leválasztottak a lakásból. Kitelepítés előtt egy szoba, összkomfortos lakásban lakott. A felszabadulás előtt feltűnően jó anyagi körülmények között élt. Utána anyagi helyzete leromlott, mivel ügyvédi munkáját nem folytathatta. Anyagi támogatást Németországban élő testvérétől kapott.” Külföldi rokonaival, testvérével, gyerekeivel folytatott levelezésére operatív ellenőrzést rendeltek el, lakóhelyének környezetéből egy alkalmas személyt választottak ki „ráépülésre” és egy ügynököt is beszerveztek mellé.

Ez utóbbi „Szatmári” fedőnéven nagy valószínűséggel dr. B. Géza, mérnök lehetett, aki 1935 és 1944 között a legkülönbözőbb kormányokban vett részt, mint kereskedelemügyi, iparügyi, vagy kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter. Az államvédelemnek azért került a látókörébe, mivel önéletrajzában jó ismerőseként említette Mikecz Ödönt, akivel 1920 elején az egyetemi mozgalomban ismerkedett meg. Elmondta azt is, hogy 1947-ben történt találkozásuk során Mikecz arra panaszkodott, hogy „holmijai eladásaiából tengeti

⁵¹⁴ SASHEGYI Zsófia: *Miniszterből békaőr*. „Mikecznek lenni sokszor nehéz, de nem lehetetlen” – Egy, a 20. század által megtépzott család története. Magyar Nemzet, 2016. június 5. 4. p.

⁵¹⁵ *Honnan, hová – mennyiért?* Szabad Nép, 1955. december 28.

⁵¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-10034/1

⁵¹⁷ Pesti Hírlap, 1938. július 19.

az életét”. Mivel „Szatmári” már évek óta nem találkozott a Tahitótfaluban élő Mikecz Ödönnel, tartótisztje elfogadta azt az érvelését, hogy hirtelen felbukkanása mindenképpen dekonspirációhoz vezethet. Ezért új ügynök beszervezését tervezték, amely sikeres is lehetett. legalábbis egy 1957-es jelentés szerint. Ebből kiderült, hogy bár az ügynök „kihozta belőle”, hogy Mikecz nem híve a rendszernek, az „ellenforradalmi eseményekben azonban nem vett részt”. Kiterjedt külföldi és belföldi levelezésének ellenőrzéséből is csak az derült ki, hogy ezekben szinte kizárólag a mindennapi dolgok foglalkoztatják.

Nem eredményezett operatív értékű információt az a forradalom alatti hír sem, amely szerint Győr-Sopron megyében újjáalakították a Nyilaskeresztes Pártot.⁵¹⁸ Az eseményre megnyitott dosszié az ország területén élő volt nyilasoknak a forradalomban betöltött szerepét vizsgálta. A dossziében a nyilas mozgalom történetét, aktivistáinak és ismertebb személyiségeinek 1945 előtti, illetve 1956-os és 1956 utáni, itthoni és emigrációs tevékenységét ismertető, valamint az ellenük történő fellépés helyzetét elemző összefoglalók kerültek elhelyezésre. Ebben bukkant fel ismét Mikecz Ödön neve is, amint az ellenőrzés során kiderül, alaptalanul. 1956. december 3-án a családnak sikerült Tahiból visszaköltözni Budapestre. Idős korára, visszavonult életére tekintettel 1957. november 18-án a Politikai Nyomozó Főosztály javasolta személyi dossziéjának lezárást. Mikecz Ödön Budapesten hunyt el Budapest, 1965. január 21-én.

2. 3. Vladár Gábor⁵¹⁹

2. 4. Valentiny Ágoston⁵²⁰

Az MSZDP pártvezetősége 1945. július 5.-i ülésén foglalkozott az Ideiglenes Nemzeti Kormány első igazságügy-minisztere, Valentiny Ágoston lemondásának ügyével.⁵²¹ Valentiny már hosszabb ideje kifogásolta a kezdettől fogva kommunista vezetésű Belügyminisztérium irányítása alatt álló rendőrség, főként a politikai rendőrség túlkapasait, törvénytörő intézkedéseit⁵²². A vita megoldására a kormány megbízta az igazságügyi minisztert, hogy készítse el a június 8-i kormányülésre azt a rendelettervezetet, amely meghatározná a rendőrségi tevékenységet vizsgáló bizottság tevékenységét. A rendelettervezet elkészült. Eszerint háromtagú „repülőbizottságok” jöttek volna létre, amelyek bejelentés nélkül kiszállhattak volna egy-egy rendőrhatalóság székhelyére. A bizottság tagjai a Belügy és az Igazságügyi Minisztérium delegáltjai, valamint egy vizsgálóbíró lettek volna. A bizottság hatásköre kiterjedt volna mind a büntető, mind a népbíróági ügyekre. Vizsgálta volna a rendőri szervek illetékességét és a terhelt ellen folytatott eljárás szabályszerűségét. A tervezet arra az esetre is tartalmazott intézkedést, ha az ellenőrzött rendőri szervnél bűncselekmény elkövetelésére derül fény.⁵²³ A kommunista miniszterek ellenállása következtében az először elfogadott rendelettervezetet visszavonták, amely döntésben közrejátszott ebben, hogy a szovjet vezetésű Szövetséges Ellenőrző Bizottság is kifogásolta, hogy az igazság-

⁵¹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14937/1

⁵¹⁹ Lásd II. fejezet

⁵²⁰ Gantner Péter: Valentiny Ágoston, az elfelejtett államférfi. I.A.T. K. 2010.

⁵²¹ Valentiny Ágoston elvtárs lemond az igazságügyi tárcáról. Népszava (ekkor még az MSZDP napilapja), 1945. július 8. 3. p.

⁵²² A legnagyobb felháborodást a gyömrői gyilkosságok váltották ki. PALASIK Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon. 1944–1949.* Politikatörténeti füzetek. Napvilág, Bp., 2000.

⁵²³ PALASIK Mária: *Félelembe zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben.* Budapest, Napvilág, Bp., 2010. 65. p.

ügy-miniszter „nehezíteni kívánja a háborús bűnösök felkutatását és azok elítélését”.⁵²⁴ Ennek következménye lett MSZDP pártvezetősége említett ülésén megfogalmazott súlyos bírálat. Eszerint „a pártvezetőség felfogása és Valentiny elvtárs jogi felfogása között, valamint az adott helyzet megítélése tekintetében olyan alapvető különbségek mutatkoznak, hogy Valentiny Ágoston elvtárs számára elkerülhetlenné vált a konzekvenciák levonása. A pártvezetőség mély sajnálattal állapította ezt meg, mert egyébként Valentiny elvtársat hűséges pártembernek, derék és feddhetetlen szociáldemokratának tartja.”⁵²⁵ Valentiny fokozatosan szembefordult a Szociáldemokrata Párt vezetését egyre jobban kisajátító, Szakasits Árpád-féle baloldali vezetéssel és közeledett az 1947-es emigrációjáig idehaza politizált, jobboldali szociáldemokrata Peyer Károlyhoz.

A fentiek már kellő ürüggyel szolgáltak az Államvédelmi Hatóság számára, hogy az 1950. június 14-én bekövetkezett letartóztatásakor háborús bűncselekmények, a demokratikus államrend és a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének valamint hűtlenség büntetésének gyanújára alapozva megindítsák koncepciós eljárásukat. Perének anyagát főként az elsőrendű vádlott, Kálmán József dossziéjából ismerhetjük meg⁵²⁶, bár fontos információkat tartalmaznak a szinte minden perbefogott szociáldemokrata politikus „gyűjtőeljárására” szolgáló Szakasits-dossziék is.⁵²⁷ Az Elnöki Tanács 1955. november 23-i kegyelmi döntése folytán szabadon bocsátott, majd három évvel később, 1958. augusztus 21-én meghalt Valentiny Ágostont a Legfelsőbb Bíróság 1962. augusztus 6-án minden vád alól „bizonyítékok hiányában” felmentette, majd az Állambiztonsági Főcsoportfőnökség III. 2-es, Operatív Nyilvántartó Osztálya 1964. november 3-án elrendelte iratainak megsemmisítését.⁵²⁸

Fennmaradt viszont lányának, 1954 végén, az akkori igazságügy-miniszterhez írt, édesapja számára kegyelmet kérő, megrendítő levele⁵²⁹:

„Igazságügyminiszter Úr!

Alulírott Valentiny Ágnes azzal a kérelemmel.. fordulok önhöz, hogy édesapám, dr. Valentiny Ágoston hátralévő szabadságvesztésének elengedésére egyéni kegyelmet adni szíveskedjek.

Édesapám a Szociáldemokrata Párt tagjaként a felszabadulás után Szeged város polgármestere, majd a debreceni Ideiglenes Kormány igazságügy-miniszter lett. Lemondása után folytatta ügyvédi gyakorlatát. 1950. június 14-én az Államvédelmi Hatóság lakásán letartóztatásba helyezte. 1953. decemberéig – amikor is első lapját írta a Gyűjtőfogházból – semmi hírt nem hallottunk róla. 1954. augusztusában engedélyeztek először beszélőt, melynek folyamán megtudtam, hogy még 1950. őszén életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, az ítélet indokolásáról azonban nincs tudomásunk. A beszélgetés alkalmával elmondta, hogy letartóztatása óta állandóan betegeskedik, legnagyobbreszt kórházi kezelés alatt állt, dolgozni egyáltalán nem tud. Magas, időnként 300-as vérnyomással küszködik,

⁵²⁴ VIDA István: *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány átalakítása 1994 júliusában és a szovjet diplomácia. Vissza a történelemhez.* Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára. Napvilág, Bp., 1996. 389–390. p.

⁵²⁵ Népszava i. m.

⁵²⁶ Kálmán József és társai. ÁBTL 2.1. – III/8 (V-143390)

⁵²⁷ Szakasits Árpád és társai, SZDP ügyben elítélt személyekről összefoglaló jelentések ÁBTL 2.1. – III/1-d (V-143387/4)

⁵²⁸ Javaslat az Sz-354 és az Sz-1270 számú, dr. Vallentiny (sic!) Ágoston névre nyitott személyi dossziék megsemmisítésére. ÁBTL 2.1. IX/42/33.

⁵²⁹ PIL 686. f. 194. ö. e. I. kötet 180. p.

ami köztudomásúlag azt jelenti, hogy bármely pillanatban meghalhat. A magas vérnyomás következtében szívpanaszai állandósultak, legyengült és a hidegebb idők beálltával ismétlődő, általános ideggyulladás lép fel.

Most 66 éves idős, testileg lelkileg megtört ember.

Én 1950. óta dolgozom, fiatal korommal felelősségteljes beosztásban, a Csepeli Építési-, majd jelenleg a Bányászati Magasépítő Vállalatnál és gondoskodom súlyos beteg anyám s a magam megélhetéséről. Nem ismerem, és nem lehetek illetékes elbírálni azokat a szempontokat, melyek édesapám letartóztatását szükségessé tették. Mint gyermeke azonban kötelességemnek és legőszintébb vágyamnak tartom, hogy idős és súlyos beteg apámnak, élete még hátralévő éveire otthont nyújthassak és semmit sem tudok róla feltételezni, ami életfogytiglan tartó börtönbentartását indokolhatná.

Ezután kérem Igazságügyminiszter Urat, hogy édesapám ügyét megvizsgálni és részére az egyéni kegyelmet megadni szíveskedjék.

Budapest, 1954. december 6.”

Molnár Erik igazságügy-miniszter válasza nem ismert, de az Elnöki Tanács majd csak egy év múlva döntött miniszter-elődjének szabadon bocsátásáról – a többi, elítélt szociáldemokrata vezetővel egy időben.

A korábban már említett Szálasi-féle törvényhozás, a „Törvényhozók Nemzeti Szövetsége” 1945. január 2-i, soproni ülésén Rajniss Ferenc vallás- és közoktatásügyi miniszter visszatért a debreceni „ellenkormány” kérdésére. „Nem fordult még elő a magyar történelemben – mondta –, ahhoz hasonló, amit Faragó (sic!) Gábor csinált. Szovjet Oroszországról rengeteg szennyet, piszkot rakott rá a szovjetre⁵³⁰, most pedig beállt hozzájuk miniszternek. (...) Egyet azonban biztosan tudok. Amikor meg fog érkezni Rákosi Máttyás, ezek az urak lógni fognak.”⁵³¹

Sok mindenben tévedtek Szálasiék, de utóbbi mondatával Rajniss vátesznek bizonyult. Az 1944. december 22 és 1945. július 21-e között az Ideiglenes Nemzeti Kormányban közellátásügyi miniszterként részt vett Faragó Gábor vezérőrnagyot lemondását követően kitelepítették Kecskemét környéki tanyájára, amelyet 1953-ban bekövetkezett haláláig nem is hagyott el. Valentiny Ágostonnak, az Ideiglenes Nemzeti Kormány igazságügy-miniszterének a sorsát is ismerjük. Még kegyetlenebb megpróbáltatások vártak azonban a Valentinyt az igazságügy-miniszteri székben felváltó Ries Istvánra.

2. 5. Ries István

Ries István (1945. július 21–1950. július 17.) Valentiny Ágostonhoz hasonlóan szintén a szociáldemokrata párt jelöltjeként foglalhatta el az igazságügy-miniszteri széket. Tárcája programjának kidolgozásánál, amelyet 1945 november végén maga fogalmazott meg, abból indult ki, hogy Magyarországon „egy feudális elemektől teljesen átszőtt jogrendszer és a negyedszázados reakció által átítatott igazságügyi szervezetet örököltünk” és ezt nem lehet egyik napról a másikra lebontani. Annál kevésbé, mert nem forradalom söpörte el a régi állami és társadalmi rendet, hanem a Vörös Hadsereg. Másfelől a hazai és a nemzetközi feltételek lehetővé teszik azt, hogy az átalakulás fokozatosan és békés

⁵³⁰ Faragó Gábor Szovjet Oroszország (Bp., Stádium, 1942.) című könyvéről van szó, amely az Ideiglenes nemzeti Kormány rendelet nyomán 1945-ben összeállított, megsemmisítendő kiadványok közé is felkerült: Fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek I. sz. jegyzéke. 13. p.”

⁵³¹ Törvényhozók Nemzeti Szövetsége, 159–160. p.

úton menjen végbe. Ezért az Igazságügy-minisztérium „munkájának fő tárgya a magyar jogrendszer demokratikus átalakítása”. Ennek érdekében a Belügyminisztériummal együtt munkába kívánta venni az államforma kérdésének és az ezzel összefüggő alkotmányjogi kérdéseknek a rendezését, továbbá az új választójogi törvény megalkotását; „a családi és öröklési jogból a feudális rendszer maradványainak eltávolítását; a polgári törvénykönyv ama részeinek, amelyeknek befogadására a jogi élet már megérett, tehát elsősorban a kötelmi jognak – megfelelő átdolgozás után való – életbe léptetését; a munkajog kiépítését és rendszerbe foglalását; a szövetkezeti és részvényjog reformját; a földreformmal kapcsolatos kérdések rendezését; a büntetőjog terén a személyiségi jog hatályosabb védelme biztosítását, a demokratikus rendszer védelméről szóló törvény megalkotását; a sajtóeljárás, valamint a sajtó-helyreigazítási jog reformját és a sajtószabadság intézményes biztosítását”. A Minisztérium dolgozik „a bírói szervezet demokratikus kiépítésén; a polgári és bűnvádi eljárási jog terén a múltban készült számos novelláris jogszabály revízióján, egységes szervezetbe foglalásán, mindkét eljárás gyorsításán és egyszerűsítésén, valamint a laikusok számára érthetőbbé tételén, természetesen az igazság-szolgáltatás jóságának és alaposságának sérelme nélkül”.⁵³²

Ries öt évvel később bekövetkezett politikai bukásán túl személyes tragédiája, hogy kezdettől fogva tagja volt annak a szűkebb csoportnak, amely az MKP vezetőivel esetenként összejejt, s különösen nagyobb politikai akciók előtt eszmei, politikai vitában egyeztetette az álláspontokat, a követendő vonalat és taktikát. A bizalmas összejeveteleken és az összekötő-bizottsági üléseken közösen kidolgozott politikai akciókat, lépéseket saját pártja vezetőségi ülésein következetesen támogatta.⁵³³ A két munkaspárt összeolvadását is szorgalmazta, de már az 1948-as fűziót megelőző közéleti szereplései, cikkei is kommunista orientációját jelezték. Az 1948 őszen Hévízen megtartott felszabadulás utáni első jogász vándorgyűlésen ő tartotta a főreferátumot; létrehozták az új jogászszövetséget, amelynek első elnöke lett. Az MDP 1948 decemberében indított előadás-sorozatának keretében 1949 januárjában „Amerika igazi arca” címmel tartott előadást a párt Politikai Akadémiáján.⁵³⁴ 1949 decemberében Sztálin 70. születésnapján a Magyar Jogász Szövetség ünnepi ülésén Ries értékelte szerepét a szovjet és a magyar nép életében. Laudációja bármely kommunista vezetőtől is elhangozhatott volna: „Száz és százmillió ember szíve dobban össze abban a kívánságban, hogy még hosszú évekig vezesse Sztálin elvtárs az emberiséget, segítse az elnyomott népeket a felszabadulás útján, mutassa nekik a szocializmus felé vezető utat, támogassa őket a szabadságért folytatott harcaikban.”⁵³⁵ Ries István nevéhez fűződött számos, az átmenetet előkészítő törvény, rendelet megalkotása, közöttük az 1949-es alkotmány elkészítése is: „A nagy Szovjetunió alkotmánya az első, amelyik világosan kifejezésre juttatja a szocialista állam alapjait s dolgozó lakosságának a jogait és kötelességeit. Mi szocialista államot akarunk építeni s ezért nyíltan valljuk, hogy alkotmányunknál példaként lebegett előttünk nagy felszabadítónk, a Szovjetunió sztálini alkotmánya. A Szovjetunió építette fel a világ első szocialista államát s ezzel minden felszabadult népnek, amely szocializmust épít, irányt adott és megmutatta az utat. Ezt az utat követjük mi is, a Magyar Dolgozók Pártja és annak vezére, Rákosi Mátyás irányításával és vezetésével.”⁵³⁶ A Jogtudományi

⁵³² MNL OL XIX-E-1-b. 1M. Eln. 2340/19–45.

⁵³³ STRASSENREITER Erzsébet: *Ries István. (1885–1950). Párttörténeti Közlemények.* 1986. 1. 159–160. p.

⁵³⁴ Előadása meg is jelent az MDP Politikai Akadémiája propaganda kiadványsorozatában (Szikra, 1949).

⁵³⁵ RIES István: *Joszif Visszarionovics Sztálin.* Jogtudományi Közlöny, 1950. 1–2. 1. p.

⁵³⁶ RIES István: *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya.* Jogtudományi Közlöny, 1949. 15–16. 327. p.

Közlöny 1950. július 20-án megjelent számának fedőlapjáról azonban már hiányzott a neve. Az év végén kiadott név szerinti tartalomjegyzékből pedig törölték nevét cikkei elől.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára több mint háromszáz olyan dossziét tart számon, amelyeknek szereplői közvetlenül a szociáldemokrata párthoz való kapcsolatok miatt kerültek az ötvenes évek elején az Államvédelmi Hatóság célkeresztjébe. Csak 1952-ben 75 „volt jobboldali szociáldemokratát” tartóztattak le. Az ellenük felhozott vádpontok szerint a népi demokratikus államrend megdöntésére szervezkedte, röpcédulák és rémhírek terjesztésével igyekeztek a termelésben zavart kelteni és / vagy a külföldre szökött szociáldemokrata vezetőknek politikai és gazdasági adatokat szolgáltatottak ki. Közülük öt személyt életfogytig tartó, 31 személyt 6-9 évig tartó és 19 személyt 5 éven aluli börtönbüntetésre ítélték. Az ügyek 1955-ös felülvizsgálata során a Belügyminisztérium Vizsgálati Osztálya 47, munkás- és szegényparaszt-származású elítéltet javasolt egyéni kegyelemre.⁵³⁷

Az ekkoriban elindult felülvizsgálati eljárások sorába tartozott az a revízió is, amely azokat a körülményeket igyekezett felderíteni, amelyek az ötödik éve az Igazságügy-minisztérium vezetését ellátó Ries István 1950. június 7-én történt letartóztatásához, majd a három hónappal később bekövetkezett halálához vezettek. A vád kémkedés, hivatali hatalommal való visszaélés, és korrupció gyanúja volt. Kapcsolatot tartott imperialista államok budapesti (angol, francia, amerikai) diplomataival. A jegyzőkönyvek szerint Ries elismerte ugyan, hogy több ellenséges személy esetében a büntetőeljárás megszüntetésére adott utasítást, de tagadta, hogy a háború előtt rendőrbeszűgő volt. Ezekre a vádpontokra nézve a szintén az ÁVH fogságában lévő Szakasits Árpád és Kéthly Anna tanúvallomásait is felhasználták. Ráadásul a szovjet tanácsadóként a kormány közelében tevékenykedő Sz. Ny. Kartasov alezredes is állást foglalt a Ries-ügyben, Magyarországon szerzett tapasztalatairól 1950. február 10-én részletes jelentést küldött a szovjet elhárításnak. Szerinte Ries arra törekszik, hogy szembeállítsa a szakszervezeteket a párttal. Másrészt azzal vádolta, hogy „az SZK(b)P iránt ellenséges beállítottságú, angol orientációjú ember”, és felróta neki, hogy az igazságügyi, bírósági és ügyészségi szervek – amelyek Riesnek vannak alárendelve – tele vannak ellenséges elemekkel.⁵³⁸

Ries István ügyében a vizsgálatot Péter Gábor közvetlen irányítása alatt Bauer Miklós av. őrnagy végezte, aki kihallgatása során törvénytelen eszközöket alkalmazott vele szemben. A Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályának 1955. február 4-i felülvizsgálati jelentése szerint a 65 éves Riest „többször megverték, kihallgatás közben lekötötték. Nyirkos és hideg cellában tartották, az éjjeli pihenéstől megfosztották. Ries már letartóztatása előtt vese és szívbántalmak miatt orvosi kezelés alatt állt”,⁵³⁹ betegsége a letartóztatás és az elszenvedett bántalmazások következtében súlyos méreteket öltött. Pár nappal halála előtt Ries Istvánt az államvédelmi hatóság fogdájából Vácra szállították, ahol kórházi ápolásban részesítették, amely azonban leromlott testi állapota következtében nem járt sikerrel. Azt a feltevést, hogy Ries István halálának közvetlen oka az általa több ízben elszenvedett verés volt, nem támasztották alá egyértelmű bizonyítékok, de nem is volt megcáfolható. Tény az, hogy „az államvédelmi szervek volt vezetői a törvényes rendelkezéseket durván megszegve Ries István halálának okait vizsgálati módszerekkel

⁵³⁷ Javaslat az 1952-ben elítélt szociáldemokraták ügyében. ÁBTL 2.1. III/1a V-143387/1.

⁵³⁸ BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Gondolat, Bp., 2017. 94. p.

⁵³⁹ Ries István özvegye, férje halála körülményeinek ismertetése során 1955. március 2-án kijelentette, nem emlékszik arra, hogy férjének régebben szívpanaszai lettek volna.

nem kutatták és a kötelező bírósági orvosi boncolást mellőzték, ami kétségtelenül ellenük szól”.⁵⁴⁰

Bauer Miklós azonban kihallgatása során az általa alkalmazott fenyegetési eszközöket indokoltan mondta, mivel „Ries a vizsgálat során meglehetősen gyáván viselkedett”, és ezt tényt a vizsgálati eljárás során keletkezett jelentéseiben is rögzítette. 1950. július 22-én Bauer az alábbiakat rögzítette: „Beismerő vallomása előtt a sírása, piszkossága és bevezelése általi megalázottságát leszidással, leköpéssel és néhány pofonnal igyekeztem fokozni”. Egy másik jelentésében, melyben említést tesz arról, hogy „az őrizetes önbizalma kezd visszajönni és ez magatartásában is megmutatkozik”, hozzátette, „tegnap azonban egy-két hangos szóval és szitkozódással ismét sikerült visszatérő önbizalmát elvenni”. Egy további, 1950. augusztus 11-én készült jelentése szerint „Ries István jelenleg őrizetének ötödik hetét tölti, ez a hét a vele való bánásmódban nagy változást jelentett, mert e hét keddjén igen gyengén meg lett verve.”, majd így folytatódik a jelentés: „A verést Ries meglepő jól bírta, egyáltalán nem tört meg utána, magatartása legfeljebb annyiban változott meg, hogy az eddigieknél is alázatosabb lett, de ravaszkodása, mellébeszélése továbbra is megmaradt. További veréssel szemben nem mutat különösebb félelmet.”

Ezek a jelentések valósággal sokkolták az MSZMP Központi Bizottsága 1962. augusztus 16-i ülésnapjának résztvevőit. Marosán György, a Politikai Bizottsági tagja, aki régi szociáldemokrataként maga is hat évet ült Rákosi börtönében (első fokon 1950. december 11-én halálra ítélték⁵⁴¹) hosszú, szenvedélyes hangú felszólalásban szólt hozzá a „Jelentés és javaslat a személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről” című napirendi ponthoz. A határozatot előkészítő bizottság tagjaként hozzájuthatott a Ries kihallgatásait részletező titkos állambiztonsági jelentésekhez, ezekből olvasott fel részleteket az ülésen. Felidézte azt az esetet is (ez nincs található az iratokban), amikor „Bauernek az egyik vizsgáló panaszkodott, hogy az őrizetese nem vall, ő gunyorosan jelentette ki: »Nem tudtok kihallgatni! Látjátok, az én őrizetese [ti. Ries –r. b.], inkább meghalt«.”⁵⁴²

Ries István holttestét a váci Állambiztonsági Büntetőintézet rabkórházból kiszállítva a református temetőben földelték el, jeltelen sírba. Az csak egy 1954-es szolgálati jegyből derül ki, hogy a váci anyakönyvvezetőségénél eredetileg 1950. április 20-ra regisztrálták elhalálzásának időpontját. Ezzel nem csak megkínzásának teljes történetét kívánták volna meg nem történné tenni, de még a július 7-i letartóztatása elé is datálták volna a halálát. A szolgálati jegy viszont szeptember 29-re javíttatta ezt a dátumot, miközben másik, 1955-ös jelentés szerint ez 1950. szeptember 15-én következett be.⁵⁴³

1955. március 4-én, amikor a rabkórház ezredese tájékoztatta Ries Istvánnét férje haláláról, ő többször feltette a kérdést, hogy valóban meghalt-e a férje, ugyanis egyes helyekről olyan értesülései vannak, hogy férje még mindig életben van. Az orvos közölte vele, hogy ott volt a férje betegágyánál, amikor meghalt, és sem ő, sem más nem boncolta fel. Riesné elmondta azt is, hogy szeretne állásba kerülni (őt is szabadságvesztésre ítélték 1950-ben, 1953-ban szabadult), de nem mer sehová sem jelentkezni, mivel úgysem vennék fel. De mindenképpen szeretné meglátogatni férje névtelen sírját.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ A szoc. dem. ügy felülvizsgálata. ÁBTL 2.1. III/1a. V-143387/1.

⁵⁴¹ ÁBTL 2.1.– III/1a. V-143387/1. 265

⁵⁴² Jelentés és javaslat a személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről. MSZMP KB 1962. augusztus 14-16. kibővített ülése. (MNL OL M-KS 288. f. 4/50-55. ö. e. 181-182. p.)

⁵⁴³ ÁBTL 2.1.– III/1a. V-143387/1. 236

⁵⁴⁴ ÁBTL 2.1.– III/1a. V-143387/1. 254.

A váci református temetőben a Ries István feltételezett eltemetési helyéről származó tetem kihantolásra és a tetemrészeknek az Igazságügyi Orvostani Intézetbe való szállítására végül 1958. augusztus 4-én került sor. Nagy valószínűséggel megállapították, hogy 50-60 év közötti, mintegy 170 cm magas férfiról van szó. A rendelkezésre álló fényképek adataival összehasonlítva valószínűsítették, hogy Ries István holttestének maradványait azonosították. Az agnoszkálási jegyzőkönyv szerint négy nappal később az özvegynek is bemutatták a testmaradványokat, ő – fogazata nyomán – elhunyt férje holttestét határozottan felismerte.⁵⁴⁵

A Lenhossék utcai hullatároló bemutató helyiségében megjelent az MSZMP Központi Bizottságának egy munkatársa is. Feltehetően azért, hogy biztonsággal rehabilitálni lehessen a volt minisztert, amelyre még ebben az évben sor is került majd a Mező Imre úti temető munkásmozgalmi panteonjában kapott dízsírhelyet. Az 1950-ben szintén a demokratikus államrend elleni szervezkedéssel megvádolt, és csak 1953. szeptemberében szabadult felesége ellen 1962. július 31-én szüntette meg a nyomozást bűncselekmény hiányában Szénási Géza legfőbb ügyész. Ugyanezen a napon ugyanezt a határozatot hozták meg Ries István ügyében is.⁵⁴⁶ Özvegye 71 éves korában, 1972-ben hunyt el.

3.1. Nezvál Ferenc

Az ellenkező oldaláról látható az állambiztonsági szervek és a Minisztérium kapcsolata Nezvál Ferenc (1956. december 29.–1966. december 7.) esetében⁵⁴⁷. Minisztersége idején került sor a forradalomban részt vettek elleni perekre, illetve fogalmazták meg a megtorlást előkészítő jogszabályokat. Az Igazságügy-minisztérium 1957-ben a következő lépésekkel biztosította az igazságszolgáltatásnak a Kádári politika irányába történő átfordulását: az Igazságügy-minisztériumban tartott országos bírósági vezetői értekezlet 1957. február 15-én és 16-án; a bűnüldöző és igazságügyi szervek „ellenség” elleni harcát értékelő összefoglaló, amit az országos értekezlet után állítottak össze a tárcánál; a Törvényelőkészítő Főosztály kodifikáló munkáját, az 1956. november 4-e után készült rendeleteket elemző összefoglaló 1957. április végéről; az IM 1957. II. negyedévi munkatervének végrehajtásáról készített jelentés 1957. május 2-án; a megyei bírósági elnökök részére tartott országos értekezlet 1957. június 12-én; az IM Felügyeleti Főosztály jelentése a népbírói tanácsok működéséről 1957. szeptember 26-án; az IM 1957. IV. negyedévi munkaterve 1957. október 7-én; végül a tárcának a katonai bíróságok 1957. évi működéséről készített tájékoztatója 1958. február 4-éről.⁵⁴⁸

Az 1957. február 15-én tartott országos bírósági vezetői értekezlet megnyitó beszédében Nezvál Ferenc kijelentette: „Ha abból indulunk ki, hogy októberben ellenforradalom zajlott le és azóta sem szűnt meg még teljesen az ellenforradalom veszélye, akkor másképpen

⁵⁴⁵ ÁBTL 2.1.– III/1a. V-143387/1. 444-446.

⁵⁴⁶ ÁBTL 2.1.– III/1a. V-143387/1. 415/2.

⁵⁴⁷ Nezvál Ferenc (Győr, 1909. február 7.–Budapest, 1987. november 26.): MDP-, majd MSZMP-politikus; parlamenti képviselő 1949–1985; cipészsegéd, később jogász., 1954–1956. az MDP KV póttagja, 1957–1966. az MSZMP KB tagja, 1951–1962. a KEB tagja; 1945-ig budapesti cipőgyárakban kára, 1948-ban kerületi előljáró; 1948–1949. a budapesti városházán ügyosztályvezető és a városházi pártbizottság elnöke; 1949–1954. budapesti alpolgármester, majd a Fővárosi Tanács VB elnökhelyettese; mint igazságügy-miniszter az államjogi és államigazgatási jogi kormánybizottság elnöke, az elnöki tanács tagja, a város- és községgazdálkodási miniszter első helyettese város- és községgazdálkodási miniszter a Minisztérium részéről, a helyreállítási kormánybizottság tagja; az Igazságügyi Minisztérium megbízott vezetője 1956. XII. 29.–1957. V. 9., igazságügy-miniszter 1957. V. 9.–1966. XII. 7..

⁵⁴⁸ ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Bp., 2001. 412–413. p.

fogjuk elbírálni azokat a bűncselekményeket, amelyeket egyesek elkövettek, mintha abból indulnánk ki, hogy hazánkban nemzeti szabadságharc folyt le. Ha felismerjük, hogy az ellenforradalom következtében hazánk békéje és szabadsága, sőt talán az egész világé halálos veszedelembbe került, akkor helyesen alkalmazzuk törvényeinket az ellenforradalmi bűncselekmények elbírálásánál. Csak így válhatnak bíróságaink a proletárdiktatúra támaszaivá, így tölthetik be az osztálybíróság szerepét, így lehetnek hű végrehajtói pártunk célkitűzéseinek, s érdemelhetik ki dolgozó népünk bizalmát és megbecsülését. (...) Továbbra is feltétlenül biztosítanunk kell az igazságügy-miniszteri felügyelet hatásosságát. Alkotmányunk szerint az igazságszolgáltatás működéséért, tehát az ítélkezésért is a kormány és az országgyűlés felé az igazságügy-miniszter felel. Ebből pedig az következik, hogy az igazságügy-miniszter e felelősségének biztosítására megfelelő felügyeleti jogkörének kell lennie. Ez a felügyeleti jogkör nemcsak azt jelenti, hogy az ítélkezés munkáját mint szemlélő figyelemmel kíséri, hanem ott, ahol az ítélkezés társadalmi rendünk, a dolgozó nép érdekeitől, az országgyűlés által megalkotott törvényektől eltér vagy azzal ellentétes, ott cselekvően, az alkotmányos formák betartásával közbe kell lépnie.”⁵⁴⁹

Ebben a helyzetben keletkezett a BM Politikai Nyomozó Főosztálya hírszerzésének azon információja, hogy Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter ellen terrorcselekményt terveznek elkövetni.⁵⁵⁰ A rendkívüli esemény-dosszié megnyitásáról szóló határozat szerint a Strasbourgban Király Béla⁵⁵¹ vezetésével megalakult Magyar Forradalmi Tanács létrehozta Forradalmi Bíróságát, hogy „a Magyar Népköztársaság politikai és gazdasági funkcionáriusai fölött ítéletet hozzanak”. Nezvált is „halálra ítélték”. Ellene a merényletet akként kívánták végrehajtani, hogy a miniszter titkárnőjét megbízták, hogy egy későbbi időpontban nyújtson támogatást a terrorcselekmény elkövetőjének, aki – konspiratív azonosításul – egy sárga pulóverrel fog jelentkezni nála. (Az 1958. november 25-én megnyitott dosszié fedőneve ezért lett „Sárga pulóver”). A titkárnőről operatív ellenőrzése során kiderítették, hogy politikailag megbízhatatlan, ráadásul nyugati kapcsolatokkal is rendelkezik („gyakran fogad hajlongó, jólöltözött polgárokat”). Helyére az elhárítás saját, operatív állományába tartozó „titkárnőjét” ültette be, de lecserélték a miniszter személyvédelmét ellátó „kísérőket” is.

Az Igazságügy-minisztérium elnöki főosztályának vezetője, Csendes Károly 1958. június 17-én jelentette a Belügyminisztérium Kormányőrség Parancsnokságának, hogy aznap 11 órakor egy raccsolva beszélő hang a következő telefonüzenetet diktálta le a főosztály titkárnőjének: „A Magyar Ellenállási mozgalom megbízásából tájékoztatom az Igazságügy-minisztériumot, hogy az éjszaka folyamán végrehajtott halálos ítéletek miatt⁵⁵² Nezvál Ferencet és családját halálra ítélték és ki fogják végezni őket. A kormány minden tagját halálra ítélte az Ellenállási Mozgalom és az ítéletüket végre fogják hajtani”.⁵⁵³ A terrorcselekmény megakadályozására Nezvál Ferenc mellé a Politikai Bizottság tagjai biztosítási szintjének megfelelő személy- és lakásvédelmet rendeltek el. A lakóháza környékén lakókra fokozott ellenőrzést vezettek be. Kiderült ugyanis, hogy az itteni lakástulajdonosok közül mintegy harminc személy szerepel az állambiztonság nyilvántartásában

⁵⁴⁹ SOLT, 1993. 685-686, 689. p.

⁵⁵⁰ ÁBTL 3.2.5. O-10486.

⁵⁵¹ Király Béla (1912–2009) az 1951-ben kiszabott életfogytiglani börtönbüntetéséből 1956 szeptemberében szabadult. A forradalom idején a Nemzetőrség főparancsnoka, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnöke, Budapest katonai parancsnoka lett. 1957-ben a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács, majd több más emigráns szervezet vezetésében is közreműködött.

⁵⁵² Az 1958. június 17-én megjelent újságok ismertették a Nagy Imre és társainak kivégzéséről szóló közleményt

⁵⁵³ ÁBTL 3.2.5. O-10486. 63.

mint volt nyilas párttag, illegális szervezkedésben résztvevő, a korábbi vezérkari főnökség hírszerzője, vagy mint népellenes büntett miatt elítélt személy. Ezért a Politikai Nyomozó Főosztály javaslatot tett az MSZMP KB Gazdasági Osztályának, tegyen intézkedést, hogy az igazságügy-miniszter más, „megfelelő lakókörnyezetbe” kerüljön. Végül a „forradalmi ítélőszék” létét és működését a Politikai Nyomozó Főosztálynak mégsem sikerült bizonyítani. Bár a rendkívüli esemény-dossziét csak 1972. június 2-án zárták le, de az ügyben érdemi intézkedésekre 1959 végétől már nem került sor.

3.2. Informátorok a Minisztériumban

A titkosrendőrség belső elhárítása mindenkor nagy figyelmet fordított a pártállami struktúra hatalompolitikai szempontból fontos intézményeinek ellenőrzésére. Az információszerzést vagy a már ott lévők köréből beszervezéssel, vagy kívülről történő beküldéssel oldották meg. Például Domokos József – aki 1934-ben Rákosi Mátyás perének egyik védőügyvédje volt⁵⁵⁴ – 1945. augusztus 29-én lett legfőbb államügyész az Igazságügyminisztériumba berendelve és ezt a tisztséget az ügyészégi szervezet létrehozásáig, 1953. július 2-áig töltötte be⁵⁵⁵, szinte napi jelentéseket küldött a minisztérium vezetőiről, belső viszonyairól, a vezetőkről és beosztottjaikról a pártvezetésnek, gyakran személyesen Rákosi Mátyásnak illetve az állambiztonság vezetőinek.⁵⁵⁶

Természetesen a szervezett szerű, titkos együttműködésből eredő ügynöki információk is folyamatosan érkeztek a Minisztériumról. Ezt dokumentálja Sarlós Béla 1954-es levele, amelyet Molnár Erik igazságügy-miniszternek küldött és amelyben – tulajdonképpen dekonspirálódva – beszámol az Igazságügy-minisztériumról küldött ügynöki jelentéseiről⁵⁵⁷. Sarlós Béla már 1949 szeptemberétől információkat szolgáltatott a Minisztériumról, de csak 1950 elején lett az Államvédelmi Hatóság beszervezett ügynöke. Ekkor Siklósi nevű tartótisztje kézzel írott életrajzot és fényképet kért tőle, és ettől kezdve 1951 júniusáig 41/64-es fedőszámon készítette jelentéseit. Sarlós Béla 1948 elején lett Major Ákos elnök mellett a Népbírók Országos Tanácsának másodelnöke,⁵⁵⁸ majd 1950. március hó 31-ig a budapesti büntető törvényszéki tanácselnöke volt, amikor a budapesti felsőbírósághoz bírónak nevezték ki.⁵⁵⁹

Ezekben a beosztásaiban alapos rálátása volt az Igazságügy-minisztériumra és a bírói apparátusra, de főként az előbbiben tapasztalható „káros jelenségek” érdekelték az Államvédelmi Hatóságot. Összesen mintegy 150-200 jelentést készített, egyenként 4-5 oldalnyi terjedelemben. Kezdetben saját tapasztalatairól jelentett, de 1950 elejétől a tartótisztje már konkrét személyekre, illetve egyes jelenségekre hívta fel a figyelmét és várt ezekről információkat. Ennek során jelentett a Minisztérium Költségvetési Osztályának

⁵⁵⁴ DOMOKOS, 321–363. p.

⁵⁵⁵ ZINNER, 2015. 186. p.

⁵⁵⁶ Domokos József Farkas Mihályhoz és Rákosi Mátyáshoz küldött javaslatai, megjegyzései különböző jogi kérdésekről PIL VI. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések 698. f. 8. ö.e. 1945–1955.; Domokos József levelezése Rákosi Mátyással, a párt osztályaival az Igazságügy-minisztérium vezetőinek tevékenységéről. PIL VI. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések 698. f. 10. ö.e. 1946–1948.

⁵⁵⁷ Molnár Erik igazságügy-miniszterhez érkezett javaslatok, átiratok az igazságügy minisztérium és a belügyminisztérium szervezeti átalakításával és működésével kapcsolatban, Közötte jelentés az Igazságügy-minisztérium és a bíróságok személyi összetételéről, feljegyzés a bírósági ügyhatalról, a szigorúan titkos ügyekben történő eljárásokról 1954. október, december–1955. november. PIL VI. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések 686. f. Kis személyi gyűjtemények 1. 1. állag 194.ö. e.

⁵⁵⁸ Igazságügyi Közlöny, 1948. február 2.

⁵⁵⁹ Magyar Közlöny, 1950 április 12.

Radovics nevű volt osztályvezetőjének káros működéséről, aki ráadásul a háború előtt a „Wolff-pártnak” (Keresztény Községi Párt) egyik vezetőjeként is ténykedett. Sarlós Béla azt állította jelentéseiben, hogy a felszabadulás előtt a Minisztérium a klérus irányítása alatt működött, felhívta a figyelmet a Piarista Diákszövetség fontos szerepére és rámutatott arra is, hogy a Minisztériumban több jelentős pozíciójában olyan személyek maradtak, akik korábban valamelyik jobboldali vagy klerikális szervezet tagjai voltak, vagy egész közeli rokonukat fasiszta tevékenységük miatt népbíróság elő állítottak. Hibának tartotta, hogy ebben az időben a Minisztérium káderpolitikáját ténylegesen Egyed Lajos és Pacsi Jenő irányította. Utóbbi kispap volt, előbbi a „Jogmíves”⁵⁶⁰, illetve a Piarista Diákszövetség tagja, sőt, „mindketten a népbíráskodás elleni álláspontjukról ismeretesek”.

Rámutatott arra is, hogy a különböző népbíróságokon, valamint a Népbíróságok Országos Tanácsán is sok olyan személy működik, akik a felszabadulás előtt az „ötös tanács” tagjai voltak⁵⁶¹, kommunistákat ítélték el. Több „felháborító, fasisztamentő” ítéletkiadmány adott át az ÁVH-nak, melyek meghozatala az ilyen bírák működésének köszönhető. (Egy ilyen esetet, amelynek Sarlós Béla is szereplője volt, a sajtó is megszéllőztetett.⁵⁶²) Névsort összeállítva mutatott rá arra, hogy amíg a felszabadulás előtt exponált jobboldali bírákat sorra léptetik előre, addig a népbíráskodásban becsületesen résztvevő bírákat viszont el-távolítják az apparátusból.

Azt is jelentette az államvédelemnek, hogy 1949 végén a Minisztériumban eltűnt az a javaslat, amelyet a Legfelsőbb Bíróság pártszervezete a reakciós bírák elbocsájtására vonatkozóan adott át Hajdú Gyula akkori államtitkárnak, ugyanakkor „a Kúria épületében gyorsan tudomást szereztek erről a névsorról” – Sarlós Béla akkoriban a Legfelsőbb Bíróság pártszervezetének kádere volt. Felhívta a figyelmet Skorka Györgyre, aki korábban a kincstári jogügyi igazgatóságán dolgozott, majd ottani fegyelmi ügye után került át a Minisztériumba, hogy testvére Székesfehérváron az ottani klerikális újság szerkesztője volt, így közvetlen kapcsolatban állt Shvoy Lajos püspökkel is. Jelentései eredményeként olykor helyes intézkedéseket is tapasztalt, de rosszállotta, hogy például Pacsi Jenő – aki 1950-ben még párttag sem volt – a Minisztérium pártbizottságának a tagja lett, Skorka György pedig a tanulmányi osztály vezetője.

1951 elején arra kapott megbízást, hogy külön is ellenőrizze Alapi Gyulát⁵⁶³, figyelemmel hivatali működésére, magánéletére, esetleges nőügyeire. Sarlós Béla ezt helytelenítette, mert „pártszerűtlennek” tartotta. Mivel a feladat elől mégsem tudott kitérni, Földes Lászlóhoz fordult, aki ekkoriban a párt Központi Vezetősége Párt – és Tömegszervezetek Osztályának

⁵⁶⁰ A Magyar Jogmívesek Társasága 1935-ben alakult meg, 1937-ben 64 tagja volt. 1946-ban a belügyminiszter elrendelte feloszlását. Budapest Székesfőváros egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. Bp. Szföv. alapszabályainak levéltári gyűjteménye BFL 33/1946 1946 IV.1429. 2p.

⁵⁶¹ Lásd: 183. sz. jegyzet.

⁵⁶² „Nyílt titok, hogy a népbíróság és a NOT tanácskozásain munkáspárti és a polgári pártok által képviselt felfogás a fasiszták bűnössége tekintetében nem fedi egymást. Ha hozzávesszük ehhez azt a megbízható forrásból származó értesülésünket, hogy dr Sarlós Márton, a NOT – tanács kommunista elnöke különvéleményt jelentett be a népbíráskodás szellemét megcsúfoló ítélet ellen és e különvéleményhez teljes mértékben csatlakozott a tanács szociáldemokrata tagja is, akkor világosan áll előttünk a rejtély megoldása: a munkáspárti bírák a szavazásnál nyilvánvalóan kisebbségben maradtak a polgári bírák szavazataival szemben. Sarlós tanácselnök az ítélet kihirdetésénél a tanácsának többségét kitevő bírák határozatát és indokolását volt kénytelen felolvasni.” Az összeesküvők Hetes Bizottsága befolyásolta az enyhe kunmadarasi ítéletet. Világosság, 1947. január-március.

⁵⁶³ Alapi Gyula 1948-ban lett a Budapesti Államügyészség vezetője, főügyész volt Mindszenty József, Rajk László és Péter Gábor pereiben.

helyettes vezetője volt. Közbelépését kérte az ÁVH-tól kapott Alapi-megbízása ügyében, egyben felhívta a figyelmét arra is, hogy szerinte nem jutnak el a jelentései a megfelelő helyre, hiszen nem tapasztalja ezek eredményeit. Földes közölte vele, hogy utána néz a kéréseinek, ám a következő tartótisztai találkozásánál mégis egy ismeretlen, magas rangú ávéhás tiszt jelent meg. Fenyegető stílusban vonta felelősségre Sarlóst amiért a pártközponthoz fordult az ÁVH-val kapcsolatos problémáival, egyben utasította, hogy a továbbiakban ilyen ne forduljon elő. Ettől kezdve azonban államvédelmi kapcsolatai fokozatosan lazultak. Sőt, 1951 júniusában, amikor Rákosi Mátyástól kért személyes meghallgatást az „igazságügyi apparátusban uralkodó lehetetlen állapotok” feltárására, az Államvédelmi Hatóság végleg kizárta a hálózathoz. (Rákosi titkárságáról sem érkezett válasz.) A Molnár Eriknek írt levele végén még egyszer felhívta a miniszter figyelmet a népbíráskodásokban tisztességesen részt vett bírák többségének megalázására, nem is titkolva, hogy maga is érintettje ezeknek a sérelmeknek. A miniszter válaszáról nincs további információ, Sarlós Béla pályája azonban röviddel ezek után ügyészégi vonalon folytatódott⁵⁶⁴.

Valószínű, hogy Sarlós dekonspirálódásától függetlenül, mindenesetre éppen ekkor került véleményezésre az Igazságügy-minisztériumba Piros László belügyminiszter utasítás-tervezete „az államvédelmi szervek áruló ügynökeinek büntetőjogi felelőssége” tárgykörben. Mivel az ügynök beszervezések titoktartási nyilatkozatot is aláírt, így ennek a kötelezettségének a megszegése – az árulás – a hálózathoz való kizárását eredményezte.⁵⁶⁵ Ennek a büntetőjogi következményeit igyekezett a tervezett utasítás szabályozni, ennek észrevételezését pedig az Igazságügy-minisztérium részéről Szabó Imre, a Törvényelőkészítő Főosztály vezetője állította össze Molnár Erik miniszter számára. Ebben kifogásolta, hogy a tervezet – feleslegesen – minden árulási ügyet a Legfelsőbb Bíróság katonai kollégiuma elé kívánt vinni, másfelől „nem lenne alkotmányos” a Legfelsőbb Bíróság elnökét utasításban arra kötelezni – amint ezt a tervezet javasolta –, hogy ő, vagy a helyettese elnököljön az ilyen tárgyalásokon.⁵⁶⁶ A titkosság megőrzésére ugyanis alkalmas lenne a Legfelsőbb Bíróság titkos ügyekben eljáró tanácsa is, kiegészítve az áruló ügynökök szigorúan titkos ügyeiben eljáró ügyvédekre vonatkozó megszorításokkal.⁵⁶⁷ Az 1954. december 2-i keltezésű vélemény nagy valószínűséggel utolsó munkája lehetett Szabó Imrének, aki közel tíz évig vezette az Igazságügy-minisztérium Törvényelőkészítő Főosztályát. December 31-e napjával ugyanis – „a Pártközpont és a Miniszter elvtárs hozzájárulásával” – elhagyta a Minisztériumot⁵⁶⁸, hogy átvegye az Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének vezetését, amelyet aztán huszonöt éven át irányított.

A Törvényelőkészítő Főosztálynak Szabó Imre távozásával megüresedett vezetői posztját Eörsi Gyula töltötte be, aki 1948-tól főelőadói majd osztályvezetői beosztásban dolgozott a Minisztériumban. Közben 1951 novemberétől 1952 októberéig New Yorkban majd Washingtonban konzuli, illetőleg attaséi minőségben teljesített szolgálatot. 1950-ben hazafias alapon történő beszervezése után „Sárfi” fedőnéven lett az Államvédelmi Hatóság infor-

⁵⁶⁴ Sarlós Bélát a Legfőbb Ügyészség osztályvezető ügyészének nevezték ki. Magyar Közlöny, 1960. április 13.

⁵⁶⁵ Hálózati Nyilvántartás Szabályzata. Belügyminiszteri parancs 1972. július 31. ÁBTL 4.2. 0012/1972. (VII.31.) 10-21/12/1972. 30. p.

⁵⁶⁶ PIL 686. f. 194. ö. e. I. kötet 95–97.

⁵⁶⁷ *A titkos kezelésű bűnügyekben eljárásra jogosult védőügyvédek névsora. MNL OL XIX-E-1-z 1955. 75 d. 00107/1955.* In: Révész Béla (szerk.): *Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből 1944–1990. I. kötet. Igazságügyi Minisztérium – Lap- és Könyvkiadó Kft., Bp., 2016. 442–443. p.*

⁵⁶⁸ PIL 686. f. 194. ö. e. I. kötet 87–88.

mátora.⁵⁶⁹ „Ebben az időben a volt horthysta igazságügyi szakemberek tevékenységének figyelemmel kísérése volt a feladata, amelyet – minősítése szerint – jól hajtott végre. Az általa adott jelentések alapján sikerült több ellenséges beállítottságú, régi horthysta jogászt a minisztériumból kiszorítani.”⁵⁷⁰ 1955-ben viszont szüneteltették vele a kapcsolatot, mivel az államvédelem megszüntette az elhárító munkát az Minisztérium apparátusában, ráadásul Eörsi István 1957. tavaszán a Minisztériumból távozva egyetemi tanár lett az ELTE jogi karán (ahol már 1950 óta megbízott előadóként oktatott).

1958. márciusában a II/5-ös, belső reakció elhárító osztály helyre állította vele a szervezetszerű kapcsolatot, majd 1958-ban a II/3-as hírszerző osztálynak átadva javasolták a Külügyminisztériumnak, hogy hírszerzési érdekből „szervezze meg a követségeken keresztül Eörsi Gyula meghívását egyes országok egyetemeire előadások tartása céljából”⁵⁷¹. Az Egyesült Államoktól Indonéziáig terjedő az utazásairól, kialakított kapcsolatairól részletes jelentésekben számolt be. Egy 1960. április 20-án kelt jelentése végén megemlítette: „A távol-keleti országokra vonatkozóan megjegyzem, hogy csak azokat tüntettem fel, akikkel egy-két udvarias szónál többet váltottam. Ezen kívül van egy mintegy 50 névből álló listám azokról, akikkel névjegyet váltottam, megismerkedtem stb. Ezek egy részével is valószínűleg feleleveníthető lesz a kapcsolat.”⁵⁷² 1960. június 16-án viszont – megköszönve addig végzett munkáját – kizárták a hálózathoz, mivel a hírszerzésénél „a széles körű nemzetközi jogász kapcsolatait operatíván nem tudják kihasználni”. Megállapodás született viszont arról, hogy újabb külföldi útjai során – amennyiben erre a hírszerzésnek szüksége lenne – továbbra is vállal feladatokat⁵⁷³.

Hálózati kapcsolata megszüntetésének indokai között azonban szerepelt az a körülmény is, hogy a forradalom után nyolc évre ítélt elítélt öcsének, Eörsi István írónak elítélését nem tartotta igazságosnak és mindent elkövetett szabadságvesztése időtartamának csökkentéséért, esetleg kiszabadításáért. Ennek során fordult levélben 1960. január 23-án Kádár Jánoshoz is, amelyben így érvelt: „Ha helytálló a meggyőződésem, hogy öcsém nem ellensége rendszerünknek és az ítélet aránytalanul súlyos, akkor azt hiszem, több mint három évi börtön után érdemes megfontolni kegyelembé részesítését”⁵⁷⁴. Feltehetően a levél is közrehatott abban, hogy a „kis-amnesztiát” elrendelő 1960. évi 10. sz. törvényerejű rendelet következtében kiszabadult Eörsi István is. Ezt valószínűsíti, hogy a párt Központi Bizottságának Adminisztratív Osztálya által készített feljegyzés tulajdonképpen Eörsi Gyula érveit ismételte meg: „Eörsi István büntetőügyének iratait átvizsgálva véleményünk szerint a kiszabott büntetés túl szigorú. A cselekmény elkövetése idején 25 éves volt, s mint fiatalember igen korán Lukács György és Déry Tibor hatása alá került. Tekintettel arra, hogy Eörsi István büntetéséből több mint három évet már kitöltött, javasoljuk, hogy az Elnöki tanács 1960. április 4-én kegyelemből büntetésének hátralévő részét engedje el.”⁵⁷⁵

Az viszont tény, hogy 1955-ben az állambiztonság részéről az Igazságügy-minisztérium apparátusában végzett elhárító munka fent említett megszüntetése, illetve ennek bejelentése csak átmeneti jellegűnek bizonyult. Sőt, a forradalmat követően Nezvál Ferenc miniszter az 1957. február 15-i bírói értekezleten egyenesen biztonsági feladatnak nevezte a Mi-

⁵⁶⁹ ÁBTL 3.1.1. B-91656. 5.

⁵⁷⁰ ÁBTL 3.1.1. B-91656. 24.

⁵⁷¹ ÁBTL 3.1.1. B-91656. 14.

⁵⁷² ÁBTL 3.1.1. B-91656. 23.

⁵⁷³ ÁBTL 3.1.1. B-91656. 34.

⁵⁷⁴ ÁBTL 3.1.5. O-12358. 37.

⁵⁷⁵ Uo.

nisztériumban az „ellenforradalom heteiben eluralkodott elméleti zűrzavar”, a kispolgári, sovíniszta, nacionalista nézetek felszámolását.⁵⁷⁶

⁵⁷⁶ RÉVÉSZ, 2016. i. m. 467. p.

IRODALOM

- A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem tanrendje MCMXXX–XXXI. tanév második felére.* Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1930.
- A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége Sopronban tartott üléseinek jegyzőkönyvei.* Kézirat. Országgyűlési Levéltár K 18.
- Ábrahám Ferenc – Kussinszky Endre (szerk.): *A Bárdossy-per: Ítél a történelem. A Magyar Országos Tudósító és a Magyar Távirati Iroda hivatalos kiadásaiából.* Híradó Könyvtár. Budapest, Magyar Központi Híradó, 1945.
- Angliába telepített náci ügynök által végrehajtott akció* (s. n.). Belügyi Szemle, 1967. 8.
- ANTAL Tamás: „Az Igazságügyi Minisztérium története”. I. Fejezetek a polgári kor évtizedeiből (1867–1944). Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2018.
- ARZSANOV – KECSEKJAN – MANYKOVSKIJ – SZTROGOVICS: *Állam- és jogelmélet.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1951.
- Az Igazságügyminisztérium története tervezett megírásával kapcsolatos eddigi munkák anyaga. (Megőrzés céljából bekötéshez rendezve 1965. III. 1-én.) Kézirat. Igazságügyi Minisztérium, 1965. Központi Könyvtár 4441/65
- BABEROWSKI, Jörg: *Felperzselt föld. Sztálin erőszakuralma.* Európa, Budapest, 2015.
- BACKSCHEIDER, P. R.: „Daniel Defoe and Early Modern Intelligence”. *Intelligence and National Security*, 1996. 1.
- BALOG Iván: *Bibó és a zsidókérdés.* In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Bibó 100 : Recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek.* Argumentum – Bibó I. Szellemi Műhely, Budapest, 2012.
- BALOGH Margit: *A református egyház a koalíció éveiben (1945–1948).* in: Magyarország a 20. században (főszerk. Kollega Tarsoly István) II. kötet. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997.
- BALOGH Sándor – SZABÓ Éva: *Koalíció és politikai érdekegyeztetés. A pártközi értekezlet.* Múltunk, 1994. 4.
- BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon.* Gondolat, Budapest, 2017.
- BECSKEHÁZI Attila – KUCZI Tibor: *A nyilvánosságról. Volt-e nyilvánosság az elmúlt évtizedek Magyarországon?* Szociológiai Szemle 1992. 4. 39–51.
- BEÉR János – NÉVAI László – SARLÓS Béla – SZABÓ Imre – VILÁGHY Miklós: *Magyar alkotmányjog.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1951.
- BEREI Andor: *Magyarország hároméves terve.* Szikra, Budapest, 1947.
- BIBÓ István: *A magyar demokrácia válsága.* In: Válogatott tanulmányok II kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.

- BIHARI Mihály: *Reform és demokrácia*. Medvetánc. Az 1987/2. szám melléklete. ELTE – MKE, Budapest, 1987.
- BISZKU Béla: *A párt feladatai az államhatalom erősítésében és a szocialista demokrácia fejlesztésében*. In: Rákosné Szőke Katalin (szerk.). A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth, Budapest, 1975.
- BISZKU Béla: *Az állami munka fejlesztésének és pártirányításának néhány kérdése*. In: uő. A párt és az állam a nép szolgálatában. Kossuth, Budapest, 1975.
- BISZTRAY Gyula – SZABÓ T. Attila – TAMÁS Lajos (szerk.): *Az erdélyi tudományosság és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Erdélyi Tudományos Intézet kiadványai, Kolozsvár, 1941.
- BOLERATZKY Loránd: *Vladár Gábor 1881–1972. A jog és egy-házjog mindvégig hűséges képviselője*. In: Életformálók. Magánkiadás, Budapest, 2007.
- BÓNIS György: *Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom*. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 26. Akadémiai kiadó, Budapest, 1962.
- BORBÁNDI Gyula: *Magyar politikai pályaképek. 1938–1948*. Budapest, Európa, 1997
- BORECZKY Beatrix (főszerk.): *A magyar állam szervei 1950–1970. Központi szervek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.*
- BOTOS János: *Fejezetek a Belügyminisztérium történetéből I-V*. BM Kiadó, Budapest, 1992–2001.
- BOZÓKI András – ELBERT Márta – KALMÁR Melinda – RÉVÉSZ Béla – RIPP Erzsébet – RIPP Zoltán (szerk.): *A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben*. 1–4. köt. Magvető, Budapest, 1999.; 5–8. köt. Új Mandátum, Budapest, 2000.
- BÖLÖNY József: *Igazságügyminiszterek*. In: uő. Magyarország kormányai 1848–1992. Negyedik, bővített és javított kiadás (Az 1987–1992 közötti időszakot feldolgozta és a kötetet sajtó alá rendezte Hubai László). Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.
- BURGESS, A.: *Gyilkosság Deptfordban*. Európa, Budapest, 2009.
- CONARD, Alfred F.: *Vera Bolgár 1913–2003*. The American Journal of Comparative Law, 2004. 7.
- CONNERTON, Paul: *Megemlékezési szertartások*. In: Zentai Violetta (szerk.): Politikai antropológia. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- CZÓBEL Ernő (szerk.): *A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam*. Szikra, Budapest, 1954.
- CS. KISS Lajos (szerk.): *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban*. ELTE Eötvös K., Budapest, 2014.
- DEÁK József: *A jogalkalmazás jogpolitikai elveinek érvényesülése az állam elleni büntettek nyomozása során*. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoport Főnökség, Budapest, 1970.
- DOMOKOS József: *Emlékezik egy kommunista védőügyvéd*. Gondolat, Budapest, 1979.
- DWYER, D. M.: *The Three Lives of Herbert Hart*. Oxford Journal of Legal Studies, 2006.

- ECKHART Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935*. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története II. köt. Az egyetem 300 éves fennállása alkalmából kiadja a Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1936.
- EGEDY Gergely: *Nagy-Britannia története 1918–1990*. Kossuth, Bp. 2001.
- EKELØF, Per Olof: *The expression »valid rule«. A study in legal terminology*. Scandinavian Studies in Law, Vol. 15. 1971.
- ERSKINE, R.: *Lacey, Nicola, A Life of H.L.A. Hart. Book Reviews*. The Journal of Intelligence History, 2008. 1.
- FARAGO, L.: *A rókák játszmája. A német hírszerzés második világháborús angliai és egyesült államokbeli tevékenységének eddig kiadatlan története*. Fabula, Budapest, 1991.
- Fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek I. sz. jegyzéke*. Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, Budapest, 1945.
- Feitl István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei. 1945–1947* (sajtó alá rend., jegyz. Baráth Magdolna et al.; bev. Baráth Magdolna et al.; ford. Baráth Magdolna et al.). Politikatörténeti Intézet – Napvilág, Budapest, 2003.
- FEITL István et al.: *Kérdések és válaszok az 1944–1949 közötti magyar történelemről*. Napvilág, Budapest, 2016. 299 p.
- FLECK Zoltán: *A bírói függetlenség állapota*. Fundamentum, 2002. 1.
- FÖGLEIN Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon. 1944–1949*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1993.
- FÖLDES Tamás: *A „Janus arcú titok”. A titkok titka*. Gondolat, Budapest, 2005.
- FÖLDESI Margit – SZERENCÉS Károly: *A megbélyegzés hatalma. Pfeiffer Zoltán (1900–1981)*. Budapest, 2003.
- GANTNER Péter: *Valentiny Ágoston, az elfelejtett államférfi*. I.A.T. K. 2010.
- GARTNER L. P.: *The Jewish Immigrant in England. Parkes-Wiener Series on Jewish Studies*. Detroit, 1960.
- GATTER László: *Az igazságszolgáltatás reformja 1987–1997. Rendszerváltozás a bíróságok igazgatásában*. KJK – Kerszöv Kft., Budapest, 2004.
- GELLÉRT György: *A Kúriától a Legfelsőbb Bíróságig*. Magyar Jog 1975. 5.
- GLATZ Ferenc: *AZ 1941. jún. 26-i minisztertanácsi ülés*. História . 1992. 2.
- GORDON, Th.: *Secret Wars. One Hundred Years of British Intelligence Inside MI5 and MI6*. St. Martin's Press, New York, 2010.
- GREGUS Zoltán: *Ellenérdekű felek közötti kommunikáció megjavításának feltételei*. In: Közéletben. Művészetfilozófiai esszék. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2002.
- GRÓSZ Károly: *Modern kommunista pártot – jól működő szocializmust*. Népszabadság, 1988. november 23.

- GYARMATI György: *A parlamentarizmus korlátai és annak következményei az Ideiglenes Nemzetgyűlés tevékenységére*. In: Feitl István: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945*. Politikatörténeti Alapítvány, Budapest, 1995.
- GYARMATI György: *A politika rendőrsége a Rákosi-korszakban, 1945–1956*. In: Gyarmati György – Schadt Mária – Vonyó József (szerk.): *Az 1950-es évek Magyarországa játékfilmekben*. ASOKA Bt., Pécs, 2004.
- GYEKICZKY Tamás: *Befordítva – Levéltári iratok a jogpolitikáról, a bíróságokról, és a bíráskodás lehetőségeiről a Kádár korszakban (1958–1990)*. Patrocinium Kft., Budapest, 2016
- Györffy Sándor (szerk.): *A Rákosi-per. Budapest Magyar Munkásmozgalmi Intézet*, Szikra, Budapest, 1950.
- HABERMAS, J.: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat, Budapest, 1971.
- HAJDU Gyula – BUZA László – FLACHBART Ernő: *A nemzetközi jog. Egyetemi jegyzet. I-II*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1951-1952.
- BUZA László – FLACHBART Ernő – VITÁNYI Béla: *Nemzetközi Jog. Egyetemi tankönyv* (szerk. Hajdu Gyula). Tankönyvkiadó. Budapest, 1954.
- HAJMA Lajos: *A katonai felderítés és hírszerzés története. Egyetemi jegyzet. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Felderítő Tanszék*, Budapest, 2001.
- Halmosy Dénes (szerk.): *Megállapodás a Kommunista Internacionálé ellen 1936. november hó 26*. In: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. KJK, Budapest, 1983.
- Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. KJK, Budapest, 1983.
- HANKISS Elemér: *A második társadalom*. In: *Diagnózisok II*. Magvető, Budapest, 1986.
- HANN Endre: *Egy rémhír nyomában. Esettanulmány*. Belső kiadvány. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. VIII. évfolyam 12.
- HART, J.: *Ask Me No More. An Autobiography* Peter Halban, 1998.
- HARVEY, J. – HOOD, K.: *The British State*. Lawrence and Wishart, London, 1958.
- HELLER Mária – RÉNYI Ágnes: *Diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban*. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris–Századvég Kiadó, Budapest, 1995.
- HENCZ Aurél: *Törekvések a közszolgálati etika kialakítására. II. köt. A Horthy-korszak*. MTA, Budapest, 1987.
- HEWSTONE, M. – ANTAKI, Ch.: *Az attribúcióelmélet és a társas viselkedés magyarázatai*. In: Hewstone, M. – Stroebe, W. – Codol, J.-P. – Stephenson, G. M. (szerk.): *Szociálpszichológia európai szemzőgből*. KJK, Budapest, 1995.
- HINSLEY, F. H.: *British Intelligence in the World War II. Its influence on strategy and operations. Vol. II*. Cambridge University Press, New York, 1981.
- HOBBSBAWM, E.: *Mozgalmas évek. Egy huszadik századi életút*. L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2008.

- HOLLANDER, P.: *Politikai zárandokok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába 1928–1978.* Cserépfalvi, Budapest, 1996.
- HÓMAN Bálint: *Közigazgatás és szelekció.* In: A mai magyar közigazgatás. Az 1936. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. VII. (közéleti Kozma Miklós ; szerk. Mártonffy Károly.). Budapest, 1936.
- HONAN, P.: *Christopher Marlowe – Poet and Spy.* Oxford University Press, 2005.
- Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet.* Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, Budapest, 2014.
- HORVÁTH Barna: *Véleményes jelentés Dr. Szabó József kir., bírósági jegyző úrnak a jogbölcsészeti magántanár képzése végett bemutatott dolgozatairól.* In: Beszámoló a Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1941. tanévi működéséről. Kolozsvár, 1941.
- HORVÁTH Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944–45-től.* ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete, Budapest, 1993.
- HORVÁTH Julianna et al.: *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció. 1944–1948.* Napvilág, Budapest, 2003.
- HORVÁTH Zsolt: *Propaganda és történelem. 1848 századik évfordulójának ünneplése.* História, 1998. 3.
- Huszár Tibor (szerk.): *Életút dokumentumokban.* Osiris–Századvég – 1956-os Intézet, Budapest, 1995.
- Huszár Tibor (szerk.): *Korunk értelmisége.* Gondolat, Budapest, 1975. 37. p.
- HUSZÁR Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok.* Kolonel, Budapest, 1989.
- HYMAN, P. E.: *Az európai zsidóság története.* In: Béládi László (szerk.): Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1985.
- IGNOTUS Pál – PÁLÓCZI HORVÁTH György: *A BBC módszerei, szervezete, kapcsolata. Az angol Rádió módszerei, szervezete és kapcsolata a kormányhoz, kormányzópártokhoz, nagytőkéhez és a titkosszolgálatokhoz.* Gépírat, ÁBTL 4.1. A – 735., 1953.
- IGNOTUS Pál: *Fogságban 1949–1956.* Cserépfalvi, Budapest, 1993. 33. p.
- Izsák Lajos – KUN Miklós: *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Századvég Kiadó, Budapest, 1994.
- Izsák Lajos: *Polgári csoportok a nemzeti ellenállásban.* In: M. Kiss Sándor (szerk.): Magyarország, 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- Jászi Oszkár levele Horváth Barnához, 1950. szeptember 20. In Jászi Oszkár válogatott levelei. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- JUHÁSZ Gyula: *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Kossuth, Budapest, 1978.

- KAHLER Frigyes: *Igazságszolgáltatás – jogszolgáltatás*. In: uő. Szemtől-szembe a múlttal. Kairosz Kiadó, Budapest, 1999.
- KAHLER Frigyes: *Vérbírák*. Rubicon, 2008. 7–8.
- KATHERINE A. A.: *Defoe. Writer as agent*. English Literary Studies, University of Victoria, 1996.
- KENNY, M.: *Germany Calling. A Biography of William Joyce. Lord Haw-Haw*. New Island Books, Dublin, 2008.
- KERSHAW, Ian – LEWIN, Moshe: *A rendszerek és a diktátorok – az összehasonlítás perspektívái*. In: uő.: Sztálinizmus és nácizmus. Diktatúrák összehasonlítása. Szukits K., Szeged, 2005.
- KERTÉSZ István: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. Részlet a „Szovjet és nyugati politika Magyarországon 1945–1947” c. tanulmányból*. Látóhatár, 1953. 1.
- KIRÁLY István: *A titok és kategoriális szerkezete*. Magyar Filozófiai Szemle, 1986. 1–2.
- KISS Ágnes: *Az angol fasizmus*. Klio 1997/1.
- KNIGHTLEY, Ph.: *The master spy. The story of Kim Philby*. Vintage Books. New York, 1990.
- KOLAKOWSKI, Leszek: *Az ellenségről és a barátról*. In: Legújabb kis előadásaim nagy kérdésekről. Európa Könyvkiadó, Bpudapest, 2002.
- KOVÁCS Éva: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon*. Klio 2002. 2.
- KOVÁCS Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István a politikai gondolkodó*. Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2004.
- KOVÁCS Zoltán András: *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban*. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2009.
- KROKOVAY Zsolt: *Utószó*. In: H. L. A. Hart: Jog, szabadság, erkölcs. Osiris, Budapest, 1999.
- KUCZINSKY, J.: *A munkásosztály helyzete Angliában 1750-től napjainkig*. Szikra, Budapest, 1951.
- KULCSÁR Kálmán: *Politikai és jogszociológia*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1987.
- LACEY, N.: *A life of H. L. A. Hart: The Nightmare and the Noble Dream*. Oxford University Press, Oxford, 2004.
- LÁNG György: *A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései. I.* 1983. 13-67-58-4/82. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára ÁB-könyvanyag 518/1.
- LANGLET, Valdemar: *Verk och dagar i Budapest*. Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1946.
- LANGLET, Valdemar: *Reign of Terror. The Budapest Memoirs of Valdemar Langlet*. New York, 2013.
- LASSWELL, Harold: *A hatalom nyelve*. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 2000.

- LÁZÁR Andor: *Visszaemlékezéseim*. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995.
- LEKLI Béla: *Az igazságügyminisztérium szervezete és iratkezelése 1945–1985 között*. Új Magyar Központi Levéltár Közleményei, 1988.
- LENIN, V. I.: *A párt vezető szerepe a szocialista építésben*. Kossuth, Budapest, 1978.
- LENIN, V. I.: *Állam és forradalom. A marxizmus tanítása az államról és a proletariátus feladatai a forradalomban*. Kossuth, Budapest, 1977.
- Lévai Tibor (szerk.): *A szocialista ügyészi szervezet fejlődése a Magyar Népköztársaságban. 1953–1978*. A Legfőbb Ügyészség hivatalos kiadványa, Budapest, 1978.
- LEWIN, R.: *Ultra Goes to War. The First Account of World War II's greatest secret based on official documents*. McGraw-Hill, New York – St. Louis etc., 1978.
- LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- LUKÁCS Tibor: *A magyar népbírószági jog és a népbíróságok. 1945–1950*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- MACCORMICK, Neil: *H. L. A. Hart*. Stanford, Stanford University Press, 1981.
- MACCORMICK, Neil – HORVÁTH Barna: *H. L. A. Hartról*. Világosság, 2003. 1–2.
- MAGYARY Zoltán: *A tudományegyetemek*. In: *A magyar tudánypolitika alapvetése. A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége*, Budapest, 1927.
- Mérei Gyula (szerk.): *Az Országos Köztársasági Párt programtervezete 1913. április 14*. In: *A magyar polgári pártok programjai 1967–1918*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1971.
- MEZEY Barna: *Büntetés-végrehajtás a két világháború közötti Magyarországon*. Börtönügyi Szemle, 1995. 3. sz.
- MIKÓ Zsuzsanna: *A Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963)*. Doktori értekezés, Budapest, 2012.
- MTA Tagajánlások 1945-ben. Kéziratul. Budapest, 1945.
- MULLENDER, R.: *H. L. A. Hart in Anglo-American Context*. Web Journal of Current Legal Issues. 2005. 5. <http://webjcli.ncl.ac.uk/2007/issue5/mullender5.html> (Letöltve: 2014. 11.21.)
- „Nagybritannia háborús erőfeszítésére vonatkozó statisztikai adatok” összefoglaló gyűjteménye. (Cmd. 6564) (s. n.) A Brit Információs Minisztérium kiadása, London, 1945.
- NAGY J. Endre: *Szabó József életinterjú*. In: Révész Béla (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014.
- Nemes István – Takács István (szerk.): *Pártépítés. A párt- és a tömegszervezeti munka kérdései*. Kossuth, Budapest, 1981.
- Nigriny Elemér (szerk.): *A jogalkotás jogpolitikai elveiről*. Tanulmánykötet. 6. IM Tudományos és Tájékoztatási Főosztály kiadványai, Igazságügyi Minisztérium Budapest, 1983.

- NOSZKAI Gábor: *Helyzetértékelés és szerepvállalás. Bibó István és Szabó Zoltán harmadik útja*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Bibó 100 : recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek*. Argumentum – Bibó I. Szellemi Műhely, Budapest, 2012.
- OLASZ Lajos: *Egy nyugati magyar emigráns képviselő felállításának kálváriája 1940–1941*. In: *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Liceum Kiadó. Eger, 2011.
- Paál Jób – Radó Antal (szerk.): *A debreceni feltámadás: krónikás könyv a demokratikus új Magyarország megszületéséről, a moszkvai tárgyalásokról, a debreceni nemzetgyűlés és az első független nemzeti kormány megalakulásáról, a magyar nemzet történetének sorsdöntő hőskoráról*. Debrecen, 1947.
- PALASIK Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon. 1944–1949*. Politikatörténeti füzetek, Budapest, Napvilág, 2000.
- PALASIK Mária: *Félelembe zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945–ben*. Budapest, Napvilág, 2010.
- PAPP József: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 7. Eötvös Loránd Tudományegyetem*, Budapest, 1982.
- PAULER Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1878.
- PÉTERI Zoltán: *A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetei*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2000.
- PETŐ Andrea: *Népbíróság és vérvád az 1945 utáni Budapesten*. Múltunk, 2006. 1.
- PETRIKNÉ Vámos Ida: *Iratok a Történeti Hivatalban*. in: Gyarmati György (szerk.): *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve*. 1999. Történeti Hivatal, Budapest, 1999.
- PINTÉR István: *A Horthy-rendszer II. világháború alatti antifasiszta meghurcoltjai és áldozatai*. Múltunk, 2008/1.
- PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a hatalomért, 1945–1948*. Európa Kiadó, Budapest, 1992.
- RÁKOSI Mátyás: *A dolgozó nép alkotmánya. Válogatott beszédek és cikkek*. Szikra, Budapest, 1950.
- RÉVAI József: *Kossuth, Petőfi, Táncsics öröksége*. Szabad Nép, 1948. márc. 14.
- Révész Béla (szerk.): *Horváth Barna emlékkönyv*. Iurisperitus, Szeged, 2017.
- Révész Béla (szerk.): *Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből 1944–1990. I–III. kötet*. Igazságügyi Minisztérium – Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2016.
- Révész Béla (Szerk.): *Jogalkotás és kodifikátorok. Vladár Gábor emlékülés*. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016.
- Révész Béla (szerk.): *Vladár Gábor emlékkötet (1881–1972)*. Igazságügyi Minisztérium – Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2015.
- RÉVÉSZ Béla: *A szocialista állam és professzora. Szélgjegyzetek Antalffy György portréjához*. Jogelméleti Szemle, 2003. 4. <http://jesz.ajk.elte.hu/revesz16.html> (Letöltés: 2017.02.13.)

- RÉVÉSZ Béla: *A titkosszolgálatok titoktalanításáról. Egy politikai jelenség politológiai mellőzöttsége*. Politikatudományi Szemle, 2007. 4.
- Réz Pál (szerk.): *Bibó emlékkönyv. I–II*. Budapest, 1979.
- Ries István (szerk.): *Állami költségvetés az 1949. évre. 2. csoport: köz- és jogbiztonság. 3. fejezet*. Igazságügyminisztérium, Budapest, 1948.
- RIES István: *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya*. Jogtudományi Közlöny, 1949. 15–16.
- RIES István: *Joszif Visszarionovics Sztálin*. Jogtudományi Közlöny, 1950. 1–2.
- RIMINGTON, S.: *Nyílt titok. Az MI5 – a brit kémelhárítás – volt főigazgatójának emlékiratai*. Geopen, Budapest, 2004.
- ROGERS, P.: *Defoe's Distribution Agents and Robert Harley*. The English Historical Review, 2006 February
- RUSZOLY József: „Mérték és minta sokak számára”. *Bibó István, a szegedi jogi kar professzora (1946–1950)*. Szeged, 1997. 3.
- SÁRKÖZY Tamás: *A privatizáció joga Magyarországon. 1989–1993*. Akadémiai K., Budapest, 1993.
- SARLÓS Béla: *Deák politikai felfogása és az országbírói értekezlet. Tanulmányok Deák Ferencről*. Zalai Gyűjtemény 5. Zalaegerszeg, 1976.
- SASHEGYI Zsófia: *Miniszterből békaőr. „Mikecznek lenni sokszor nehéz, de nem lehetetlen” – Egy, a 20. század által megtépzott család története*. Magyar Nemzet, 2016. június 5.
- Simándi Irén: (szerk.): *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt*. Párhuzamos Archívum – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1956-OS KHT, 2004,
- Sinkovics István (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 1945–1970*. ELTE, Budapest, 1972.
- SLESSOR, J. C.: *Előszó*. In Winterbotham, W.: *Az Ultra titka*. OMIKK, Budapest, 1990.
- SMITH, M.: *The Spying Game. The secret history of British espionage*. Politico's Publishing Ltd., London, 2003.
- Solt Pál (főszerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992.*
- Solt Pál (főszerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. II. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993.*
- Solt Pál (főszerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. IV. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995.*
- Soós Mihály: *A háborús és népellenes bűntettek feltárásának forrásai a Történeti Levéltárban*. Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003. Budapest, 2004.
- STANDEISKY Éva: *Az írók és a hatalom*. 1956-os Intézet, Budapest, 1966.
- STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Multiplex Media, Debrecen, 1997.

- STRASSENREITER Erzsébet : *Ries István. (1885–1950). Párttörténeti Közlemények*, 1986. 1.
- SZABADFALVI József: *Bibó István és a szegedi iskola*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- SZABÓ Imre: *A burzsoá állam-és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémia, Budapest, 1980.
- SZABÓ Imre: *Ismét a bírói függetlenségről*. Állam- és Jogtudomány, 1987. 1–2.
- SZABÓ József: *A szuverénitás. Nemzetközi jogi tanulmány*. Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis-Hung. Francisco-Josephinae. Sectio Juridico-Politica XI. 1., Szeged, 1936
- SZABADFALVI József: *Egy derékba tört életmű margójára. Szabó József jogbölcseleti munkássága*. Jogtudományi Közlöny, 1998. december, 497. o.
- SZABÓ József: *Horváth Barna. A jogelmélet vázlata*. Cobden (Nemzetközi gazdasági és társadalmi folyóirat, Budapest), 1938. 1–2.
- SZABÓ József: *Horváth Barna. A közvélemény ellenőrzése*. Szociális Szemle, 1940. 1.
- SZABÓ József: *Negyven év. Egy professzor útja az önkényuralom alatt*. In Szabó József: *Ki a káoszról, vissza Európába. Életrajzi, jogbölcseleti, alkotmányjogi és jogpublicisztikai írások*. Kráter, Budapest, 1993,
- SZABÓ Márton: *Politikai titok*. In: *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003.
- SZABÓ Róbert: *Politikai propaganda és történelmi ünnep*. Történelmi Szemle 1998. 3–4.
- SZCZEPANSKI, Jan: *Az értelmiségi funkciói a modern társadalmakban*. h.n., é.n., gépelt fordítás; Kultura i Społeczenstwo 1966/5. SZTE Társadalomelméleti Gyűjtemény 1676.
- SZEKÉR Nóra: *A Magyar Közösség története*. PhD értekezés, PPKE BTK, 2009. <http://mek.oszk.hu/08400/08480/08480.pdf> (Letöltve: 2015.06.12.)
- SZTÁLIN: *A leninizmus kérdései*. Szikra, Budapest, 1956.
- SZTUGYENYIKIN, Sz. Sz.: *A szovjet államigazgatási jog. Egyetemi tankönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951.
- Szücs László (szerk.): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23.–1945. november 15. A-kötet*, MOL, Budapest, 1997. 790 p.
- Tíz év és ami utána következett 1945–1963*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern – Budapest, 1992.
- TRÓCSÁNYI László, id.: *Jogász pályafutásom*. Nagy és Trócsányi Ügyvédi Iroda, Budapest, 1995.
- ÚJKÉRY Csaba: *Bírósági szervezet és igazgatás*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2001.
- UNGVÁRY Krisztián: *Felszabadulás és megszállás. 1945 Bibó István életművében. A Bibó István Szellemi Műhely 1999. március 10-i vitájának tanulmánya*. [gépelt kézirat]. s.

- n., Budapest, 1998. SZTE Klebelsberg Könyvtár, Társadalomelméleti Gyűjtemény TEGY 6944
- VARGA Csaba: *Azok az ötvenes évek... Jogelmélet és jogtörténet Szegeden és Budapesten. Nagyné Szegvári Katalin emlékezése.* <http://jesz.ajk.elte.hu/varga49azok.pdf> (Letöltve: 2012.05.06.)
- VERDROSS, A.: *Die Würde des Menschen in der abendländischen Rechtsphilosophie.* (részletek) Ember és állam; Emberi méltóság és az állam viszonyának kérdései a politikai, jogi gondolkodók nézeteiben és annak realizálódása különböző okmányokban; Az emberi méltóságot biztosító jogok megelőzik a pozitív jogot. In: Antalffy György – Papp Ignác (szerk.): *Szemelvények állam és jogelméleti szerzők műveiből I.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
- VIDA István *Orosz levéltári források az 1944 őszi moszkvai kormányalakítási tárgyalásokról, az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásáról és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megválasztásáról.* In: Feitl István: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945. Politikátörténeti Alapítvány,* Budapest, 1995.
- VIDA István: *A Szovjetunió és a magyar békeszerződés előkészítése.* Külpolitika, 1997. 3.
- VIDA István: *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány átalakítása 1945 júliusában és a szovjet diplomácia. Vissza a történelemhez. Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára.* Napvilág, Budapest, 1996.
- Vincze Gábor (szerk.): *Csögör Lajos emlékiratai; Dokumentumok 1944–1945.* Custos, Marosvásárhely, 1995.
- VLADÁR GÁBOR: *Visszaemlékezéseim.* Püski Kiadó, Budapest, 1997.
- WEST, N.: *MI 5. British Security Service Operations 1909–1945.* Stein and Day, New York, 1982.
- WOLIKOW, S.: *A kommunista galaxis keletkezése. A Komintern.* Rubicon, 2001. 4–5.
- WRIGHT, A.: *British Socialists. Socialist thought from the 1980s to 1960s.* Longman, New York, 1983.
- ZAHAROV, SZ. V.: *Anglia 1918–1939-ben.* Szikra, Budapest, 1952.
- ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2001.
- ZINNER Tibor: *Utak és tévutak a 20. századi magyar felsőbiráskodás káderpolitikájában '56 után.* In: Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei III.* HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2015.
- ZWEIG, Stefan: *A rendőrminiszter. Fouché élete.* Európa, Budapest, 2006.
- ZSMIHOV, I.–TRUHANOVSKIJ, V.: *Anglia 1939–1950 között.* Szikra, Bp., 1952.

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
Bp. Szföv.	Budapest székesfőváros
d.	doboz
f.	fond
FKGP	Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt
IM	Igazságügyi Minisztérium
IRM	Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium
KB	Központi Bizottság
KI	Központi Irattár
KV	Központi Vezetőség
MAORT	Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
OL	Országos Levéltár
ő. e.	őrzési egység
PB	Politikai Bizottság
PIL	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
SZEB	Szövetséges Ellenőrző Bizottság
NKVD	Народный комиссариат внутренних дел, Belügyi Népbiztosság
SZK(b)P	Szovjet Kommunista (bolsevik) Párt

DOKUMENTUMOK

I. A brit elhárítás a II. világháborúban - Herbert L. A. Hart

The names shown are those of some of the leading personalities who served; but not necessarily contemporaneously

'B' Division of MI5

DIRECTOR OF B ————— MI6 (SECTION V)

Liddell

Jarvis

Assistant Director

White

DOUBLE AGENTS	ENEMY ANALYSIS	COUNTER-SABOTAGE	ENEMY WIRELESS	ENEMY MAIL	'THE WATCHERS'	POLICE UNIT	RUMOUR
Robertson Marriott Wilson Harmer Astor Ashley Hanley	Milmo Stamp Hart Day Gwyer	Rothschild Mayor	Reid Lee Poulton Reason	Brander	Ottaway Hunter	Burt Fish Spooner Skardon Smith Davies	Maude
RSLOs	Military Subversion	Political Subversion	Press	SHAEP	Soviet Affairs	Financial Intelligence	Home Forces
MacIver Glover Dykes Lane Johnson Dixon Hope Ryde Wethered Perfect Maude Phipps	Alexander Bodington Watson Curry	Knight Bingham Gillson Younger Brocklehurst Glass Darwall Hinsworth Poston Land	Tangys	Blunt Furnival Jones	Saunders Bagot Sissmore McCulloch	Reid	Mountain
Ireland	Iberian	Balkan	Norwegian	Double Agents in Canada	Double Agents in South Africa	Country Sections	'W'
Liddell Caroe Stephenson	Brooman- White Harris	Haldane- Porter Caulfield	Liversidge	Mills	Luke	Young Ramsbotham Carr Younger	Frost Arnold Ritchie

H. L. A. Hart beosztása az MI5 „B” divíziójában

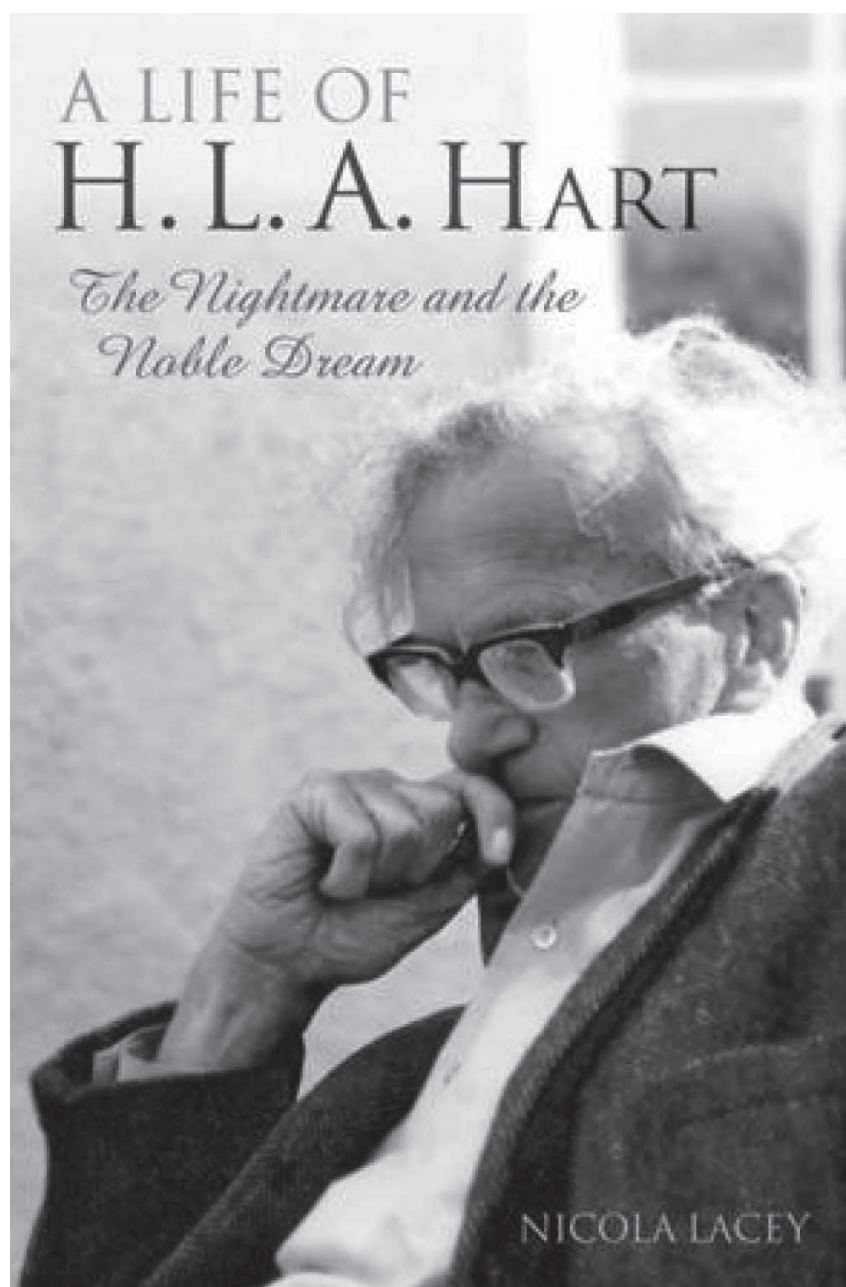

Ask Me No More

JENIFER HART

· An Autobiography ·

H. L. A. Hartnak a Szovjetunió javára végzett II. világháborús kémkedéssel gyanúsított feleségének 1986-ban megjelent önéletrajzi könyve

*Nicola Lacey Hart-biográfiaja:
H. L. A. Hart: The Nightmare and the Noble Dream (Oxford University Press: 2004.)*

II. Az üldözöttek mentésétől a kitelepítésig – Vladár Gábor

A M. K I. R. I G A Z S Á G Ü G Y M I N I S Z T É R I U M

Ü G Y B E O S Z T Á S A .

I. Ügyosztály.

Törvényelőkészítő osztály.

Osztályvezető: nagyceposényi és muthnai Vladár Gábor dr. m.
kir. titkos tanácsos, kir. kúriai tanácselnök.

- 1./ Az igazságügyi törvények előkészítése.
- 2./ Megbízás alapján törvénytervezetek és indokolásaik, valamint rendelettervezetek kidolgozása.
- 3./ Közreműködés a más ügyosztály ügykörébe utalt jogszabálytervezetek előkészítésében.
- 4./ Részvétel más minisztériumok jogszabályelőkészítő munkálataiban.
- 5./ Az igazságügyi törvények hatásának figyelemmel kísérése a jogalkotás szempontjából.
- 6./ Az igazságügyi hatóságoknak a törvények hiányaira és a jogalkotásra vonatkozóan tett jelentései.
- 7./ A jogegység biztosítása végett szükséges igazgatási intézkedések.
- 8./ A törvényszerkesztés céljára szolgáló anyaggyűjtés és nyilvántartás, ideértve a külföldi törvényhozások figyelemmel kísérését.
- 9./ Más miniszterek minisztertanácsi előterjesztéseinek átvizsgálása igazságügyi szempontból, amennyiben tárgyuknál fogva nincsenek más ügyosztály ügykörébe utalva.
- 10./ Alkotmányjogi vélemények.

Vladár Gábor tizenöt évig állt az Igazságügy-minisztérium Törvényelőkészítő Osztálya élén

*Vladár Gábor és Fáy Albertina esküvői képe 1910-ben
Kitelepítve. Tomor, 1952*

ham, valószínűleg véletlenszerűen a történelmi iratok, **Külföldi** -
 nemi fájlatam a hivatali működésemmel kapcsolatos leve-
 lészeim elvesztését, ami az alagsori szobában volt elhelyezve
 s mintegy 1000-1500 kötetnyi könyvvel, füzetel, folyóirattal
 együtt előttem ismeretlen sorsra jutott. Kedvenc tervem
 volt, hogy a nyugdíjas időm folyamán megírom a
 minisztérium történetét 1848-tól kezdve, amiből az utolsó
 34. évet, tehát a száz évnél mintegy harmadrészt közvet-
 len élményként éltem át. A tervezett munka egyúttal alkalmat
 szolgáltathatott volna a száz év magyar jog-
 életének a tárgyalására jogpolitikai, jogtudományi és törvény-
 kezési szempontokból egyaránt. Ugyanféle mű volt a ze-
 nem előtt, mint amilyenben Eckhardt Ferenc a Pázmány egyetem
 jubileuma alkalmából megírta a jogi kar történetét. Pompás munka,
 ha még nem ismernéd, olvasd el. Ugyanígy természetű kitűnő munka Pauler Tivadar könyve is:
 Adalékok a magyar jogtudomány fejlődéséből; ezt is figyelmedbe ajánlom. Az események alakulása termé-
 szetesen keresztül húzta terveimet.

„Különösen fájjalom a hivatali működésemmel kapcsolatos levelezésem elvesztését, ami az alagsori szobában volt elhelyezve s mintegy 1000-1500 kötetnyi könyvvel, füzetel, folyóirattal együtt előttem ismeretlen sorsra jutott. Kedvenc tervem volt, hogy nyugdíjas időm békéjében megírom a minisztérium történetét 1848-tól kezdve, amiből az utolsó 34 évet, tehát a száz évnél mintegy harmadrészt közvetlen élményként éltem át. A tervezett munka egyúttal alkalmat szolgáltathatott volna a száz év magyar jogéletének a tárgyalására jogpolitikai, jogtudományi és törvénykezési szempontokból egyaránt. Olyanféle mű volt a szemem előtt, mint amilyenben Eckhardt Ferenc a Pázmány egyetem jubileuma alkalmából megírta a jogi kar történetét. Pompás munka, ha még nem ismernéd, olvasd el. Ugyanígy természetű kitűnő munka Pauler Tivadar könyve is: Adalékok a magyar jogtudomány fejlődéséből – ezt is figyelmedbe ajánlom. Az események alakulása természetesen keresztül húzta terveimet.”

A kitelepített Vladár Gábor levele Boleratzky Lorándnak. Tomor, 1952. február 23

III. A szinoptikus jogtan disszidens professzora – Horváth Barna

A Magyar Tudományos Akadémia II. A) osztályának levelező tagjaul ajánljuk dr. **HORVÁTH BARNÁ**-t, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanárát.

Dr. Horváth Barnát elsősorban az ismeretelmélet, a módszertan és a tudományelmélet kérdései foglalkoztatták. Ezek megoldásától reméli a jogelmélet haladását. Magát a jogelméletet a szociológiába illeszti bele, de súlyt helyez a lélektani megalapozásra is. A jogot szemléleti tüneménynek, tényelemek és értékelemek gondolati kapcsolatának tartja. Gondolkodása a tiszta jogtan, az angol pluralizmus és az amerikai újrealizmus irányzataival tart fenn kapcsolatokat. Működésének jelentékeny része tantörténeti jelentőségű, behatóan foglalkozott az ókori görög jogelmélettel is.

Egyetemi nyilvános tanárrá 1929-ben lett, miután magántanárává habilitálták nemcsak a jogbölcseletnek, hanem 1927-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karán az etikának is. Meghívott tagja Akadémiánk filozófiai bizottságának.

A M. Tud. Akadémia jogtudományi bizottságának kiadványsorozatában jelent meg az 1943. évben nagyszabású *Angol jogelmélet* c. munkája (X. × 657. l.), ezt megelőzően, 1942-ben pedig *A génusz pere* (Kolozsvár, 1942, 226 l.), mely két világtörténeti jelentőségű peren kívánja bemutatni a jog szociológiai és lélektani szerepét: a szigorú jogtétel mindig bizonyos erőszakot tesz a jogeset génuszán, viszont épp ez ad alkalmat arra, hogy a méltányosság végre áttörje a szigorú jogot. 1942-ben jelent meg *A közvélemény vizsgálata* (Kolozsvár, 197 l.) is, a közvéleménykutatás módszereinek bemutatása. Korábbi művei közül a következőket emeljük ki:

Az erkölcsi norma természete (Bp., 1926, 195 l.), melyet Akadémiánk a Gorove-díjjal jutalmazott. *Les Sources du Droit positif* (Páris, 1934, Annuaire de l'Institut International de Philosophie du Droit et de Sociologie Juridique 132–144 c.) referátumát az említett intézet párizsi kongresszusán olvasta fel. *Rechtssociologie* (Berlin, 1934, 331 l.) c. művében módszertani és tudományelméleti vizsgáldást folytat a jogszociológia tudományjellegét illetően, majd az ennek eredményeként nyert egybevető — szinoptikus — módszert a jogszociológia néhány fő kérdésére alkalmazza és az eljárási jogelmélet mellett foglal állást. E művének rövid francia kiadása *Sociologie Juridique et Théorie Processuelle du Droit* címen jelent meg (Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie Juridique, 182—242). Az 1937-ben Párizsban tartott Descartes-kongresszus kiadványában jelent meg *La réalité, la valeur et le droit* c. tanulmánya (42—48). További fontosabb művei: *A jogelmélet vázlata* (Szeged, 1937, XXVI. 265 l.), *L'avenir de l'organisation internationale* (Sofia, 1939, Etudes de droit en honneur de V. Ganeff. 99—119 bolgár és 121—139 francia nyelven), *Der Sinn der Utopie* (Zeitschrift für öffentliches Recht. XX. 194. l. 198—230. l.), *A jogszociológia útja* (Társadalomtudomány, XXI. 1941. 43—74. l.).

Mindezek alapján tisztelettel ajánljuk a Magyar Tudományos Akadémiának dr. Horváth Barna levelező taggá választását.

Szladits Károly r. t.

Dr. Horváth Barna levelező tagjaul ajánljuk dr. HORVÁTH BARNÁ-t, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanárát.

Balás P. Elemér l. t.

Marton Géza l. t.

ifj. Boér Elek l. t.

Heller Erik l. t.

Horváth Barna akadémiai tagságának ajánlása 1945-ben

I. Dékáni bejelentések és előterjesztések.

10./ 1288., 1300., 1341/1949-50. d. sz.

Tárgy: Dr. Horváth Barna volt tanszéki jogu mb. előadó eltűnése.

Dékán beszámol arról, hogy dr. Horváth Barna volt tanszéki jogu mb. előadó folyó évi november 15-én nem tartotta meg előadását és az a gyanu merült fel, hogy jogszolgáltatlanul elhagyta az ország területét. Dékán a tényállást igyekezett megállapítani és nyomozásainak eredményeiről részletes jelentést tett a vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak, valamint a belügyminiszterium Államvédelmi Hatóságának. Ideiglenesen dr. Szász István ny. r. tanárt kérte fel, hogy a folyó félév hátralevő részében a nemzetközi jogot helyettesként adja elő, és a nemzetközi jogi szeminárium munkásságát irányítsa. A nemzetközi jogi szeminárium megtartásán dr. Boleratzky Lóránt beosztott jogakadémiai tanárt kérte fel. A vallás- és közoktatásügyi miniszter ur eme intézkedésekhez hozzájárult.

Horváth Barna, a szegedi egyetem tanára, kinek valamilyen tanítványa voltam, szintén kapcsolatot tartott Fenn Blackkel. Horváthtal igen jó viszonyban voltam és beszélgetéseink során sokat foglalkoztunk a jövőbeni tudományos munkásságunk lehetőségeinek problémáival. Arra a megállapításra jutottunk, hogy a fejlődésnek azzal az irányával, ami az egyetemek életében mutatkozott nem tudunk sokáig együttműködni. Különösen az 1948-1949-es tanévben lett nehéz a helyzetünk, amikor úgy Horváthnak, mint nekem sorozatos kellemetlenségeink voltak, részben a diákság haldító részével, amely Horváthtól nyíltan határozott politikai állásfoglalást követelt, míg nekem az egyetemre bekerült u.n. munkáskaderekkel voltak ellentéteim. Mindezek hatása alatt megérlelődött bennünk az a gondolat, hogy felhasználva nyugaton lévő tudományos kapcsolatainkat nyugatra kell távoznunk, hogy ott tovább folytathassuk működésünket.

Felső kép: A Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Közigazgatástudományi Kara 1949. december 14-i - Horváth Barna disszidálása utáni - rendes ülésének jegyzőkönyvéből.

Alsó kép: Szabó József sikertelen disszidálási kísérlete utáni kihallgatási jegyzőkönyvéből, 1950. október 21.

1973. április 12

Kedves Loránd,

nagyon köszönöm együttérző, baráti leveled, a visszaemlékezéseket Barnára. Sok kedves, volt tanítványa, munkatársa keresett fel a szomorú alkalomból levelekkel és nagy bánatunkban vigasztalást hoznak ezek az írások. A Mikes Kelemen idézet is nagyon ránk illik, ahogy írod: „Isten árvaságra juttatott bennünket.” 50 év hosszú idő és életemet teljesen betöltötte, minden szépet és jót tőle kaptam.

Talán azt fűzöm még hozzá, hogy nem szenvedett s ezért naponta hálát adtunk. Nem volt tudatában válásunknak, éppen úgy, mint én is az utolsó napig reménykedtem a javulásban. Mindent megtettek, Béni is, az orvosok is ennek érdekében, sajnos, hiába. Az érlemeszesedés megállítására nincs még gyógyszer.

Visszaemlékezve egy, 1956 júliusában kapott kedves fényképre szüleim sírjáról, idézárak én is egyet, ami március 6.-án készült.

Tizen voltunk csak jelen és a 2 pap, nemrég költöztünk csak ide, barátaink, rokonaink szerteszét élnek a világban. De ez a kis régi temető, ahol B. most pihen, lakásunktól 10 perc sétaúton van, s ez olyan jó.

*s ez olyan jó.
Szerekeim nevében is nagyon köszönöm a
kedves levelet, talán még találkoztunk egyszer.
Mindmég'iteket szeretettel kívánok Me:ti.*

Felső kép: Horváth Barna özvegyének levele Boleratzky Lorándnak

Alsó kép: Horváth Barna temetése. Hingham (Massachusetts), 1973. március 6

IV. Egy többször újrakezdett élet - Szabó József

Életrajz.

Hódmezővásárhelyen, 1909-ben születtem. Édesapám 1915-ben a háboruban elesett. Tanító volt, az Országos Köztársasági Párt egyik alapítója és országos pénztárosa, a havásárhelyi Köztársasági Párt ~~székhelye~~ és a 48-as Munkáskör elnöke. 3 testvéremmel együtt özvegy édesanyám nevelt fel és egy ideig a debreceni árvaházban is nevelkedtem.

A középiskolát Hódmezővásárhelyen, egyetemi tanulmányaimat a szegedi tudományegyetem jogi karán végeztem /1934/. Tekintettel tanulmányi eredményeimre és korán elkezdett tudományos munkámra, részben magyar állami, részben külföldi népszövetségi ösztöndíjakkal tanulmányaimat külföldi egyetemeken is folytattam, így Bécsben /1933-4/, Hágában /1937/, Nápolyban és Rómában /1938/, Genfben /1943/ és Oxfordban /1947/. Kb. 100 tudományos publikációm van, amiből 13 nagyobb terjedelmű munka, a jogbölselet, nemzetközi jog, államjog és összehasonlító jog köréből. Két könyvem /Demokrácia és közjogi bíraskodás/ a béke értelméről, 1946-1947/ Budapest főváros pályadíját nyerte el. Egyetemi magántanárként 1941-ben képesítették, és előadásaimat a kolozsvári egyetemen kezdtem el.

1932-ben ügyvédjelölt lettem. Katonai szolgálatom és bécsi állami ösztöndíjas évem után 1935. februárjában a szegedi egyetem jogi karához gyakornoknak neveztek ki. Innen folytatólag pénzügyi szolgálatba kerültem a budapesti V/a ker. adófelügyelőséghez, pénzügyminisztériumhoz, közigazgatási bírósághoz. Innen 1945. májusában az akkor még egyseges Iparügyi Minisztériumhoz vettek át, ahol 1947. februárjáig a törvényalkészítő és jogi főosztályt vezettem. Ekkor neveztek ki egyetemi tanárrá a szegedi egyetem jogi karára, melynek egy éven át /1948/49/ dékánja, majd egy éven át /1949/50/ prodekanja is voltam. E szolgálatok igazolása a MM-ban, mely ez időket már beszámította, megtalálható, de kívánatra az eredeti okiratokat is szívesen felmutatom.

1944. ~~évi~~ évben, mikor polgári foglalkozásom a közig. bíróságnál volt és közben a vkförségen, ~~katonai~~ behívás alapján, olasz tolmácsként katonai szolgálatot is teljesítettem, csatlakoztam a fasiszmus ellen kommunista és haladó nem kommunista erőket egyesítő nemzeti ellenállási mozgalomhoz, s mikor ennek vezetőit /Tartsay, Kiss, stb/ elfogták és kivégezték, közvetlen életveszélyben voltam. Ezután katonai alakulatomtól ~~széles körű~~ lemaradtam, és az oroszok beérkezéséig, 3 hónapon át, Budapestben barátoknál és rokonoknál bujkáltam, állandó életveszélyben. E ~~szolgálatom~~ miniszterelnöki oklevél és volt bajtársak igazolása tanúsítja, melyek másolata ugyancsak a MM-nál található, de eredetben is szívesen felmutatom.

1950. szeptemberében, tudományos és demokratikus érdemeim figyelmen kívül hagyásával, minden forma és törvényes ok nélkül állásomból elbocsátottak. Ez az eljárás, aminek törvénytelenységét rehabilitálásomkor a MM is megállapította, annyira megzavart, hogy elkeseredésemben az országot el akartam hagyni, amiért t. hat. át lépés címén 2 é. relévi börtöre ítélték. A MNK. Elnöki Tanácsa figyelemmel teljaitnényeimre és arra hogy megzavarodásom oka az engem ért méltánytalan és törvénytelen eljárás volt, 1958-ban rehabilitált, és az ítélet törvényes következményeit megsemmisítette. Ugyancsak rehabilitáltak a többi hivatalos szervek. A MN 1956. júliusában a szolgálatba visszavett és dec. 22-én, jogtalanul elvett tanszékeket is visszavettem. Ezek igazolása ~~itt megtalálható~~ ^{itt megtalálható} a MM-nál található, és eredetben is bármikor felmutatom. Ezóta a szegedi tudományegyetemen tanszékeket megszakítás nélkül vezetem, és nyomtatásban az Acta Universitatis Szegediensis kiadásában két nagyobb tanulmányom jelent meg /1958, 1959/.

Szeged, 1959. szept. 9.

J e l e n t é s
Budapest, 1950. október 21.

Jelentem, hogy 1950. október 12-én őrizetbe vettük Dr. Szabó József /1909 Hódmezővásárhely, anyja: Banga Mária, Szeged Kölcsei-utca 11. szám alatt lakó egyetemi tanárt és feleségét Dr. Szabó Józsefné /sz. Tölcséri Margit 1904. Hódmezővásárhely, anyja: Fajcsák Ilona/ Szeged, Kölcsei-utca 11. szám alatti lakost. Nevezettek őrizetbevétele akkor történt, amikor az országból illegálisan ki akartak szökni.

Dr. Szabó József a kihallgatása folyamán beismerte, hogy 1948 óta kémkapcsolatban áll az amerikai követséggel a már eltávozott Black kultur attaséval, majd annak utódjával Trion Roth és Sprencer nevezetű amerikai követség beosztottakkal. A jelzett amerikai személyeknek társadalmi érintkezések folyamán állandóan és folyamatosan információkat adott az egyetemmel és a kulturális élettel kapcsolatban. Dr. Szabó József beismerte, hogy 1950 szeptemberében már egy ízben megkísérelt az országból kiszökni feleségével együtt Tordai Egon Budapest Havas utca 2. szám alatti lakos segítségével, aki egy embercsempésznek mutatta be. Ez a szökési kísérletük nem sikerült. Másodszor 1950 szeptemberében ugyancsak Tordai Egonon keresztül megismerkedett Borsó László Budapest Anker köz 2. szám alatti lakossal és Busznyák József Fogtó Duna-utca 211. szám alatt lakó MESZHART. kormányossal. Borsó és Busznyák vállalkoztak arra, hogy Szabó József és családját az országból kiszöktetik. A szökést úgy akarták végrehajtani, hogy Busznyák József az uszályon, ahol kormányos elrejtí Dr. Szabót és családját és így Jugoszláviába szempészi ki őket. A szöktetésért Dr. Szabó 10.000 forintot ígért Busznyáknak. Ebből 5000 forintot a szökési kísérlet előtt már átadott, melyből Borsó László 4.200. forintot kapott 800 pedig Busznyák József. A fennmaradt 5.000 forintot a hajón kellett volna átadni Busznyáknak, közben aztán a hajó indulása után őrizetbe lettek véve.

Az Államvédelmi Hatóság Vizsgáló Osztályának jelentése Szabó József és felesége őrizetbe vételéről, 1950

Csongrád Megye Rendőrkapitányságának,

Rendőri felügyelet alá helyezésemet elrendelő véghatározat ellen a törvényes határidőn belül

f e l l e b b e z é s s e l

élek és kérem a sérelmes határozat hatályon kívül helyezését és a rendőri felügyelet alá helyezésem megszüntetését.

I n d o k o k :

Férjem atyja a Magyar Köztársasági Párt egyik megalapítója volt és férjem is demokratikus szellemben nőtt fel. A felszabadulást megelőző időben férjemmel együtt a legélesebben szembenálltunk az akkori szélsőjobboldali rendszerrel, több zsidó családot bujtattunk Budapesten a lakásunkon állandóan rettegve attól, hogy velük együtt bennünket is elhurcolnak, ha azt felfedezik.

Férjem később, a felszabadulás után, az Iparügyi minisztérium törvény-előkészítő osztályának lett a vezetője és ebben a minőségében kidolgozója volt a magyar ipar ujjaérettetését célzó összes rendeleteknek. Rendkívüli érdemei elismerésül nevezte ki a kormányzat a szegedi egyetemet nyilvános, rendes tanárjává.

Az ország területét azért akartuk elhagyni, mert férjem állását elvesztette az egyetem kebeléből kiinduló intrikák következményeképpen. Mint az egyetem dékánja a közösség érdekeit szolgáló magatartást tanúsított mindig, ezzel kapcsolatban törekvése olyan egyéni törekvéseknek volt akadályozója, melyek kizárólag egy vagy két egyén érvényesülését szolgálták megfelelő tehetség és képesség nélkül.

Kiszabadulásom után levontam előző magatartásunkból a következtetéseket és azonnal jelentkeztem a 17. sz. Általános gépészeti Technikum szegedi tanfolyamára és vasestergályosnak képeztem át magamat. Rendőri felügyelet alá helyezésem miatt azonban képtelen voltam a tanfolyamot befejezni, miután a rendőrség nem engedélyezte, hogy a tanfolyam utolsó, záró előadásait látogassam és hogy a vizsgát letehessem.

Tisztelettel kérem az ügyem felülbíráásával szíveskedjék figyelembe venni, hogy a magam részéről mindent megtettem és ma is megtenni kívánok, hogy mint egyszerű fizikai dolgozó beilleszkedjem a kormányzat hatalmas építkezési programjába. Amit elkövettem, azért megbűnhődtem a rendőri felügyelet alá helyezés pedig lehetetlenné teszi számomra, hogy mint fizikai dolgozó olyan helyen helyezkedjem el, ahol képességeimnek és ismereteimnek megfelelően komoly és értékes munkát fejthetnék ki az Ötéves Terv szolgálatában. Csak megemlítem ezzel kapcsolatban, hogy az említett tanfolyam /vasestergályos/ egyik legjobb hallgatója voltam és nincs kétség aziránt, hogy mint vasestergályos kitűnő munkámmal és ~~szorgalmammal~~ szorgalmammal érdemeltem volna ki a vállalat elismerését.

Tisztelettel:

Dr. Szabó Józsefné, r. Tölösi Margit.

/Dr. Szabó Józsefné,
szül.: Tölösi Margit/

Szabó József feleségének fellebbezése a rendőri felügyeletét elrendelő határozat ellen, 1951

Huvásárhely, 1957. január 24.

Kedves Pistám!

Megbeszélésünket előreferáltam egyrészt a karnak, másrészt B. Dezsőnek. Mindenki örömmel fogadta a híreket. Felőled. Dezső most van 2 napra Pesten, talán találkozunk is.

Közben felment a minisztériumba az utolsó kari ülés jegyzőkönyvének kivonata, mely azonnali rehabilitálását kívánja. A tárgyat, ill. felállítandó tanácsokat a felterjesztés nem jelölte meg, de ez, azt hiszem, nem is fontos. Nálam is az aláírás előtt közvetlenül állapodtunk meg a tanácsokban s írtuk be utólag a kész aktába.

A Közigazgatás tanácsok felállításának ötletét bevettem a karn. Sajnos Martenyi részéről azonnali ellenzésre talált. Azt állítja, hogy ez benne van a közis. jegyben. Felhívtam figyelmét arra, hogy ez téves felfogásnak látszik, s ugyanannyira nem azonos a két tárgy, mint a pénzügyi jog és pénzügytan vagy az alkotmányjog és politika. Ennek ellenére kitartott álláspontjánál, viszont megígérte, hogy hamar elkezni fog a maga részéről is a felől, milyen közigazgatási jogi diszciplinát lehetne önállóítani. Buzát is ilyen megfontolásra kértem a nemzetközi közigazgatási jog területén. Ha Neked további ötleteid lennének, jó lenne ezeket is felvetni.

Időközben itt járt Világhy, hogy az Antalffy figyelmébe ügyében tárgyaljon a karral. Ő is említette, hogy a Te kérdéssel kedvezően foglalkoznak a pesti karn is. De közelebbiek nem mondt.

Az Antalffy-ügyet, úgy látszik, úgy tudjuk elintézni, hogy megis elviszik, Réczey mellé decensnek. Viszont az ár az, hogy egy Kulcsár nevű főtanácslembert kell elfogadnunk, adjunktusi minőségben, a jogbölcselet előadására, aki Szabó Imre aspiránsa s kandidátusa. Egyébként itt jött bemutatkozni, s nem keltett kedvezőtlen benyomást.

Most kaptam levelet Csakeytől. Írja, hogy 17-én felterjesztették a minisztériumba rehabilitáció iránti kérvényét. Ő is összehasonlító alk. jogi tanácsokat kér. Kér engem, hogy amiben tehetem, próbáljam segíteni. Hálásan ír a Te segítő készségeidről s kedves biztatásaidról.

Nekem most semmi összekötötésem nincs a minisztériumban. Nekem két-tizen segítettek: Te és Bruckner Győző. Mivel egy ilyen egészen kiváló tudósnak a visszakerülése, főleg a mai leszegényített jogi kerekhez, tudományos érdekből igazán nagy kíváncsi lennének, eltekintve a köztünk lévő régi barátságtól is, azonnal írtam Győzőnek, hogy próbáljon meg Kónyánál baráti úton közbelépni. S bár ez, mint látom, a Te figyelmed is felhívom erre, Pistám. Tekintve, hogy a kérvény most ment fel, most lenne a legaktuálisabb a közbelépés is.

Ezzel, azt hiszem, minden sürgős dologt megírtam. Nagyon boldog lennék, Pistám, ha minél jobb híreket hallhatnék és minél előbb Felőled. Ha van valami, úgyre értesítesz? S különösen arról, ha itt kellene valamit tenni az ügyben. Bár ádám, hogy ezek a dolgok nem itt dőlnek el, hanem fent.

Kézcsókjaimat jelentve, a régi

szeretettel ölellek:

Szabó József

Szabó József levele Bibó Istvánnak a szegedi jogi karra való visszafogadásának lehetőségeiről és a kar helyzetéről, 1957

Tárgy: Dr. Szabó József
egyetemi tanár

Igazságügyi Minisztérium
Titkársága Vezetőjének.

Fenti számra hivatkozva dr. Szabó József /Hódmezővásárhely, 1909. IV. 13, anyja: Banga Mária, nős, magyar állampolgár és nemzetiségű, értelmiségi származású, egyetemi tanár, munkahelye: Szegedi Tudományegyetem állam- és jogtudományi kar/ Hódmezővásárhely, Oldalkosár u. 27 sz. alatti lakossal kapcsolatosan az alábbiakat közöljük:

1941-től 1950-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal a szegedi tud. egyetem állam- és jogtudományi karán működött, mint tanár. 1950-ben multibeli beosztásai, ill. tevékenysége miatt állásából elbocsájtották. Ekkor feleségével együtt megkísérelte illegálisan elhagyni az országot, azonban az illetékes szervek, mielőtt elhagyta volna az országot, őrizetbe vették, és ellene bűnvádi eljárást indítottak. Még az évben a budapesti Póvárosi Bíróság illegális határátlépés kísérlete és Black amerikai követési beosztott részére kiadott híryanagok miatt 2 év és 6 hónapi fegyházbüntetésre, valamint politikai jogainak ugyanilyen időtartamra való felfüggesztésre ítélte. A büntetést ki is töltötte. A fentiek mellett nevezett adataink szerint 1942-től a felszabadulásig a VKF/2. központi hírszerző /:COFFA:/ rejtjelző irodájában dolgozott, mint az olasz ügyek referense. Ezt ő saját maga bevallotta 1950-ben történt kinnállgatásai alkalmával.

Büntetésének kitöltése után a hódmezővásárhelyi Vízügyi Igazgatóságnál helyezkedett el fizikai munkára. 1955-ben kérelemmel fordult az illetékes szervekhez rehabilitálásának ügyében. Majd 1956 tavaszán a Művelődésügyi Minisztérium közölte vele, hogy a megejtett párt- és miniszteri vizsgálatok alapján rehabilitálniuk mondja ki és állásába visszavette. Mivel azonban tanszékét időközben betöltötték, egy újabb tanszék megszervezéséig a szegedi Tud. Egyetem könyvtárában kapott beosztást. 1956. szeptemberében Baróti Dezső akkori rektor utasítására az összehasonlító alkotmányjogi tanszék vezetésével bízták meg, melyet később pénzügyi-jogi tanszékké szerveztek át, s jelenleg is ennek vezetését látja el.

Tudomásunk szerint, a Tud. Egyetem pártvérehabilitáló Bizottsága, valamint az egyetem vezetői nem tartják szükségesnek, hogy az állam- és jogtudományi karon a pénzügyi-jog előadására külön tanszéket tartsanak fenn; már a tanszék megszervezése idején az a vélemény alakult ki, hogy csupán azért szervezik meg, hogy Szabónak egyetemi tanári állást biztosítsanak a karon. Szabó multibeli és felszabadulás utáni tevékenységét figyelembe véve, javasoljuk oktatói, ill. nevelői pályáról való eltávolítását.

S z e g e d, 1958. július 29.

/:Varga János:/
r. őrgy.
Pol.oszt.vez.

V. Az Igazságügy-minisztérium a háború éveiben – Bibó István

1938.El.XX.C.9.

A kir.ítélőtáblai elnök urnak a folyó hó 30.napján 1938. El.IV.D.65. sz. a. kelt rendelete nyomán értesitem Jezyzó urat, hogy a m.kir. Igazságügyminiszter ur a folyó hó 29. napján 23.424/1938. I.M.E. szám alatt kelt rendelete szerint, Jezyzó urat, egyelőre az 1939. évi június hó 30.napjáig terjedő időre a m.kir. igazságügyminisztériumban kívánja alkalmazni.

Ennélfogva Jezyzó urat, a budapesti kir.törvényszéken kiváló képzettségű, rendkívüli ügybuzgalommal és eredménnyel teljesített szolgálata alól a mai nappal bezárolag felmentem és felhivom, hogy új szolgálatának megkezdése végett, a m. kir. igazságügyminisztérium elnöki osztálya vezetőjénél, haladéktalanul jelentkezék.

Budapest, 1938. évi november hó 30.-án.

*Uj. dr. Bibó István kir.
bírói jezyzó állásánál
mai napon elfoglalta.*

Budapest, 1938. december hó 1-én.

Győző
miniszteri osztályfőnök.

Tekintetes

ifj. dr. Bibó István urnak
kir.törvényszéki jezyzó

Budapest.

Bibó István igazságügy-minisztériumi pályafutásának kezdete, 1938

/:V.Markó utca 16. Tel: 121-670.:/

MINISZTER:

Radocsay László dr. m.kir.titkos tanácsos, országgyűlési képviselő.

ÁLLAMTITKÁROK:

vitéz Bonczos Miklós dr. országgyűlési képviselő. Felülvizsgálata
alá tartoznak a II., III. és IX. ügyosztályok.

giczi, assakürthi és ablanczkürthi Ghyczy Dénes dr. Felülvizsgálata
alá tartoznak az V., VI. és VII. ügyosztályok.

IX. ügyosztály.

Magánjogi és közigazgatási jogi osztály.

Osztályvezető: Sárffy Andor dr. kúriai bíró, egyet.m.tanár
komáromi Térfy Béla dr. min.oszt.tan., min.tan.c.és jell.

Degré Alajos dr. min.titkár, egyet.m.tanár

Bibó István dr.ifj. min.titkár, egyet.m.tanár

Csanádi Zoltán dr. min.titkár

kálnoki és hodgyai Bedő Sándor dr. min.titkár

Cseh Jenő dr. min.titkár.

Beosztva:

Sömjén László dr. ítélőtáblai bíró, III.f.cs.jell.

Nyeviczkey Lóránd dr. ítélőtáblai bíró

Szlezák Lajos dr. ítélőtáblai bíró

Nagy Miklós dr. törvényszéki bíró

Csorna Jenő dr. törvényszéki bíró

Trócsányi László dr. törvényszéki bíró

kis-chlivényi Klivényi Lajos dr. törvényszéki bíró

nemescsói Török Béla dr.ifj. törvényszéki bíró.

-- . --

Bibó István beosztása az Igazságügy-minisztérium IX. ügyosztályán, a Kállay-kormány alatt, 1943

A Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége Ideiglenes Intézőbizottságának,

Budapest.

VI. Vörösmarty u.
49/51.

Kérésére tájékoztatásul közlöm, hogy a zsidókat érintő korlátozások semmilyen tekintetben nem vonatkoznak arra, akinek két nagyszülője keresztény hitfelekezet tagjaként született, s mindkét szülője ama házasság megkötésekor, melyből ő származott, keresztény hitfelekezet tagja volt s ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, /az 1941:XV.tc. 9.§-a /3/ bekezdésének megfelelő u.n. jó félvér/ és pedig tekintet nélkül arra, hogy a szóbanlévő személy kivel kötött házasságot. Sőt, amennyiben zsidónak tekintendő személlyel köt házasságot, úgy együttélő házastársa vagy özvegye mentesül a zsidók megkülönböztető jelvényének viselése, valamint a zsidók lakástügyi, utazási és élelmiszerellátási korlátozásainak hatálya alól abban az esetben, ha 1944. március 22-ét megelőzően keresztény hitfelekezet tagjává lett és a házasságukból gyermek nem származott vagy ha származott, nemzsidónak minősül.

Budapest. 1944. szeptember 14.

Bibó István

Bibó István jogi szakvéleménye a zsidók megkülönböztető jelzéséről szóló 1944. évi 1.240. sz. rendelettel kapcsolatban, 1944

A m.kir.rendőrség budapesti IX.ker.kapitánysága, mint elsőfoku rendőri büntetőbíróóság, a 3938/1944.kih.szám alatt azért indított rendőri büntető eljárást Lőb Ernőné született Feldmann Erna budapesti lakos terhelt ellen, mert mint zsidónak tekintendő személy a megkülönböztető jelzést /sárga csillagot/ házonkívül nem viselte és zsidó személyeknek nem kijelölt házban lakott.

Terhelt ugyanis igazolta, hogy az izraelita hitközség lelkeszénél első ízben az 1942. évi október hó 22., másodízben pedig az 1942. évi november hó 14.-én kilépési szándékát bejelentette és azt követően az 1944. évi március hó 21. napján a róm.kath. egyház Budapest Ferencváros-i Bakács téri plébánia hivatalában, a róm.kath. egyházba való belépési szándékát bejelentette. Terhelt vitatja, hogy a róm.katholikus egyházba való belépése 1944. évi március hó 21. napjától számítandó függetlenül attól, hogy maga a megkeresztelés ténye csak az 1944. évi június hó 24. napján történt meg.

Terhelt eme állításának igazolására becsatolta a m.kir. igazságügyminisztérium részéről az 1944. évi október hó 2. napján szám nélkül, Bibó István dr.miniszteri titkár aláírásával és a m.kir. igazságügyminisztérium hivatalos pecsétjével ellátott tanusítványnak egyszerű és nem hitelesített fénykép-másolatát.

Ennek az igazolásnak kifejezett tartalma szerint terhelt megkülönböztető jelzést viselni nem köteles s egyben nem esik - egyebek között - a zsidók lakására vonatkozó jogszabályok korlátozó hatálya alá sem. A szóbanlévő tanusítványt azt is kifejezésre juttatja, hogy terheltnek a keresztény hitfelekezetre való áttérés időpontjául nem a megkeresztelés időpontját, hanem az izraelita hitfelekezethez való kijelentkezés után a keresztény hitfelekezethez való jelentkezés időpontját kell tekinteni.

Az elmondottakra tekintettel tisztelettel kérem Miniszter Urat, méltóztassék velem közölni, hogy hivatali elődjének álláspontját magáévá méltóztatik-e tenni s egyben kérem, hogy az esettel kapcsolatban felmerült észrevételeiről is méltóztassék engem tájékoztatni.

Budapest, 1944. évi november hó 2.-án.

A miniszter rendeletéből:

L. J. J. J.

L. Nagy László s. k.
miniszteri titkár.

VI. Az Igazságügy-minisztérium és az államvédelmi hatóság

A Magyar Köztársaság nevében!

A Népbírószékek Országos Tanácsa a háborús és néppellenes bűntett miatt dr. Budinszky László ellen folyó büntető, amelyben a budapesti népbírószék Nb. V. 4349/1945/5 sz. a. hozott ítéletét, ez ítélet ellen a népeggyész részéről a részleges felmentés miatt, a vádló és védője által a bűnösség megállapítása, a minősítés miatt és egyhitéstől bejelentett fellebbezés folytán alulírott napon megtartott szóbeli tárgyaláson felülvizsgálta és a következőképpen

ítelt:

A Népbírószékek Országos Tanácsa az elsőfokú bíróság ítéletének azon részét, amelyben vádlottat bűnösnek mondotta az 81/1945.M.E.sz. rendelet 11.§.6.pontjában ütköző háborús bűntettben, a Bp.385.§.1/b.pontja alapján megsemmisíteti és vádlottnak e vádpont tárgyává tett cselekvőségét is a felhívott rendelet 11.§.4.pontjába ütköző háborús bűntett tényálladékába olvadónak minősíti.

Egyebekben az elsőfokú bíróság ítéletének nem fellebbezett részét nem érinti. (fellebbezett részét a Bp.423.§.3.bek.alapján helybenhagyja) azaz, hogy a halálbüntetés kötel által, zárt helyen, de a nyilvánosság kizárásával kivégzésre némi hajtandó végre. /1440/1945.M.E.sz.rendelet 1.§.1.pont, Bp.503.§./

Az Országos Tanács felhívása szerint a nyilas kormány minden egyes tagja felelős mindazért a tömeges kivégzésért, megkínzásért, amely a fővárosban és szinte az országban történt. Ezek a kivégzések és megkínzások, de ezenfelül rablások, pusztítások, generációk munkája gyűlöletének nyugatra vitele és megsemmisítése nem egyéni és időközött akciók eredménye volt, hanem éppen a nyilas kormányzat által létesített és vezetett rendszer működése. A nyilas kormány állt annak a zendülésnek élére, amelynek a nyilas kormány vezette azt a zendülést nemet fegyverek oltalma miatt, amely nem csak továbbítta a bűns háborút, hanem minden törekvéssel egykezett azt kiszélesíteni. Beépítették fegyveres bandáikat a hatalmas apparátusba, melynek erejét és végrehajtó szervét éppen ezek a fegyveres bandák tették ki. Kétségtelen tehát közvetlen felelőssége minden nyilas kormánytagnak az előbb érintett pusztításokért és valamennyi kormánytag között nincs senki, akinek közvetlen felelőssége kezenfekvőbb volna, mint éppen a vádlott, aki jogvégezni ember volt és az igazságügyi tárcát vezette.

Mégis mivel a felelőssége miniszteri tisztéből folyik, e vonatkozásban pedig ténykedése már értékelve van akkor, amikor bűnössége éppen a miniszteri tisztéből folyólag a Nbr.11.§.4.pontjába ütköző háborús bűntettben megállapított, e részben a haláloszét csak eszméletlen /anyagi/ bűnhalmazat nincs. Más természetesen a helyzet az előbb tárgyalt 47 fogoly ügyében, akiknek törvénytelen kivégzésében /megkínzásában/ vádlott közvetlenül törekénykedett, mint részes.

Budapest, 1945. évi február 26. napján.

dr. Bojta Béla s.k. tanácsvezető, dr. Sümén István s.k. elnöke, dr. Szabó Mihály s.k., dr. Árvai György s.k., dr. Csaba Pongy Béla s.k. szavazók.

Dr. Szabó Béla s.k. elnök helyettesi:

Dr. Szabó Béla s.k. elnök helyettesi:
Dr. Szabó Béla s.k. elnök helyettesi:

Budinszky Lászlónak, a Szálasi-kormány igazságügy-miniszterének ítélete, 1946

Pestmegyei Rendőrfőkapitányság
Politikai Nyomozó Osztály
V. alosztálya.

104.
Szigoruan titkos!

Tárgy: Mikecz Odön személyi dossziéjane
felülvizsgálatáról.

J e l e n t é s
Bpest, 1957. nov. 18-án.

Mikecz Odön - 1894. Nyíregyháza, Jármí Anna - Tanítófalu,
Lenin u. 24 sz. alatti lakos személyi dossziéját felülvizsgáltam
és az alábbiakat állapítottam meg:

Az 1/2-c alosztály 1950. május 31-én személyi dossziét nyitott
Mikecz Odön volt northysta igazságügyminiszterről, ki hosszú ideig
tagja volt a fasiszta-Európai szövetségnek, valamint a Kékek Klubj
jának. Kapcsolatban állott a VKM-6 osztályával. A dosszié nyitás i-
dején kapcsolatban állt több volt northysta vezető politikussal.

Nevezett személyre két hálózati személyt foglalkoztattak. Ezek
jelentéseikben feltárképezték azokat a személyeket, kikkel Mikecz
Odön kapcsolatba tartott fenn. Majd "T" ellenőrzés alá vonták,
melynek során megállapítást nyert, hogy igen széleskörben folytat
levelezést, ugy külfölddel, mint belfölddel. Azonban a levelezéseibe
mindennapi dolgokról írnak. A személyére foglalkoztatott ügynökök
nem tudtak egyebet róla kihozni, mint azt, hogy nem niva a rend-
szerünknek. Majd később hálózat egyáltalán nem volt ügyében foglal-
koztatva.

Megvizsgáltam és ellenőriztem Mikecz Odön 1956. október és no-
vemberi ellenforradalmi események idején tenusított megadartását.
Megállapítottam, hogy az ellenforradalmi eseményekben részt nem
vett. Az utóbbi idöben míg kint lakott Taniben visszavonult életet
élt. Majd közvetlen a helyzet rendezödése után 1956. december 3-án
Budapest, II. kerület, Darányi Ignác u. 19 sz. alá költözött. Ezzel
területünkröl elköltözött.

A fentiekööl kiindulva javaslom Mikecz Odön személyi dossziéjának
lezárását. Elöször is idös korára való tekintettel, másrészt mert
Mikecz Odön visszavonult életet él és öregségööl kifolyólag az
ellenesség nem támaszkodik rá.

A fentiek alapján kérem a személyi dosszié lezárását engedélyezni.

Kádár Jenö rny.szds.
alosztályvezető.

Tóth István rny.felgy.

Engedélyezem:

Havasi László rny.felgy.
osztályvezető.

Mikecz Odön, az Imrédy-kormány igazságügy-minisztere állambiztonsági dossziéjának felülvizsgálata, 1957

Feljegyzés.

27/23 Jan

1) Az igazságügyi apparátus nem felel meg a követelményeknek. Ennek főbb okai:

a./ Az igazságügyi apparátus személyi összetétele.

2) Az igazságügyi apparátus nagyjában-egészében a régi . Horthyék ellenforradalmi biróinak és ügyészeinek eltávolítása, a régi apparátusnak csupán egy töredékét érintette. A többség megmaradt az igazságügy szervezetében, akik a polgári jogszolgáltatás szellemében nevelkedtek, működtek és működnek ma is, teljesen érthetetlenül, olykor nem is titkolt ellenszenvvel állnak szemben a marxista ideológiával, a proletárdiktatura védelmének követelményeivel.

Emellett a bírói és ügyészi karban, valamint az IM tisztviselői karában ma is szépszámmal vannak fasiszta.

3) A felszabadulás után az igazságügyi szervekbe került új káderek döntő többsége azelőtt ügyvéd volt, zsidó kispolgárok, akik a polgári jogszolgáltatás szellemén semmit nem változtattak. Az új, amit ezek a "káderek" hoztak, az az, hogy a korrupció még nagyobb, mint azelőtt.

Munkáskáder a bírói és ügyészi karban egyetlenegy sincs. Az IM-be kerültek ugyan be az utóbbi időben munkáskáderek, többségük alantas beosztásba, vezető pozícióba mindössze öten vannak. Az IM-ben 444-en 1945 előtt is szolgálatban állottak, 1945 után 142-en kerültek be, a többségük kispolgári elem. Az igazságügyi szervezet munkáskáderekkel való felfrissítése csak most indulhat meg. Ebben az évben jogi doktorátust nyerők közül munkáskáder ugyiszólván alig akad, de augusztusban befejeződik az egy esztendő akadémiája, ahonnan 10-15 vezető pozícióra alkalmas munkáskádert nyerünk.

b./ Igazságszolgáltatásunk szervezeti felépítése is lényegileg a régi. A munkásbíróságok és most a nép ülnökök bevonása a bíraskodásba, bizonyos haladást jelentett ugyan, de ezek a reformok nem vezettek és nem is vezethetnek az igazságszolgáltatásunk demokratizálására, ha fennmarad az egész apparátus bürokratikus polgári, sőt reakciós jellege. Az alkotmány komondja ugyan a bírák választását /visszahívását/, de még nincs tisztázva, mikor és hogyan hajtsuk ezt végre. Nyilvánvaló, hogy alkotmányunknak ez a rendelkezése, végrehajtása esetén sem bír gyakorlati jelentőséggel, ha nem gondoskodunk új bírák kineveléséről.

Igazságügyminiszter Ur!

Alulírott Valentiny Ágnes azzal a kérelemmel fordulok Önhöz, hogy édesapám, dr. Valentiny Ágoston hátralévő szabadságvesztésének elengedésére egyéni kegyelmet adni sziveskedjék.

Édesapám a Szociáldemokrata Párt tagjaként a felszabadulás után Szeged város polgármestere, majd a debreceni Ideiglenes Kormány igazságügyminisztere lett. Lemondása után folytatta ügyvédi gyakorlatát. 1950. június 14-én az Államvédelmi Hatóság lakásán letartóztatásba helyezte. 1953. decemberéig, - amikor is első lapját írta a Gyűjtőfogházból - semmi hírt nem hallottunk róla. 1954. augusztusában engedélyeztek először beszélőt, melynek folyamán megtudtam, hogy még 1950. őszén életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, az ítélet indoklásáról azonban nincs tudomásunk. A beszélgetés alkalmával elmondta, hogy letartóztatása óta állandóan betegeskedik, legnagyobbbrészt kórházi kezelés alatt állt, dolgozni egyáltalán nem tud. Magas, időnként 300-as vérnyomással küszködik, ami köztudomásulag azt jelenti, hogy bármely pillanatban meghalhat. A magas vérnyomás következtében szívrohamai állandósultak, legyengült és a hidegebb idők beálltával ismétlődő, általános ideggyulladás lép fel.

Most 66 éves idős, testileg-lelkileg megtört ember.

En 1950. óta dolgozom, fiatal korommal felelősségteljes beosztásban, a Csepeli Építési, majd Jelenleg a Bányászati Magasépítő Vállalatnál és gondoskodom súlyos beteg anyám s a magam megélhetéséről. Nem ismerem és nem lehetek illetékes elbírálni azokat a szempontokat, melyek édesapám letartóztatását szükségessé tették. Mint gyermeke azonban kötelességemnek és legőszintébb vágyamnak tartom, hogy idős és súlyos beteg apámnak, élete még hátralévő éveire otthont nyújthassak és semmit sem tudok róla feltelezni, ami életfogytiglan tartó börtönbentartását indokolhatná.

Ezúton kérem Igazságügyminiszter Urat, hogy édesapám ügyét megvizsgálni és részére az egyéni kegyelmet megadni sziveskedjék.

PIL

Budapest, 1954. december 6.

Valentiny Ágnes
/ Valentiny Ágnes
Bp., I. Szirtes-ut 3/a.

Valentiny Ágoston, a Miklós-kormány igazságügy-minisztere lányának kegyelmi kérvénye apja szabadonbocsátása érdekében, 1954

Legfőbb Ügyészség
Különleges Ügyek Osztálya.

" SZIGORUAN TIKOS "

Tárgy: A szoc. dem. ügy felülvizsgálata.

J E L E N T É S

Budapest, 1955. február 4.

Az 1950. év folyamán letartóztatott szociáldemokrata vezetők közül Ries István, 65 éves, volt igazságügy-miniszter, 1950. szeptember 15-én a váci büntetőintézet kórházában meghalt.

Ries István 1950. június 7-én került előzetes letartóztatásba, kémkedés, hivatali hatalommal való visszaélés és korrupció gyanúja miatt. A vizsgálat kiderítette, hogy Ries társadalmi kapcsolatot tartott fenn az imperialista államok budapesti diploma-táival, így az USA. követségen szolgálatot teljesítő Wema tábornokkal és Kovács alezredessel, Helm angol és Gauquie francia követekkel. Ries vallomásai szerint ezeket a személyeket tájékoztatta a magyarországi politikai, gazdasági helyzetről és a pártviszonyokról. Emellett a Szdp. vezetőségének megbízásából kapcsolatot tartott az angol munkáspárt egyes vezetőivel, akiket szintén tájékoztatott a magyarországi helyzetről, különösen pedig az Szdp. politikai irányvonaláról. Ezt a tevékenységét, amelyet az akkori vizsgálat kémkedésnek értékelte, 1948-ig folytatta.

A fentiekben kívül Ries beismerte, hogy az Szdp. vezetőségének megbízásából több ellenséges személy bűnügyében a büntetőeljárás megszüntetésére adott utasítást. Határozottan tagadta azonban azt, hogy a múltban rendőrbeszédő lett volna, bár beismerte, hogy a horthysta politikai rendőrséggel, annak vezetőjével Szentor Schweinitzerrel személyes kapcsolatot tartott a Szdp. képviselőiben. Viasszentasította ugyiszintén a korrupciós vádat.

Ries István ügyében a vizsgálatot Péter Gábor közvetlen irányítása alatt Baner Miklós áv. őrgy. végezte és az iratok közt okmányok fekszenek el arról, hogy törvénytelen eszközökkel alkal-mazott. Riect az iratok közt elfekvő jelentések tanúsága szerint, többször megverték, kihallgatás közben leköték. Nyirkos és hideg cellában tartották, az éjjeli pihenéstől megfosztották. Ries már letartóztatása előtt vese és szívbántalmak miatt orvosi kezelés alatt állt, betegsége a letartóztatás és az elszenvedett bántalmazások következtében súlyos méreteket öltött. A-datok vannak arra, hogy állapotának gyors romlását maga Ries is elősegítette azzal, hogy a számára adott orvosságot nem vette be, cellájában mezitláb járt, stb.

Ries István, a Tildy-, Nagy Ferenc-, Dinnyés- és Dobi-kormány igazságügy-minisztere perének felülvizsgálata,
1955

F e l j e g y e s
Budapest. 1958. október. 4. -én.

Budomásunkra jutott, hogy az egyik emigrációs szervezet feladatai közé tartozik Magyarország elleni vezető államférfiak elleni terror cselekmények végrehajtása. Ezt az emigrációs szervezetet tudomásunk szerint 1957 év tavaszán Nezvál Ferenc igazságügy miniszter elvtárs akkori titkárnője tájékoztatta fűtár útján, hogy egyes rendelkezések kiadásáért, végrehajtásáért kik a felelősök. Ez alkalommal megbízták a titkárnőt azval, hogy egy későbbi időpontban nyújtsa támogatást Nezvál elvtárs ellen irányuló terror cselekmény végrehajtásában.

A terror cselekmény elkövetésének megakadályozására, illetve a fizikai biztosítás érdekében Nezvál elvtárs mellé a Politikai Bizottság tagjaihoz hasonlóan személy- és lakásbiztosítás lett elrendelve. Ezen túlmenően munkahelyén az Igazságügy Minisztériumban egy operatív tisztet helyeztünk el személyi titkárként, akinek konspiratív feladata Nezvál elvtárs épületén belüli biztosítása, s az ellene irányuló terror és más ellenséges cselekmény megakadályozása. A fizikai biztosítással egyidőben több operatív intézkedés lett bevezetve. A bevezetett intézkedések alapján a következők jutottak tudomásunkra:

Nezvál elvtárs lakóhelyének egy része alkalmas terror cselekmény elkövetésére, mivel dombos, bokros, fás rész van a lakóház közvetlen közelében. Közvetlen Nezvál elvtárs lakása környékén lakó személyek összetétele politikailag fertőzött, az itt lakók közül sokan szerepelnek nyilvántartásunkban. Ezek egy része volt nyilas párttag, illegális szervezkedésben résztvevő, hírszerző gyanús, volt VKH/2-es, megellenes büntetett és szándékos emberölés büntetett miatt elítélt személyek.

Javaslat:

1. Nezvál elvtárs ellen irányuló terror cselekmény elkövetésének megelőzése az adatok alapján továbbra is fennáll, ezért szükségessé tartjuk, hogy Nezvál elvtárs lakására 2. titkos állománéhoz tartozó operatív tiszt legyen. Ennek érdekében javasoljuk:
 - a./ F. Szabó János elvtárs visszarendelését, mivel dekonspirálódott az Igazságügy Minisztérium dolgozója előtt.
 - b./ F. Szabó János helyett egy operatív tiszt odahelyezését, az operatív tiszt odahelyezésére párvet dolgozunk ki.
- 2./ Kollár Mária leváltását és olyan munkakörbe helyezését, mely hírszerző tevékenységre kevésbé érzékeny.
- 3./ Javasoljuk, hogy a Párt gazdasági osztálya tegyen intézkedést, hogy Nezvál elvtárs más megfelelő lakókörnyezetbe kerüljön.

J e l e n t é s
Budapest, 1958. április 15.

"Sárfi" fn. informátort az I/2 Osztály /Sróter István/ 1950-ben szervezte be elvi alapon. "Sárfi" akkor az Igazságügy Minisztériumban dolgozott, mint főelőadó, később osztályvezető, majd főosztályvezető lett. 1955-ben megszaktították vele a kapcsolatot, azért, mert megszüntették az elhárító munkát az Igazságügy Minisztérium apparátusában.

Az ellenforradalom után 1957. márciusában felvettük vele a kapcsolatot. /Kovács János elvtárrsal közösen, ő mint informátort jól ismeri/. Már az első találkozó alkalmával közölte, hogy az Igazságügy Minisztériumból el fog menni és a Jogtudományi Intézetben, illetve az egyetemen fog dolgozni, mint tanár. /Előzőleg is tanított az egyetemen/. Ezért a második találkozó után a kapcsolat megszakadt, miután a területemről elment. Azzal szakítottuk meg a kapcsolatot, hogy amennyiben segítségére szükségünk lesz, megkeressük.

"Sárfi" az ellenforradalom ideje alatt és után pozitív magatartást tanúsított. Nagymértékben zavarta azonban az, hogytestvérét Eörsi Istvánt az ellenforradalom után őrizetbe vették és a bíróság elítélte. Ő a testvérét nem tartotta bűnösnek, hanem egy "mentévedt forradalmi" fiatalembernek, aki magának írt verseket. Beszélgetésünk idején még nem ismerte öccse cselekményét, tehát lehet, hogy azóta változott álláspontja.

Javaslom, hogy Zalai elvtársék vegyék fel vele a kapcsolatot, esetleg hasznos munkát tud végezni a Jogtudományi Intézetben és az Egyetemen.

Adatok: Dr. Eörsi Gyula, 1922. Budapest, Eörsi Teréz, egyetemi tanár és tudományos kutató.

Nagy Antal rny.fhagy.

K: 1 pld.

Személyi törzslap			
1. Családi név szerinti:		2. Családi név szerinti:	
Dr. EÖRSI GYULA		EÖRSI TERÉZIA	
3. Előző név szerinti:		4. Előző név szerinti:	
SCHLEIFFER		SCHLEIFFER	
5. Születési hely:		6. Születési idő:	
BUDAPEST		1922. szeptember 19. nap	
7. Állás, foglalkozás:		8. Jelenlegi foglalkozás:	
Egyetemi tanár		Jogtudományi Intézet	
9. Állás, foglalkozás szerinti:		10. Állás, foglalkozás szerinti:	
EÖRSI TERÉZIA		EÖRSI TERÉZIA	
11. Születési és házassági állapota:		12. Születési és házassági állapota:	
Schleifer Miklós Pál Szombathely		Schleifer Miklós Pál Szombathely	
13. Születési és házassági állapota:		14. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
15. Születési és házassági állapota:		16. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
17. Születési és házassági állapota:		18. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
19. Születési és házassági állapota:		20. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
21. Születési és házassági állapota:		22. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
23. Születési és házassági állapota:		24. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
25. Születési és házassági állapota:		26. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
27. Születési és házassági állapota:		28. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
29. Születési és házassági állapota:		30. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
31. Születési és házassági állapota:		32. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
33. Születési és házassági állapota:		34. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
35. Születési és házassági állapota:		36. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
37. Születési és házassági állapota:		38. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
39. Születési és házassági állapota:		40. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
41. Születési és házassági állapota:		42. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
43. Születési és házassági állapota:		44. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
45. Születési és házassági állapota:		46. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
47. Születési és házassági állapota:		48. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
49. Születési és házassági állapota:		50. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
51. Születési és házassági állapota:		52. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
53. Születési és házassági állapota:		54. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
55. Születési és házassági állapota:		56. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
57. Születési és házassági állapota:		58. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
59. Születési és házassági állapota:		60. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
61. Születési és házassági állapota:		62. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
63. Születési és házassági állapota:		64. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
65. Születési és házassági állapota:		66. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
67. Születési és házassági állapota:		68. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
69. Születési és házassági állapota:		70. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
71. Születési és házassági állapota:		72. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
73. Születési és házassági állapota:		74. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
75. Születési és házassági állapota:		76. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
77. Születési és házassági állapota:		78. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
79. Születési és házassági állapota:		80. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
81. Születési és házassági állapota:		82. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
83. Születési és házassági állapota:		84. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
85. Születési és házassági állapota:		86. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
87. Születési és házassági állapota:		88. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
89. Születési és házassági állapota:		90. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
91. Születési és házassági állapota:		92. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
93. Születési és házassági állapota:		94. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
95. Születési és házassági állapota:		96. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
97. Születési és házassági állapota:		98. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	
99. Születési és házassági állapota:		100. Születési és házassági állapota:	
Budapest		Budapest	

Jelentés Eörsi Gyula – „Sárfi” fedőnevű informátor – ügynöki munkájáról, 1956

Aa/10/168/2/1960.

Készült: 2 pld-ban.

F e l j e g y z é s .

Börsei István költőt a Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. május hó 23-án a népi-demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel büntetéseben mondotta ki bűnösnek és ezért öt 5 évi börtönbüntetésre ítélte. Másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírószági Tanácsa jogerősen 8 évi börtönbüntetésre ítélte.

Börsei István 1931-ben született, nős, két kiskoru gyermeke van, középiskolai tanár, legutóljára a Tudományos Akadémia filozófia aspiránsa volt. Apja ki először ügyvéd, azután közjegyző volt, 1954-ben halt meg. Testvére, Börsei Gyula egyetemi tanár, a jogtudományok doktora, egyike a legkiválóbb élő marxista jogtudósainknak, az MSZMP. tagja.

Börsei István már fiatal korában kezdett verseket írni, 1952-ben, 21 éves korában a "József Attila díj III. fokozatát" nyerte el. 1956-ban a Magvető Könyvkiadó kiadta verseskötetét "Úsd az ördögöt" címmel.

Ellenforradalom alatti tevékenysége röviden összefoglalva a következő:

1956 október 23-ai tüntetésben résztvett. Október 23. és 28. között állandó kapcsolatban volt az Írószövetséggel. 28-án a "Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának" munkájába kapcsolódott be. Október 29. és november 4. között a "Szabad Kossuth Rádió" munkájában mint irodalmi műsorszerkesztő vett részt. Ebben az időben két verset, mely dicsőíti az ellenforradalmi események október 23. és 29. közötti szakaszát, a rádióban felolvasták. Egy alkalommal kihíjárt a Tüzoltó-utcai ellenforradalmi csoportnál s akkor az ott őrizetbe tartott 24 államvédelmistá katoná üzenetét családjukhoz továbbította.

November 4. és 7. között kapcsolatot keresett az "Igazság" című ellenforradalmi lappal, s ebben az időben írta meg "Szomorú biztató" és "Kőbalvánnyá válva" című verseit, melyekben új "Bach korszak"-ról írt. E verseit ismerőseinek megmutatta, arra azonban adat nincs, hogy sokszorosításra, vagy terjesztésre valakinek átadta volna. November 7-e után résztvett egy ellenforradalmi röplap stilizálásának munkájában. Ezt a röplapot a Péterffy-utcai kórházban állították elő. Itt került kapcsolatba vádlottársaival is, kiknek sokszorosításra és terjesztésre átadta a "Szóba se állj vele" című versét. E vers szovjetellenes és a passzív ellenállást hirdette. A vers terjesztésére nem került sor.

November 11-én Eörsi a kórházat elhagyta, ezután november 23-ig különösebb tevékenységet nem fejtett ki, az írókkal tartott kapcsolatot. November 23-án az Írószövetségtől kapott megbízólevél alapján előbb mint "megfigyelő", később mint "összekötő" bekapcsolódott a Budapesti Központi Munkástanács munkájába, ettől kezdve letartóztatásáig résztvett a Budapesti Központi Munkástanács ülésein. November 27-i keltezéssel "A munkásokhoz" címmel verset írt, mely a munkásokat az akkor helyreállott renddel szemben való ellenállásra szólította fel. A vers terjesztésére nem került sor.

December 1-én egy munkástanácsi tag lakásán találkozott Öbergovszky Gyulával, aki ott többek előtt ismertette a december 4-i nőtüntetés tervét. Eörsi a december 4-i nőtüntetést megtekintette, s ennek hatására újabb szovjetellenes verset írt "Nincse anyád?" címmel. Eörsit december 9-én egy razzia során tartóztatták le, amikor éppen a Budapesti Központi Munkástanácshoz igyekezett. Az akkor elfogottak nagy részét szabadon bocsátották, Eörsi azonban kihallgatása során politikai vitába került a rendőrtiszttel és ekkor tett kijelentéseket a Munkás-Paraszt Kormány ellen.

Eörsi István a bírósági tárgyalás során többször hangoztatta, hogy nem ellensége a népi demokráciának, a november 4-i szovjet beavatkozást úgy értékelte, hogy az visszahozza a Rákosi-rendszer hibáit. Nagyon szeretné "ha kiderülne, hogy ez csak rémlátás volt". Kérte a bíróságot, hogy tegye lehetővé számára, hogy minél előbb bebizonyíthassa, hogy hű a népi demokráciához.

A Népbírószági Tanács - fellebbezési ítéletének indokolása szerint - azért emelte fel Eörsi büntetését, mert versei erősen izgatónak tartalmának társadalmi veszélyességét súlyosabban értékelte mint az elsőfokú bíróság. Ugyanakkor a Népbírószági Tanács is enyhítő körülménynek vette, hogy két kiskorú gyermeke van, büntetlen előéletű, továbbá, hogy őszinte beismerő vallomást tett és korábbi írói működése pozitív és értékes. A Népbírószági Tanács ezen kívül enyhítő körülménynek vette azt is, hogy az erőszakos cselekményeket mindenkori elítélte és az ellenforradalom napjaiban fogvatartott 24 államvédelmistá sorkatoná üzenetét családjukhoz továbbította.

Eörsi István a börtönben kezdetben fegyelmezetlenül viselkedett, ezért fegyelmi büntetést is kapott. Fegyelmi büntetésének letöltése óta magatartásán lényegesen változtatott. A börtön nevelőtisztje szerint ma már elismeri, hogy az ellenforradalom alatti magatartásával büncselekményt követett el, bűnösnek is érzi magát, azonban a kiszabott büntetést túlzottnak tartja.

Eörsi István büntetőügyének iratait átvizsgálva véleményünk szerint is a kiszabott büntetés túl szigorú. A cselekmény elkövetése idején 25 éves volt, s mint fiatal ember igen korán Lukács György és Dery Tibor hatása alá került. Tekintettel arra, hogy Eörsi István büntetéséből több mint 3 évet már kitöltött, javasoljuk, hogy az Elnöki Tanács 1960. április 4-én kegyelemből büntetésének hátralévő részét engedje el.

Budapest, 1960. január 29.

Pátkós
/Dr. Pátkós Lajos/

Ad/10/168/60 22.105/1 60

5221 elvtárs!

Tisztelt Kádár elvtárs!
Munkáim, cikkeim, műveim.

Kádár I. B.

Öcsém, az ellenforradalmi cselekmények miatt nyolc évre ítélt Eörsi István író ügyében fordulok Kádár elvtárs-hoz.

Magamról annyit, hogy a pártnak 1945 óta vagyok a tagja, egyetemi tanár vagyok, jelenleg a budapesti jogi kar dékánhelyettese. Korábbi magatartásomról az igazságügyminiszterium, tudományos tevékenységemről a Magyar Tudományos Akadémia tud felvilágosítást adni.

Öcsém a pártnak és a népi demokráciának igen lelkes híve volt. Erről tanuskodik "Fiatal szemmel" című első verseskötete, amelyért 21 éves korában József Attila díjat kapott. 1953 után - Rakosi Mátyásból kiábrándulva és mélységesen szégyellve a nála írt versét - mindinkább Déry Tibor és társai hatása alá került. Itélőképességét elvesztve, szándékai szerint "egy jobb szocializmusért" küzdve, belesodródott az ellenforradalomba. Fegyvert ugyan nem fogott, sőt, fellépett az ellenforradalmi terror ellen, de írt négy - terjesztésre nem került - izgatós verset, és az Obersovszky-Gáli-féle "Elünk" egyik számának egy stenciljét legépelte. Ezekért a cselekményekért ítélte el a népbíróság röviddel az Obersovszky tárgyalás után és a Déry-per előtt nyolc évre.

Nem ártatlanul ítélték el. Mégis az ítélet - nemcsak az én bizomnyal elfogult megítélésem szerint - aránytalanul súlyos. Különösen súlyos, ha összehasonlítjuk akár vezető írók /Déry és Háy/ 9 és 6 éves büntetésével, akár az öcsémmel egyivású fiatal írók félétől két és fél évig terjedő büntetésével.

Öcsém az ítélet meghozatala előtt kedvező fejlődésnek indult, az ítélet azonban visszavetette, mert az ítéletek nevelő hatása azzal is jár, hogy azoknál, akik az ítéletet aránytalanul súlyosnak érzik, hátrányos hatás következhet.

be. Meggyőződéseim szerint részben annak is tulajdonítható, hogy képmutatásra képtelen öcsém büntetésétése első - váci és márianosztrai - időszakában a fegyelmi szabályokkal összeütközésbe került, noha ekkor is hangzottatta - sok téves nézetével együtt - szocialista meggyőződését, sőt, súlyos összeütközései is voltak fasizta letartóztatottakkal. Az utóbbi időben azonban - különösen mióta Budapestre került, új környezetbe - magatartása kifogástalan.

Nehezíti ügyet saját korábbi magatartásán kívül az is, hogy gyakran sorolják a vezető vagy hangadó írók közé. Ez nem így van. Öcsém tehetséges és könnyen hevülő fiatalember, aki 25 éves volt az ellenforradalom idején. Politikai tapasztalatokkal nem rendelkezett, Déry Tibort és társait nemcsak nagy íróknak, de ismert politikai multjuk miatt kommunistáknak is tekintette, és vakon követte őket. Igaz, hogy író, aki feladatosságérzetet kell elvárnunk, mégis a félrevezetettek közé tartozik.

Végül meg szeretném említeni azt is, hogy eddig több mint három évet töltött letartóztatásban. Van egy hatéves és egy negy éves fia, özvegy édesanyánknak pedig a megérdemelt derűs nyugalom helyett kétségbeesés jutott osztályrészül.

Tisztelt Kádár elvtárs!

Ha helytálló az a meggyőződésem, hogy öcsém nem ellensége rendszerünknek és hogy az ítélet aránytalanul súlyos akkor azt hiszem, több mint három évi börtön után érdemes megfontolni kegyelemben részesítését. Ilyen körülmények között az aránytalanul súlyos büntetést talán még az ellenforradalomban résztvevő írókkal kapcsolatos politikáinktól bizonyos fokig elkülönítve is korrigálni kellene, - különösen ha egy a vezetők közé nem tartozott, tehetséges és alapjában jószándéku fiatalemberről van szó.

Nagyon megtisztelné Kádár elvtárs, ha elfoglaltsága mellett időt tudna szakítani meghallgatásomra, - feltéve, hogy a megnyugtató döntéshez szükségesnek látszik a tájékozódás számos olyan körülménnyel, amelyre a levélbeli rövidsége törekvés miatt nem tértem ki.

Elvtársi üdvözléssel:

Budapest, 1960. január 23.

Eörsi Gyula/
egyetemi tanár
budapesti jogi kar.

Eörsi Gyula levele Kádár Jánosnak, fivére, Eörsi István kegyelmi ügyében.

Az MSZMP KB Adminisztratív Osztálynak feljegyzése a levéllel kapcsolatban 1960

FUNDAMENTA FONTIUM IURIS

Sorozatszerkesztő:
Balogh Elemér egyetemi tanár

1. Balogh Elemér és Trócsányi László (szerk.): *A magyar alkotmánybíráskodás sarkalatos normái*. Szeged, 2009.
2. Varga Norbert (fordította és a szöveget gondozta/translated and edited by): *Reformtörvények Magyarországon 1848-ban/The Acts of 1848 in Hungary*. Szeged, 2012.
3. Molnár István: *Jogi alapismeretek technológialapú vállalkozásoknak*. Szeged, 2013.
4. Homoki-Nagy Mária: *Magánjogi jogesetek a bírói gyakorlat tükrében. Adalék a magyar magánjog 18-19. századi történetéhez*. Szeged, 2013.
5. Hampel Tamás: *Az ingatlan-átruházási szerződések sajátosságai. Az ingatlan-átruházási szerződések és az ingatlan-nyilvántartás kapcsolata*. Szeged, 2013.
6. Juhász Zsuzsanna: *Börtönügy Európában. A büntetés-végrehajtás megoldásra váró kérdései*. Szeged, 2014.
7. Nagy Zsolt: *Jogszociológiai irányvonalak*. Szeged, 2015.
8. Zoltán Víg - Slobodan Doklestić: *Requirements of Lawful Taking of Foreign Property in International Law*. Szeged, 2016.
9. Berki Gabriella (szerk.): *Szabad mozgás és az Európai Unió szociális joga*. Szeged, 2016.
10. Tóth Judit: *Kézikönyv a jogklinikai képzéshez*. Szeged, 2017.
11. Nagy Zsolt – Tóth Judit: *Jogászi etika és felelősség*. Szeged, 2017.
12. Révész Béla: *Jogtudósok titkai. Történetek a titkosszolgálatok és a jogtudományok neves művelőinek 20. századi kapcsolataiból*. Szeged, 2018.